

STATE LIBRARY OF PENNSYLVANIA

3 0144 00379658 8

REFERENCE

COLLECTIONS

Digitized by the Internet Archive
in 2015

SKRIFTER UTGIT AV
CARNEGIE-STIFTELSEN FOR MELLEMFOLKELIG FRED
AVDELINGEN FOR ØKONOMIK OG HISTORIE

VERDENSKRIGENS ØKONOMISKE OG SOCIALE HISTORIE

PROFESSOR JAMES T. SHOTWELL
HOVEDREDAKTØR

S k a n d i n a v i s k s e r i e

REDAKTIONSKOMITÉ:

Professor Harald Westergaard, *formand*
Professor Eli F. Heckscher
Professor James T. Shotwell, *ex officio*

*En plan for serien i dens helhet findes
indlat sidst i boken*

WILHELM KEILHAU

NORGE OG VERDENSKRIGEN

FORLAGT AV H. ASCHÉHOUG & CO. (W. NYGAARD)
OSLO 1927

Printed in Norway
Copyright by Yale University Press
New Haven 1927

DET MALLINGSKE BOGTRYKKERI

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
Forord av hovedredaktøren	V
Forord av forfatteren	VIII
I. Det uforberedte Norge	1
II. Panikken ved krigsutbruddet	11
III. De nye statsopgaver	20
Den norsk-svenske fredsentente s. 20. — Nøitralitetshævdelsen s. 22. — Regjeringens økonomiske politik indledes s. 23. — Pengepolitikken av august 1914 s. 24. — Provianteringspolitikken av august 1914 s. 26. — Indforelsen av krigsforsikringen s. 32. — Foranstaltninger mot arbeids- løsheten s. 35. — Finanspolitikken av august 1914 s. 38. — Sammen- ligning med Danmark og Sverige s. 39. — Vurdering av augustpolitik- ken 1914 s. 41.	
IV. Den økonomiske politik i de to første krigsaar	43
Ihlens utenrikske handelspolitik s. 43. — Det nordiske samarbeide indledes s. 45. — Kontrabandeforslen og dens problemer s. 46. — Nord- sjosperringen s. 56. — Den tyske nbaatkrig s. 59. — Blokadepolitikken s. 63. — Garantierklæringerne s. 65. — Kampen om det norske fiske- marked s. 68. — Provianteringspolitikken s. 89. — Vurdering av poli- tikken s. 95.	
V. Brancheavtalene	97
Den første brancheavtale s. 97. — Generelle forhandlinger s. 99. — Omtvistede brancheavtaler s. 102. — Brancheavtalene og lovgivningen s. 107. — De senere brancheavtaler s. 109. — Brancheavtalenes bety- dning s. 114. — Brancheavtalene og sortelistene s. 115. — Branchefor- eningene som karteller s. 116.	
VI. Fiskeavtalen av 5. august 1916	118
Fiskeavtalens forhistorie s. 118. — Forhandlingene om fiskeavtalen s. 120. — Indholdet av fiskeavtalen s. 125. — Iverksættelsen av fiske- avtalen s. 127. — Følgerne av fiskeavtalen s. 131.	
VII. Fiskeavtalens efterspil: ubaatkonflikten med Tyskland.	138
Sænkingene i Nordishavet s. 138. — Undervandsbaatene og sjoterri- toriet s. 140. — Ubaatresolutionen av 13. oktober 1916 s. 141. — Kon- flikten med Tyskland s. 142. — Konflikten økonomiske karakter s. 152.	
VIII. Kobberavtalen og konflikten med Storbritannien	153
Norsk kohberimport og kobbereksport s. 153. — Kobberavtalens for- historie s. 155. — Indholdet av kobberavtalen s. 158. — Kobberkon- flikten begynner s. 160. — Rio-Tinto-kontrakten s. 163. — Konflikten skjærpes s. 166. — Kulforbudet s. 169. — Konflikten utgang s. 172. — Ihlens linje i kobberkonflikten s. 177.	

	Side
IX. Skibsfarten og ubaatkrigen	178
Fragtstigningen s. 178. — De britiske maksimalfrakter s. 180. — Ubaatkrigen skjærpes s. 182. — Den uidskrænkede ubaatkrig s. 183. — Krisen i Krigsforsikringen og Varekrig s. 188. — Tonnageforhandlingene s. 190. — Gjennemføringen av tonnageavtalen s. 196. — Kulavtalen s. 199. — Konvoisystemet s. 200. — Leidebrevssystemet s. 204.	
X. Selvforsyningsproblemet og Amerikaforhandlingene	209
Byttehusholdningens tid s. 209. — Amerikakommissionen opnevnes s. 211. — Forhandlingene begynner s. 212. — Selvforsyningsproblemet reises s. 213. — Rationeringsproblemet s. 214. — Speeiallicensene s. 218. — Problemet om raastoftilgangen s. 219. — Stortingsdebattene november 1917 s. 221. — Rationeringen indføres s. 223. — De senere Amerika- forhandlinger s. 224. — Amerikaoverenskomsten s. 232. — Den norsk- tyske handelsavtale av 1918 s. 233.	
XI. Den inflaterte statsvirksomhet	235
Provianteringen s. 235. — Brændselsproblemene 1917 s. 240. — Indu- striforsyningsdepartementet s. 242. — Statens fettpolitikk s. 253. — Fiske- avtalens senere historie s. 258. — Statens fiskekjøp s. 262. — Ratione- ringen s. 265. — Trangsdyrkningen s. 268. — Prisreguleringen s. 270. — Maksimalfraktene s. 274. — Husleiereguleringen s. 276. — Den tvungne voldgift i arbeidstvister s. 278. — Alkoholforbudene s. 279. — Karak- teristik s. 280.	
XII. Det statsfinansielle forfald	283
Finanshusholdningen i Norge s. 283. — Finansledelsen i krigsaarene s. 285. — Dyrtidsbevilgningene s. 293. — Utbetalingen til De No Fa s. 294. — Statens tap i krigstiden s. 295. — Statsregnskapene 1913—1926 s. 296.	
XIII. Krigskonjunkturen og kroneinflationen	298
Forkrigskonjunkturen i Norge s. 298. — Konjunkturen av august 1914 s. 300. — Konjunkturutviklingen i 1915 s. 301. — Inflationen i 1915 s. 302. — Guldsperringen s. 303. — Den nominelle kronestandard s. 305. — Diskontopolitikken s. 306. — Staten og kroneinflationen s. 309. — Norges Banks laan til utlandet s. 310. — Hoiinflationen s. 311. — Bankespansjonen s. 313. — Aktiespekulationen s. 315. — Obligations- markedet s. 319. — Skibsfartskonjunkturen s. 320. — Hvalfangstkon- junkturen s. 324. — Industrien i krigsaarene s. 325. — Forsikringsvir- somheten s. 328. — Jordbruket s. 329. — Arbeidslønningene s. 330. — Valutakursene s. 331. — Kroneværdien i gjældsforhold s. 336. — Finans- konjnkturen s. 337.	
Tabeller til kapitel XIII	339
Seddelomløp, engrospriser og leveomkostninger s. 339. — Aktieindeks og obligationsindeks s. 342. — Indeks for arbeidslønninger s. 349. — Stabilitetsberegninger for valutakursene s. 350. — Valutakurser og kjøpe- kraftspariteter s. 351. — Kronens lytriske værdi s. 354. — Sammenstil- linger av konjunkturindekser s. 356. — Statsregnskapene s. 357.	
Plan for serien i dets helhet	358

FORORD AV HOVEDREDAKTØREN

Høsten 1914, da det videnskabelige studium av krigens indvirkninger paa livet i vore dager med ett blev ført over fra teori til historie, besluttet den økonomiske og historiske afdeling av *The Carnegie Endowment for International Peace* aa omlægge sit arbejdsprogram med sigte paa de nye og ændrede problemer som krigen frembød. Den plan som forelaa dengang, skrev sig fra en konferanse av socialøkonomer i Bern 1911 og var blit opgjort med tanke paa de kjendtgjæringer som forelaa paa den tid; den var netop blit ført saa langt frem at den kunde vise betydningen av sine arbeider; men av mange grunder kunde den nu ikke længer følges. Efter opdrag av lederen for afdelingen blev der derfor utarbejdet en ny plan for virksomheten med sigte paa ved hjælp av en historisk oversigt aa prove paa aa maale krigens økonomiske omkostninger og de forskyvninger den førte med sig i civilisationens fremgang. Grundtanken var den at hvis en slik verdenskrigs økonomiske og sociale historie blev skrevet av mænd med uhildet sindelag og passende uddannelse, vilde den paa grund av sin videnskabelige troskap mot sandheten komme til aa skaffe frem data som kunde tjene til aa forme en sund offentlig mening og saaledes bidrage væsentlig til fremme av de formaal som horer ind under en institution for mellemfolkelig fred.

Eftersom krigen gik sin gang og frigjorde mangeartede og sammensatte kræfter i det nationale liv ikke bare til fremme av ødelæggelsens omfattende proces, men ogsaa av nye skapende evner, vokset behovet for en slik undersøkelse planlagt og utført

i videnskapens aand. Hele denne nye økonomiske virksomhet som under normale fredsforhold vilde ha været en vinding for verdenssamfundet, og hele denne forbausende evne de krigforende folk viste til aa holde ut under langvarige og stadig økende tap mens de i det ytre endog syntes aa fremby tegn paa en ny velstand, — alt dette nødvendiggjorde en ny prøvelse av hele omraadet for krigsøkonomien. En dobbelt forpligtelse blev saaledes lagt paa stiftelsens avdeling for økonomik og historie. Den maatte koncentrere sit arbeide omkring de problemer som paa denne maaten fremstod og studere dem som en helhet; den maatte med andre ord undersøke dem ved hjælp av den historiske videnskaps forskningsmetoder. Likesom krigen var en eneste begivenhet selv om den trængte igjennem helt til de fjerneste deler av verden ved en serie av hændelser som tilsyneladende ikke hadde saameget aa gjøre med hverandre, slik maatte studiet av den bli lagt an efter en plan som paa samme tid var altomfattende og likevel avænderlig efter den praktiske grænse som blev sat av de tilgjængelige kjendsgjæringer.

Saalænge krigen varte ved, viste det sig imidlertid umulig paa nogen omfattende og autoritativ maate aa faa sat iverk en slik plan om et videnskabelig og objektivt studium av dens økonomiske problemer. Enkeltstudier og oversigter over særømrader lot sig nok utarbeide og blev ogsaa utarbeidet under ledelse av Avdelingen, men av iøinespringende grunder lot det sig ikke gjøre aa gaa til utarbeidelsen av en almindelig historisk fremstilling. For det første var alle tilforladelige oplysninger om de krigforendes resurser av direkte betydning for krigsførslen, og derfor blev alle de data for det økonomiske liv som i fredstid ligger aapne for undersøkelse, saavidt mulig holdt tilbake fra offentligheten. For det andet møtte den tillægsvanskelighet at de videnskapsmænd i de krigforende land som var kompetente til aa behandle de økonomiske data, for storstedelen var blit lagt beslag paa til statstjenesten og paa denne maaten hindret i aa vie sig til forskningsarbeidet. Planen om krigshistorien blev derfor utsat indtil forholdene kunde gjøre det mulig ikke bare aa faa adgang til de betydningsfulde dokumenter i de land saken gjaldt, men ogsaa til aa sikre sig medarbeiderskapet fra socialøkonomer, historikere og forretningsmænd, hvis samlede arbeide ikke kunde bli misforstått hverken hvad formaal eller indhold angaar.

Efter avslutningen av krigen tok Carnegiestiftelsen paany op

den oprindelige plan, og det blev fundet at den lot sig tillempe paa situationen bare med endel mindre modifikationer. Arbeidet blev paabegyndt sommeren og hosten 1919. Først blev der i Paris holdt en endelig konferanse av avdelingens raadgivende social-økonomiske utvalg, som dog innskærket sig til aa utarbeide en plan for kortere foreløbige oversigter over enkelte særømrader. Senere blev den rent foreløbige karakter av disse studier yderligere understreket ved den kjendsgjerning at de særlig hadde rettet sig mot de problemer som det netop dengang var en tvingende nødvendighet for Europa aa faa løst, og det blev derfor anset som det rigtigste ikke aa behandle dem som nogen del av den almindelige fremstilling, men udelukkende tillægge dem værd for selve gjenopbyggingsperioden. Det var saaledes tydelig at denne konferanse ikke a priori kunde fremlægge en almindelig plan, men at der trængtes en ny, mere spesialisert videnskabelig organisation end den da bestaaende, en organisation som i første række maatte opbygges paa national grund og mindre med tanke paa det rent internationale samarbeide. Saalænge de historiske data for hvert enkelt land ikke var fuldt ut kjendt — og de dannet en saagodtsom ugjennemtrængelig labyrinth — var det ikke mulig aa naa frem til en sammenlignende undersøkelse. Derfor blev den tidligere europæiske undersøkelseskomité opløst, og det blev besluttet aa erstatte den med redaktionskomitéer i de større land og særskilte utgivere i de mindre, og gi disse komitéer og utgivere anledning til helt ut aa koncentrere sig om sit eget lands økonomiske og sociale krigshistorie.

I ethvert land hvor arbeidet blev sat igang, var det første skridt hovedredaktøren tok, aa faa opnævnt disse komitéer og disse utgivere. Og hvis der kræves en retfærdiggjørelse av Stiftelsens plan tor det være tilstrækkelig aa peke paa listen over den række fremtrædende mænd fra videnskap og offentlig liv som har paa-tat sig ansvaret ved aa være utgivere. Den opgave disse mænd har, er paa ingen maate let, idet den indeslutter tillem্পningen av den almindelige plan efter de forskjellige behov og arbeidsmetoder i de enkelte land, og de resultater som er blit opnaadd maa først og fremst tilskrives det opofrende og alvorlige samarbeide mellem dem som i hvert enkelt land har hat ansvaret.

Efterat redaktionskomitéene var blit organisert kunde der bare være liten tvil om det næste skridt paa veien. Uten dokumenter ingen historie. De viktigste nationale og lokale kilder til krigens

historie maatte derfor opspores og søkes gjort tilgjengelige saa langt det var forenelig med statsinteressene. Men et slikt arkivarbeide vilde være meget omfattende, og det kan sies aa tilkomme staten og de andre eiere av de historiske dokumenter og ikke den historiker eller socialokonom som ønsker aa gjøre bruk av dem. Det er en forpligtelse som følger med eiendomsretten, og alle slike dokumenter er offentlig eiendom. Medarbeiderne indenfor denne del av krigshistorien, som hver paa sit omraade har foretat forskninger, har derfor bare kunnet undersøke de faktiske forhold og meddele sine resultater i haandbøker; muligvis har de dog ogsaa ved aa stimulere til sammenligninger av arbeidsmetodene, bidradd til aa spre kjendskap om de mest praktiske fremgangsmaater. Dette blev saaledes utgangspunktet for det egentlige arbeide i de enkelte land, uagtet særlige monografier ikke er blit offentliggjort i alle tilfælde.

I nogen tid saa det næsten ut til at mulighetene for en utforskning av krigens økonomiske historie skulde bli uttomt alt paa dette første stadium av undersøkelsene, som i virkeligheten ikke naadde lenger end til en rent ytre behandling av arkivstoffet. Og dersom planen var blit innskærket til forskning paa grundlag av officielle dokumenter, hadde der ikke været synderlig mer aa gjøre, for hvis et dokument engang er blit stemplet som «hemmelig», findes der faa offentlige tjenestemænd som har mod til aa bryte seglene. Store mængder av kildemateriale uomgjængelig nødvendig for historikeren var saaledes utenfor hans rækkevidde, skjont en offentliggjørelse av det i de fleste tilfælde hadde været helt uskadelig. Idet krigsforholdene saaledes hindret forskningen, og syntes aa ville gjøre det i aar fremover, blev det paa-krævet aa finde en anden utvei.

Lykkeligvis var et slikt andet alternativ forhaanden, nemlig i fortællinger, utførlig bilagt med dokumenter, skrevet av dem som hadde spillet en rolle i ledelsen av det økonomiske liv under krigens eller som i egenskap av iagttagere paa nært hold var istand til aa berette ut fra førstehaands eller i det mindste andenhaands kjendskap til den økonomiske historie under de forskjellige faser av storkrigen og til virkningene av den paa samfundet. Derfor blev der planlagt en serie av beskrivende eller historiske monografier som for størsteparten bestod i uofficielle, men likevel autoritative redegjørelser, som bedst kan kjendetegnes som en mellemting mellem memoirer og blaabøker. Disse monografier utgjør

hoveddelen av verket som det hittil er planlagt. De er ikke begrenset til en samling av samtidige krigstidsstudier; for krigens økonomiske historie maa behandle en længere periode end bare kamptiden. Den maa ogsaa omfatte «deflationsperioden», ialfald i den utstrækning at det kan bli mulig aa sikre sig en bedre maalestok for de krigsvoldte økonomiske forskyvninger end den som en rent santidig vurdering kunde gi.

Med denne utvidelse av planen fik opgavene for utgiverne et nyt indhold. Planen for monografiene maatte nemlig opgjøres mere med tanke paa de medarbeidere som kunde skaffes end paa det kildemateriale som stod til raadighet, for forfatterne forføiet selv over materialet. Dette førte igjen til et nyt standpunkt overfor disse to idealer historikerne altid stræber mot: eksakthet og objektivitet. Det blev nemlig umulig ut fra rent logiske grundsætninger aa trække op snevre grænser for hver enkelt forfatter; det vilde hindre ham i aa yde sit bedste. Det blev derfor ikke til aa nndgaa at kjendsgjærningene i forskjellige deler av verket vil bli gjentat og i ulike formuleringer fordi de blir set under ulikeartede synsvinkler. Heller ikke lot det sig undgaa at der blev medtat avsnit som strengt tat ikke hører med i den historiske videnskap. Absolut objektivitet kan heller ikke ventes paa ethvert punkt. Her og der vil under trykket av meningsstrid og ønsket om selvforsvar partiske synsmaater komme frem. Men i mange tilfælde er disse synsmaater selv en integrerende del av historien; de utgjør samtidige vurderinger av kjendsgjærninger like betydningsfulde som kjendsgjærningene selv. Desuten, verket i sin helhet vil indeholde sine egne korrek-tiver, og skulde de savnes i noget enkelt tilfælde, vil nok andre arbeider sørge for aa skaffe dem.

I tillæg til denne monografiske behandling av kildematerialet er der allerede under forberedelse et antal studier av specialister, som har faat til opgave aa behandle rent tekniske spørsmaal eller særproblemer av historisk eller statistisk art. Ogsaa disse monografier vil i nogen grad ha karakteren av originalmateriale, idet de indeholder historiske data saa nær ved kilden at de vil kunne verifieeres paa en maate som senere vilde være umulig. De utgjør samtidig ledd i den konstruktive proees som bringer historien over fra analyse til syntese. Men denne proces er langvarig og vanskelig, og arbeidet med den er bare saavidt begyndt. For aa bruke et ordtak, som i dette tilfælde er særlig træffende, vil

en under en historisk undersøkelse som denne paa det første trin av arbeidet bare opnaa aa «rense bomulden». Senere maa en av de flokede traadene væve historiens mønster; men til dette skapende og konstruktive arbeide kan der trænges andre planer og en anden organisation.

Ved et arbeide som dette, som er resultatet av et saa komplisert og variert samarbeide, er det bare mulig paa en meget generel maate aa angi i hvilken grad ansvaret for indholdet av de enkelte monografier fordeler sig mellem utgiverne og forfatterne. Hovedredaktøren er ansvarlig for planen som helhet og for dens gjennomførelse, men ordningen av de detaljerte undersøkelsesprogrammer skyldes for det meste de forskjellige redaktionskomitéer og detaljutgivere, som ogsaa har læst i manuskript de fremstillinger som er blit utarbeidet under deres ledelse. Deres godkjendelse paalægger dem imidlertid ikke noget ansvar for de meninger og konklusioner en forfatter legger frem. Som andre utgivere staar de inde for arbeidets videnskabelige værd og berettigelsen av dets plass i serien; men det staar naturligvis frit for hver forfatter aa yde bidraget paa sin egen maate. Tilsvarende betyr offentliggjørelsen av monografien ikke at stiftelsen overtar noget ansvar for de konklusioner den indeholder. Stiftelsen har bare ansvar overfor videnskapen selv — og det ansvar gaar ut paa ikke aa undertrykke, men tvertimot aa redde og bevare de forskjellige avvikende fremstillinger og synsmaater i den utstrækning de er væsentlige for en forstaaelse av krigen i dens helhet.

J. T. S.

FORORD AV FORFATTEREN

Oprindelig var det min plan aa føre fremstillingen i denne bok helt frem til iaar. Bare i saafald vilde det være blit mulig aa lægge tilrette grunnlaget for en vurdering av vinding og tap ved verdenskrigens indvirkning paa den økonomiske utvikling i Norge.

Eftersom arbeidet skred frem, blev det imidlertid klart for mig at det vilde være riktigere aa slutte selve beskrivelsen av begivenhetssammenhengen med vaabenstilstanden og bare belyse de senere retningslinjer ved aa føre enkelte av tabellene og diagrammene frem saa langt det i hvert enkelt tilfælde var mulig.

Min beslutning om aa begrense opgaven paa denne maaten har særlig to grunder.

For det første stod der efter avtalen med Carnegie-Stiftelsen et saavidt begrenset antal ark til min raadighet at det vilde blit umulig aa faa plass til en nogenlunde fyldig fremstilling baade av krigsaarenes økonomi og av etterkrigskrisen. Til sammenligning kan anfores at det svenske bind i serien, som behandler de enkelte omraader for utviklingen i spesialavhandlinger, omfatter ikke mindre end 669 sider, mens min bok bare fylder 357. Det forekom mig da aa være langt aa foretrække aa koncentrere fremstillingen om selve krigsaarene og til gjengjæld faa anledning til aa underkaste dette stof en mere gjennomgripende bearbeiding.

For det andet er avviklingen efter krisene i etterkrigstiden paa langt nær færdig. Vi lever fremdeles midt oppe i vanskelighetene. Paa enkelte omraader er utgangen paa dem endnu ikke i sigte. Paa dette tidspunkt vilde det derfor være ugjørlig aa

bringe etterkrigstidens økonomiske begivenheter i Norge ind under historiens synsvinkler.

Det er imidlertid mit haab senere aa faa anledning til aa behandle ogsaa krisehistorien. Men det er litet sandsynlig at tiden vil være inde til aa fuldføre et slikt arbeide før flere aar er gaat.

Paa et meget tidlig tidspunkt av mine undersøkelser kom jeg paa det rene med at de fleste oprindelser til det som hændte i Norge under krigsaarene, laa indenfor omraadet av den utenrikske handelspolitik. Jeg rettet derfor en henvendelse til Utenriksdepartementet om aa faa tilladelse til aa gjennomgaa dennes arkiver. Til min store glæde fik jeg lov til dette. Jeg har ogsaa været stillet helt frit under disse undersøkelser og har faat anledning til aa lægge frem alle de oplysninger jeg selv fandt det ønskelig aa ta med. Utenriksraad ESMARCH, som har læst boken igjennem i korrektur, har ikke paa noget punkt funnet det paakrævet aa henstille til mig aa foreta strykninger.

Den væsentlige nytte jeg har hat av denne arkivgjennemgaaelse, vil fremgaa av de allerfleste kapitler. Jeg tillater mig her aa uttrykke min varme tak til statsminister LYKKE og utenriksraad Esmarch for den bistand mit arbeide paa denne maaten har faat.

Ogsaa fra en række andre hold er der med den største beredvillighet stillet oplysninger til raadighet for mig. Flere kapitler er ogsaa i manuskript læst igjennem av mænd som stod de der skildrede begivenheter særlig nær og derfor har været istand til aa gi mig betydningsfulde vink. Men det vilde føre for langt her aa regne op alle dem som har ydet bidrag til mit arbeide.

For en ikke liten del bygger saaledes fremstillingen paa arkivundersøkelser, privatmeddelelser og andet materiale av utrykt art. Dette har fort til at behandlingen ikke er blit saa harmonisk proportionert som det ellers vilde været ønskelig. De avsnit som stotter sig til de utrykte kilder, er nemlig med nødvendighet blit fyldigere end de avsnit som har kunnet bygge paa allerede offentliggjort materiale og som derfor de interesserte læsere har fuld anledning til selv aa verificere og utfylde.

De statistiske undersøkelser som ligger til grund for tabellene i det trettende kapitel, er utført i stadig samarbeide med sekretær i Det Statistiske Centralbyraa hr. ENGBRET SOLLID; diagrammene er tegnet av skogbrukskandidat ARNE L. AASETH.

Alle citater er anført med originaldokumentets retskrivning og tegnsætning. For ikke aa faa altfor støtende avvikelser mellem tekst og citater, er skrivemaaten i boken lagt nær op til den retskrivning som var officiel i krigsaarene. Der hvor enkelte uttryk paa fremmede sprog enten er av væsentlig betydning eller i det særlige tilfælde vanskelige aa gjengi utvetydig paa norsk, er originalvendingene sat ved siden av oversættelsen.

Første gang et navn er nævnt, er det uthævet.

Oslo, den 26. september 1927.

Wilhelm Keilhau.

I.

DET UFORBEREDTE NORGE

Europas historie i aarene mellem 1905 og 1914 blir fremfor noget andet kjendetegnet ved den tiltagende spænding mellem Storbritannien og Tyskland og den voksende frygt for et krigersk sammenstøt mellem de to store magtgrupper som stod mot hverandre. Naar de gode prismæssige forhold og den raske udvikling av næringsveiene efter krisen i 1908 ikke førte til nogen voldsom oppjobbing av værdiene, skyldtes det ikke mindst den stadige ængstelse for krigerske forviklinger. Særlig under og efter Marokkokrisen i 1911 og i tiden omkring Balkankrigene i 1912 og 1913 la bekymringene for fremtiden et tryk paa den almindelige konjunkturrelle utvikling i de fleste europæiske land. De statistiske opgaver over produktion og international vareomsætning i 1913 viste rekordtal for et land som Storbritannien. Likevel kunde «Economist» i en av sine nytaarsartikler for 1914, som findes i nummeret for den 3. januar det aar, skrive at ord ikke var istand til aa uttrykke den mørke stemning som i 1913 hadde gjort sig gjældende paa kapitalmarkedet. «Bankers' Magazine» noterte for sine 387 værdipapirer et fald i løpet av aaret paa 160 millioner pund. Bedømt isolert var de økonomiske forhold sunde og skulde tilsi adskillig optimisme. Det var de politiske ængstelser som grep ind og forstyrret. De kommende begivenheter kastet sine slagskygger foran sig.

Ser en hen til Norge, er der imidlertid meget litet aa merke til slike forutanelser i aarene for 1914. Det hang sammen med at der i de fleste kredser her i landet gjorde sig gjældende en næsten fuldstændig mangel paa interesse for utenrikspolitik. Bare de

færreste fulgte saapas med at de fik nogen anledning til aa bli ængstelige for den politiske utvikling i Europa. At utenrikspolitiske begivenheter kunde faa betydning for den økonomiske utvikling i Norge var der faa eller ingen som tænkte sig.

Naar det var slik, hadde det aarsaker som laa tilbake gjennem flere hundredaar. Fra Kalmarunionens tid helt op til 1905 var Norges utenrikspolitikk blit ledet fra fremmede hovedstæder. Naar nordmændene under unionen med Sverige hadde krævet eget utenriksstyre, var det ikke egentlig fordi der hersket noget ubredt ønske i landet om aa fore en anden utenrikspolitikk end den som blev lagt an i Stoekholm, men fordi den erkjendelse efterhvert var blit almindelig, at et land uten eget utenriksdepartement ikke kan rose sig av fuld selvstændighet i folkerettslig forstand. Da det norske utenriksdepartement blev oprettet ved den norske regjeringss resolution av den 7. juni 1905, virket det paa den norske almenhet mere som avslutningen av en konflikt med Sverige end som indledningsskridtet til en national norsk utenrikspolitikk ledet fra hovedstaden i Norge. De norske stemninger i aarene efter 1905 gav da heller ikke uttryk for nogen umiddelbar glæde over at landet endelig engang var blit med i den internationale politik. Meget suarere var det tilfældet at folk glædet sig over nu aa kuune beskjæftige sig for fuld kraft med de rent indre anliggender uten at forholdet til Sverige paa noget punkt kunde gripe forstyrrende ind. Aarene fra 1905 til 1914 var derfor i særegen grad indenrikspolitikkens tid i Norge.

Ønsket om fremfor alt aa undgaa utenrikspolitiske vanskeligheter var ogsaa ved flere leiligheter bestemmende for den kurs som i disse aar blev fulgt fra norsk side i utenrikske sporsmaal, og det selv i tilfælde der Norges kommereielle position skulde ha tilsagt en aktiv optræden. Typisk er forholdet med Nordsjotraktaten. I lopet av januar 1908 hadde det norske utenriksdepartement faat uys om at der paagik forhandlinger mellem magtene om forskjellige Nordsjosporsmaal. Tiltrods for at den norske minister i Paris, hr. F. H. WEDEL JARLSBERG, hadde fremlagt sterke grunder for at Norge skulde bli med paa disse forhandlinger, besluttet ministeriet Løvland aa holde sig utenfor. Det paradoksale indtraf da, at skjont Norge kommereielt set var en av de tre viktigste Nordsjømagter, deltok det norske diplomati ikke i forhandlingene om traktaten, og den 23. april blev den under-

tegnet i Berlin av Storbritannien, Frankrike, Tyskland, Nederlandene, Danmark og Sverige.

I 1911 avslørte begivenhetene imidlertid paa en næsten dramatisk maate at Norge ikke lenger kunde stole paa sin «avsidet beliggenhet» naar det gjaldt spørsmålet om landet kunde holde sig utenfor storpolitikken. Mens spændingen mellem Storbritannien og Tyskland i anledning av Marokkokrisen var paa høidepunktet, opholdt en av de store krigsflaater sig i norsk farvand. Det var den 21. juli 1911 at LLOYD GEORGE i Mansion House holdt sin bekjendte tale som den tyske ambassador kaldte for «en advarsel paa grænsen av en trusel»; den samme dag passerte den tyske høisjøflaate Lindesnes. Dagen efter kom 11 tyske jagere op forbi Svelvik, loddet i strømmen og kastet anker i den indre del av Drammensfjorden. Den 23. juli løp høisjøflaaten ind i vore Vestlandsfjorder, hvor den drev øvelser; nogen skibe fik komme ind paa Bergens havn. Var det kommet til et pludselig fredsbrudd sidst i juli 1911, kunde det meget vel ha hændt at sjøkrigen var begyndt i norsk farvand med krænkelser av Norges nøytralitet og med avskjæring av tilførslene til landet.

Begivenhetene i 1911 vakte naturligvis betydelig opmerksomhet i norske militærkredser. Den 15. december 1911 avgav saaledes Admiralstaben en konfidentiel redegjørelse om den ændring som var indtraadt i Norges utenrikspolitiske stilling og nødvendigheten av aa forberede sig paa vern om rikets nøytralitet under en mulig krig mellem Storbritannien og Tyskland; Admiralstaben uttalte at «aaaret 1913 og de nærmest følgende» vilde «kunne bli skjæbnesvangre for freden i vore farvand». Der blev ogsaa fra forskjellige hold sat igang en agitation i presse og foreninger for aa styrke sjøforsvaret, idet der blev pekt paa de store opgaver som vilde tilfalde den norske marine dersom det blev nødvendig aa verne om nøytraliteten ved militære midler. Særlig maa nævnes det opplysningsarbeide i denne retning som blev utført av marinekaptein CHR. MEYER i Admiralstaben.

Stortinget fandt ogsaa aa maatte ta hensyn til den nye situation. Den 5. og 6. juli 1912 blev der ialt bevilget 20 millioner kr. til styrkelse av sjøforsvaret; av denne bevilgning blev forresten 15 millioner kr. git til to panserskibe som blev bestilt i England, som ikke var færdige da verdenskrigen brøt ut og som blev ekspropriert av den britiske regjering. Desuten blev først i 1913 krigsopsættingsplanene for flaaten helt omarbeidet med tanke

paa tjenestegjoring under nøttralitetsvakt; den fuldstændige krigsmobilisering av marinen efter utbruddet av verdenskrigen kunde derfor foregaa rent automatisk i overensstemmelse med de foreliggende forhaandsbeslutninger. Ogsaa i Generalstabten blev vistnok flere av de foreliggende planer omarbeidet. Endelig besluttet Stortinget den 2. april 1914 aa forlænge tjenestetiden i marinen fra 6 maaneder til 1 aar.

Utover de her nævnte og endel andre rent militære foranstaltninger var der imidlertid ikke blit utført noget av betydning for aa sætte landet istand til aa møte den stilling som vilde indtræ om en europæisk krig skulde bryte ut. Særlig maa det lægges merke til at der ikke var blit utrettet nogetsomhelst i retning av forberedelser paa det økonomiske omraade.

Erfaringene fra Norges historie skulde imidlertid ha tilsagt de norske myndigheter aa ta sporsmaalet om det økonomiske beredskap op til særlig overveielse. Under den forrige europæiske krigskrise, i tiden mellem 1807 og 1814, hadde det nemlig vist sig at landet kom ind i de største vanskeligheter da tilførselene blev avskaaret. Men hændelsene fra dengang var ganske glemt; WORM-MÜLLERS verk om «Norge gjennom Nødsaaene» var endnu ikke kommet ut; og om det hadde hændt at nogen i tankene var gaat tilbake til dengang, hadde han sikkert trostet sig med at tidene var blit andre og midlene til aa overvinde vanskelighetene ulike flere og større. Særlig var det blit noget av et dogme at i dampskibenes tid vilde en blokade av den norske kyst ikke la sig gjennomfore. Endnu saa sent som den 22. februar 1915, altsaa et halvt aar efter utbruddet av verdenskrigen, blev det av den mest fagkyndige repræsentant i Stortinget uttalt at det vilde «være meget vanskelig aa etablere en blokade av vor kyst». Taleren sigtet til en sjøgaaende blokade med krydsere og patruljebaater i hurtiggaaende tjeneste utenfor den norske skjærgaard; en fjernblokade med utgangspunkt fra eksporthavnene hadde ingen her i landet dannet sig nogen tanke om paa forhaand.

Det maa dog indrømmes at sporsmaalet om rikets kornforsyning hadde været under debat i aaene for utbruddet av verdenskrigen. Men foranledningen til at kornproblemet var blit reist, laa ikke i den situation som var opstaat efterat spændingen mellem Tyskland og Storbritannien var blit en kjendsgjerning. Initiativet til denne droftelse laa helt tilbake i 1904, i maanedene før det sidste unionelle oppgjor med Sverige. I en skrivelse til For-

svarsdepartementet av den 4. oktober 1904 hadde den daværende generalintendant, generalmajor H. V. KEILHAU, foreslaat at der skulde nedsættes en kombinert civil og militær kommission til nærmere utredning av «spørsmålet om landets forsyning med brødkorn i krigstilfælde». Først efterat ministeriet MICHELSEN hadde overtat ledelsen, blev kommissionen opnævnt, nemlig den 23. mars 1905. Den fremla paa meget kort tid en indstilling om de foranstaltninger som maatte træffes under den spændte situation dengang. Dens forslag til varige foranstaltninger blev derimot avgitt først den 29. januar 1908. Det mundet ut i et «utkast til lov om kornlagre i landets kommuner». Ifølge dette skulde hver kommune holde lagre av saakorn svarende til 1 aars utsæd beregnet efter gjennemsnittet av de 5 sidste aar og lagre av brødkorn svarende til en reservebeholdning av 10 kg. korn pr. indbygger efter den sidst avholdte almindelige folketælling. Landbruksdirektøren var imidlertid ikke særlig begeistret for forslaget, og da det blev forelagt for landets kommunestyre til uttalelse, var meningene om det meget delte. I 1913 kom der et nyt forslag fra landbrukskonsulent FJELSTAD; det gik ut paa at forsyningsspørsmålet skulde søkes løst ved en statsunderstøttet frivillig distriktsmagasinerings bygget paa princippet om samvirke og ved offentlige lombardlaan til fiks rente paa den lagrede vare. Et av Norsk Landmandsforbunds landsstyre den 3. februar 1914 nedsat utvalg med landbruksskolebestyrer OLAV SENDSTAD som formand, anbefalte derimot i alt væsentlig magasineringsforslaget fra 1905-komitéen. Der hadde saaledes i aarene forut for verdenskrigen foreligget en række utformede planer til sikringsforanstaltninger for kornforbruket. De hadde imidlertid bare utløst overveielser, drøftelser, kritik og motkritik, artikler og foredrag, men ikke en eneste foranstaltning. Ved utbruddet av verdenskrigen var Norges kornforsyning noiagtig i den samme stilling som den vilde ha været om sikringsspørsmålet aldrig var blit reist.

Det er ganske paafaldende at problemet om landets kulforsyning overhodet ikke kan sees aa være blit trukket frem i forbindelse med drøftelsene av kornspørsmålet. Hvor det gjaldt kul som hvor det gjaldt de andre ubetingede fornødenheter gik desuten de ældre militære planer ut paa at hær og flaate i mobiliseringstilfælde skulde «rekvisitionere» det som trængtes for militære formaal fra de private beholdninger; disse blev saaledes uten videre oppfattet som reserver for den militære behovsdækning. Ved skri-

velse av den 30. september 1912 til Forsvarsdepartementet pekte dog Admiralstabens paa det uheldige i dette forhold; den anførte ogsaa at de private beholdninger for det meste bestod av Neweastlekul, mens marinefartoiene fortrinsvis var beregnet paa forbruk av Cardiffkul. Admiralstabens henvendelse førte til at ministeriet BRATLIE lot anskaffe tre maaneders kulreserver for marinen. De private kulbeholdninger i kystbyene paa vintertid blev i krigsopsætningsplanene anslaaet til aa utgjøre 115 000 ton; de var imidlertid særdeles ujevnt fordelt; i Kristiania kunde saaledes beholdningene gaa ned i 4 000 ton, og syd for Trondhjem lop de ikke op til mer end 70 000 ton ialt. I betragtning av at landets kulbehov i 1913 blev kjendetegnet ved en aarsimport paa 2 276 808 ton stenkul og 205 616 ton koks og cinders, var altsaa lagerholdet ængstelig litet, og det selv om marinens opgaver kanske bygget paa vel pessimistiske beregninger.

Der fandtes i virkeligheten bare én institution i Norge som sat inde med relativt betydelige kullagre. Det var Norges Statsbaner. Disse hadde gjennomgaaende beholdninger svarende til henimot ett aars beregnet forbruk. Dette vil fremgaa av følgende opgaver:

	Lager. Ton.	Paaregnet aarsforbruk. Ton.
Den 1. juli 1911	114 000	125 000
» 1. » 1912	88 000	135 000
» 1. » 1913	125 000	145 000
» 1. » 1914	149 000	160 000

Naar Statsbanene førte denne forsigtige kulpolitikk, hadde imidlertid dette likesaalitt som droftelsene av kornsporsmaalet sin aarsak i situationen umiddelbart for verdenskrigen. Principlet om lagre for et helt aar var av langt ældre datum; det var blit fastslaaet i 1891, mens L. SEGELCKE var generaldirektør. Begrunnelsen dengang hadde imidlertid været den at Statsbanene altid burde være forberedt paa to muligheter: grubestreik og blokade. Ordningen hadde flere ganger medført betydelige fordeler, saaledes under kulstreiken i England i 1912.

Likesaa daarlig som landets forsyning med kornvarer og kul var sommeren 1914, var den for de fleste andre varer som har betydning for videreførelsen av den norske nationalhusholdning. I de seneste fredsaartier hadde nemlig importen foregaaet saa

regelmæssig at forretningsmændene i de fleste brancher ikke fandt det regningssvarende aa ligge inde med større lagre.

Heller ikke statsfinansielt var landet forberedt.

I aarene umiddelbart før verdenskrigen hadde vistnok de finansielle forhold gjennemgaaende været sunde og statsregnskappene bragt overskudd; budgettet for perioden 1913—14 hadde dog vist sterk stigning og gir opgjort efter de nuværende regnskapsprincipper et underskudd paa næsten 11 millioner kr. Men hele tiden hadde staten hat en forholdsvis liten kontantbeholdning, og ved nytårstid 1914 var den svundet saapas ind at finansministeren, statsraad A. T. OMHOLT, var klar over at der i nær fremtid vilde bli behov for et større statslaan til fortsættelse av arbeidet paa jernbaneanlæg og jernbaneombygninger som alt var blit besluttet. Ogsaa den norske stats utenlandske laaneforbindelser var paa det rene med dette. Baade i januar og i april kom der fra utenlandske bankhuser tilbud om finansiering av et nyt norsk statslaan. Apriltilbudet gik ut paa en rente av $4\frac{1}{2}\%$ og en kapitalkurs av $97\frac{1}{2}\%$. Statsraad Omholt hadde imidlertid dannet sig den rent personlige teori at verdensmarkedet stod foran en periode med faldende priser og synkende renter. Der hadde rigtignok ikke været nogen krise, men i de diskontonesættelser som Englands Bank foretok i januar 1914, saa han et varsel om en lavere rentefot i de kommende aar. Det blev gjort gjældende overfor ham at den synkende rente væsentlig hadde gjort sig gjældende for de korte laan, og at baade rustningene i Europa og den begyndende industrielle ekspansjon i de uteneuropæiske land formodentlig vilde bevirke en fortsat sterk efterspørsel efter langsigtige offentlige laan, saa det vilde være sangvinsk aa regne med lave rentesatser for nye statslaan i de nærmeste aar. Statsraad Omholt fastholdt imidlertid sin opfatning. Han besluttet sig til aa vente og se tiden an. Den 15. mai var statskassens totale beholdning sunket til nominelt 31 millioner kr.; av disse trængtes 10 à 11 millioner til den daglige drift, saaledes at der for de offentlige arbeider regnskapsmæssig bare var igjen litt over 20 millioner kr. Omsider, den 5. juni, lot han da fremsætte kongelig proposition for Stortinget om bemyndigelse til aa opta statslaan paa indtil 60 millioner kr. Propositionen blev behandlet i Stortinget om eftermiddagen den 2. juli, altsaa paa et tidspunkt da hele Europa befandt sig under det sterke og umiddelbare indtryk av drapet i Serajevo. Hverken statsraad Omholt eller de to andre herrer som

deltok i debatten, repræsentantene HAGERUP BULL og KONOW fra Hedemarken, bragte imidlertid noget utenrikspolitisk moment ind. Faa dager efterpaa tilbød et britisk bankkonsortium med Hambro & Son i spidsen gjennom Centralbanken for Norge regjeringen et laan til en rente av $4\frac{1}{2}\%$ og en kapitalkurs av $96\frac{1}{2}\%$. Omholt aksepterte ikke. Han vilde vente og se. Selv senere i juli maa han ha haat ehanceer. Det lyktes nemlig Kristiania Kommune, hvor advokat HIERONYMUS HEYERDAHL var ordfører, aa faa tegnet et laan i London paa 15 millioner kr. saa sent som den 20. juli. Statsraad Omholt ventet fremdeles.

Fra et nordisk synspunkt lar det sig si at denne utenrikspolitiske sorgloshet hos den norske finansledelse vaaren 1914 var temmelig paafaldende. Den samtidige svenske politik var nemlig helt ut behersket av en stadig voksende ængstelse for en europæisk krig. Det var den 6. februar at et tog paa 30 000 svenske bonder drog op foran Stoeckholm Slot for aa mane KONG GUSTAF til aa gjennomføre en sterkere forsvarsordning som motforholdsregel mot de russiske rustninger. Kongens sterkt personlig formede svartale forte til at det liberale ministerium STAAFF efter endel meningsutvekslinger med kongen traadte tilbake den 10. februar, og den 17. februar blev der utnævnt et nyt svensk ministerium med sigte paa kraftige forsvarsforberedelser; dr. HAMMARSKJÖLD blev ministerehef og KNUt WALLENBERG utenriksminister.

Noget av forklaringen til denne forskjel mellem norsk og svensk politik vaaren 1914 turde forøvrig ligge i den omstændighet at svenskene fik sine sterkeste utenrikspolitiske indtryk fra tyske forbindelser, nordmændene fra engelske. Vaaren 1914 var nemlig forholdet det at i Tyskland var ængstelsen for en europæisk krig voksende, mens englænderne, som i hele 1913 hadde kjendt sig trykket av den utenrikspolitiske stilling, forsøkte aa hilse det nye aar med optimisme. Den politik Bank of England fulgte, hadde sin store andel i disse engelske stemninger. I januar satte nemlig banken diskontoen ned fra 5% til $4\frac{1}{2}\%$, saa til 4% , og tilslut til 3% . Den holdt sig ogsaa helt utenfor den noksaa febrilske kamp om gldet mellem de tre ledende centralbanker paa fastlandet som kanskje var det mest ildevarslenende fænomen i den økonomiske verden den vaar; endnn den 22. mai stilte den sig helt likegyldig til guldsporsmaalet og trak heller ikke senere større gldmængder til sig. «Morgenbladet»s Citykorrespondent uttalte i et brev av den 15.

jannar at mens 1913 hadde staat i krigens tegn, var det troen at det nye aar vilde bringe fred og stabile forhold; den 13. februar skrev samme korrespondent at ingen ansvarlige mænd længer ængstet sig.

Uttalelser som denne undlot ikke aa gjøre indtryk i Norge. Der var nok mange her i landet som hadde kjendt sig opskaket efter begivenhetene i 1911 og var blit paavirket av den ivrige agitation de forsvarsinteresserte kredser hadde sat igang. Men noget dyper tak paa folks meninger og stemninger lyktes det ikke agitationen aa faa. Den tro var nemlig blit næsten grundfæstet at noget saa forfærdelig som en ny storkrig mellem Europas ypperste nationer maatte være en ren umulighet. Det var derfor den almindelige opfatning at der nok fra tid til anden vilde opstaa europæiske spændinger, men at diplomatene vilde sørge for at de gled over igjen; det var bare utidighet og nervøsitet aa tænke sig andet.

Aaret 1914 bragte ogsaa med sig en særegen fylde av norske stemninger som ikke gjorde det lettere aa virke for dem som talte om de kommende farer. Det var jubilæumsaaret, hundredaarsfesten for frigjøringsverket og grundloven. Folks tanker blev da naturlig vendt mere mot fortiden end mot fremtiden, mere mot national selvfordypelse end mot agtpaagivenhet overfor utenverdenen. Jubilæumsutstillingen paa Frogner, som blev aapnet av kong HAAKON den 15. mai, gav i en sjelden vakker indramning et billede av de resultater der var naadd frem til i norsk produktion; det var naturlig at den samlet til glæde og fest. «Idyl» var et ord som oftere blev brukt i pressen om denne utstilling. Det karakteriserte igrunnen mer: det kjendetegnet hele stemningskomplekset i Norge i de første syv maaneder av 1914.

Forsvarsvennene hadde rigtignok fortsat sin agitation, men deres varselsrop vandt ikke gjenklang, og statsminister Gunnar Knudsen fandt sikkert et uttrykk for den almindelige mening i landet i de ord han lot falde under trontaledebatten den 17. februar 1914, — altsaa samme dag som forsvarsministeriet Hammarskjöld blev utnævnt i Sverige—:

Hvad er paaferde? Det skulde det være interessant aa vite. For tiden er da forholdet det at den politiske himmel, verdenspolitisk set, er skyfri i en grad som ikke har været tilfældet paa mange aar.

Ikke bare i politiske kredser, men ogsaa indenfor forretningsverdenen synes troen paa en fredelig fremtid aa ha været dominerende i Norge paa den tid. Under det første arbeide med denne bok reiste jeg i 1925 gjennem store deler av landet for aa foreta undersøkelser om de stedlige forhold under verdenskrigen. Overalt og til alle mine hjemmelsmænd rettet jeg det spørsmål om de kjendte noget eksempel paa at nogen forretningsmand i 1914 eller aarene umiddelbart forut hadde disponert med tanke paa en europæisk krig. Overalt fik jeg samme svar. Noget slikt tilfælde var ikke kjendt nogetsteds. De forretningsmænd som hadde kjøpt skibe i første halvaar av 1914 eller som hadde svommende ladninger i sommermaanedene det aar, hadde ikke nogen forutberegninger aa takke for sit held. De var vindere i livets forunderlige lotteri.

II.

PANIKKEN VED KRIGSUTBRUDDET

Juli 1914 var en vidunderlig varm sommermaaned næsten hele Norge over. Den blev helt behersket av solskinnet. Det var badeveir, landstedveir og fotturveir. Alle de byfolk som hadde anledning til det, drog paa ferietur. Der har sjelden været samlet færre toneangivende mænd i landets hovedstad end i de sidste fjorten dager av den maaned. Dette var sikkert en av grundene til at der gik saavidt lang tid før utviklingen av de europæiske begivenheter utløste stemninger og handlinger i Norge. Først i de to sidste julidager begyndte det aa gaa op for feriegjestene paa turisthotellene, fjeldhyttene og badestedene at der kunde være fare paa færde. Men da blev de straks grepet av panik. De tok hurtigste vei hjem. Togene, kystbaatene og rutebilene blev overfyldt, og selv paa avsides rikstelefonlinjer blev der bare notert ilsamtaler.

Den 23. juli hadde Østerrike sendt sit ultimatum til Serbien. Den 25. forlot den østerrikske gesandt Belgrad. Den 27. blev børsene i Wien, Budapest og Bruxelles lukket, likesaa «La Coullisse» i Paris. Den 28. erklærte Østerrike Serbien krig, og samme dag kom meddelelsen om at Rusland var begyndt sin krigsmobilisering. Men endnu den 29. var børsen i Kristiania rolig og upåvirket som paa en vanlig sensommerdag; der blev notert helt uforandrede valutakurser. Statistikken viser ogsaa at selv om toldintradene for Kristiania utgjorde et noget høiere beløb for juli 1914 end for samme maaned 1913, hadde der ikke fundet sted nogensomhelst foreert import.

Men den 31. juli var alting anderledes. Fremmotet paa børsen var usedvanlig stort, og de tilstedeværende forretningsmænd var

ivrig optat av de sidste telegrammer. Noteringen for værdipapirer blev indstillet og fondsbørsen lukket. Paa korn- og melbørsen blev der stor uro fordi der blev mottat telegrammer om utførselsforbud i Tyskland. Sigtet rugmel, som hadde staat i kr. 16,50 pr. 100 kg. paa fredagsbørsen forut, blev sat op 1 kr. ved noteringen, men omsat til 20 kr. før børsen sluttet. Pund gik op 3 øre og de andre valutakurser omtrent tilsvarende. I Norges Bank strømmet store skarer til for at presentere sedler til indløsning i guld, og i privatbankene blev der tat ut anselige beløp paa sparebankkonti.

Utover eftermiddagen gik melprisene yderligere op. En enkeltmand kjøpte 600 sækker rugmel til 25 kr. pr. sæk, og utpaa kvelden var prisen kommet op i 32 kr. I løpet av formiddagen den 1. august hadde flere av de store melimportører i Kristiania allerede tømt sine lagre. De ledende bankdirektioner traadte sammen til møte og besluttet aa la 6-maaneders-opsigelsesfristen bli effektiv og ikke utbetale mer end 100 kr. pr. dag av indskudd paa sparebankvilkaar.

Norges Bank forhøiet den 1. august vekseldiskontoen fra 5 % til 6 %. Guldindløsningen tok imidlertid bankens styre med stor ro og indskrænket sig til aa motvirke den med de forholdsregler som i den socialøkonomiske teori kaldes «de smaa midler»: der blev bare sluppet ind 6 à 8 personer om gangen, og de enkelte guldstykker blev talt op under vekslingen.

Samtidig begyndte forsøkene paa forcert import. Paa fragtmarkedet blev der om formiddagen den 1. august sluttet 40 000 ton bare for kulimport til Kristiania; et enkelt firma sluttet 17 000.

Varehandelen fortsatte den 1. august i stigende tempo. Enkelte forsynte sig med alt det de kunde komme over. Det gaar forresten ikke an aa karakterisere alle de større indkjøp som fandt sted som panikkjøp; netop den dag var nemlig et meget stort antal husmødre kommet tilbake til byen til helt «tomt hus».

Den store panikdag i Kristiania var imidlertid mandag den 3. august. Den morgen var det klart selv for de mest optimistiske at storkrigen var blitt unndgaaelig. Lørdag kveld hadde telegrammene berettet om den tyske krigserklæring mot Rusland og om den tyske indmarsj i Luxemburg. I Kristiania oprandt dagen med silende regnveir, men uten noget hensyn til dette hadde køene samlet sig utenfor banker, kolonialhandlere, kullhandlere,

bakere og kjøtbutikker allerede flere timer før det blev aapnet om morgenen. Paa en række steder maatto politiet tilkaldes for aa holde orden paa køene. Værst var trængselen utenfor Norges Bank. Da banktiden sluttet, samlet vaktmesteren op brukne og iturevne paraplyer, damehatter, snipper, slips og løse skjortebryster. Norges Bank fortsatte dog guldindløsningen ved hovedsættet, men stanset den ved sine avdelinger; en tilsvarende politik hadde banken fulgt under sølvutvekslingen i 1820-aarene; det kan imidlertid ikke negtes at foranstaltningen virket ensidig, og at kritikken mot den i pressen utenfor Kristiania maa sies aa ha været berettiget. I bankene fortsatte utbetalingene, men takket være regelen om begrænsningen til 100 kr. for hver bok, blev der ikke uttatt overvældende store beløp. Christiania Sparebank stængte forøvrig den dag alle sine filialkontorer. Utover mot kvelden blev en hel del av detaljforretningene nødt til aa lukke, da de var totalt utsolgt. Det blev heller ikke let for dem aa fornye beholdningene. Korn- og melgrossistene strøk nemlig alle sine indestaaende ordres, og kolonialgrossistene suspenderte sine.

I løpet av den 3. august fortsatte prisstigningen. Hvetemel, som paa sidste notering før suspenderingen var blitt anført med 23 kr. pr. sæk, steg ifølge «Sjøfartstidende» i løpet av den 3. august til 40 kr. sækken. Det er dogotorisk at der mand og mand imellem fandt sted omsætninger til adskillig høiere priser. Det vites at der er blitt betalt 75 kr. for en sæk hvetemel i Kristiania den dag.

Om eftermiddagen den 3. august holdt byens detaljkjøbmænd moto paa børsen. Det blev besluttet aa indfore en slags privat rationering av enkelte varer; saaledes skulde sukker ikke sælges i pakker paa over 2 kg.

Direktionen for Norges Bank satte den 3. august diskontoen op til 6½ % og sendte samtidig ut et kommniké til publikum. Det heter i dette: «Ganske uforstandig er det naar nogen ikke alene uttar sine penge, men endog forlanger pengesedlene ombyttet i Norges Bank med guld for at gjemme dette. Ingen som ikke vil gjøre sig medskyldig i at forøke vanskelighetene, bør indlate sig herpaa.» Ved middagstid erklærte banken — ifølge «Morgenbladet» — at der ikke vilde bli foretat nogen ændring i dens optræden overfor publikums krav paa guld. Den meddelte ogsaa at bare mindre beløp var blitt uttatt. Den hadde bekjendtgjort ved opslag i lokalene, at de som vilde ha mer end 2000 kr. vekslet,

maatte henvende sig til direktionen, men ingen slik henvendelse var kommet.

Det er en kjendsgjærning at bankens chef, direktør KARL GETHER BOMHOFF, da han lot disse meddelelser gaa ut, var fast besluttet paa ikke aa stanse utvekslingen av guld. Dette hadde han vistnok direktionen med sig paa. Ledelsen av Norges Bank viste paa denne maaten en langt kjøligere og mere noktern vurdering av situationen end lederne av baade det svenske og det danske pengevæsen.

I Sverige hadde den 2. august Riksbankens «bankofullmäktige» uten videre og i direkte strid med gjældende lov besluttet aa stanse seddelindløsningen fra den 3. av. De begrundet sin beslutning i en skrivelse til Riksdagens bankoutskott, som ikke gik synderlig ind paa situationen, men betegnet guldbeholdningen som «landets finansiella ryggrad», og hævdet at en nedgang i den vilde kunne faa «de mest ödesdigra följder såväl för statsverkets förmåga att möta förestående anspråk som för näringslivet i dess helhet».

I Danmark forelaa der allerede den 1. august et forslag fra regjeringen for Rigsdagen om en lovændring som overlot det til Nationalbankens egen avgjørelse om den vilde indløse sedlene eller ikke; den 2. august var lovændringen en kjendsgjærning, og Nationalbanken stanset straks indløsningen, idet den i en skrivelse til finansministeren anførte at «en Svækkelse af Guldbeholdningen kan have Betænkelighed for Landets økonomiske Forhold».

Til og med den 4. august var der i Norges Bank ikke blit utvekslet mer i guld end 1 300 000 kr. Den 4. august synes ogsaa stormen paa guldkassen aa ha været noget svakere end dagen forut. En fornuftig opinion burde derfor ha støttet bankens beslutning om aa fastholde sin pligt til aa veksle. Som saa ofte viste det sig imidlertid at beslutningene i Sverige og Danmark fik avgjørende betydning. Om morgenen den 4. august krævet «Morgenbladet» i en skarp og argumentlos artikkel at Norges Bank skulde følge eksemplet fra nabolandene. Regjeringen var med engang lydhør for dette krav. Direktør Bomhoff protesterte rigtignok mot at guldindløsningen skulde stanses, men ikke desto mindre utstedte regjeringen allerede samme dag en provisorisk anordning, hvor det under II kategorisk heter:

Norges Banks forpligtelse til at inddløse sine sedler med guld ophører indtil videre fra og med 5te august 1914.

Regjeringens bekymringer den 4. august gjaldt imidlertid ikke bare Norges Banks guldbeholdning, men ogsaa de private bankers kasser. Om formiddagen lot finansministeren telefonisk ringe til de store Kristiania-banker med et mundtlig og ulovhjemlet forbud mot aa utbetale mer end 50 kr. pr. kontrabok pr. uke; undtagelser maatte bare gjøres for stiftelser og banker, samt for beløp som skulde anvendes til lønninger. Denne fremgangsmaate maatte trække konsekvenser efter sig, som ogsaa regjeringen viste sig aa være villig til aa ta. Den bestemte nemlig i den nævnte provisoriske anordning av den 4. august at der skulde iverksettes en maanedes almindelig moratorium. Om dette heter det i forordningen bl. a.:

Pengefordringer, som forfalder i tiden fra og med 5te august til og med 6te september 1914, kan først kræves betalt 1 — en — kalendermaaned efter forfaldstid. Av fordringer, som ikke er rentebærende, svares for mellemtiden en rente av 5 %

Fra foranstaaende bestemmelse undtages skatter og avgifter til stat og kommune, samt lønninger, pensioner og livrenter. Likeledes undtages fordringer som opstaar i tiden fra 5te august til 6te september 1914.

Panikforordningen bidrog selvfølgelig ikke til aa styrke publikums tillid. Vanskelighetene for omsætningen blev desuten øket da bankene benyttet sig av moratoriet til aa stenge helt onsdag den 5. august. De aapnet dog paany dagen efter, men foretok en sterk begrænsning av utbetalingene. Stansningen av guldutvekslingen hadde den umiddelbare følge at folk begyndte aa lægge sig efter sølv. Et meget stort antal individer som hadde mindre betalinger aa utføre, gav sedler og bad om aa faa sølv igjen. Ikke faa gik direkte til Norges Bank for aa veksle sølv til sig. Paa ganske kort tid blev der vekslet ut for 1 mill. kr. i sølv fra seddelbanken. Solvpengene gik ikke ut i omsætningen; de blev lagt i jernskap, bankbokser og strømpe-læster. For bedriftene, som skulde utbetale lønninger i brudne tal, voldte det de største ubehageligheter at solvpengene paa denne maaten blev borte fra omsætningen.

Det mest egenartede utslag av pengepanikken var imidlertid den frygt for fremmede penge som rent spontant gjorde sig gjældende alt sidst i juli. Der var paa det tidspunkt adskillige

utenlandske turister i Norge. Mange av dem reiste med sine hjemlands penge, med akkreditiver, reisechecks og andre anvisninger. De var vant til at i Norge kunde de faa vekslet naarsomhelst og naersagt hvorsomhelst. Nu blev veksling pludselig negtet en hel del steder. Som typisk kan naevnes at Grand Hotel i Kristiania den 31. juli lot opslaa folgende bekjendtgjorelse i sin vestibyle:

Bankanvisninger og utenlandske penge mottas indtil videre ikke.

Værre var det at ogsaa enkelte banker blev grepet av frykten for den fremmede valuta og avslog baade veksling av utenlandske penge og indløsning av utenlandske checks. Særlig ivrig til aa negte aa indlate sig paa valutahandel var en senere forulykket vestlandsbank. En repræsentant for et stort utenlandsk selskap forsøkte saaledes først i august forgjæves aa sælge til denne bank 10 000 £ i checks paa London, naftet beløpet skulde brukes til avlonning av fabrikkens norske arbeidere og betaling av andre norske forpligtelser. En av de ledende forretningsmænd i Nordnorge sendte i de dager nogen tusen kroner i svenske konstanter til samme bank, men fik dem efter en ukes forløp retournert; banken vaaget ikke aa befatte sig med svenske sedler.

Panikken ved krigsutbruddet indskrænket sig forøvrig ikke til de store byer. Den gjorde sig samtidig gjældende i smaa-byene og utover landdistriktene. Næsten overalt var formene og forløpet det samme. Utslagene var dog av noget forskjellig styrke. Saaledes var panikken særlig sterk langs kysten, ikke minst i fjorddistriktene mellom Bergen og Trondhjem; her var 1911 i friskt minde; her var store tyske krigsfartøier blit set saa sent som søndag den 26. juli 1914; keiseren selv hadde været paa Balholm til kl. 6 om eftermiddagen den 25. juli; ikke noget under at folk paa de kanter i de første augustdagene trodde sjøkrigen vilde komme til aa begynde ntenfor deres egne stnedorer, og at leden derfor vilde bli ufarbar for enhver transport.

En særegen karakter fik panikken ved de store anlæg som blev drevet for utenlandsk regning. Her kom et meget alvorlig moment til: frykten for at pengeforsendelsene fra ntlandet skulde stanse op. Denne frygt viste sig begrundet nok. Paa Anra-anlæggene maatte alt arbeide stanses, Norsk Hydro opsa den 3. august alle sine anlægsarbeidere paa Rjukan, og ved kar-

bidanlæggene i Odda stanset utbetalingen av arbeidslønningene. 600 à 700 av arbeiderne paa Odda, som ikke horte hjemme der paa stedet, vilde da straks reise, men selskapet kunde ikke skaffe dem penge til aa bestride billettene; det fik da dampskibene til aa motta bons istedenfor pengesedler; det er vistnok det eneste tilfælde fra krigsaarene i Norge da privatpenge blev tat i bruk.

Ved en av de utenlandske fabrikker indtraf der i forbindelse med dette en hændelse av tragisk art. Selskapets direktør hadde i længere tid lidt av nervositet; da han nn pludselig blev ute av stand til aa betale sine arbeidere de lønninger de hadde krav paa og fik se 1 200 à 1 300 mand i forgjæves venting paa gatene, brøt han helt sammen; han orket ikke aa være paa stedet lenger og tok om kvelden et av kystruteskibene; der blev han borte om natten.

De fleste steder varte panikken til og med lørdag den 8. august. I uken efterpaa la den sig betydelig, og omkring midten av maaneden begyndte folk aa ta de nye forhold paa en roligere maate. Alt i september var vurderingen av situationen blit saavidt kjølig at de fleste med en viss overbærende medlidenhet tænkte tilbake paa sin egen og især paa andres opførsel i maaneden forut. Naar paniktiden senere er blit omtalt, har det nvægerlig været med fordømmelse, og særlig er der blit brukt mange sterke ord mot de handelsmænd som satte sine priser op.

Det lar sig heller ikke negte at megen ufornuft drev sit spil i panikdagene. Der er blit fortalt historier om enslige gamle damer som hadde kjøpt op til 30 ferske brød, og om familier med bare voksne medlemmer som hadde lagt sig til store reservebeholdninger av Nestlé's barnemel. Enkelte nervøse hadde kjøpt alt det de kunde komme over; hvor hovedvarene blev rationert, hadde kjøpelysten gaat over paa specialartikler; i en av kystbyene blev saaledes alle forretninger den første dag solgt ut paa blanksværte og stearinlys.

Men det gaar ikke an aa se bort fra at de motiver som drev folk til panikindkjøpene, var naturlige nok. Paa det alt overveiende flertal i Norge kom utbruddet av verdenskrigen som en fuldstændig overraskelse. Neppe nogen hadde paa forhaand gjort sig op hvordan krigsbegivenhetene vilde virke i Norge og hvordan de selv vilde ta tingene. Alle var samtidig rent umiddelbart paa det rene med at landet som helhet var like saa uforberedt som de selv var, og at der vilde bli den rene nødstilstand

om tilførslene blev brutt av. Nu kunde ingen vite hvordan det vilde gaa utenfor kysten. De fleste hadde hort eller læst om de store sjomilitære rustninger i Tyskland og gik ut fra at havet utenfor Norge vilde bli krigsskueplads under verdens største sjøkrig. Under denne forutsætning vilde en avskjæring av tilførslene ikke være nogen fjern mulighet, men tvertimot en nær sandsynlighet. I en slik stund er det bare naturlig at enhver paany gjør den opdagelse at han er sin egen familie nærmest og har pligt til først og fremst aa sørge for den. Bakgrunden for panikkjøpene var derfor baade sunde og rigtige følelser.

Hvad angaar angrepene paa handelsstanden, da var disse i mange tilfælde berettigede. Det lar sig ikke negte at en række kjøbmænd skruet prisene op til det rent urimelige. Børsnoteringen paa hvetemel hadde før panikken ligget mellom kr. 20,00 og kr. 23,75. I de første augustdager blev der i Trondhjem solgt hvetemel til 80 kr. for sækken og paa mange andre steder til lignende priser.

Men det vilde være uretfærdig aa fæste sig altfor meget ved de faa tilfælde av slike toppriser. Det kan ogsaa noteres ned at der kjendes likesaa mange eksempler paa handelsmænd som fortsatte med aa sælge til de gamle priser, idet de rationerte ut varene mellom sine faste kunder. Desuten maa det huskes paa at i samfund med fri prisfastsettelse er det den samfundsøkonomiske forntsettning at sterkt oket efterspørsel skal gi sig utslag i stigende priser; den automatiske regulering av tilbud og efterspørsel er avhængig av at slike utslag finder sted. Endelig maa det erindres at en kjøbmands lager betragtet ut fra hans privatøkonomiske synspunkt betegner bundet driftskapital; de grossister, importorer og detaljhandlere som fik sine lagre tømt i de første augustdager 1914, hadde ingen sikkerhet for at det vilde være mulig for dem paany aa fylde dem for de indkomne salgssummer, selv om disse gav en temmelig ekstraordinær avanse paa de ntsolgte varepartier. I de fleste tilfælde var det desuten kjøperne som hadde den største skyld for prisstigningen, idet de uopfordret tilbød sig aa betale store overpriser.

Til alt dette kommer at i disse første krigsdager handlet de fleste, baade kjøpere og sælgere, under et voldsomt og særegent press paa nervene. Det pludselige krigsutbrudd hadde gjort et overvældende indtryk. Disse fredelige mennesker, som dyrket sin aker og sit kjøbmandskap og var optat av sine daglige

pligter, kjendte det som om avgrunden aapnet sig foran dem. Alle sikre beregninger var ved aa styrte om. Inden faa dager kunde ogsaa Norge være blit revet med ind i krigen. Alt som horto fremtiden til, var usikkert og uvisst.

Men det var ikke bare uro og ængstelse som skaket sindene op. For et meget stort antal av de tænkende mennesker i landet betegnet de første krigsdager en krise i hele deres mentale liv som gik dypere end de selv forstod. Krigsutbruddet var ikke bare en politisk realitet; det betød ogsaa en revolution i tilvante forestillinger og idéer. Alle de som fast og urokkelig hadde fortroet sig til kultur, civilisation og evig fremskridt, saa pludselig grunden svigte under hele den serie av overbevisninger som vi kan kalde for deres verdslige religion. Deres tankeverden kom i drift, de blev kursløse i sit indre liv. Begivenhetene dernte var desuten saa store, saa overvældende at alt som skedde her hjemme, likesom skrumpet sammen og mistet sin objektive betydning, og denne ene skuffelse over at menneskene i deres egen samtid kunde la sig drive ind i en verdenskrig, den var saa bitter og saa fuldstændig at ingenting av det som siden hændte, evnet aa ntløse de følelser som pleiet aa melde sig naar aapenbar uret blev avdækket. For mange, mange var der to værdifulde egenskaper som tok til aa svækkes: sansen for proportioner og evnen til aa bli indignert. Panikken i augustdagene var noget mer end en række tilfældige ytre begivenheter. Den var det første utslag av en ny og opskaket social mentalitet.

Sikkert var det slik over hele Europa: Ikke noget sted gik folk uskadt ut av den psykiske paakjending krigsutbruddet gav dem. Overalt kom sindene ut av likevegt.

I Norge skulde folgene vise sig sterkest og mest skjæbnesvangert paa det økonomiske omraade.

III.

DE NYE STATSOPGAVER

Krigsutbruddet stilte den norske regjering overfor en række nye opgaver. De var dels utenrikspolitiske, dels indenrikspolitiske. Mellem disse to sæt av opgaver forelaa der midlertid en intim forbindelse. Utenrikspolitikken maatte ta sigte paa aa bevare rikets noitralitet, indenrikspolitikken paa i størst mulig utstrækning aa sætte bergerne istand til aa fortsætte med sit fredelige virke. En opretholdelse av produktion og omsætning indenlands efter de gamle fredelige linjer var imidlertid et maal som bare kunde naaes dersom noitralitetspolitikken overfor de fremmede magter lot sig gjennomføre. Da krigen brøt ut, blev derfor de utenrikspolitiske opgaver de primære, og i alle krigsaarene kom de utenrikske spørsmaal til aa spille den dominerende rolle i norsk økonomisk politik. Norges økonomiske historie under verdenskrigen lar sig overhodet ikke skrive uten en utførlig redegjørelse for de mange hændelser og viderværdigheter som motte landet paa det utenrikspolitiske omraade.

I én henseende viste det sig imidlertid at utenrikspolitikken fik langt færre vanskeligheter end der hadde været grund til aa frygte for paa forhaand. Det var i forholdet til Sverige.

Da verdenskrigen brøt ut, var der ikke gaat mer end 9 aar siden unionssprængningen, og nordmændene maatte regne med at der i visse kredser i Sverige endnu hang igjen ikke saa litet bitterhet fra dengang. Til dette kom at de norske myndigheter mente sig aa ha grund til aa tro at den svenske regjering hadde valgt en utpræget tysk orientering, og der blev paa militært hold næret ængstelse for at de tyske krigsplaner skulde indeslutte et overfald paa Norge. Saa avgjørende for Norge var i denne situa-

tion spørsmålet om Sveriges stilling, at det næsten ikke vilde være mulig for den norske regjering aa lægge nogen planer hverken av noitralitetspolitisk eller økonomisk art ved krigsutbruddet saalænge den befandt sig i uvisshet paa dette punkt.

I norsk historie maa det ikke bli glemt at den svenske regjering endnn før utbruddet av verdenskrigen var blit en kjendsgjerning paa en aapen og utvetydig maate gav den norske regjering forsikringer om sin vilje til fred i Norden og tok initiativet til forhandlinger om en norsk-svensk fredsforstaaelse. Uvissheten om Sveriges holdning var saaledes blit fjernet alt paa det tidspunkt da Det tyske Rike gik ind i krigen, og den var blit fjernet ved en optræden fra svensk side som gav iudledningen til et tillidsfuldt samarbeide mellem de to lands regjeringer.

Det første skridt til aa bringe forstaaelsen istand blev tat den 29. juli 1914. Den dag henvendte den svenske minister i Kristiania, baron RAMEL, sig til utenriksminister Ihlen og spurte ham fra den svenske utenriksminister «om han ikke var enig i at Norge og Sverige under krigen i Europa i ethvert fald indrettet sig saaledes at man ikke skjøt paa hverandre». Ihlen svarte imotekomende, og dagen efter overbragte baron Ramel ham en tak fra utenriksminister Wallenberg.

Det svenske initiativ forte til at der blev optat forhandlinger i Kristiania om en norsk-svensk fredsforstaaelse. Fra norsk side deltok utenriksminister Ihlen og daværende byraachef, hr. JOHAN HERMAN WOLLEBÆK, fra svensk side baron Ramel og kancelliraad i den svenske Kungliga Beskieknigen, hr. WESTMAN. Forhandlingerne utarbeidet et utkast til en avtale; inden de to regjeringer hersket der imidlertid visse tvil om formaalstjenligheten av enkelte av de foreslaatte formuleringer, og efter endel nye forhandlinger blev resultatet at regjeringene indskrænket sig til i en utveksling av likelydende noter aa slaa fast den betydningsfulde realitet de var blit enige om. Den 8. august blev de likelydende skrivelser utvekslet mellem Ihlen og Ramel. Ihlen's brev lod slik:

Herr Baron.

I anledning av at krig er utbrutt mellem flere fremmede magter har den norske og svenske Regjering indgaat avtale om at iagttta følgende under den saaledes opkomne krigstilstand:

De to Regjeringer erklærer gjensidig som sin bestemte hensigt hver for sig til det ytterste at opretholde de respektive rikers noitralitet overfor alle de krigførende magter.

De to Regjeringer er videre enige om at utelukke muligheten av at krigstilstanden i Europa under nogen omstændighet skal føre til at det ene rike træffer fiendtlige forføininger mot det andet.

Motta. herr Baron, forsikringen om min udmerkede høiagtelse.

Ihlen.

Mens endnu de første underhandlinger om den svensk-norske forstaaelse paagik, blev de nordiske lands nøitralitetserklæringer ntstedt. I «Le Matin» for den 7. august blev det meddelt at den norske noitralitetserklæring var blit ntstedt til trods for press fra Tyskland (*malgré la pression de l'Allemagne*). Paa alliert side synes der ogsaa i begyndelsen av august aa ha gjort sig gjældende en frygt for et slikt tysk press. Ifølge «L'Information» avla saaledes den britiske, franske og russiske minister den 6. august besøk hos utenriksminister Ihlen og forsikret ham om at deres regjeringer vilde hjelpe Norge mot et tysk angrep. Den tyske minister hadde imidlertid allerede git en forsikring om at «Tyskland ikke paa nogen maate vilde krænke Norges nøitralitet». Under disse omstændigheter fandt den norske regjering aa burde indskrænke de militære forholdsregler til opsættelsen av et nøitralitetsvern, som kunde markere Norges stilling og gripe ind dersom forsøk blev gjort paa aa føre fiendtlighetene ind i norske farvand. Hovedopgaven indenfor det norske nøitralitetsvern tilfaldt derfor marinen.

Paa det tidspunkt da de forskjellige fremmede ministre avgav sine forsikringer, var nøitralitetsvernet forresten alt for længe siden i fuld virksomhet. De første militære foranstaltninger var efter ordre av statsraad Keilhan truffet allerede i de sidste juldager. Krigsmobilisering av marinen og fuld opsætning av de landmilitære bevogtningstropper fandt sted i henhold til beslutninger i et statsraad som, mens statsministeren var fraværende paa weekend, blev holdt paa Slottet under Kongens forsæte søndag den 2. august efter indkaldelse av utenriksminister Ihlen.

Fra dette statsraad blev der utstedt følgende kommnniké:

Til yderligere forsterkning av landets nøitralitetsvern har den norske regjering indkaldt tropper til dækning av kystbefæstningene og besluttet at mobilisere hele marinen.

Videre har regjeringen foreløbig utfærdiget forbud mot ntførsel av korn og melvarer, poteter, kul, koks og mineralske oljer.

Regjeringen har annodet Stortingets præsident om aa sammenkalde Stortinget til møte snarest mulig.

I statsraadet den 2. august 1914 blev der ikke alene truffet den ordning av noitralitetsvernet som siden stort set dannet grundlaget for de militære foranstaltninger under hele verdenskrigen, men der blev ogsaa fattet beslutninger om de forholdsregler som indledet regjeringens krigsøkonomiske politik. Denne blev saagodtsom fuldt utformet allerede i løpet av den uke som fulgte. Det kan sies at den gav sig utslag i fem forskjellige sæt av foranstaltninger: For det første forføjninger i anledning av de forvirrede pengeforhold som panikken hadde fort med sig. For det andet foranstaltninger for aa sikre varebeholdningene i riket for folkets eget behov. For det tredje forholdsregler for aa opmuntre tilforslene til riket. For det fjerde motforanstaltninger i anledning av arbeidslosheten. For det femte forsøk paa tilpasning av statsfinansene efter den nye situation.

Regjeringen synes næsten straks aa være kommet til den opfatning at den hverken inden sin egen midte eller indenfor departementene raadet over den sakkyndighet som det var blit paakrævet aa ta tilhjælp under de nye, vanskelige forhold. Den 4. august nedsatte den en provianteringskommission og en raadgivende finanskomité, den 7. august en arbeidsledighetskomité og den 11. august en komité til behandling av sporsmaalet om krigsrisikoen for handelsflaaten.

Ikke faa av de paabnd regjeringen utstedte for aa gjennomføre sin økonomiske politik, var av den art at de statsretslig set maa betegnes som materielle lovbestemmelser og derfor efter den norske grundlov normalt skal gives i en Stortingets avdelinger vedtat formel lovbeslutning. Imidlertid hadde grundlovsgiverne forutset at der kunde bli behov for paabnd av denne art ogsaa til tider da nationalforsamlingen ikke holdt moter. Grundlovens § 17 bestemte derfor:

Kongen kan give og ophæve Anordninger, der angaa Handel, Told, Næringsveie og Politi; dog maa de ikke stride mod Konstitutionen og de (saaledes som efterfølgende §§ 77, 78 og 79 bestemme) af Stortinget givne Love. De gjælde provisorisk til næste Storthing.

For en stor del var det denne myndighet til aa utstede provisoriske anordninger paa det samfundsøkonomiske omraade som regjeringen benyttet sig av. Allerede den 2. august hadde den

dog besluttet ogsaa aa faa Stortinget sammenkaldt. Dette kunde ske uten synderlig store formaliteter. Stortinget hadde nemlig det aar besluttet aa holde høstsession og hadde derfor ikke latt sig høitidelig oplose da repræsentantene gik fra liverandre den 7. juli. Præsidenten kunde saaledes bare telegrafisk meddele stortingsmændene at de efter henstilling fra regjeringen skulde møtes den 8. august istedenfor den 19. oktober. Regjeringen fulgte derfor den fremgangsmaate først aa utstede sine paabud i provisoriske anordninger og saa aa fremsætte propositioner for Stortinget til stadfæstelse av de nye regler i formelle lovbeslutninger.

Det er allerede fortalt at regjeringen den 4. august lot sig rive med av panikken og panikkravene til aa forby Norges Bank aa fortsætte med indløsningen av sine sedler. Disse bestemmelser var mellem dem som maatte gjentages i lov dersom de skulde ha fortsat gyldighet efterat Stortinget hadde været samlet. Straks efterat anordningen var blit utstedt, nedsatte Finansdepartementet derfor en komité bestaaende av høiesteretsassessor Hagerup Bull, høiesteretsadvokat FREDRIK STANG LUND og konsnl CATHINKO BANG til aa bistaa departementet med utarbeidelse av en lov i emnet.

Resultatet av samarbeidet blev odelstingsproposition nr. 50 for 1914, som indeholder forslag til en «lov om utsættelse med betaling av visse pengefordringer» og forslag til «lov om forandringer i lov om Norges Bank av 23. april 1892».

I propositionen om moratorieloven blev adgangen til utsættelse med betaling utvidet. Den provisoriske anordning hadde bare bestemt betalingsutsættelse for pengefordringer som forfalt i tiden fra og med 5. august til og med 6. september. Propositionen foreslog betalingsutsættelsen ogsaa bragt i anvendelse overfor ældre fordringer. Under behandlingen i Stortinget gjorde der sig gjældende meget delte meninger om formaalstjenligheten av denne utvidelse. Statsraad Omholt selv gav uttryk for mange betænkeligheter ved den. Forslaget blev dog ophøiet til lov uten at de avvikende meninger hadde git sig uttryk i nogen votering. Propositionen gav ogsaa adgang til utvidelse av moratoriet i tid, idet der i § 7 blev foreslaat at Kongen skulde ha adgang til aa forlænge fritagelsesfristene betydelig. Tidsutvidelsen blev yderligere øket i den endelig vedtagne lovbeslutning. Her blev det i § 8 bestemt at Kongen kunde la moratoriet gjælde «ogsaa pengefordringer som forfalder i tiden indtil 6 — seks — kalendermaaneder efter lovens

ikrafttræden og forlænge de fastsatte frister med indtil 5 — fem — kalendermaaneder». Desuten fik loven et sidste ledd som sa at Kongen i løpet av de første 6 maaneder fra lovens ikrafttræden paauy kunde sætte den i virksomhet, selv om den i nogen tid hadde været ute av kraft.

Ved kongelig resolution av 2. september 1914 blev moratoriet forlænget for pengeforpligtelser stiftet i utlandet og for veksler forfaldne i tiden fra 8. august til 21. september. Forøvrig ophørte det den 7. september og blev ikke senere sat i kraft.

De ændringer som skulde vedtages i loven om Norges Bank for aa faa denne tilpasset efter den situation ophævelsen av seddelindløsningen hadde ført til, maatte først og fremst ta sigte paa aa fastslaa hvad der skulde være lovlige penge i landet. I § 7 av loven het det nemlig at dersom Banken nogengang stanset med indfrielsen av sedlene efter deres fulde paalydende, skulde disse ophøre aa være tvungent betalingsmiddel undtagen overfor Banken selv. Da forordningen av den 4. august imidlertid stanset ved at seddelindløsningen avskar folk fra aa skaffe sig guld kroner, var der ikke lenger lovlige penge i landet, eller rettere: det var ikke mulig for nogen aa skaffe sig lovlige penge. Nu var kreditorerne rigtignok ikke opmerksomme paa dette; og det pengemæssige anarki som var indtraadt, skal ikke være blit opdaget av nogen anden end socialøkonomen professor OSKAR JÆGER. Men i længere tid kunde tilstanden naturligvis ikke vare ved. Det blev derfor foreslaat i propositionen og vedtat av Stortinget at der til § 7 i lov om Norges Bank skulde foies et sidste ledd, saalydende:

Under særlig farefulde forhold kan Kongen bestemme at Bankens indfrielse av sedlene midlertidig utsættes. Ved saadan utsættelse med sedlenes indfrielse ophører de ikke aa være tvungent betalingsmiddel.

Der blev imidlertid ogsaa foreslaat og vedtat en anden ændring i loven om Norges Bank. I § 11 var det bestemt at dersom det skulde vise sig ved noget av Bankens opgjør at den hadde overskredet sin lovbestemte seddelutstedelsesret, skulde den erlægge en avgift til statskassen paa 6 % aarlig av overskridelssummen, og denne avgift skulde stige med en halv procent om maaneden hvis forholdet ikke var bragt i orden igjen inden utløpet av en maaned.

Ændringen av august 1914 bestod i en tilføielse til denne § 11, saalydende:

Kongen kan nedsætte avgiften naar Bankens indfrielse av sedlene er utsat i henhold til § 7, sidste passus.

I propositionen var der git følgende kategoriske begrundelse for denne lovændring:

Man anser det ønskelig at der i loven aapnes adgang til — under de ekstraordinære forhold det her gjælder — i fornødent fald at kunne løse noget paa de baand avgiftspligten lægger paa Norges Banks virksomhet.

Pengepolitikken av 1914 fik forøvrig ogsaa uttryk ved en tilføielse som under komitébehandlingen i Stortinget blev git til den av regjeringen foreslaatte «lov om salg og utførsel av fodevarer m. v.». Socialkomitéen og næringskomité nr. 2, som i fællesskap behandlet dette lovutkast, mottok den 8. august en skrivelse fra finansministeren, som uten aa anføre nogen begrundelse henstillet til komitéen «at foreslaa at der i eventuel lov om salg og utførsel av visse varer ogsaa indtages forbnd mot utførsel av guld og solv». Den kombinerte komité skrev i den anledning: «Komitéen slutter sig til forslaget.» Det blev enstemmig vedtat.

Med disse tre lovtilføielser var hele grundlaget for og strukturen av det norske pengevæsen blit ændret. Et fuldstændig nyt avsnit i Norges økonomiske historie var blit indledet. I dokumentene fra dengang findes imidlertid ingen principielle bemerkninger om karakteren av de nye bestemmelser.

Den anden hovedopgave Regjeringen søkte aa løse ved sin politik av august 1914, gik nt paa en sikring av befolkningens behov for livsfornødenheter. Ved provisorisk anordning av 4. august blev utførselsforbudene av 2. august gjentat i den konstitutionelt foreskrevne form; det blev desuten bestemt at der kunde fastsættes maksimalpriser for de vigtigste nødvendighetsvarer og at staten kunde kræve avstaat forraad av disse varer til maksimalpriser. I § 5 av anordningen blev det bestemt at Landbruksdepartementet, som dengang hadde statsminister Gmnnar Knndsen til chef, skulde træffe de bestemmelser gjennemføringen av anordningen vilde utkræve.

Departementet fandt aa burde overlate ledelsen av provianteringspolitikken til en særegen kommission. Denne blev nedsat i det samme statsraad som vedtok den kongelige anordning. Til medlemmer blev opnævnt sjofartsdirektør HARALD PEDERSEN som formand, generalintendant oberst AANON JACOBSEN MOLLAND, professor dr. jnr. JON SKEIE, stortingsmand gaardbruker CHRISTOFER

HORNSRUD, godseier KAI MØLLER, grosserer OLAV BELSHEIM og advokat EDMUND HARBITZ; som sekretær fungerte landbrukskonsulent Fjelstad. Advokat Harbitz traadte imidlertid av helbredshensyn ut allerede den 28. august; den 8. september opnævntes grosserer PER MØYSTAD og stortingsmand direktør OLAF FREDRIK RUSTAD til nye medlemmer. Kommissionen fordelte sig paa utvalg, som overtok de forskjellige arter av forretninger, idet det allerede efter forløpet av faa dager viste sig aa bli et slikt overtal av saker at en samlet behandling av hver enkelt i møte av den hele kommission blev en likefrem umulighet.

Kommissionens mandat gik ut paa «efter nærmere konferanse med Landbruksdepartementet at træffe bestemmelse med hensyn til ordningen av landets forsyning med nødvendige forbruksartikler» og «at regulere salget i landets forskjellige distrikter og bestemme prisene paa vedkommende artikler».

Kommissionen besluttet paa sit første møte telegrafisk aa anmode Rikets amtmænd om aa sørge for at der straks i hver kommune av formandskapet blev nedsat et provianteringsraad paa tre mand, som maatte faa adgang til aa skaffe sig nødvendig assistanse. Desuten blev amtmændene anmodet om snarest mulig aa skaffe oplysninger om beholdningene av kornvarer og kul.

Allerede faa dager efter utbruddet av verdenskrigen blev der saaledes skapt en hel ny riksorganisation for provianteringssproemaalene med et centralstyre i hovedstaden og med amtmændene som formidlere av forbindelsen mellem lokalmyndighetene og den overste ledelse.

Umiddelbart efterat Kommissionen ved sine telegrammer til amtmændene hadde sorget for aa faa assistanse rundt omkring i landet, besluttet den aa gjøre forsok paa aa stanse panikstigningen i prisene ved aa fastsette maksimalpriser. De første blev git allerede den 6. august. De gjaldt kornvarer. For de fleste artikler blev der opstillet særskilte priser for engrossalg og detailsalg. Pr. 100 kg. blev detailprisen for rugmel sat til kr. 25,00, for hvitemel til kr. 33,00 og for mais til kr. 13,50. Prisene blev beregnet netto inklusive sæk levert paa jernbane, dampskib eller lager. Fra Romsdals amt og nordover blev grundprisene forhoiet med 25 øre pr. 100 kg. Ved salg under 25 kg. blev der efter bestemmelse av den 7. august beregnet 2 øre i tillegg pr. kg. Maksimalprisene blev sat i kraft fra kl. 5 em. den 6. august.

Den 7. august fulgte maksimalpriser paa kaffe og sukker, den

8. paa kul og koks, den 12. paa fôrstoffer av kornvarer og den 15. paa petroleum, bensin og solarolje (raaolje for motorer). Alle disse maksimalpriser skulde gjælde for de lagre som fandtes i Riket eller var underveis, men indkjøpt til priser fra før krigsutbruddet.

Mens kommissionen ikke synes aa ha næret nogen tvil om at den burde sette maksimalpriser paa de gamle lagre, fandt den det meget vanskelig aa ta standpunkt til sporsmaalet om maksimalpriser paa forbruksartikler kjøpt og importert efter utbruddet av krigen. Det heter i dens beretning:

Kommissionen fandt — efter samvittighetsfuldt at ha veiet hensynene til alle sider — saadanne maksimalprisers indførelse tilraadelig, og de blev da efterhvert fastsat for kul, koks, sukker, rug, ruggrop, hvete, hvetegrop, byg, samsigtet bygmel; flørsigtet bygmel, flørsigtet grynmel, hel mais og maisgrop.

Disse maksimalpriser blev beregnet paa grundlag av indkjøpsprisen f.o.b. tillagt fragt, sjøassuranse og krigsassuranse, bankomkostninger, losning og kontrol, samt for kornvarer svind, og endelig handelsomkostninger og fortjeneste. De blev bygget paa opgaver fra importorene. De blev nødvendigvis høiere end maksimalprisene paa de gamle beholdninger.

Maksimalprisene gjaldt ikke indenlandsk korn av aarets avling, naar undtages saarug.

Den 12. august fandt Kommissionen sig opfordret til aa utstede følgende bekjendtgjørelse:

I anledning av talrike henvendelser til Kommissionen meddeles at de fastsatte priser er m a k s i m a l p r i s e r. Kommissionen har selvsagt intet imot, men ønsker tvertimot meget at varene sælges til lavere priser.

Den 6. august bestemte Kommissionen at indtil videre skulde alle almindelige brødsorter sælges efter vegt. Maksimalpriser blev fastsat i overensstemmelse med dette paabud, men dog ophævet igjen den 23. september. Samtidig blev der fastsat standardvegter for de forskjellige brødsorter. I begyndelsen av 1915 steg imidlertid brodprisene sterkt. Kommissionen satte da nye maksimalpriser paa brød den 23. januar 1915, men efter endel forhandlinger med bakermestrenes organisationer blev de ophævet igjen den 3. februar 1915. Resten av maksimalprisene blev ophævet alt i slutten av september og begyndelsen av oktober 1914, de sidste av dem den 5. oktober.

Der blev i pressen ført et ganske livlig ordskifte om størrelsen av disse maksimalpriser. Ogsaa paa auguststortinget var spørgsmaalet under debat. Enkelte av de næringsdrivende hævdede at prisene var for snævre. Paa den anden side blev det fra forbrugerhold klaget over at de var for høje. Sterkest kritik blev der rettet mot den maksimalpris som den 8. august blev sat paa poteter, nemlig kr. 12,00 pr. 100 kg.; den 17. august besluttet Kommissionen aa sætte denne pris ned til kr. 8,00. Rent generelt blev der anført mot maksimalprisene at de gav mange av de handlende større fortjeneste end de sedvanemæssig var istand til aa beregne sig. Om dette punkt kom der den 13. august 1914 til en principiel debat i Odelstinget. Kommissionens prisfastsættelser blev her kraftig forsvart av chefen for Justisdepartementet, statsraad LARS KRISTIAN ABRAHAMSEN, som bl. a. uttalte:

I saadanne tider og under saadanne omstændigheder at ville lægge til grund hvad der er det sedvanemæssige, det gaar ikke an; for det sedvanemæssige er det som finder sted under rolige og normale forhold. Her kommer saa mange ekstraordinære faktorer til. Jeg skal bare nævne én ting: den risiko som kjøbmændene løber i disse tider

Kommissionens medlem stortingsmand Hornsrud fik imidlertid efter enkelte av de udtalelser som var faldt i Odelstinget, betænkeligheder ved aa fortsætte samarbeidet med sine kolleger. I en skrivelse av den 15. september til Regjeringen uttalte han at da hans opfatning av dette sporsmaal hadde vanskelig for aa trænge igjennem i Kommissionen, maatte han anmode om aa bli entlediget som medlem. Da Hornsrud indtok en fremskutt stilling i det socialdemokratiske parti, og Regjeringen nodig ønsket at der skulde utbryte nogen partipolitisk strid om Provianteringskommissionens virksomhet, grep statsminister Gunnar Knudsen ind for aa bevæge hr. Hornsrud til aa bli staaende. Statsministerens optræden gav anledning til en længere utveksling av skrivelser, og mens denne drøftelse stod paa, blev de allerfleste maksimalpriser ophævet. Hornsrud kunde da ikke ganske godt gaa paa et sporsmaal som praktisk talt hørte fortiden til, og affæren endte med at han den 2. oktober trak sin avskedsansøkning tilbake.

I den provisoriske anordning av den 4. august var det blit bestemt at Staten hadde ret til aa beslaglægge private beholdninger. Bestemmelsen var blit gjentat i lov av 18. august. Provianteringskommissionen fandt det imidlertid rigtigst at Staten ventet

med aa bruke denne ret indtil der var skaffet oversigt over de lagre som fandtes. Desuten opstod der nogen uenighet mellem Kommissionen og Landbruksdepartementet om de juridiske former beslaglæggelsene skulde foregaa i. Forst den 20. august blev der av Landbruksdepartementet utfærdiget reglement for beslaglæggelsene. Det blev her bestemt at beslutning om beslaglæggelse for Statens regning skulde fattes av Landbruksdepartementet efter samraad med Provianteringskommissionen. Ogsaa kommunene og amtskommunene skulde imidlertid faa adgang til aa beslaglægge; men deres beslutninger kunde helt eller delvis omgjøres av Provianteringskommissionen.

Staten utførte i 1914 alt i alt bare to beslaglæggelser. Den ene gjaldt en ladning rug og byg som i august kom til Bergen med dampskibet «Refugio», den anden 1500 ton av Skiens Aktiemolles rugbeholdning.

Derimot fandt der adskillige kommunale beslaglæggelser sted.

For aa dryge paa kornbeholdningene utvirket Kommissionen efterat Stortinget atter var gaat fra hverandre en provisorisk anordning av 2. september 1914 med paabud om sammaling av hvete og rug. Det viste sig imidlertid at dette eksperiment ikke faldt helt heldig ut. De norske møller var vant til aa finmale baade rug og hvete, og det sammalte mel som de bragte i handelen, var paa ingen maate altid forsteklasses. Særlig uheldig var utmalingen av de 1500 ton rug Staten hadde beslaglagt hos Skiens Aktiemolle; det produkt som her fremkom, skal ikke ha været «tjenlig til menneskeføde». Der kom folgelig en stor mængde klager, og Provianteringskommissionen maatte finde sig i aa uthule sammalingspaabudet gjennom en række av dispensationer.

Væsentlig begrundet i det samme formaal som sammalingspaabudet, nemlig aa tjene som middel til aa dryge Rikets kornbeholdninger, var § 3 i den provisoriske anordning av den 4. august. Den lod slik:

Det skal indtil videre være forbudt at anvende korn og poteter til fremstilling av øl og brændevin

Bestemmelsen hadde dog ogsaa et socialpolitisk sigte. Dette blev klarere naar paabudet sammenholdtes med en eftersetning i samme paragraf av anordningen, som nemlig gav et midlertidig forbud mot salg og skjænkning av brændevin. Begge forbud blev gjentatt i loven av den 18. august.

Provianteringsformaalene kunde imidlertid paa ingen maate realiseres fuldt ut bare ved foranstaltninger som tok sigte paa aa holde hus med de beholdninger som alt befandt sig indenfor Rikets grænser. Endda langt viktigere var de sporsmaal som meldte sig i forbindelse med tilførslene. Her reiste der sig store vanskeligheter i de første krigsuker. Verden over brot kredittivet mer eller mindre sammen. Overalt blev der forlangt kontant betaling. Der blev derfor straks i august sterk efterspørsel efter fremmed valuta, særlig efter dollar og pund. Utenlandske moratoriebestemmelser og vanskelighetene for eksportørene hadde imidlertid tilfølge at det ikke var let aa skaffe kontant dækning i utlandet; endog paa forsteklasses utenlandske statsobligationer lot der sig ikke skaffe kredit i de første krigsdager. Vanskelighetene var blitt betydelig formindsket dersom Finansdepartementet hadde faat bragt iorden det besluttede statslaan. Som det nu var kunde Staten i de første ukene ikke yde nogen hjelp. I en gunstigere stilling stod seddelbanken. Denne hadde efter § 10 i lov om Norges Bank av 1892 bemyndigelse til aa ha «indtil en tredjedel av sin guldbeholdning staaende i utlandet». Banken var derfor istand til aa trække paa sine utenlandske forbindelser og stilte i lopet av de første krigsmaaneder 600 000 £ i fremmed valuta til disposition for importen. Efterhvert lyktes det desuten Banken aa skaffe sig betydelige belop av dollar ved kjøp fra tyske bankierer. Staten fandt det likevel nødvendig aa opta to relativt kostbare laan, ett i England paa 600 000 £ i skatkammerveksler og ett i De forenede Stater paa 3 millioner \$ i skatkammerbeviser, begge til en effektiv rente av noget under 7 %.

Av det nye statslaan i Amerika blev der stillet til raadighet for Provianteringskommissionen et belop av \$ 2 500 000 i maanedlige rater av \$ 500 000 fra december av. Indtil dette tidspunkt hadde Kommissionen ikke kjøpt mer end 25 700 ton korn og 5 200 ton mel, mens der for privat regning fra den 25. august til den 28. november ialt blev kjøpt 168 697 ton korn og 57 544 ton mel. Fra den 27. november av begyndte imidlertid Provianteringskommissionen aa kjøpe i noget større stil, saaledes i maanedene deeember 1914 til og med mars 1915 50 000 ton korn og 11 400 ton hvetemel.

Delvis ved Provianteringskommissionens formidling blev der desuten høsten 1914 stillet statsgaranti for endel ladninger som var underveis til landet med forskjellige varer av betydning.

Foruten vanskeligheten med aa skaffe kontante betalingsmidler var der en anden omstændighet som umiddelbart efter krigsutbruddet bidrog til aa hindre vareimporten; det var redernes frygt for de nye krigsfarere. Det lot sig i øieblikket ikke overskue hvor store disse vilde bli. Ingen visste noget om hvordan sjøkrigen vilde løpe av, og der gjorde sig delte meninger gjældende om den utstrækning miner vilde bli anvendt i. Den første krigsulykke for norsk skib indtraf ogsaa alt den 7. august, da dampskibet «Tysla» av Tønsberg med en bruttotonnage paa 4 676 ton paa reise fra Port Pirie i Australien til Rotterdam med bly og zinkmalm ved indseilingen til Schelde støtte paa en mine og sank; tre mand omkom. Nu blev der rigtignok straks budt meget gode frakter, men de gamle sjoassuranser dækket ikke krigsfare, og det viste sig ikke mulig aa faa krigsforsikret norske skibe i utlandet til rimelige assurancepræmier. For reise over Nordsjøen blev der saaledes — ifølge RUSSELL-SMITH — i den første augustuke beregnet mellem 25 og 30 % i krigspræmier. De fleste redere gav derfor sine skibe ordre til aa stanse i første sikre havn, noget som i enkelte tilfælde var blit krævet av panthaverne.

Dette at handelsflaaten begyndte aa lægge op betegnet ikke bare et avbræk i tilførselene, men ogsaa et betydelig nationalt indtægts-tap. Ved begyndelsen av den tredje uke i august 1914 regnet Norges Rederforbund at efter de dagjældende fragtsatser betydde oplægningen et indtægtstap paa 100 000 kr. om dagen.

Fra forskjellige hold blev der rettet tildels temmelig utaalmodige opfordringer til Regjeringen om aa gripe ind i assurance-sporsmaalet, og der har gjort sig meget delte meninger gjældende om hvorvidt der i denne sak blev handlet med ønskværdig raskhet. Det er imidlertid sandsynlig at Regjeringens nøling i den første uke skrev sig fra tvil om den fremgangsmaate som burde anvendes. Der kunde være tale om direkte statsforsikring, og baade i Storbritannien, Danmark og Sverige lot regjeringen i de første krigsdager statskassen overta en væsentlig del av krigsrisikoen. I Norge kunde imidlertid en slik ordning by paa særlige finansielle betænkeligheter. I forhold til indbyggertallet og statens økonomiske evne var handelsflaaten i Norge langt større end i noget andet land, og de norske redere var kjendt for næsten med forkjærlighet aa slutte sine skibe for risikable reiser dersom fortjenesten opmuntret til det. Den norske regjering, som synes aa ha været fuldt ut paa det rene med disse forhold, besluttet sig som

resultat av sine overveielser til aa nedsætte en sakkyndig komité med det temmelig fritformede mandat «at behandle sporsmaalet om istandbringelse av en ordning med hensyn til krigsrisikoen for skibe, samt at fremkomme med forslag om hvad der i denne anledning bør foretages fra statens side».

Komitéen blev nedsat ved kongelig resolution av den 11. august 1914. Som formand opnævntes odelstingspræsident, skibsreder JOH. LUDW. MOWINCKEL; medlemmer blev advokat JOHAN BREDAL, skibsreder G. M. BRYDE, assuransedirektor H. HAUGEN, bestyrer J. JANTZEN og assuransedirektor ANTON POULSSON.

Komitéen brukte kortere tid paa aa utarbeide hele forslaget end Regjeringen hadde anvendt paa aa overveie om komitéen burde sættes ned. Allerede den 14. august mottok Utenriksdepartementet komitéens «utkast til lov om forsikring av norske skibe mot krigsfare».

Komitéen var kommet til det resultat at den bedste ordning vilde være en gjensidig, men tvungen forsikring. Komitéen anførte til begrundelse især følgende:

I motsætning til hvad der er tilfældet i Storbritannien foreslaar man, at der av de norske redere selv ved statens og de norske kaskoassurandorers medvirken oprettes en obligatorisk gjensidig forsikringsindretning, hvor alle landets fartoier forsikres mot krigsrisiko.

.....

.... under de forhaandenværende forhold, hvor der fra alle kanter stilles krav til det offentlige, mens der paa den anden side maa ventes en betragtelig nedgang i statens indtægter, har komitéen fundet, at skibsfarten ikke med rimelighet kan vente støtte av staten, som kan medfore utlæg for denne som ikke blir dækket. Som allerede gjentagne paapekt er det av vital betydning for vort land at vor skibsfart kan holdes igang, men forsaavidt dette kan ske ved skibsredernes egen hjælp, bør der ikke reises noget krav paa at staten skal træ til. Og komitéen er av den mening at vor skibsfart selv orker at ta det loft, som det her gjælder, naar det blir ordnet slik, at byrden blir fordelt paa en hensigtsmæssig maate. Og her, ved byrdens fordeling, er det komitéen finder at staten kan og bør træ regulerende til, saaledes at den yder skibsfarten hjælp til selv at bære de vanskeligheter, som situationen fører med sig.

I henhold til disse betragtninger er det, at komitéen foreslaar, at staten paalægger vor skibsrederstand at oprette en gjensidig forsikringsindretning mot krigsfare, og at statens hjælp i denne forbindelse indskrænker sig til at den yder en midlertidig garanti

for denne indretning og eventuelt for en tid staar i forskudd for skibsfarten, mens mulig tap ved forsikringen ikke under nogen omstændighet skal falde statskassen til last. For at opnaa dette vil man foreslaa at mulig underskudd med renter efter krigens slut utlignes som ved ethvert andet gjensidig skibsforsikrings-selskap paa slik maate at det blir skibsfarten selv som kommer til at bære den risiko det her er sporsmaal om.

Komitéutkastet førte til vedtagelse av «lov om forsikring av norske fartoier mot krigsfare» av 21. august 1914 nr. 3. Det blev bestemt i loven at den gjensidige forsikring skulde dække «al skade som godtgjøres at være en følge av krig og av statsmagters forfoininger i den anledning» og «tap som voldes ved at et fartoi for en tid unddras rederens disposition ved opbringelse, beslaglæggelse eller lignende direkte indgripen fra krigforende magts side». Alle registreringspligtige norske fartoier skulde forsikres for den værdi som var fastsat for deres kaskoforsikring, dog ikke for over 1,8 millioner kr. pr. kjøl.

Loven tilla styret for Krigsforsikringen en assuransemæssig rettighet som kom til aa indeslutte en vidtgaaende magtbeføielse, idet den bestemte at krav paa krigsforsikring efter lovens regler bare kunde gjøres gjældende for skade eller tap lidt under reise som paa forhaand var anmeldt til og godkjendt av styret eller nogen av styret til dette bemyndiget.

Til aa iverksætte og bestyre Krigsforsikringen skulde Kongen opnævne et styre paa 5 medlemmer. Opnævnelsen fandt sted straks loven var vedtat. Formand blev direktør Anton Poulsson, og mellem styremedlemmene var Joh. Ludw. Mowinkel, som fremfor nogen anden hadde fortjenesten av at ordningen var kommet istand.

Der var blit arbeidet dag og nat av dem som paa forhaand var utset til aa lede Krigsforsikringen, og den nye institution var derfor istand til aa træ i virksomhet med engang loven var sanktionert. Det varte da ikke lang tid for de oplagte skibe igjen begyndte aa seile.

Krigsforsikringen assurerte imidlertid bare fartoier. Den var derfor ikke istand til aa løse hele forsikringsproblemet. Importen og eksporten trængte ogsaa en særlig krigsforsikring for varer. Næringsorganisationene var opmerksomme paa dette allerede i krigens første dager. Særlig blev der arbeidet med saken av eksportnæringenes landsforbund, men regjeringen rak ikke aa faa frem-

lagt noget utformet forslag om varekrigsforsikring for Stortinget inden dette atter skiltes den 21. august. Stortinget besluttet imidlertid den 19. august efter indstilling fra den forsterkede budget- og militærkomité aa gi regjeringen fuldmagt i saken. Beslutningen hadde følgende ordlyd:

Stortinget samtykker i at Kongen — eller den han bemyndiger — saalænge der ikke er anledning til forsikring i private selskaper paa rimelige vilkaar, overtar paa statens vegne krigsrisiko for skibe og ladninger i den utstrækning hvori det efter forholdene findes paatrængende nødvendig.

Paa det allersidste møte Stortinget holdt den høst var utenriksminister Ihlen istand til aa oplyse om grndtrækkene i den ordning som var paatænkt. Der skulde dannes et aktieselskap med en minimumskapital paa 800 000 kr., og dette selskap skulde tegne forsikring mot krigsfare paa varer iørsel til og fra Norge. Selskapet skulde imidlertid selv bare beholde 20 % av risikoen; av resten skulde staten dække 40 %, mens 40 % skulde reassureres i norske forsikringsselskaper. Den 22. august hadde en av forskjellige næringsorganisationer nedsat fælleskomité et mote hvor det blev besluttet aa utsende aktieindbydelse for et selskap som skulde realisere de av utenriksministeren skildrede formaal. Ved kongelig resolution av den 4. september blev det bestemt at Utenriksdepartementet var bemyndiget til aa underskrive et fremlagt utkast til overenskomst mellem staten og det vordende selskap, som skulde hete A/S Norsk Varekrigsforsikring. Selskapet blev konstitnert i et mote paa Kristiania Børs den 8. september 1914 under ledelse av formanden i den komité som hele tiden hadde arbeidet med saken, stortingsmand HENRIK AMELN. Der var tegnet en kapital paa 1,3 millioner kr., fordelt paa 650 aktier à kr. 2 000,00; paa hver aktie var der indbetalt 25 %. Varekrigsforsikringen traadte straks i virksomhet.

En umiddelbar virkning av stansningen i tilførselene, den opstaatte kulmangel og vanskeligheten ved aa skaffe kontanter i de første dager efter krigsutbruddet var en sterk stigning i arbeidsløsheten.

I første halvjaar 1914 hadde det norske arbeidsmarked været præget av livlig virksomhet; der var høie lønninger og liten ledighet. De fleste fabrikker og andre industrielle bedrifter gik med fuld tid

og fuldt mannskap. Ved Aura, Odda og Rjukan var der store private anlægsvirksomheter, og statens jernbanebygging la beslag paa et betydelig arbeidertal. Efterspørsel efter og tilbud av muskelpkraft var i nogenlunde likevegt. Ved de 24 offentlige arbeidskontorer var der i juli maaned endog et overskudd av ledige pladser, ialt 87 arbeidssøkende pr. 100 ledige pladser.

I august 1914 steg de arbeidssøkendes antal ved arbeidskontorene med 51,5 % eller fra 5 055 til 7 659, mens de ledige pladser gik ned fra 5 810 til 5 230, altsaa med omtrent 10 %. Antallet av arbeidssøkende pr. 100 pladser naadde saaledes i august 1914 op i 146. Efter opgavene fra Arbeidsgiverforeningen, som ialt omfattet litt over 60 000 arbeidere, sank arbeidsstyrken ved fabrikindustrien fra den 1. til den 29. august med 14 %, for haandverket var nedgangen 7 % og for samtlige de 477 bedrifter som var tilknyttet organisationen regnet under ett 13 %. Opgavene fra arbeiderorganisationene gir uttrykk for omfanget av arbeidsløsheten i august 1914 i omtrent tilsvarende tal. Av 69 531 organiserte arbeidere var 10,3 % helt arbeidsløse, mens 17,6 % var rammet av forskjellige innskrænkninger, særlig forkortet arbeidstid og indestaaende løn. Ialt var saaledes omtrent 28 % av de organiserte arbeidere berørt av bedriftsvanskelighetene. Myndighetene gik ut fra at forholdene stilte sig noget ngunstigere for de ikke organiserte arbeidere.

En gjennomgaaelse av de enkelte arbeidsbrancher viser at ledigheten paa ingen maate var et generelt fænomen som i nogenlunde samme grad rammet hele næringslivet. Enkelte bedrifter indstillet helt, mens andre var fuldstændig uberørt. Ved en række gruber blev alt arbeide nedlagt. Desuten blev anlægsarbeidet stanset ved Aura og Norsk Hydro, og fabrikkene paa Odda og Hafslund stod. Enkelte av de større cellulose- og papirfabrikker maatte stanse produktionen paa grund av kulmangel. Indenfor haandverket gik innskrænkningene særlig ut over bygningsfagene.

Der gjorde sig temmelig snart efter utbruddet av krigen gjældende den opfatning at staten hadde pligt til aa yde sin hjælp paa arbeidsmarkedet. Ogsaa denne opgave fandt Regjeringen aa burde overlate til en særlig kommission. Ved kongelig resolution av 7. august 1914 opnævntes «Statens arbeidsledighetskomité av 1914» med det mandat aa undersøke og i tilfælde træffe bestemmelse om hvad der burde foretages fra det offentliges side for aa

regulere og avhjelpe følgene av arbeidsledigheten. Til formand opnævntes fabrikeier BERNHARD BRÆNNE og til medlemmer odels-
tingspræsident sorenskriver JOHAN CASTBERG, gaardbruker HAL-
VARD DRÆGNI, generaldirektør SAM EYDE, fabrikkdirektør E. HEI-
BERG, fabrikinspektør BETZY KJELSBERG, forretningsfører OLE O.
LIAN og brukseier R. MORTENSEN.

Komitéen rettet den 13. august en skrivelse til samtlige amt-
mænd i riket med anmodning om aa foranledige opnævnt lokale
arbeidsledighetskomitéer i hver av landets kommuner. Disse ko-
mitéer skulde ha i opdrag aa bistaa ved arbeidsformidling baade
indenfor sine egne kommuner og de forskjellige kommuner imel-
lem. For aa lette den onskelige omplacering av arbeidskraft fik
komitéen utvirket at Arbeidsdepartementet den 10. september
1914 indrømmet betydelige fragtmoderationer paa statsjernbanene
for arbeidere som hadde faat ansættelse paa nyt sted og at depar-
tementet gik med paa under visse betingelser aa indømme dem
helt fri reise.

Da Arbeidsledighetskomitéen begyndte sit virke, saa de fleste
meget pessimistisk paa arbeidsmarkedets stilling. Chefen for Ar-
beidsdepartementet, statsraad ANDREAS TOSTRUP URBYE, uttalte
saaledes under stortingsdebatten den 19. august at der saa langt-
fra var opfordring for lederne av statens anlæg til aa indta nye
arbeidere med engang at det tvertimot gjaldt aa utsætte mest mnn-
lig av arbeidet til vinteren, for da vilde «de vanskeligste tider»
komme.

Det viste sig imidlertid at uttalelser som denne gav uttryk for
et altfor mørkt syn paa forholdene. Krisen paa arbeidsmarkedet
i august 1914 blev ganske kortvarig. Allerede i september be-
gyndte forholdene aa bedre sig. Ved utgangen av denne maaned
var ifølge opgavene fra Arbeidsgiverforeningen 96,1 % sysselsat
av de arbeidere som stod i organisationens bedrifter. Arbeider-
nes faglige landsorganisation regnet at ved utgangen av septem-
ber var procenten av ledige organiserte arbeidere sunket til
7,6 %. Naar der tages hensyn til at en væsentlig del av denne ar-
beidsløshet skyldtes den omstændighet at der var arbeidsstans i
en række bedrifter som gik med vandkraft fordi der hadde været
for litet regn, maa det sies at forholdene paa arbeidsmarkedet var
blit normale igjen alt i september 1914. Arbeidsledighetskomitéen
fik derfor ikke saa farlig meget aa gjøre.

Arbeidsløsheten i august 1914 forte forøvrig til vedtagelsen av

en lov av 18. august som forlænet gyldigheten av den tidsbegrænsede lov om offentlig bidrag til arbeidsledighetskasser; den oprindelige lov, som i det væsentligste skyldtes professor Oskar Jæger, var blit vedtat i 1906 og skulde efter lovbeslutning av 15. august 1911 ophøre aa gjælde ved utgangen av aaret 1914. Den blev nu git gyldighet til utgangen av aaret 1915, og det blev besluttet at Kongen naar særlige omstændigheter gjorde det ønskelig, kunde øke bidraget til en enkelt kasse indtil halvdelen av den utbetalte understøttelse.

Som en foranstaltning mot arbeidslosheten maa ogsaa en anden av auguststortingets beslutninger opfattes, nemlig en bevilgning paa 1 million kr. som den 19. august blev git til økning av statens jorddyrkningsfond.

Den betydelige statsvirksomhet som blev sat igang i august 1914 for aa løse de mange nye opgaver, maatte klart nok trække ganske store veksler paa finansene. Det nye budjet, som var begyndt aa løpe den 1. juli, var aapenbart fuldstændig sprængt allerede da auguststortinget traadte sammen. Det var imidlertid ikke let paa det tidspunkt aa ha nogen oversigt over størrelsen av de uttællinger som maatte til. Finansministerens første overslag gik ut paa et beløp av bare 10 millioner kr. I overensstemmelse med dette blev der den 7. august 1914 fremsat proposition for Stortinget om bemyndigelse for Regjeringen «til av statskassens midler at anvende indtil et beløp av 10 millioner kr. til saadanne ekstraordinære foranstaltninger som maatte vise sig paa krævet av den foreliggende situation». Finansdepartementet bemerket i motivene til forslaget at der var git ordre til de administrationsgrener som ikke direkte var berørt av den foreliggende situation, om aa indskrænke utgiftene til det som maatte anses «uomgjængelig nødvendig».

Det var uttalt i propositionen at bevilgningen ogsaa skulde omfatte foranstaltninger til avvergelse av arbeidsloshet. Dette foranlediget Arbeidsledighetskomitéen til i en skrivelse til Stortingets Budgetkomité av den 10. august 1914 aa gjøre gjældende at det foreslaatte beløp var altfor lavt ausat. Stortingets beslutning kom da ogsaa til aa gaa ut paa at bemyndigelsen blev git for et beløp av indtil 15 millioner kr.

Hvor skulde der imidlertid skaffes dækning fra? Regjeringens første tanke synes aa ha gjældt det reservefond som Stortinget

hadde besluttet opprettet den 4. juli 1905. Om dette fond var der ved grundlovsbestemmelse av 15. august 1911 bestemt:

Grundlovens § 110 skal herefter lyde saaledes:

Statens Reservefond, som utgjør fireti Millioner Kroner, skal udelukkende kunne anvendes til Afværgelse af Farer for Riget, eller naar Landsulykke har rammet Riget. Reservefondet skal forvaltes overensstemmende med de af Stortinget derom fastsatte Regler.

Den 11. august blev der fremsat proposition for Stortinget om bemyndigelse for Regjeringen til «i fornødent fald at gjøre bruk av statens reservefonds midler». Bemyndigelsen blev git av Stortinget den 19. august enstemmig og uten debat.

Det viste sig imidlertid ikke særlig praktisk aa gripe til reservefondet. Dette var nemlig i alt væsentlig anbragt i utenlandske statsobligationer som Finansdepartementet ikke fandt det hensigtssvarende aa sælge paa et tidspunkt da obligationskursene var trykkede. Det viste sig forøvrig ogsaa at endel av obligationene befandt sig i utlandet og ikke straks kunde skaffes tilveie.

En sammenligning med utviklingen i Danmark og Sverige viser at regjeringene i de tre nordiske land i august 1914 og maanedene etterpaa i stor utstrækning grep til de samme forholdsregler. I enkelte tilfælde forelaa der en umiddelbar paavirkning. I andre maa overensstemmelsene i politik snarest nævnes som en bekræftelse paa den grundregel i social psykologi at ensartede situationer meget ofte motiverer forskjellige mennesker til likeartede beslutninger.

En kort oversikt vil tjene til aa belyse parallelliteten i den økonomiske politik som blev fort i de nordiske land høsten 1914.

Seddelindløsningen blev stanset i Norge ved beslutning av 4. august, i Danmark ved beslutning av 2. august og i Sverige ved beslutning likeledes av 2. august. Moratorium blev indført i Norge den 4. august og i Sverige dagen etter; i en meget betinget form blev der ogsaa indført moratorium i Danmark den 20. august. De første bestemmelser om utførselsforbud kom i Norge den 2., i Danmark den 8. og i Sverige den 1. august. Bestemmelse om regulering av prisene blev truffet i Norge den 4. august, i Danmark den 7. august og i Sverige den 9. oktober. I Norge blev Provianteringskommissionen nedsat den 4. august; Danmark fik en tilsvarende institution i Prisreguleringskommissionen, som

blev nedsat den 8. august. De første maksimalpriser i Norge blev sat den 6. august, i Danmark den 31. december; i Sverige blev der sat lokale maksimalpriser med hjemmel i loven av den 9. oktober. Adgang til beslaglæggelse av private beholdninger blev i Norge git den 4. august og utførlige regler for fremgangsmaaten fastsat den 20. august; i Danmark blev reglene for fremgangsmaaten første gang git da beslaglæggelse blev aktuel den 28. august; i Sverige blev der truffet bestemmelse om beslaglægning til militære formaal den 2. august og til eivile formaal den 9. oktober. Forbud mot aa bruke kornvarer til brændevinsbrænding kom i Norge den 4. august og i en mere begrænset form i Danmark den 25. september. Lov om krigsforsikring for fartøier kom i Norge den 21. august og i Danmark den 10. september; i Sverige blev krigsforsikringen baade for fartøier og varer ordnet den 17. august. I Norge fik Regjeringen fuldmagt til aa ordne vareforsikringen den 19. august, og varekrigsinstitutionen traadte i virksomhet den 8. september; i Danmark blev varekrigsforsikringen ordnet den 14. september. Særtilskudd til arbeidsledighetskasser blev i Norge besluttet den 18. august, i Danmark den 7. august. Fuldmagt til aa bruke statens reservefond blev i Norge git den 19. august, i Danmark den 2. august. Endelig kan nævnes at det norske finansdepartements paabud til bankene om indskrænkning av utbetalingerne den 4. august hadde en forgjænger i en lovbestemmelse i Danmark av den 2. august, samt at der i Danmark den 15. august og i Sverige den 31. august blev besluttet aa utgi enkronesedler.

Sammenstillingen viser at mens de rene panikforanstaltninger til dels blev truffet tidligere baade i Danmark og Sverige end i Norge, var den norske regjering ute i god tid med de fleste av sine organisatoriske beslutninger til løsning av de nye opgaver. Værd aa nævne er det at den norske ordning av krigsforsikringen ikke bare i grundtrækkene, men ogsaa i flerheten baade av de økonomiske og forsikringstekniske enkeltheter blev efterlignet ved den danske lov av den 10. september; i Danmark blev dog maksimalforsikringen sat til 750 000 kr., mens den i den norske lov var sat til 1 800 000 kr. Sverige gik her sin egen vei med en ren statsforsikring, med henlæggelse av fartøisassurans og vareassurans til samme institution, med risikobegrænsning til 400 000 kr. for enkelt fartøi og oprindelig med forbud mot forsikring av krigskontrabande.

Skal en tilslut prøve aa forme en helhetsopfatning av de foranstaltninger som blev truffet i Norge hosten 1914, maa det sies at de indledet en ny, situationsbestemt økonomisk politik med indgrep fra statsmyndighetenes side i en række forhold som hittil hadde ligget utenfor deres virkeomraade. Slik som stemningen i landet var og slik som utviklingen fremover paa det tidspunkt maatte vurderes aa bli, var det imidlertid helt naturligt at Regjeringen fandt aa maatte ta op nye oppgaver, og det kan ikke negtes at den fra den 2. august av stort set handlet med raskhet og besltsomhet, og at de linjer den valgte, laa formaalstjenlig an. Naturligvis blev der i skyndingen grepet feil i enkeltheter, men det var neppe til aa undgaa. Paa de fleste hold blev ogsaa denne helhet av økonomiske foranstaltninger som vi kan kalde augustpolitikken av 1914, møtt med tilslutning nanset politisk partiindstilling. Trettendagersstortinget foretok sig da heller ikke noget andet end aa stro sand paa Regjeringens beslutninger og vedta de propositioner som blev lagt frem for det. Ved aa henvende sig til mænd av alle partier med anmodning om aa træ ind i de nye raadgivende og besluttende kommissioner hadde Regjeringen i handling rettet en appel til national enighet som ogsaa blev fulgt. Den nye politik blev sat iverk ved samarbeide mellem partiene og derfor under samlet ansvar fra de fleste av statens ledende tilidsmænd.

Den tilslutning Regjeringen fik fra motpartiene, var imidlertid ikke bare et gode. Det politiske liv i Norge var forlængst glidd ind i den sedvanemæssige ordning at oppositionen hadde faat monopol paa den offentlige kritik. Da nu de partier som stod utenfor regjeringsmagten, gik over til aa vise en situationsbestemt lojalitet, horte med ett praktisk talt enhver ansvarlig kritik op. Medlemmene av Regjeringen mistet paa denne maaten det korrektiv de var vant til aa ha. Dette var særlig farligt under den utvikling som kom til aa foregaa i krigsaarene. Paa de omraader hvor den nye statsvirksomhet ntfoldet sig, var nemlig grænsene for Regjeringens myndighet ikke blit fastlagt gjennom nogen forutgaaende praksis; her stod den ubundet av tidligere beslutninger og konventionelle former. Til dette kom at de farlige forhold krævet en kraftig ledelse. Det var derfor bare naturligt at Regjeringen efterhaanden kom til aa tilta sig en magtfylde som ikke stemte med forutsætningene for norsk statsskik. En

noieregnende, skarpt kritisk indstillet opposition vilde under slike forhold hat store opgaver aa løse.

Paa de omraader hvor augustpolitikken av 1914 hadde sine sva-keste punkter, synes oppositionen imidlertid ikke aa ha hat nogen idé til kritik. Dette gjælder saaledes de linjer som blev fulgt av finansministeren.

Undersokes disse nærmere, viser det sig at de gik i en helt anden retning end den kurs som forøvrig blev valgt for den økonomiske politik. Hovedformaalene med den helhet av foranstaltninger som forøvrig blev gjennomført, var aa motvirke panikken, fjerne de aarsaker som hadde fremkaldt den og sikre fremtiden. Finansministeren gav efter for panikken. Telefonpaabudet til bankene den 4. august om aa stanse alle utbetalinger utover de rene smaa-beløp, anordningen av moratoriet og paabudet til Norges Bank om aa stanse guldindløsningen til trods for at bankens ansvarlige chef mente at vekslingen burde fortsættes, — det var altsammen kapitulationer for oieblikkets panikstemning. Heller ikke anlægget av finanspolitikken paa auguststortinget viste syn for fremtiden. Der blev æsket bevilgninger til aa bruke diverse millioner og til om paakrævet aa angripe den grundlovsbeskyttede reserve. Men der blev ikke truffet foranstaltninger til aa faa det ventede underskudd paa det lopende budget dækket ved nye statsindtægter. Set snevert finansielt lot det sig vistnok forsvare aa si at den ekstraordinære situation i august 1914 retfærdiggjorde anvisninger paa ekstraordinære dækningsmidler. Men folkepsykologisk set hadde det sikkert været gunstigere aa utskrive nye skatter til løsning av de nye opgaver; under panikstemningen ulmet der en varm og levende fædrelandskjærlighet i de dager, og en appel til folkets offervilje var blit forstaat av alle. Nu blev foranstaltningene truffet og bevilgningene git, mens det blev overlatt til fremtiden aa betale. Det var baade en nærliggende og en undskyldelig utvei. Men valget av den førte den norske finansledelse ind paa en farerik kurs.

IV.

DEN ØKONOMISKE POLITIK I DE TO FØRSTE KRIGSAAR

Norges økonomiske historie under verdenskrigen falder i to tydelig markerte perioder, hver paa omtrent to aar. Den første gaar fra krigsutbruddet til utpaa sommeren 1916; den anden omfatter resten av krigstiden.

Den første periode bærer præg av forholdsvis ro. Efterat panikken ved krigsutbruddet hadde lagt sig, kom næringsliv og arbeidsliv temmelig snart i sin vante gjænge igjen. Det var nok saa at krigsbegivenhetene hele tiden hadde en sterk og paatagelig indvirkning paa utøvelsen av alt økonomisk virke i Norge, og at der neppe kunde træffes nogen forfoining eller lægges nogen plan uten at krigsforholdene horte mellem de viktigste momenter som maatte tages i betraktning. Men selve retningen som der blev arbeidet efter i de forskjellige brancher, blev ikke i synderlig utstrækning boiet av. Perioden betegner en fortsættelse av en fredshusholdning med enkelte nødvendiggjorte lempninger, ændringer og tilpasninger.

Dette skyldtes for en ikke liten del den psykologiske kjendsgjering at baade vore forretningsmænd og vore politikere ialfald i det første krigsaar besluttet og handlet ut fra forutsætningen om aa staa overfor en kortvarig krig. Lord KITCHENER's ord fra august 1914 om at krigen skulde vare i mindst tre aar vakte i Norge en vantro forbauselse. Før august 1914 hadde det været den almindelige mening at krigen ikke kunde komme; nu blev der holdt fast ved at den ialfald ikke kunde vare længe. Den eneste som i offentlig ordskifte i Norge i den første krigstid med fuld tydelig-

het gav uttryk for en anden opfatning var vistnok dr. ARNOLD RÆSTAD, som i et foredrag i «Private Liberale Klub» gjorde gjældende at krigen kunde komme til aa vare i syv aar.

Kortkrigsteorien sinket klart nok enhver omlægning av det økonomiske liv efter de nye forhold. I den utenrikspolitiske handelspolitik, som hele tiden var av primær betydning for begivenhetsforløpet, gav den begrundelsen for den tilsyneladende noget sendrægtige maate vanskelighetene blev tat paa. Idet nemlig utenriksminister Ihlen mente aa kunne nære et sikkert haab om at freden ikke var langt borte, kom han til aa se det som en hovedopgave aa undgaa enhver akut konflikt; det vilde jo være yderst taapelig aa sætte nogen sak paa spidsen av hensyn til en krigssituation som kunde slutte hvad øieblik som helst; naar der blev fred var det jo aa forutsætte at alt vilde jænke sig av sig selv; aa faa avgjørelsen av et sporsmaal utsat har derfor sikkert for Ihlen i det ene tilfælde efter det andet staat som identisk med aa faa det løst. Han synes hele tiden aa ha tænkt: kommer tid kommer fred, kommer fred kommer raad. Den mest træffende betegnelse for den helhet av fremgangsmaater han valgte, turde derfor være «utskyvningspolitikken».

KURT BERGENDAL har i sin avhandling om Sveriges handels- og sjofartspolitik under verdenskrigen i det svenske bind av Carnegieinstituttets serie pekt paa at hævdelsen av folkeretten blev særmerket for Sveriges handelspolitik i de første krigsaar. Det hang sikkert sammen med at den svenske førsteminister var en fremragende teoretisk jurist. Ihlen var forretningsmand. Han kjendte ingen ærgjerrighet i retning av aa optræ som talsmand for folkeretslige prinsipper. Hans maal var aa lede utenrikspolitikken paa den maate som efter hans praktiske skjøn stemte bedst med Norges interesser. Naar der fra de nordiske magters side blev rettet protester mot de krigførende, var det derfor sjelden eller aldrig paa foranledning av Ihlen; initiativet var næsten bestandig svensk, og dette satte sin farve paa den form protestnotene fik.

Denne Ihlen's mangel paa interesse for de folkeretslige prinsipper og finesser hadde forøvrig tilfølge at samarbeidet mellem den norske og den svenske regjering under verdenskrigen artet sig paa en lettere maate end nogen paa forhaand kunde ha tænkt sig mulig, og uten nogengang aa hindres av de formelle friktioner som saa ofte gjorde sig gjældende i dette forhold saa længe unionen bestod.

Alt tidlig ut paa hosten 1914 blev forresten den norsk-svenske fredsforstaaelse utvidet til et nordisk samarbeide, idet den danske regjering blev trukket ind i alle forhandlinger av samnordisk art. Ogsaa for avslutningen av den norsk-svenske fredsforstaaelse var der blit konferert mellem den norske utenriksminister og den danske minister i Kristiania om noitralitetspolitikken, paa tilsvarende vis var der vel gaat frem baade i Kjobenhavn og i Stöckholm, og det er i det hele tat vanskelig aa fastslaa noget bestemt tidspunkt for indledningen av samarbeidet mellem de tre riker. For utenverdenen blev det første gang helt tydeliggjort da der den 13. november i Kristiania, Stockholm og Kjobenhavn blev levert like-lydende protestnoter mot folkeretskränkelsene til ministrene for Storbritannien, Frankrike, Tyskland og Rusland.

Fra svensk side blev det imidlertid ønsket at forstaaelsen i Norden skulde fremtræ i en endda hoitideligere form, og den 8. december 1914 leverte den svenske minister i Kristiania et promemoria til utenriksminister Ihlen «om ett möte mellan de tre nordiska Konungarne». Efter dansk forslag blev denne sammenkomst henlagt til Malmö, og her mottes den 18. december de tre konger ledsaget av sine utenriksministre.

For møtet var der opsat et program som tildels var av okonomisk art. Bindende avtaler blev der imidlertid ikke truffet i Malmö hverken om de rent politiske eller de okonomiske sporsmaal. Betydningen av møtet laa nærmest i den adgang det gav til drøftelser i tvangfrie former av fælles vanskeligheter og i den demonstration av nordisk samhold det betegnet overfor utenverdenen.

De fælles drøftelser blev fortsat paa et nordisk ministermote i Kjobenhavn den 9.—11. mars 1916, hvor førsteministrene og utenriksministrene kom sammen. Det politisk-okonomiske sporsmaal som her blev mest indgaaende behandlet, var de krigforendes kontrabandepolitik.

Allerede i de første dager efter krigsutbruddet var det norske utenriksdepartement blit bestormet med forespørsler fra ængstelige eksportører om hvordan de skulde stille sig ved avskibningen av forskjellige ladninger. Utenriksdepartementet, som endnu ikke den 6. august hadde mottat erklæringer om hvordan de krigførende vilde stille sig til kontrabandesporsmaalet, raadet i tvilsomme tilfælde eksportørerne til aa holde ladningene tilbake indtil de krig-

forendes holdning var blitt klarlagt. Den 7de august mottok imidlertid Utenriksdepartementet meddelelse om de viktigste kontrabandeerklæringer, og fra den dag av var det en av de oppgaver som voldte departementet mest arbeide i krigsaarene aa gjøre forsøk paa aa spre fyldestgjørende opplysninger om kontrabandereglene til de interesserte og aa svare paa de tusener av forespørsler det mottok om tvilsomme tilfælde. Da nemlig kontrabandereglene blev git i forkjellig form av de krigførende magtgrupper og ustanselig blev ændret ved nye erklæringer, var det næsten ikke mulig for forretningsmændene selv aa holde sig tilstrækkelig à jour med de regler som gjaldt i oieblikket, og var de i tvil, fandt de det særdeles ofte tryggest aa spørre sig for i Utenriksdepartementet. Mens dette i august 1913 hadde hat ca. 1 600 ekspeditioner, var tallet alt i august 1914 naadd helt op i 3 200, og et ganske stort antal av disse var foranlediget ved kontrabandespørsmålet. Nogen lettelse ved de mange besvarelser hadde Utenriksdepartementet i «Meddelelser fra sjofartskontoret» nr. 3 for 1914, utsendt den 30. april; paa foranledning av Sjøfartsdirektoren var der nemlig her inddat en række opplysninger av interesse for sjofarten under krig, og ikke faa av forespørslene umiddelbart efter krigsutbruddet kunde besvares ved oversendelse av denne meddelelse.

Ellers var det sikkert ikke mange nordmænd som for krigsutbruddet visste hvad krigskontrabande var for noget. For de fleste hadde ordet en mystisk klang av ulovlighet. Men det denne ulovlighet egentlig skulde bestaa i, hadde de liten anelse om.

Selv de som hadde studert spørsmålet, vilde imidlertid ikke hat let for aa gi nogen eksakt forklaring. Tingen er den at kontrabandespørsmålet ved utbruddet av verdenskrigen stod i en uklar stilling. Efter indbydelse av den engelske regjering var der blitt forhandlet om reglene for sjøkrigen paa en konferanse i London i 1909, og magtenes utsendinger hadde her vedtat og undertegnet en overenskomst, den saakaldte LondondeklARATION. Av en række forskjellige grunde var denne imidlertid ikke blitt ratifisert. Den hadde saaledes ikke formel gyldighet. Men i indledningen til den het det at «signaturmagnetene var enige om aa slaa fast at de regler som indeholdes i de følgende kapitler i realiteten (*en substance*) svarer til de principper som almindelig er anerkjendt av folkeretten». Rigtigheten av denne bemerkning var ikke gjenstand for synderlig tvist mellem de sakkyndige. Det kunde derfor sies at bestemmelsene i LondondeklARATIONEN ved utbruddet av verdenskri-

gen stod i den paradoksale stilling aa gi folkeretslig uforbindende uttryk for folkeretslig anerkjendte sætninger.

Paa grundlag av Londondeklarationen kan kontrabande defineres som varer de krigførende betingelsesvis har folkeretslig adgang til aa bemægtige sig. Deklarationen delte alle varer i tre klasser, absolut kontrabande, betinget kontrabande og frie artikler. Absolut kontrabande kunde de krigførende bemægtige sig hvis varen var bestemt for omraade som tilhørte eller var okkupert av fiendtlig magt, hvad enten vareforslen foregik direkte til det endelige bestemmelsessted eller ikke. Betinget kontrabande kunde de krigførende derimot ikke bemægtige sig medmindre varene var bestemt til fiendtlige stridskræfter eller en administrationsgren under fiendtlig regjering, i sidste tilfælde dog bare hvis varen kunde brukes for krigsformaal. Betinget kontrabande paa skib designeret til nøitral havn kunde ikke opbringes.

I deklARATIONEN var der opført tre varelistes. Den ene omfattet gjenstander som uten videre kunde ansees som absolut kontrabande; paa denne liste var der bare opført vaaben og andre umiddelbare kampmidler. Den anden omfattet varer som uten videre kunde behandles som betinget kontrabande; de viktigste artikler her var kornvarer, beklædningsgjenstander, transportmidler, ædle metaller og papirpenger. Den tredje omfattet varer som ikke kunde erklæres for nogenslags kontrabande; her stod raabomuld, uld, silke, malm og i det hele tat de viktigste industrielle raavarer. Deklarationen gav de krigførende adgang til efter notifikation av sin beslutning til de noitrale aa opføre nye varer paa begge kontrabandelister, til den absolute liste dog bare hvis de udelukkende kunde brukes for krigsformaal, og paa den betingede liste hvis de kunde brukes til krigsformaal; slike varer maatte imidlertid ikke være opført paa frilisten i deklARATIONEN.

De baand Londondeklarationen la paa de krigførende, var saaledes ikke stramme. For det første var det uklart om og i tilfælde i hvilken utstrækning de overhodet var bundet av den. For det andet aapnet deklARATIONEN adgang for hver enkelt magt til aa gjøre ændringer i eller tillæg til kontrabandelisten efter som dens egne myndigheter fandt det formaalstjenlig.

Alt paa den første britiske kontrabandeliste, som blev vedtat den 4. august 1914, var der en enkelt avvikelse fra deklARATIONEN, idet flyvemateriel og andre lufttransportmidler var blitt flyttet over fra betinget til absolut kontrabande. Den 20. august ut-

stedte saa den britiske regjering en kundgjørelse (*Order in Council*) som paa vigtige punkter gjennembrøt reglene i deklARATIONEN. Kundgjørelsen bestemte nemlig at denne bare skulde gjælde med visse modifikationer. De vigtigste var følgende: Noitralt skib som hadde bragt kontrabande til fienden med falske papirer, skulde kunne opbringes paa tilbakereisen. Betinget kontrabande skulde kunne opbringes hvis varen var konsigneret til en agent for den fiendtlige regjering eller til nogen kjøbmand eller person som var stillet under kontrol av myndigheter i fiendtlig stat. Bestemmelsen i deklARATIONENS artikkel 35 om at betinget kontrabande som skulde losses i noitral havn ikke maatte antastes, blev sat ut av kraft, idet varens endelige bestemmelsessted blev erklært aa være det avgjørende.

Kundgjørelsen av den 20. august 1914 satte en stopper for næsten enhver førsel til centralmagtene av varer som maatte passere britisk sjøbevogtning. Eksportørene i de noitrale stater fandt nemlig at det kunde bli meget vanskelig aa levere fyldestgjørende bevis ved priseretten for at ikke vareforsendelsens adressat paa en eller anden maate stod under kontrol av fiendtlige myndigheter, de begyndte aa nære ængstelse for at ogsaa deklARATIONENS frivarer skulde bli overført til kontrabandelistene, og den utvei aa sende ladninger over noitralt omraade som var landfast med Tyskland, blev stængt ved ophævelsen av deklARATIONENS artikkel 35.

Kundgjørelsen rammet imidlertid ikke alle de noitrale magter i samme utstrækning.

I De forenede Stater var det den almindelige opfatning at hovedformaalet med de nye regler var aa stause Statenes utførsel til Tyskland. Kundgjørelsen hindret nemlig amerikanerne fra aa konsignere sin Tysklandseksport til Rotterdam eller en anden hollandsk havn, og det var ikke mulig for amerikanske skibe aa naa frem til tysk territorium uten paa et eller andet punkt aa passere britiske sjøstridskræfter.

I en helt anden stilling stod Norge. Vore skibe kunde gaa gjennem norsk og svensk sjøterritorium ind i den del av Østersjøen som helt blev behersket av den tyske flaa. Norsk utførsel til Tyskland blev altsaa ikke umuliggjort ved de nye bestemmelser. Økonomisk set kom derfor Norge sammen med Sverige, Danmark og Holland i en begunstiget særstilling efter den 20. august 1914. Politisk blev imidlertid landets stilling mer utsat end tidligere.

Tyskland, som hadde faat den største del av sine tilførselsmuligheter stængt, begyndte meget snart aa presse paa for aa erholde mest mulig over de faa sjoveier som endnu stod aapne. Men da Norge selv var avhængig av de tilførsler det kunde faa over havet, tilførsler som maatte foregaa gjennem britisk sjømagtomraade, risikerte det naarsomhelst at der fra britisk side blev stillet betingelser for aa slippe varene igjennem av en slik art at stillingen overfor Tyskland kunde bli vanskeliggjort.

Baade ntsigten til økonomisk vinding og faren for politiske forviklinger var større for Norge end for de andre noitrale land som kom i den samme kommercielle stilling, idet Norge hadde den nlike større handelsflaate og samtidig en mindre evne til aa falde tilbake paa sin egen produktion. Naar det fra svensk hold har været fremhævet med ikke liten grad av national stolthet at de svenske myndigheter med større bestemthet end de norske traadte ind for de noitrales rettigheter til aa holde sin handel vedlike, maa det ikke glemmes at Norges stilling var mere ntsat, og at situationen i sig selv krævet en varsommere utenrikspolitikk fra norsk end fra svensk side.

Denne nlike stilling de forskjellige noitrale stod i, var det vel som dannet hovedhindringen for en fællesoptræden av dem. Grundopfatningen var dog den samme i alle de noitrale land. Sit mest præcise nttryk fik den kanske i en uttalelse som den da fungerende utenriksminister i De forenede Stater, Mr. ROBERT LANSING, avgav til pressen den 14. oktober 1914; den skal gjengives her i hovedtrekkene, da den helt ut dækker de meninger den norske utenriksledelse gik ut fra under sin optræden i kontrabandespørmaalet:

Først og fremst maa det bli forstaat at som almengyldig regel kan en borger av De forenede Stater sælge til en krigførende regjering eller til agenter for denne enhver vare som han ønsker. Ingen regler i folkeretten forbyr ham dette Det gjør ingen forskjell om varene blir solgt ntelukkende for krigsformaal, slik som skytevaaben, eksplosiver etc. eller næringsmidler, klær, hester etc. til bruk for de krigførendes hær eller flaate.

En noitral regjering er hverken efter folkeret, traktat eller indre lovgivning forpligtet til aa hindre slike salg til de krigførende. Om de effektneres av vore borgere, berorer de ikke i ringeste grad vor noitralitet.

Det er sandt at slike varer som de nævnte blir opført som kontrabande og utenfor hjemlandets eller andre noitrale magters territoriale jurisdiktion kan kapres av den kjøpende regje-

rings fiender, men det er disse fiender som faar se til aa hindre at varen naar sit bestemmelsessted; det er derimot ikke nogen pligt for den nation hvis borgere har solgt dem.

Den norske regjerings kontrabandepolitikk er blitt klarest uttrykt i følgende telegram fra utenriksministeren til legationen i London av den 4. november 1916:

Den norske regjering har under krigen undlatt at hindre norske borgeres kontrabandeførsel, men den har paa den anden side heller ikke fundet at burde yde kontrabandeførsel bistand eller at formidle norske borgeres interesse i saadan försel eller at søke saadan försel beskyttet.

En gjennomgaaelse av Utenriksdepartementets arkiver viser at de grundsætninger som blev uttrykt i dette telegram, blev fulgt med stor konsekvens fra norsk side.

Naar norske borgere skulde faa den beskyttelse de hadde krav paa av de norske myndigheter, blev det imidlertid under krigens løp stadig vanskeligere for regjeringen aa gjennomfore den sidste del av de principleer som her var nævnt. Den britiske kundgjørelse av den 20. august 1914 dannet nemlig bare det allerførste skridt paa en vei som snart blev fulgt av begge de krigførende magtgrupper, idet kontrabandereglene stadig blev mere skjærpet og den noitrale handel stadig blev mere truet av nye innskrænkende forskrifter.

Allerede den 21. september 1914 kom der en ny britisk proklamation som førte en række varer op paa listen over betinget kontrabande. Mellom disse var kobber, bly i blokker, plater eller rør, glyserin, hæmatitjernmalm, magnetisk jernmalm, gummi, huder og skind. Magnetisk jernmalm var dog strøket igjen paa en liste av den 29. oktober, som indeholdt en fuldstændig fortegnelse over alle kontrabandeverer. Samme dag blev der utstedt en kundgjørelse (*Order in Council*) som foreskrev yderligere innskrænkninger i den frie bevægelsesrett for de noitrale skibe.

De britiske kontrabandelister og regler for opbringelse blev efterhvert, tildels med forskjellige mindre modifikationer, optat av de andre allierte regjeringer.

Hvad angaar Det tyske Rike, da oversendte dette den 7. august 1914 til de noitrale ministre i Berlin lister over krigskontrabande som helt ut stemte med LondondeklARATIONEN. Efterat Storbritannien hadde utstedt kundgjørelsen av den 20. august 1914 begyndte

imidlertid ogsaa Tyskland aa foreta ændringer paa kontrabandelisten. Den første notifikation om nye bestemmelser blev git de nøitrale den 22. oktober 1914. Da blev kobber og bly i blokker, plater eller rør erklært for betinget kontrabande.

I den fælles nordiske protestnote av den 13. november 1914 blev der uttalt at selve begrepet kontrabande var blit «forvansket og uforholdsmæssig utvidet», noget som betegnet «et indgrep i de nøitrales rettigheter».

Av den varetransport som utfortes med norske skibe, var det i den første tid trælastforslen som led mest ved kontrabandebestemmelsene. Hvor det gjaldt trælast var disse ikke klare. I Londondeklarationens § 24 var under punkt 9 paa listen over betinget kontrabande opført brænde (*fuel*). Dette begrep var imidlertid ikke definert i deklarationen. Nu lar jo det meste trævirke sig anvende til brænde, og det var paa forhaand ikke git hvor de krigforende vilde trække grænsen for de forskjellige trævarer. Uvissheten vakte stor ængstelse hos eksportorene og rederne og voldte betydelige avbræk i trælasthandelen.

Til aa begynde med saa forholdet særlig allarmerende ut. Den 6. august 1914 blev saaledes dampskibet «Torkell» av Kristiania med planker og bord fra Brahestad i Finland paa reise til Bristol opbragt paa hoiden av Falster bro av det tyske krigsskib «Magdeburg» og slæpt ind til Warnemünde. Den 11. august meddelte dog det tyske utenriksdepartement at denne opbringelse var skedd paa grund av en beklagelig misforstaaelse av en ung officer, at damperen straks vilde bli løslatt og at den norske regjering ikke maatte opfatte denne misforstaaelse som en uvenlig handling.

Snart kom der imidlertid andre meddelelser om at nordiske skibe i trælastfarten var blit opbragt eller stanset. Der blev da særlig fra svensk side foretat henvendelser til den tyske regjering, og den 22. august kmde den norske minister i Berlin, VON DITTEN, meddele at de tyske myndigheter nu hadde git en definition paa brændsel som ikke var ugunstig for den nøitrale skibsfart. Definitionen gik ut paa at trævarer bare skulde regnes for brændsel naar det arbeide som var blit anvendt paa dem, hadde gjort dem tjenlige til brændselsformaal, derimot ikke naar de ved bearbeidelsen var blit brukbare for varigere formaal av høiere art, og saaledes hadde faat en merværði som maatte odelægges igjen om de skulde brukes til brændsels-

materiale. Efter denne definition faldt bord, planker, bjelker og staver ikke ind under begrepet betinget kontrabande; dette blev derimot gjort gjældende for alle trævarer bestemt til bruk i gruberne (*Grubenholz*). Ogsaa cellulosekub blev regnet som betinget kontrabande.

Efterat disse definerende bestemmelser var blit git, fulgte der nogen rolige uker for trælasthandelen. I begyndelsen av oktober blev imidlertid en række svenske skibe som gik fra Østersjohavnene med trælast til England, praet av tyske skibe og bragt ind til Swinemünde; indtil den 13. oktober var denne skjæbne overgaaet ialt 7 svenske skibe. Ogsaa det norske skib «Belle Ile», som forte skurlast og hovlet last, og noget senere 5 andre norske dampere, «Edvard Grieg», «Hansa», «Havsø», «Vigdis» og «Modig», som alle gik i trælastfart paa Østersjoen, blev gjenstand for opbringelse. Von Ditten gjorde forestillinger i det tyske utenriksministerium. Ministerialdirektor KRIEGE, som mottok ham, undskyldte den tyske handlemaate ved aa hævde at Londondeklarationen ikke uttrykkelig forbod opbringelse av nøitrale skibe for nærmere undersøkelse; i rum sjo kunde det være vanskelig aa gjennemgaa hele lasterummet, og direktoren hævdet at det derfor hadde været fuldt berettiget aa bringe fartøiene ind i havn. Ved dom av overpriseretten i Berlin blev de forresten senere frigit.

Den 17. november utstedte saa Tyskland en proklamation som med bestemte undtagelser erklærte at «alle trævarer i ubearbeidet og mer eller mindre raat bearbeidet form» skulde ansees som betinget kontrabande, «fordi de lar sig anvende som brænde (*Feuerungsmaterial*), og virkelig blir anvendt som saadant». Om de sterkt forædlede trævarer derimot het det i proklamationen at de ikke vilde bli betragtet som kontrabande dersom de «som følge av sin bearbeidelse ved menneskehaand eller maskiner har mottat en saa sterk værdiøkning (*eine so erhebliche Wertsteigerung*), at deres anvendelse som brænde ikke vilde staa i nogen samklang (*in keinem Einklang*) med deres paa grund av bearbeidelsen forhøiede økonomiske værdi». Proklamationen forte til at den svenske eksport av trælast fra Østersjohavnene straks blev stanset; dels blev lasten holdt tilbake, dels blev den dirigert med jernbane til norske eksporthavner; de norske skibe som hadde været beskæftiget i Østersjofarten blev paa denne maaten arbeidsledige.

For Sverige betød den tyske novemberforordning et alvorlig slag, og der blev fra den svenske regjerings side straks optat forhandlinger om en lempning i bestemmelsene. Den 22. mars 1915 kunde utenriksminister Wallenberg paa et fællesmøte av begge riksdagens kamre meddele at de tyske kontrabanderegler ikke længer vilde bli anvendt overfor svensk trællest. Der blev kort tid efter gitt utførselstillatelse for 10 000 hester fra Sverige til Tyskland, og der blev ikke lagt skjul paa at denne eksport betegnet en kompensasjon for den opnaadde indrømmelse.

Nu hadde Norge fra gammel tid av en handelstraktat med Tyskland som indeholdt mestbegunstigelsesklausulen. Fra norsk side blev det derfor gjort gjældende at den indrømmelse som var ydet Sverige, uten videre maatte komme Norge tilgode. Dette blev imidlertid avslaat fra tysk side. Det viste sig at nyordningen for aa komme utenom mestbegunstigelsesklausulen blev sat iverk paa en særegen maate. Alle bestemmelser blev nemlig staaende ganske som for, men de militære myndigheter gav forerne av de tyske krigsskibe ordre til at de ikke skulde anvende bestemmelsene overfor svenske skibe naar disse var forsynt med oprindelsesbevis for sin trællest utstedt av behørig svensk myndighet. I praksis viste det sig imidlertid ikke hensigtssvarende aa la forholdsordren bare faa anvendelse overfor svenske skibe, og efterhvert gjenoptok norske fartoier trællest-farten i Østersjoen, idet de svenske myndigheter ogsaa gav oprindelsesbevis for trællest som blev ført paa norske skibe. Denne ordning viste sig fuldt ut effektiv ialfald helt til februar 1917, da den mindskrænkede ubaatkrig blev sat iverk.

I løpet av 1915 fik imidlertid den svensk-tyske forståelse i trællestspørsmålet adskillige skadevirkninger for den norske eksport av trævarer. Denne var nemlig utsat for større farer end den svenske. I november 1915 negtet derfor baade den svenske og den danske krigsforsikring aa tegne assurance paa norsk trællest. Følgen var at de svenske og danske dampskibslinjer paa Sydafrika og Australien avslog aa medta norsk trællest, mens de norske dampskibslinjer fremdeles førte svensk. Saken blev gjenstand for diplomatiske forhandlinger og ved regjeringenes indgripen foreløbig ordnet efter norsk ønske; ogsaa senere voldte den forresten gnidninger og vanskeligheter.

Heller ikke overfor Storbritannien hersket der klarhet over forståelsen av bestemmelsene om brændsel og trævarer. Den

norske minister i London, hr. BENJAMIN VOGT, foretok henvedelser hos den britiske regjering alt i begynnelsen av august 1914 for aa faa bragt forholdet paa det rene. Fra britisk side blev det imidlertid erklært at alt avhang av den individuelle last det gjaldt, og at saken derfor i hvert enkelt tilfælde maatte avgjøres av priseretten.

Uklarhet over indholdet av kontrabandebestemmelsene la ogsaa vanskeligheter iveien for malmeksporten. Dette gik til aa begynde med særlig ut over det store norske selskap A/S Sydvaranger; i september 1914 var der nemlig blit utspreddt et rygte i London om at dette i realiteten skulde være tysk. Det lyktes imidlertid den norske legation aa faa overbevist den britiske regjering om at disse rygter var helt grundløse, og den 6. november blev tvilen om kontrabandekarakteren av Sydvarangers malmvarer lost i selskapets favor, idet det britiske utenriksdepartement bestemte at brikettene og koncentratene fra Sydvaranger skulde bli behandlet som magnetisk jernmalm, en vare som var blit stroket av kontrabandelisten den 29. oktober.

Særlige vanskeligheter opstod høsten 1914 for en række av de norske redere som hadde sine skibe tidsbefragtet gjennom amerikanske firmaer. Flere av de amerikanske befragtere satte nemlig disse norske skibe ind i den farligste kontrabandetrafik uten samtykke fra rederne. Paa et møte i Kristiania Rederiforening den 15. december 1914 blev det oplyst at enkelte av disse amerikanske befragtere hadde timechartered skibe for en værdi av mange millioner dollars, mens de selv disponerte en registrert kapital paa 10 000 dollars.

Imidlertid fortsatte nyutstedelsen av kundgjørelser og proklamationer om kontrabandespørsmålet fra de krigforende magtgrupper. Hver ny bestemmelse indsnevret omraadet for den frie handel. Den 23. december 1914 kom en britisk kontrabandeliste som var særlig bemerkelsesværdig ved den omstændighet at den opførte paa de forskjellige kontrabandelister selv varer som stod paa frilisten i Londondeklarationen og altsaa efter denne aldrig kunde gjøres til kontrabande; sammen med andre gjodningsstoffer kom saaledes Norgessalpeter ind under et av de nye punkter paa fortegnelsen over absolut kontrabande. Videre tilføielser kom den 11. mars og den 27. mai 1915.

I Storbritannien var der imidlertid en sterk opinion som

krævet at de noitrales handel skulde indskrænkes end mere. Særlig blev det kritisert at bomuld ikke var gjort til kontrabande. Endnu saa sent som den 26. juli 1915 forsvarte den britiske regjering denne indlatelse i Underhuset; blokadeministeren, Lord ROBERT CECIL, indrømnet samtidig berettigelsen av den noitrale handel med kontrabande i følgende utvetydige ord: «Noitrale land er fuldstændig berettiget til aa drive handel med kontrabande; de gjør saa hver eneste dag, og der er ingen grund i verden til at de skulde la det være» Men den 22. august 1915 blev bomuld, bomuldsavfald, bomuldsslinters og bomuldsgarn erklært for absolut kontrabande. Nye kundgjørelser og proklamationer om indskrænkninger i de noitrales handel og tilføielser til kontrabandelistene kom videre den 15. og den 20. oktober 1915, den 27. jannar og den 30. mars 1916, og den 19. april 1916 meddelte den britiske regjering at den vilde behandle absolut og betinget kontrabande paa samme maate.

Ved alle disse nybestemmelser var Londondeklarationen blit fuldstændig nthulet. Det var bare en tom form naar den fremdeles blev angit som grundlag for reglene. Dette blev ogsaa forstaat av de allierte selv. Den 28. juni 1916 erklærte Cecil i Underhuset at det under en interalliert konferanse i Paris var blit drøftet om det ikke vilde være hensigtssvarende aa erstatte Londondeklarationen med en fælleskundgjørelse fra de allierte magter om sjøkrigens ret. Allerede den 7. juli blev resultatet av disse drøftelser fulgt av handling, idet der blev ntstedt allierte kundgjørelser om ophævelse av Londondeklarationen. Istedendfor denne blev der stillet et sæt av nye regler, som dog i det væsentligste allerede var blit praktisert i deklarationens sidste tid. De nordiske regjeringer protesterte mot dette som mot tidligere brndd paa de gamle folkeretsregler; den norske note blev overlevert i London den 25. juli 1916.

De alliertes ntvidelser av kontrabandebestemmelsene og ændringer i reglene for behandling av den noitrale sjøhandel foranlediget efterhvert motforholdsregler fra tysk side. Den 14. december 1914 erklærte Tyskland aluminium og nikkel for betinget kontrabande, den 18. april 1915 pitprops for absolut kontrabande. Forordningen av den 18. april 1915 optok desuten i det væsentligste de av Storbritannien tidligere under krigen vedtagne skjærpende regler om formodningen for den endelige

bestemmelse av betinget kontrabande. Tilslut blev ogsaa ophævelsen av Londondeklarationen i hovedsaken fulgt fra tysk side ved en forordning av den 22. juli 1916, som dog formelt opretholdt skjehningen mellem absolut og betinget kontrabande.

Alt i alt kan utviklingen av de retslige vilkaar for utenriks-handelen i de to første krigsaar summeres op paa følgende maate: Til aa begynde med tok begge de krigførende magtgrupper sit officielle utgangspunkt i Londondeklarationen. De noitrale magter kunde derfor ialfald formelt støtte sine krav paa aa opretholde sin utenrikshandel til de folkeretsregier som blev anset gjældende ved utbruddet av verdenskrigen. Efterhvert blev imidlertid grundlaget for systemet ændret ved stadige nye tilføielser, som dels planmæssig øket antallet av kontrabandeverer, dels vanskeliggjorde eller likefrem umuliggjorde bevis for at en vare ikke skulde komme fiendtlig magt tilgode. Ved utløpet av to-aarsperioden var hele den gamle folkerets bestemmelser om vareførslen under sjøkrig skjøvet tilside for regler som var opstillet utelukkende ut fra hensynet til de interesser hver av de krigførende hadde i aa lamslaa enhver handel med fienden mest mulig. I realiteten nyttet det derfor ikke lenger for de noitrale aa paaberope sig retsgrundsætninger. De maatte enten søke aa verge sine interesser ved en gjennomført kompensationspolitikk eller prøve aa avfinde sig paa bedste maate med hver av de krigførende magtgrupper ved mer eller mindre uttrykkelige handelsavtaler. Overgangen fra den første til den anden to-aarsperiode i verdenskrigens historie markeres saaledes handelspolitisk set ved den endelige tilsidesættelse av Londondeklarationen.

Den avpatruljering av farvandene som de krigførendes sjøstridskræfter maatte utføre om de skulde kunne hindre eller ialfald med held gripe ind i kontrabandeførslen møtte i verdenskrigen en ny stor fare. Det var ikke lenger bare drivminer og fiendtlige krydsere de maatte frygte; laa de stille for aa visitere handelsfartøiene, var de ogsaa utsat for den risiko aa bli rammet av en fiendtlig undervandsbaat.

Ikke mindst dette forhold gjorde de britiske maritime ledere temmelig nervøse. Den britiske flaaate var ogsaa stillet overfor en nhyre vanskelig opgave. Paa en og samme tid skulde den fiendtlige kyst blokeres saavidt mulig effektivt og selve storflaaten holdes intakt.

Mens hovedeskadren var trukket tilbake helt til Scapa Flow i Nordskotland maatte blokadetjenesten utføres av fremskutte lettere flaaateavdelinger som kunde risikere aa bli tilfoiet saa alvorlige tap at de ikke længer vilde være istand til aa opretholde avsperringen. Allerede tidlig paa høsten 1914 kom der da den tanke op i maritime engelske kredser aa lette blokadetjenesten i aapen sjo ved aa utstede «paalæg» til de noitrale skibe om aa gaa indom en britisk havn for aa la sig visitere der. Den britiske legation i Kristiania optok meget snart et kraftig arbeide for aa bevæge det norske utenriksdepartement til aa gjennomføre en slik ordning. Det hændte i krigens første halvaar at Ihlen fra den britiske minister mottok indtil fem skrivelser og fire visitter pr. dag i anledning av dette ene sporsmaal.

Legationens onskemaal blev præcisert i en note av den 15. oktober 1914. Det het i denne at den britiske regjering hadde til hensigt saavidt mulig «aa undgaa vanskeligheter for skibe som bringer bonafideladninger til forbruk i noitrale land». Den vilde derfor ikke holde tilbake skibe til Norge hvis de bare forte varer som der var eksportforbud for i Norge, men dette maatte godtgjøres ved undersøkelse av skibspapirene i britisk havn. Videre blev det forsikret at skibe for skandinaviske havner ikke skulde stanses i sjoen dersom de alle vilde anløpe en britisk havn for visitation; der blev nævnt Falmouth, Lough Swilly og Kirkwall. Tilslut blev der pekt paa at Storbritannien vilde anse det ønskelig at Norge utfærdiget eksportforbud for olje, kobber og gummi. Noten av den 15. oktober 1914 kan ansees som utgangspunktet for den britiske krigskommereielle politik overfor Norge.

I løpet av oktober 1914 vokste ængstelsen mellem de britiske maritime ledere. Den 17. blev der rapportert at en undervandsbaat skulde være set utenfor Scapa Flow, og hele hovedeskadren blev allarmert. Samme dag skrev admiral BEATTY, som kommanderte slagkrydseravdelingen, til marineminister WINSTON CHURCHILL: «Nu foler vi alle at vi gaar imote en katastrofe av store dimensjoner.» Churchill kom da paa den tanke aa «stænge» Nordsjoen. Den 23. oktober skrev han til admiral JELlicoe, som var øverstbefalende for storflaaten, at han gik ut fra aa kunne faa kabinettet med sig paa aa avsperre en væsentlig del av Nordsjoen, «som jeg ønsker aa gjøre til en absolut helligdom for Dem». Den 2. november kom det britiske admiralitets kundgjørelse om den saakaldte Nordsjøsperring.

Kundgjørelsen gik ut paa at fra den 5. november av vilde alle skibe som passerte en linje trukket fra nordpynten av Hebriderne tversover Færøyene til Island gjøre dette paa egen risiko. Skibe som ønsket aa gaa til og fra Norge, Østersjøen, Danmark og Holland blev tilraadet for indgaaende aa ta den britiske kanal og strædet ved Dover hvor de vilde motta kursdirektiver som vilde sette dem istand til i tryghet aa gaa op langs kysten av England til Farne Island; her vilde de faa anvist en saavidt mulig tryg passage til Lindesnes fyr.

Den norske regjering kom alt den 5. november med en skarp protestnote mot Nordsjøsperringen. Det heter i denne:

De forfoininger som i kundgjørelsen bebudes, vil paa det føleligste hemme norsk skibsfart og handel og befryktes helt at kunne stanse passagertrafikken mellem Norge og Amerika; og hvad mere er, de vil i virkeligheten indebære brudd paa det princip hvis opretholdelse alle nationer til denne dag har regnet blandt de største goder som folkeretten sikrer, nemlig princippet om det frie hav.

Den nærmere betydning av Nordsjøsperringen var forresten ikke indlysende med engang. Var det meningen at det britiske admiralitet vilde la lægge ut miner mellem Hebriderne og Island? Farvandet var saa dypt at der ikke kunde være tale om forankrede miner, og drivminer vilde betegne en alvorlig fare baade for tilforslene til Storbritannien og for den britiske eksporthandel. Utenriksminister Ihlen søkte straks den britiske minister i Kristiania, SIR MANSFELDT DE C. FINDLAY for aa faa nærmere rede paa indholdet av truslene. Findlay svarte at det var tryggest aa gaa ut fra den mulighet at der blev utlagt miner, og at der ihvertfald vilde bli fort et skarpt opsyn av britiske krydsere.

Utenriksdepartementet sammenkaldte et møte av sjofartsinteresserte og repræsentanter for store rederier for aa drøfte stillingen. De tilstedeværende fremholdt meget sterkt vanskelighetene og farene ved aa følge den tilraadete vei; Kanalen var utryg og længer frem var der tyske miner paa den ene side og paa den anden side det vanskelige farvand langs østkysten av England, hvor til og med alle fyr var blit slukket. For seilskutene vilde det desuten være umulig aa holde en sto kurs uten avdrift, og for store skibe var det for trangt farvand langs Englandskysten. Repræsentantene for Den norske Amerikalinje erklærte like ut at dennes styre ikke vaaget aa ta risikoen ved aa la de to store passagerbaater

«Kristianiafjord» og «Bergensfjord» ta den anviste vei. Regjeringen gjorde da kraftige forestillinger for aa faa angit en sikker rute nordenfor Skotland for disse to passagerskibe. Efter forløpet av nogen dager gik englænderne med paa dette. Senere blev der ogsaa angit slike ruter for Mexikolinjen, for Svithunlinjen og for seilskibene. Hele veien mellem Hebriderne og Island kunde saaledes ikke være effektivt sperret, og der var neppe blit lagt nt minner i nærheten av de nordlige ruter. Flere og flere redere fandt det derfor ønskelig aa sende fartoiene nordenom Skotland. Den 20. november blev ogsaa denne betingelsesvis anerkjendt av Krigsforsikringen, som alt tre dager fornt hadde tillatt et par trampfartøier aa gaa der paa hjemtur efter aa ha git besked om det til de britiske toldmyndigheter.

Fra britisk side blev det imidlertid krævet at de skibe som la kursen nordenom Skotland, baade for ost- og vestgaaende skulde anløpe Kirkwall. Til aa begynde med blev dette dog ikke strengt overholdt. En hel del norske skibe fik passere paa den rute uten aa lope ind til Kirkwall. Heller ikke den norske fiskerflaate tok i forstningen synderlig hensyn til Nordsjosperringen.

Naar likevel kundgjørelsen av den 2. november 1914 kom til aa indlede en alvorlig periode i den norske sjofarts historie, maa det først og fremst tilskrives de motforholdsregler fra tysk side som den gav foranledning til. Det var en bekjendtgjørelse fra chefen for den tyske admiralstab, von POHL, datert den 4. februar 1915, som gav det tyske svar paa Nordsjosperringen. Farvandet rundt om Storbritannien og Irland indbefattet den britiske kanal blev erklært som krigsgebet. Det blev truet med at ethvert fiendtlig handelsskib indenfor dette omraade vilde bli ødelagt, og om nøitrale skibe blev der uttalt:

Ogsaa nøitrale skibe utsætter sig for fare i krigsgebetet, da det av hensyn til det av den britiske regjering den 31te jannuar anordnede misbruk av nøitralt flag og sjøkrigens tilfældigheter ikke altid lar sig undgaa at de paa fiendtlige skibe beregnede angrep ogsaa træffer nøitrale skibe.

Det synes aa fremgaa av de foreliggende dokumenter at der ikke fra norsk side blev avgit nogen øieblikkelig protest i Berlin mot den tyske blokadeerklæring og de trusler den indeholdt overfor den nøitrale handel. Grunden tor muligens ha været den at regjeringen var blit betænkelig ved den tyske hentydning til det britiske misbruk av nøitralt flag. Den tyske paastand om dette kom

vistnok helt uventet. Den 7. februar offentliggjorde imidlertid det britiske utenriksministerium en meddelelse som indeholdt en delvis bekræftelse av den tyske fremstilling. Det britiske utenriksministerium gjorde nemlig gjældende at med visse innskærnkninger var det hævdet praksis aa kunne benytte nøitralt flag som krigslist. Det blev anført i meddelelsen:

I tilfælde at koffardiskibe bærer andet flag end sit nationale, er det den eneste virkning av dette at fienden tvinges til at følge de almindelige forpligtelser i sjøkrigen og overbevise sig om skibets nationalitet og beskaffenheten av dets last ved undersøkelse, før skibet tages og bringes for priseret. Den britiske regjering har altid anset fremmede skibes bruk av britisk flag som et tillatt middel til at undgaa kapring. En saadan praksis innebærer intet brudd paa folkeretten og er uttrykkelig anerkjendt av britisk lov.

Midt i februar blev der fra norsk, svensk og dansk hold avgitt likelydende protestnoter saavel mot den tyske blokadeerklæring som mot de britiske misbruk av noitralt flag.

Med engang den tyske bekjendtgjørelse forelaa blev det spørsmaal reist i sjofartskredser om det ikke var mulig aa kjendetegne skibenes nationalitet paa anden og tydeligere maate end ved flag. Omtrent samtidig dukket den tanke frem baade i Norge, Sverige, Danmark og Holland at skibsskrogene burde males med flagfarvene og at skibets hjemsted burde anfores saa synlig som mulig. I Norge blev tanken fremkastet av sjofartsdirektør L. H. HANSEN saa tidlig som i en skrivelse av 6. februar. Ikke mange dagene efterpaa var der alt blitt truffet forholdsregler for tydelig aa kjendetegne en stor række av de norske skibe som skulde stikke tilsjøs. Den 15. februar anbefalte Rederforbundets Centralstyre aa la skibets navn male midt paa bredsiden med ordet NORGE under i vældige bokstaver og flagfarvene i vertikale striper utenom, den blaa stripe i midten $\frac{1}{2}$ meter bred, de hvite $\frac{1}{4}$ meter og de røde ytterst $\frac{1}{2}$ meter brede. Almindelig blev der desuten anbragt digre lanterner til belysning baade av navn og flagfarver.

Det første norske skib som blev angrepet av tysk undervandsbaat under blokaden, var tankbaaten «Belridge» av Tonsberg, et nyt større fartøi paa 7 020 bruttoton, som befandt sig paa vei fra New Orleans til Rotterdam med petroleum. Fredag den 19. februar straks over midnat blev skibet rammet forut; det befandt sig da i den britiske kanal 7 kvartmil syd av Folkestone; skroget blev løftet i veiret og begyndte oieblikkelig aa synke. Det gik imidler-

tid ikke tilbunds, og det lyktes kapteinen uten aa motta nogen assistanse aa manøvrere det ind til «The Downs» og bringe det til ankers der. Ved undersøkelse blev der i skibets forrum fundet stykker av en torpedo; et av disse var merket med ordet *Sperrung*. Efterat torpedostykkene var blit undersøkt i Berlin gik den tyske regjering med paa aa betale erstatning.

Den næste norske damper som blev rammet i krigssonen, var Kristiania-fartøiet «Regin» paa 1844 bruttoton som den 23. februar om morgenen sank utenfor North Goodwin; den var lastet med kul og var paa reise fra en Tynghavn til Bordeaux. I dette tilfælde lyktes det imidlertid ikke aa konstatere om der forelaa minesprængning eller torpedering fra en undervandsbaat. Ved en lang række senere skibsforslis laa forholdene til paa samme maaten; i Sjøfartskontorets offisielle statistikk findes disse fartøier opført under betegnelsen «torpedert eller minesprængt».

Allerede før utstedelsen av den tyske blokadeerklæring var forresten norske fartøier blit utsat for væbnede angrep fra tysk side. Saaledes var høsten 1914 seilfartøiet «Helicon» av Risør paa 1640 bruttoton under reise med kul fra Port Talbot til Coleta Colosa blit stanset i Stillehavet av en tysk krydser og fratat sin last; «Helicon» led saa stor skade at den siden maatte kondemneres. Den 3. februar var seilskuten «Semantha» av Lyngør paa 2279 bruttoton paa reise med hvete fra Portland Oregon til Queens-town blit sænket ved kanonild i Atlanterhavet.

Men ellers var det i de første krigsmaaneder minesprængningene som tilføiet vor handelsflaate de største tap. I 1914 blev der saaledes ved minesprængninger ialt ødelagt 8 norske dampskibe paa tilsammen 11 902 ton brutto og med et tap av 28 menneskeliv, mens der utenom «Helicon» ikke blev mistet noget fartøi ved direkte angrep fra tysk side.

Helt anderledes blev situationen efter utstedelsen av den tyske blokadeerklæring. Mens der i 1915 ved minesprængninger gik tapt 9 dampskibe med et samlet tap av 12 366 bruttoton og 13 menneskeliv, blev der i dette aar ved direkte angrep sænket 24 damp- og motorskibe paa tilsammen 38 885 bruttoton og med et tap av 12 menneskeliv og desuten 25 seilskibe med en samlet bruttotonnage av 22 341. Yderligere anfører Sjøfartskontoret for 1915 under rubrikken «torpedert eller minesprængt» 12 dampskibe paa tilsammen 19 387 bruttoton og med et samlet tap av 26 menneskeliv.

I 1916 sank tapet ved minesprængninger en smule, idet der i

hele dette aar blev minesprængt 8 dampskibe paa 10 261 bruttoton ialt og med et samlet tap av 20 menneskeliv. De direkte sænkninger derimot tok ustanselig til. Indtil utgangen av august 1916 hadde de dog ikke antat et slikt omfang at de kan sies aa ha utgjort nogen merkbar faktor for landets økonomiske utvikling.

Alt i alt var der indtil utgangen av august 1916 gaat tapt ved krigsforlis 135 fartoier paa tilsammen 177 258 bruttoton og med et samlet tap av 144 menneskeliv. Desuten var et mindre antal skibe blit definitivt prisedomt. I forhold til landets totale tonnage var avgangen nok stor, men dog ikke mere omfattende end at den hele tiden blev mer end opveiet ved nytilgang.

Ifølge de reviderte opgaver i den officielle skipsfartsstatistik utgjorde den samlede norske tonnage ved utgangen av aarene 1913—1916:

		Antal skibe	Brutto- tonnage	Netto- tonnage
1913	3 290	2 585 751	1 767 405
1914	3 325	2 648 661	1 784 471
1915	3 460	2 662 430	1 777 158

Der foreligger ikke nogen tilsvarende opgave over størrelsen av tonnagen ved utgangen av august 1916. Ifølge statistikken fra Den norske Veritas utviste imidlertid første halvaar 1916 vistnok en nettoavgang paa 4 fartoier, men samtidig en nettotilvekst i tonnagen paa 42 000 ton, og de fortsatte indkjøp av utenlandske skibe utover somren gir al grund til aa tro at tonnagen var i stadig vekst indtil september 1916. Rigtignok er det tvilsomt om nytilgangen kvalitativt set ekvivalerte tapene, idet den for en overveiende del skyldtes indkjøp fra utlandet av brukte skibe, tildels av fartoier som var bygget adskillige aar tilbake, indkjøp som endog antok et slikt omfang at statsmyndighetene fandt det paa-krævet aa bremse mot dem ved særlige lovbestemmelser. Men hvor det gjaldt aa avhjelpe oieblikkets behov og aa utnytte oieblikkets chancer gjorde ogsaa disse ældre skibe fuldt ut sin tjerneste, og som international økonomisk faktor maa det vel kunne sies at den norske handelsflaate naadde maksimum av sin kapasitet utpaa sensommeren 1916.

Det avgjorende vendepunkt ligger i september maaned det aar. Da tar de tyske sænkninger mægtig til, og krigstapene bevirker en avgang i tonnage som det ikke lenger var mulig aa faa op-

veiet ved samtidige indkjøb og nybygginger. Krigstapene i de sidste maaneder av 1916 viser alt i alt følgende tal:

	Antal skibe	Brutto- tonnage	Omkomne mennesker
September	30	47 377	13
Oktober	49	60 183	16
November	29	46 227	9
December	35	47 972	19
	143	201 759	57

De store tomiagetap i disse maaneder var saa meget mere paa-faldende, som erfaringene fra 1915 gik ut paa at sänkungsrisi-koen ubetinget var størst i de lyse sommermaaneder, mens farten blev tryggere saasnart høstmørket satte ind. I de 4 sidste maa-neder av 1915 var saaledes totaltapet ikke mer end 20 skibe paa tilsammen 22 307 brntoton; maalt efter tonnagen naadde det for disse fire maaneder i 1915 altsaa ikke op i halvparten av tapet for den gunstigste av høstmaanederne aaret efter.

Ogsaa hvor det gjælder handelsflaatens krigstap ligger der saa-ledes høsten 1916 et markert skille mellem to perioder i krigens historie.

Den tyske blokadeerklæring mot England fik imidlertid ikke bare umiddelbare virkninger for den norske skibsfart og handel. Dennegang var det Storbritanniens tur til aa komme med et mot-træk. Dette blev annoncet allerede den 1. mars 1915 og fuldt utformet i en kundgjørelse (*Order in Council*) av den 11. mars, som paabød en serie av forholdsregler for aa stanse enhver skibs-fart til eller fra Tyskland. Punkt 1 lød slik: «Intet handelsskib som seilet fra sin avgangshavn efter 1. mars 1915 skal bli tillatt aa fortsætte reisen til tysk havn» Tilsvarende het det i punkt II: «Intet handelsskib som seilet fra tysk havn efter den 1. mars 1915 skal bli tillatt aa fortsætte reisen med nogen varer ombord indlastet i slik havn» Blokadeformaalet skulde imidlertid ikke bare naaes ved aa stenge den direkte fart paa Tyskland. Det skulde ogsaa hindres at varer indirekte blev ført ind til og ut fra Det tyske Rike. I punkt III blev det bestemt: «Ethvert handels-skib som seilet fra sin avgangshavn efter den 1. mars 1915 paa vei til ikke-tysk havn, men førende varer med fiendtlig bestem-melse eller tilhørende fiendtlige undersaatter (*or which are enemy property*), kan bli avkrævet losning av disse varer i britisk eller

alliert havn» Tilsvarende bestemtes det i punkt IV: «Ethvert handelsskib som seilet fra ikke-tysk havn efter den 1. mars 1915 og som hadde ombord varer av fiendtlig oprindelse eller tilhørende fiendtlige undersaatter, kan bli avkrævet losning av slike varer i britisk eller alliert havn» Disse paabud kunde bare praktiseres ved omhyggelig undersøkelse av ladningene paa ethvert skib som ikke de britiske myndigheter mente sat inde med tilstrækkelige dokumenter til aa bevisе at ingen del av ladningen kunde rammes av blokadebestemmelsene. Allerede straks efter offentliggjørelsen fik da ogsaa en række noitrale skibe som laa i britiske havner, paalæg om total losning for undersøkelse, og fra midten av mars 1915 maatte ethvert skib som avgik fra britisk havn eller blev fort ind til britisk havn, regne med aa bli gjenstand for den mest indgaaende undersøkelse. De britiske myndigheter sat inde med fuldkomne magtmidler til aa gjennomføre undersøkelsene slik som de ønsket, og de noitrale skipsførere hadde ikke noget andet aa gjøre end aa finde sig i behandlingen med saa stor loyalitet og saa godt humør som de var istand til aa opdrive. Det var sikkert et fornuftig raad «Sjøfartstidende» gav, da bladet straks skrev at ethvert vareparti som kapteinen selv mente der kunde være tvil om, burde plaaces slik at det var let aa komme til; hvis det blev stuert under anden last, vilde nemlig oplosningen ta længer tid og mistanke bli vakt om at der var gjort forsøk paa aa tilsløre det virkelige forhold.

Imidlertid var det ikke til aa undgaa at undersøkelsene gav anledning til rivninger, og at mange norske redere med fuld ret kunde beklage sig over at deres skibe var blit tvunget til losning eller holdt tilbake uten skjellig grund. I slike tilfælde henvendte de sig til Utenriksdepartementet, som igjen maatte la saken forebringe av legationen i London. Denne hadde ingenlunde nogen let opgave. I det britiske Foreign Office hersket der sikkert et levende ønske om at blokadebestemmelsene maatte bli praktisert paa en maate som la de mindst mulige hindringer iveien for den noitrale skipsfart. Det samme maa vistnok ogsaa sies om det særlige britiske blokadeministerium. Men den britiske centralledelse i London var overbebyrdet med arbeide, og de havnemyndigheter som utførte undersøkelsene, stod overfor helt nye opgaver og var klart nok ængstelige for at de ikke skulde faa stanset ethvert tysk vareparti som maatte være lastet ind i noitralt skib.

Baade sjøblokaden og visitationene i de britiske havner førte saaledes til stadig nye forviklinger. I mars 1915 sendte derfor det norske utenriksdepartement advokat JENS FREDERIKSEN over til London for aa bistaa legationen i de mange tvistemaal av juridisk natur som den britiske sperringspolitikk foranlediget og særlig da for fra norsk side aa forberede de processer som kom ind for den britiske prisedomstol.

De krigforendes blokadebestemmelser uttømte sig imidlertid ikke i de forholdsregler som kunde træffes i deres eget land eller paa havet. Det særegne ved den form handelsblokaden efterhvert antok i løpet av aaret 1915, var dette at den saa aa si blev baaret ind over de nøytrale grænser og fik sine forreste linjer etablert mellem de nøytrale forretningsmænd. Naar nemlig en nøytral importør ønsket indkjøp av raastoffer som en av de krigforende magtgrupper hadde herredømmet over, fik han bare kjøpt betingelsesvis. Det viste sig saaledes at pengene ikke lenger var tilstrækkelige magtmidler til aa skaffe raavarer. De krigforende ønsket nemlig effektivt aa hindre at de raavarer de solgte til nøytrale, blev anvendt til produktion som kunde komme deres fiender til gode. De nøytrale kjøpere maatte derfor underskrive vidtgaaende forpligtelser angaaende anvendelsen av de indkjøpte raavarer.

Overfor Norge blev systemet anvendt baade fra tysk og fra engelsk side. Til aa begynde med var det de enkelte kjøpere, uanset økonomisk eller sosial stilling, som maatte undertegne en personlig forpligtelse. Der blev trykt bestemte skemaer for de forskjellige grupper av kjøpere, som maatte utfyldes og undertegnes. Blev forpligtelsen misligholdt, blev senere salg til loftebryteren negtet. Efterhvert blev der i skemaene ogsaa indføiet en forpligtelse til ved misligholdelse aa erlægge konventionalbot.

I forstningen blev der baade fra engelsk og tysk side truffet forholdsregler til aa hemmeligholde de egenartede indgrep i omsætningen som paa denne maaten blev foretat. Det synes saaledes som om det ikke var før flere maaneder efter undertegnelsen av de første slike garantierklæringer at det norske utenriksdepartement fik rede paa hele sammenhængen. Den norske forretningsverden var da alt blitt gjennomtrukket med usynlige net av slike garantierklæringer, utenlandske magters konsulære myndigheter hadde skaffet sig en anledning til aa utøve magtbeføielser over

det norske økonomiske liv som ingen norsk myndighet nogensinde hadde hat, og de utenrikspolitiske forhold laa ikke slik til at det nyttet aa nedlægge protester.

Et par av de skemaer som blev brukt, gjengives her. De er begge fra juli maaned 1916:

Fiskernes Garanti.

Jeg erklærer herved i god Tro og under Eds Ansvar, at
 raffinert Olje, kjøbt af Hr.
 vil blive forbrugt udelukkende ombord i mit Fiskefartoi og ikke disponeret af mig til nogen anden Person, ligesom ogsaa at nævnte Olje ikke med mit Vidende paa nogensomhelst Maade, direkte eller indirekte, vil blive brugt til Fordel for Storbritanniens Fiender.

Skibsreder Erklæring.

Jeg erklærer herved i god Tro, og under Eds Ansvar som følger:

1) De Olje, indlastet i S.S. «.....» og indbefattende de af Dem nu leverede ikke overstiger

2) At ombord paa S.S. kun vil blive forbrugt paa dets ud og indgaaende Rejser og ikke under nogen Omstændigheder vil blive losset fra dette Skib. Mine Skibe er ikke nu og vil ikke under Fortsættelse af den nuværende Krig nogensinde staa i nogen Forbindelse med Tyske Havne heller ikke vil de med mit Vidende blive anvendt direkte eller indirekte paa anden Maade til Fordel for Tyskland eller nogen Tysk Undersaat, eller til nogen Person bosat eller som driver Forretning i det Land.

3) Jeg vil give Hans Britiske Majestæts konsulære Repræsentanter i Norge anledning til at kontrollere Oljeforbruget i mine Skibe, deri indbefattet Adgang til Dæk og Maskinrum, Logbøger og jeg forpligter mig til, (om saadant ønskes) at bevise at Oljen hvormed der her handles, er forbrugt paa mine Skibe. Jeg gaar ind paa, at Undladelse af at holde mig til Forskrifterne i denne Paragraf skal betragtes som Overskridelse af de Forpligtelser, som er fastsat i § 1 og 2.

4) I Tilfælde af noget saadant Misbrug af nogen af de Forpligtelser, som jeg har paataget mig, skal jeg betale til «Det Norske røde Kors» Selskab ti Gange den fakturerede Værdi af omhandlede Olje.

Virkningen av erklæringssystemet blev først og fremst denne at ingen forretningsmand længer var istand til direkte aa drive handel baade med Tyskland og med England. Da indirekte arran-

gements, dersom de blev opdaget, kunde føre til odelæggende konsekvenser, fandt det alt overveiende flertal av norske forretningsmænd det nødvendig aa træffe et valg. De blev altsaa enten Englands-handlende eller Tysklands-handlende. Der opstod saaledes en tvedeling indenfor forretningsstanden basert paa firmaenes ntenrikske forbindelser. Den enkelte nøitrale norske borger blev i virkeligheten tvunget til i sine forretningsmæssige dispositioner aa bistaa den av de krigførende han var mest avhængig av. Det maa derfor sies aa være helt igjennem uberettiget naar der stadig under krigen fra krigførende hold blev rettet bebreidelser mot norske forretningsdrivende for at de ikke optraadte nøittralt. De krigførende selv foretok sig nemlig alt det som stod i deres magt for aa hindre de norske forretningsmænd i aa optræ nøittralt.

I kampen om aa skape sig interessesfærer indenfor den norske kommercielle verden var Storbritannien helt fra først av overlegen. Den allerstørste del av de raastoffer som trængtes til norsk virksomhet, maatte nemlig skaffes ved tilførsler over sjoomraader som den britiske flaate kontrollerte. De forsyninger tyskerne kunde sælge her i landet, kom desuten ofte frem sterkt forsinket, idet de tyske jernbaner, som i sin almindelighet maatte besørge endel av transporten, blev ledet efter helt militære formaal og ofte maatte la godsforsendelsene til de nøitrale ntland staa tilbake for troppetransportene. Utenfor enkelte særbrancher, som var avhængige av tyske tilførsler, blev derfor forholdet snart det at ialfald de større og mere ansete firmaer paa en eller anden maate og i større eller mindre grad kom i et avhængighetsforhold til Storbritannien.

I lengden blev det imidlertid meget brysomt for den britiske legation i Kristiania og de britiske konsulater rundt omkring i Norge aa passe paa alle de enkeltfirmaer som hadde undertegnet garantierklæringer. Der opstod derfor fra britisk side et ønske om aa faa norske mellemmænd mellem sig og de enkelte firmaer. Det faldt da naturlig aa gjøre henvendelser til de foreninger av norske næringsdrivende som hadde en faglig karakter og beskjøftiget sig med faglige spørsmaal. Fra norsk side blev disse henvendelser mott med tilfredshet. Det viste sig nemlig i lengden aa bli stadig vanskeligere for de enkelte norske forretningsmænd isolert aa gjøre sine interesser gjældende overfor de britiske myndigheter og agenter. Resultatet blev at der i en række

brancher indlededes underhandlinger mellem de britiske autoriteter paa den ene side og en norsk importørforening paa den anden; i flere tilfælde blev der dannet importørforeninger for underhandlingenes skyld; resultatet blev oprettelsen av utførlige kontrakter mellem den britiske regjering og flere av de private norske foreninger. I næste kapitel vil disse brancheavtaler bli underkastet en nærmere behandling.

De forpligtelser som kjøperne av importerte raastoffer maatte overta ved de personlige erklæringer og ved brancheavtalene, vanskeliggjorde ikke bare den indenrikske handel, men ændret ogsaa retningen av eksporten. Eksempelvis blev hermetikfabrikantene ved de erklæringer de maatte undertegne for aa opnaa license fra det britiske War Trade Department paa den nødvendige mængde blik høsten 1919, helt hindret fra aa utføre varer til land som for krigen optok 12 % av deres eksportkvantiteter.

Under andre markedsforhold vilde denslags indgrep i eksporten næsten med nødvendighet ha ført til betydelige indskrænkninger i avsetningsmulighetene; nedsættelser av produktionsmængdene og indskrænkninger i arbeidstiden var da blit folgene. Den almindelige vareknaphet under verdenskrigen gjorde sig imidlertid gjældende paa saagodtsom alle omraader; de varepartier som normalt set var gaat eksempelvis til centralmagtene, blev raskt bortbestilt til andre kjøpere. Saa generende de krigførendes indblandinger i handelsforholdene var, saa mange ubehageligheter de førte til for de enkelte, og saa ydmygende det i mange tilfælde maatte kjendes for eksportfirmaene pludselig aa maatte negte salg selv til sine ældste og bedste forretningsforbindelser, hændte det dog sjelden at de ogsaa led alvorligere pengetap ved de indskrænkninger i sin dispositionsfrihet som de maatte paalægge sig. Tvertimot gik netop en række av de næringer som fik sine gamle forbindelser kuttet over, ind i en periode av ganske glimrende konjunkturer.

Den næringsvei som alt i det andet krigsaar blev utsat for de mest mangeartede indflydelser, var utvilsomt fiskeribedriften.

Til aa begynde med saa det ikke egentlig ut til at krigen hadde bragt de norske fiskerier i nogen ny situation. 1914 var et temmelig normalt aar for dem. Baade i tallene for de opfiskede mængder, for værdiutbyttet og for fordelingen av eksporten viser 1914 paafaldende overensstemmelser med 1913. Heller ikke de

første maaneder av 1915 synes aa ha bragt væsentlige forstyrrelser i fiskerienes vaute gjenge. Men i lopet av andet halvaar 1915 blir billedet helt forandret.

At en længere europæisk krig maatte bety meget paa dette omraade av vort økonomiske liv var i og for sig bare naturlig. De norske fiskerier er nemlig i ntpræget grad en eksportnæringsvei. Det indenlandske forbruk av fisk spiller nok en rolle, og endog en betydelig rolle, for det daglige fiske kysten rundt. Men de store sæsongfiskerier er helt og holdent avhængige av utforslen. For klipfisk og tørfisk er der klart nok ikke noget betydningsfuldt marked i et land hvor der aaret rundt er anledning til aa skaffe fersk fisk. De statistiske opgaver som foreligger for fiskeriene, gir forøvrig efter en temmelig utbredt opfatning mellem de branchedyktige ikke noget helt dækkende billede av den betydning fiskeriene har for Norge. Det er ogsaa klart nok at det er ngjorlig aa skaffe sig helt nt fyldestgjørende statistiske data for mængde og værdi av en fiskefangst som foregaar aaret rundt langs en saa vidstrakt og tyndtbefolket kyst som den norske. De tal der raades over, kjendetegner imidlertid tydelig nok den overveiende betydning eksporten har for lønsomheten av fiskeriene. Eksempelvis blev for aaret 1914 værdien av den totale opfiskede mængde anslaat til 59 millioner kr., mens for samme aar eksportværdien av fisk og fiskeprodukter blev angit til ca. 100 millioner kr. Selvom det første av disse tal vel er for lavt, maa sammenstillingen av de to sæt opgaver dog tillægges adskillig vekt ved bedommelsen av forholdet.

I førkrigstiden var markedene for de norske fiskevarer overmaade sterkt fordelt. For hermetikken var hovedmarkedene De forenede Stater, Storbritannien, Tyskland og Australien, for fersk sild Storbritannien og Tyskland, for anden fersk fisk Tyskland og Sverige. For klipfisken var forholdet det at omtrent 3 femteparter av eksporten gik til Spanien og Portugal; for tørfisken var det vigtigste marked Italien, mens Tyskland var den næststørste avtager.

Som nævnt indtraf der ikke nogen større ændring av forholdene paa eksportmarkedene i lopet av 1914. Ogsaa i første halvaar av 1915 blev utforslen stort set fortsat efter de gamle linjer. Men saa indtrær forandringene.

Efterhvert stanser efterspørslen fra Spanien, Portugal og Italien saagodtsom helt. Da de fiskere som mottok olje og redskaper

fra britisk hold, hadde fuld adgang til aa eksportere til disse land, kan aarsaken til denne svigtning i efterspørslen ikke søkes i de krigforendes handelspolitik. Den er imidlertid ikke vanskelig aa finde. Kjøperne av norsk fisk i middelhavslandene tilhører stort set de brede lag av befolkningen. Betingelsen for avsætning er derfor at fisken kan sælges til nogenlunde billige priser. Krigsbegivenhetene førte imidlertid til en voldsom stigning i fragtene i løpet av 1915. Samtidig gik prisene paa fangststedene i Norge i veiret paa grund av opkjøp fra tysk side. Det blev derfor ikke lenger mulig aa tilby norsk fisk paa de gamle markeder i middelhavslandene til priser som efterspørslen var istand til aa møte. Den daværende fiskeridirektør, dr. JOHAN HJØRT, fortæller i sin bok fra 1927 «Utenrikspolitiske Oplevelser under Verdenskrigen» at da han i juli 1916 i Kristiansund hadde samtaler med fiskeeksportorene, blev det sagt ham «at det var aar og dag siden man hadde hat nogen forbindelse med Spanien». Tilbakegangen i eksporten til de gamle markeder fremgaar tydelig av opgavene i den officielle statistik:

	1913 mill. kg.	1914 mill. kg.	1915 mill. kg.	1916 mill. kg.
Klipfisk til Portugal og Madeira	17,66	15,88	7,53	0,36
Klipfisk til Spanien	16,23	16,92	11,27	1,66
Rundfisk til Italien	9,34	9,49	4,63	0,35

Til gjengjæld fandt der i 1915 sted betydelige opkjøp av fiskevarer i Norge, men for en stor del for utenlandsk regning. Før krigen hadde de norske eksportører formidlet eksporten. Nu blev vestkysten oversvømmet av utenlandske kjøpere som besøkte fiskepladsene med spesielt fragtede fartøier, for en stor del utenlandske trawlere, og lastet ind fisken hvor den var blit kjøpt. De henvendte sig direkte til fiskere og saltere og overbød de norske forretningsmænd. Den maate disse opkjøp foregik paa, gjør det naturligvis næsten umulig aa fastslaa resultatene av dem ved paalidelige statistiske data. En departemental komité som blev nedsat den 4. oktober 1915, foretok imidlertid endel kalkulationer. Den antok at paa strækningen fra Bodø til Florø eksporterte utlændingene i 1915 15 millioner kg. fisk saltet i fartøi; det tilsvarende tal for 1914 naadde ikke op i en halv million. Samtidig fandt der en sterk stigning sted ogsaa i eksporten av fisk saltet i tønder. I 1913 blev der av denne eksportert 37 000 tønder, i

1914 litt over 50 000 og i 1915 ifølge opgavene 86 541. Ogsaa av denne fisk blev et større kvantum eksportert av de utenlandske opkjøpere. Alt i alt antok komitéen at disse i 1915 utførte 27 millioner kg. Slik som disse opkjøp foregik, er det naturligvis meget vanskelig aa gjøre sig op nogen klar mening om hvor stor del av disse kvanta tilslut fandt veien til Tyskland, og opgavene i den offisielle statistik for aaret 1915 over fordelingen av eksporten kan derfor ikke tillægges den samme vekt som tilsvarende opgaver fra tidligere aar. Det mest bemerkelsesverdige ved dem er forresten den sterke stigning i eksporten til Tyskland av gruppen «anden fersk fisk» (d. v. s. al anden fersk fisk end laks, makrel, sild, aal og kveite); av varer under denne gruppe blev der i hvert av aarene 1913 og 1914 eksportert til Tyskland 2,7 millioner kg., i 1915 derimot 10 millioner kg.

De tyske indkjøp blev efter nogen tids forløp organisert ut fra to centralkontorer, som begge fik sit sæte i Kristiania. Det ene av disse, det saakaldte Zentraleinkaufsgesellschaft, vanlig forkortet til Z. E. G., blev ledet av en forretningsmand fra Hamburg, hr. WILLIAM ASTHEIMER; det overtok indkjøpet av fisk; særlig beskæftiget det sig med sildeopkjøp. Det andet kontor blev betegnet som en avdeling av Kriegsausschuss für Öle und Fette; det blev ledet av hr. RUDOLF HINSCH og organiserte opkjøp av tran og fiskeoljer.

Det var allerede i løpet av vaaren 1915 at matmangelen og fettmangelen begyndte aa gjøre sig gjældende i Tyskland, og utpaa sommeren blev tyskerne stadig mindre nøieregnende med sine pristilbud. De kjøpte de varepartier de kunde komme over, selv om de maatte by priser som laa høit over de sidste noteringer. Virkningene uteblev ikke. Fra høsten 1915 foregik der en voldsom prisstigning paa de fleste fiskevarer. Fetsild, som hadde en førkrigspris av mellem 10 og 12 kr. pr. tønne à 75 kg., blev saaledes først i september 1915 omsat i Bergen til 40 kr. tonden og i Kristiania til 55 kr. tonden, og dampmedicintran, som tidligere hadde ligget i en pris av mellem 80 og 90 kr. pr. 100 kg., var allerede utpaa høstparten 1915 oppe i et par, tre hundre kr. pr. tønne.

Paa to maater virket disse tyske opkjøp uheldig ind paa de norske fiskeforbrukeres stilling. For det første blev prisene paa fisk drevet op langt raskere end det almindelige indtægtsnivaa, slik at der i 1915 med fuld realitet kan tales om en dyrtid paa fiskevarer. For det andet blev de tyske opkjøpere efterhvert saa

aktive ute paa fiskepladsene at det begyndte aa bli vanskelig for nordmænd overhodet aa faa kjøpt, selv om de var villige til aa betale de nye hoie priser. Fiskerne kom nemlig ikke lenger ind til bryggene med sine varer; de fik solgt til de tyske fartøier endnu mens de laa ute i sjøen med baatene.

For fiskerne derimot var den nye tingenes tilstand selvfølgelig en stor herlighet. De tjente som aldrig før. I Nordland var det i september 1915 ikke ualmindelig at et baatlag paa en enkelt fangstnaat tok ind op til 400 kr.

Med de tyske indkjøp var der saaledes opstaatt nye skarpe interesse-motsætninger indenfor fiskeribedriften. Fiskerne nært det mest levende ønske om fortsat aa faa anledning til aa sælge alt det de kunde fiske op til tyskerne, og de firmaer som paa en eller anden maate tok del i denne handel, hadde klart nok samme interesser som fiskerne. Paa den anden side blev der en stadig stigende misnøie mellem lederne av de eksportfirmaer og andre forretninger som av de tyske opkjøpere og deres hjælpere blev trængt ut av sin gamle virksomhet, som mistet sine forbindelser og ikke lenger fik adgang til aa inkassere sin vante fortjeneste.

Endda langt alvorligere var det imidlertid at der indenfor hele den del av befolkningen som ikke var knyttet til fiskeriene, blev en stadig voksende misnøie med fiskeprisene og vanskelighetene paa fiskemarkedet i det hele tat. Ikke mindst kom misnøien til uttrykk mellem arbeiderbefolkningen i byene, mellom de offentlige funktionærer og mellom bondene; fra landdistriktene blev det stadig anført at det var uretfærdig naar fiskerne fik lov til aa sælge hele sin fangst til utlandet, al den stund loven av august 1914 stængte adgangen til eksport av en stor række landbruksprodukter.

Under disse forhold indkaldte statsminister Gunnar Knudsen et møte av fagkyndige fra de forskjellige landsdeler til drøftelse av saken; det var især landets sildeforsyning han ønsket aa faa belyst. Motet blev holdt i Landbruksdepartementet den 7. september 1915. Statsministeren uttalte her at der efter hans skjon burde tages sigte paa en ordning slik at en bestemt proecntdel av sildefangsten blev holdt tilbake til dækning av det hjemlige behov; han mente at der den første maaned burde holdes tilbake 10 % og senere 20 %. Der fremkom ikke paa møtet nogen nævneværdige indvendinger mot tanken, og det endte med at der blev nedsat en komité til aa utarbeide et forslag i saken. Allerede den 9. septem-

ber forelaa der en indstilling fra denne saakaldte «sildekomité nr. 1», og paa grundlag av de antydninger til en ordning komitéen hadde git, blev der den 14. september 1915 utfærdiget en resolution om et dispensabelt forbud mot utførsel av saltet fetsild. Forbudet gjaldt alle merker indtil 25 stykker pr. kg. fanget efter 1. juli 1915. Det blev sat i kraft fra den 20. september 1915. Dispensation kunde meddeles de eksportører som stilte 10 % av sit kvantum til raadighet for Statens Provianteringskommission efter de priser denne bestemte. Disse priser blev den 22. september fastsat inklusive fragt til Kristiania til kr. 39,25 for den største og kr. 24,25 for den mindste sild pr. 90 kg.s tonde; for mellemsortene var prisene gradert. Flere av eksportørerne gjorde forresten vanskeligheter overfor paalæggene, og fra forskjellige interesserte blev der indsendt den ene protest efter den anden til Landbruksdepartementet.

Imidlertid viste det sig at de 10 % som skulde holdes tilbage til det indenlandske forbruk, ikke var nok for behovet. Tingen var den at der allerede var eksportert saameget av aarets fangst at 10 % av resten ikke engang dækket det vanlige indenlandske forbruk, som var beregnet til 50 000 tonder aarlig. Provianteringskommissionen foretok da en ny aktion, og statsministeren nedsatte en ny komité — «sildekomité nr. 2» —; forhenværende statsraad Fr. L. Konow fra Bergen var formand i denne som i den første komité. Mens den første komité hadde været enstemmig, gjorde der sig imidlertid meget delte meninger gjældende inden den anden komité, som ikke evnet aa samle sig om noget positivt forslag. Statsministeren opnævnte da den 4. november en «sildekomité nr. 3», likeledes med Fr. L. Konow som formand, og denne besluttet efter to dagers forhandlinger aa anbefale statsmyndighetene aa gaa over til et nyt system som var blit bragt i forslag av komitéens medlem fiskeridirektør Johan Hjort. Dette gik ut paa at der skulde indføres eksportforbud paa baade saltet og fersk sild, men at der kunde dispenseres fra forbudet til de eksportører som var villige til aa betale en eksportavgift av kr. 2,00 pr. tonde. De midler som kom ind paa denne maaten, skulde anvendes til indkjøb av sild for det indenlandske marked. Denne nye idé blev fulgt ved en resolution av den 8. november 1915, som ophævet bestemmelsene av den 14. september. Eksportforbudet blev dog indskrænket til aa gjælde saltsilden; til gjengjæld blev dispensationsavgiften sat til kr. 4,00 pr. tonde. Ogsaa ordningen av den 8. novem-

ber blev sterkt kritisert fra eksportørhold, og efter nye møter av repræsentanter for de interesserte under forsætte av statsministeren blev der da den 19. november utfærdiget en ny resolution som ophævet utførselsforbudet av 8. november 1915 for islandssild og samtidig tillot utførsel av saltet storsild og saltet vaarsild mot mindre eksportavgifter, nemlig kr. 1,50 pr. 100 kg. for saltet storsild og kr. 1,00 for saltet vaarsild.

Til aa lede statens opkjøb og salg av sild opnævnte Landbruksdepartementet en administrationskomité bestaaende av Fr. L. Kownow som formand og grossererne HENRICH MICHELSEN og ROLF OLSEN. Desuten blev der sat igang opkjøb for statens regning og salg til redusert pris ogsaa av saltet torsk; ledelsen av denne virksomhet blev overdradd til konsul JACOB SCHRAM.

Den norske stat hadde saaledes paa forskjellige maater rustet sig til aa opta kampen med de tyske opkjøpere, som ved slutten av 1915 næsten helt hadde tilrevet sig herredømmet over det norske fiskemarked.

Ialfald formelt skulde forsyningsopkjøpene faa en hjælp fra det britiske deklarationssystem. Et meget stort antal fiskere hadde nemlig forpligtet sig til aa sørge for at den fisk de fanget, ikke i nogen form skulde komme Storbritanniens fiender tilgode. Men slik som fiskeopkjøpene foregik den vinter, var det neppe mulig for nogen længer aa ove effektiv kontrol med at disse forpligtelser blev overholdt, og fiskerne selv savnet ogsaa i særdeles mange tilfælde midler til aa undersøke hvor der blev av den fisk de solgte; tyskerne benyttet nemlig for en stor del norske agenter. Det var derfor ikke let aa rokke ved deres stilling paa markedet.

Disse forhold hadde imidlertid vakt den største opmerksomhet i Storbritannien. I de sidste maaneder av 1915 blev det her den almindelige opfatning i sakkyndige kredser at den norske fiskeutførsel til Tyskland paa en eller anden maate maatte stanses. En av tre fremgangsmaater kunde følges. For det første kunde der sættes igang en diplomatisk aktion for aa tvinge Norge til aa utstede utførselsforbud for alle fiskevarer. For det andet kunde ved hjælp av engelske eksportforbud enhver tilførsel fra Storbritannien av raavarer til de norske fiskerier stanses, og ved hjælp av kontrabandepolitikken kunde det i det hele tat hindres at de norske fiskere mottok andre hjelpemidler end de som kunde skaffes fra Tyskland. For det tredje kunde englænderne vælge den

samme fremgangsmaate som tyskerne: de kunde gaa til opkjøb i det aapne norske marked og slaa tyskerne som efterspørgere. De kunde med andre ord sætte iverk blokadekjøb.

I et brev til fiskeridirektor Hjort av den 11. november 1915 hadde den hoieste britiske embedsmand for de britiske fiskerier, Mr. H. G. MAURICE, nævnt at englænderne tænkte paa aa melde sig som kjøpere paa det norske fiskemarked, men væsentlig i den hensigt aa dække sit eget behov. Det var direktør Hjort som efter aa ha mottat dette brev besluttet aa arbeide for aa bevæge de britiske myndigheter til aa vælge linjen med blokadekjøb, idet han for hver dag fik mere grund til aa frygte for at de kredser i England som ønsket aa faa stanset tilførsleene til de norske fiskerier, vilde sætte sit igjennem, dersom der ikke paa anden maate kunde sættes en stopper for de tyske opkjøb. Det lyktes direktør Hjort aa vinde tilslutning for sin plan baade hos utenriksminister Ihlen og hos chefen for Handelsdepartementet, statsraad KRISTIAN FRIS-PETERSEN. Med samtykke fra de to statsraader sokte direktør Hjort minister Findlay og satte sig i forbindelse med Mr. Maurice. Det viste sig ogsaa at direktør Hjort hadde saa gode forbindelser i England og var istand til med saa stor styrke aa fremholde hensynet til de norske fiskere, at han først i januar 1916 fik utvirket at det i London blev besluttet aa anvende indtil 10 millioner pund til indkjøb av norske fiskevarer.

Hjort har i sin bok anført at efter hans skjøn kunde fiskeribedriften ikke været drevet i mange nkene uten britiske tilførsler, og at det i ethvert fald vilde ha været nmulig aa opretholde de store sæsongfiskerier dersom et britisk eksportforbud var kommet. Han skriver: «Der forelaa derfor en bydende nødvendighet for at opnaa en ordning, som kunde holde de 100 000 mand i virksomhet og hindre dem i at bli arbeidslose.»

Det er imidlertid sandsynlig at Hjort i nogen grad har overdrevet betydningen av de britiske tilførsler. En vinter igjennem eller kanske flere maatte vel fiskerne ha kunnet greie sig med sine gamle redskap, og selv om stansning i tilførsleene av kul og olje hadde hindret dampfiskeflaaten og motorfiskeflaaten fra aa lope nt, vilde ialfald en betydelig del av fisket kunde ha været fortsat fra de gammeldagse farkoster som blev drevet med seil eller aarer. De norske fiskerier hadde helt til 1860-aarene foregaat paa en meget primitiv maate, men ogsaa dengang var der blit betydelige overskudd til eksport. En tilbakeovergaaende omdannelse av fiske-

riene for nogen aar i retning av større primitivitet hadde derfor neppe betegnet en saa stor katastrofe for befolkningen paa vestkysten som Hjort hævde. Det var imidlertid forstaaelig at Hjort, som hadde været en meget ivrig talsmand for det norske havfiske med damp og motor, søkte aa verne mest mulig om de nye fangstmetoder.

Selv om alt dette indrømmes, vil det ikke kunne negtes at den linje det lyktes Hjort aa faa drevet igjennem i Storbritannien, bod paa enkelte store fordeler. Rigtignok rummet den kunstkonjunktur den kom til aa fore med sig, meget betydelige farer av økonomisk og social art, men fra fiskeridistriktenes synspunkt maatte den dog være langt aa foretrække for oplægning av dampskibe og motorskibe og indskrænkning i fangsten. Endda vigtigere var imidlertid den politiske side av saken. Dersom de britiske opkjøp ikke var kommet istand er det langt fra udelnkket at den britiske regjering hadde fulgt forslagene om aa motvirke de tyske opkjøp ved eksportforbud direkte rettet mot den norske fiskeribedrift. En slik fremgangsmaate vilde uvægerlig ha skapt en politisk spænding mellem Storbritannien og Norge, som kunde ha fort til betænkelige konsekvenser. Dersom de britiske eksportforbud skulde kunne ha naadd sit formaal, maatte de desuten efter al sandsynlighet være blit formet paa en saavidt generell maate at ogsaa andre norske næringsveier end fiskeriene var blit skadelidende.

Den 24. januar ankom Mr. Maurice til Bergen med det oppdrag aa organisere opkjøpene. Direktør Hjort fik samme dag en anmodning fra den britiske konsul i Bergen, Mr. MACKAY, om aa bistaa Mr. Maurice, og de to herrer hadde straks en længere samtale. Mr. Maurice nttalte at da de store fiskerier alt var begyndt, var der efter hans opfatning ingen tid til aa skape nogen organisation for opkjøpene. Disse maatte sættes ivei helt privat. Desuten la han vegt paa at det længst mulig blev holdt hemmelig at det var den britiske regjering som kjøpte, da han mente at prisene ellers vilde gaa altfor sterkt i veiret. Ut fra disse hensyn ønsket Mr. Maurice aa kunne virke gjennem en eneste opkjøper og bad Hjort om aa faa anslag paa hvem han i den anledning burde henvende sig til. Hjort hadde haabet at kjøpene kunde bli organisert slik at enhver norsk kjøbmand hadde faat anledning til aa bli med. Men Mr. Maurice stod fast paa sit, og Hjort fore-

slog ham da aa henvende sig til lederen av et av de største fiskefirmaer i Bergen, herr ALBERT MARTENS.

Imidlertid hadde Martens store betænkeligheter ved aa overta hvervet, idet han frygtet for at det kunde bringe ham op i ubehageligheter. Han uttalte tilslut at han bare vilde befatte sig med saken hvis han kunde faa en uttalelse fra utenriksministeren om at den paatænkte virksomhet var av landsgagnlig art. Hjort telegraferte om dette til Ihlen, men Ihlen vilde ikke indlate sig paa aa gi en slik uttalelse; det vilde ikke været let for en noitral utenriksminister aa forsikre en kjøbmand om at han utførte en «landsgagnlig virksomhet» ved aa optræ som agent for de opkjop en krigforende magt foretok i den hensigt aa hindre sin fiende i aa opnaa forsyninger. Hjort skriver at da han fik Ihlens telegram, var han sterkt betænkt paa ikke yderligere aa befatte sig med de britiske opkjop. Men da det var ham selv som hadde foranlediget dem, synes han samtidig at han ikke godt kunde bringe planen i fare ved aa unddra den sin støtte. Han bestemte sig derfor til aa meddele handelsministeren og utenriksministeren at han vilde «søke saken ført til ende», idet han imidlertid forutsatte at han herefter handlet «som privatmand» og var forberedt paa «at ta hvilkesomhelst konsekvenser av sakens utvikling». Han skriver i sin bok: «Mot disse uttalelser blev der ikke nedlagt nogen protest fra de to statsraaders side.» Hjort søkte saa paany herr Martens, som omsider bestemte sig til aa overta hvervet paa den betingelse at der fra britisk side blev ydet «garanti for at der saalænge krigen varer eller ialfald saalænge hans salg sker, vil bli ydet den norske fiskeribedrift betydelige lettelser ved indførsel av kul, salt og hamp».

Paa dette grundlag blev der i de første dager av februar ført forhandlinger mellem Mr. Maurice, herr Martens og den britiske gesandt; Hjort deltok bare i den utstrækning drøftelsene gjaldt tilførselene til fiskeriene.

Der blev snart opnaadd et resultat. Hjort skriver i sin bok: «Den 6te februar var forhandlingene ført saalangt, at jeg kunde meddele Friis-Petersen, at Mr. Maurice hadde indgaat kontrakt med herr Martens, efterat der var opnaadd de fornødne garantier for fiskeribedriftens tilførsler.»

Det var imidlertid ikke bare forsikringer i den retning det lyktes herr Martens aa opnaa. Han ntvirket ogsaa at den britiske minister i en skrivelse av den 4. februar erklærte sig villig til aa

sloife de bestemmelser i erklæringene fra raavarekjøperne som det var vanskeligst aa overholde fra norsk side og som kunde gi anledning til de fleste konflikter. Faa begivenheter i Norges historie under verdenskrigen gir tydeligere uttrykk for hvordan utenrikspolitik og handel i omstændighetenes medfør var smeltet sammen til en noploselig helhet end dette at en kontrakt som blev avsluttet av en fiskekjøbmand i Bergen, i realiteten er et viktig internationalt aktstykke, som faar betydning for en hel næringsvei og desuten for anlægget av den britiske politik overfor Norge.

Selv i formen hadde avtalen mellem herr Martens og Mr. Mauriee et visst tilsnit av det diplomatiske. I spidsen for kontrakten var der stillet en indledning som i høitidelige ord fastslog formaalet for transaksjonen. Undertegningen blev ledsaget av en «noteveksling» mellem partene som indeholdt en yderligere præisering av formaal og hensigter. Det heter i skrivelsen fra Albert Martens:

..... I presume from the letter of Mr. Findlay and from the initial words of the Contract, we have signed today, that His Britannic Majesty's Government are anxious to do all in their power to facilitate the work of the Norwegian fisheries. I therefore trust, that by accepting this view I will have obtained the active support of His Britannic Majesty's Government for the Norwegian fisheries by permitting the necessary support of coal and salt for the supplies of the fishing fleet according to the altered declarations mentioned in Mr. Findlay's letter.

From this point of view I do hereby regard my signature of the Contract as final and allow myself to ask you to secure that this letter may be added to the Contract, when you submit it to your Government.

.....

..... paa grundlag av brevet fra Mr. Findlay og indledningsordene i den kontrakt vi har undertegnet idag, forutsætter jeg at Hans britiske Majestæts regjering vil gjøre alt som staar i dens magt for aa lette arbeidet for de norske fiskerier. Jeg har derfor fuld tillid til at jeg ut fra dette syn paa saken har opuaadd at Hans britiske Majestæts regjering vil yde de norske fiskerier sin aktive hjælp ved aa tillate at fiskerflaaten faar den nødvendige forsyning av kul og salt i henhold til de ændrede erklæringer som er nævnt i brevet fra Mr. Findlay.

Ut fra dette synspunkt betrakter jeg herved min undertegnelse av kontrakten som endelig og tillater mig aa be Dem om aa sørge for at dette brev maa bli tilføiet kontrakten naar De overgir denne til Deres regjering.

.....

I svarbrevet fra Mr. Maurice, som blev sendt den samme dag — den 5. februar 1916 —, heter det:

Dear Mr. Martens.

I have received your letter of today with regard to your signature of our Contract and I am satisfied that it expresses correctly the intention of His Majesty's Government.

Kjære herr Martens.

Jeg har mottat Deres brev av idag angaaende Deres undertegnelse av vor kontrakt og er forvisset om at det gir et korrekt uttrykk for de hensigter Hans Majestæts regjering nærer.

De britiske blokadekjøp tok sin begyndelse umiddelbart efter at kontrakten mellem Mr. Maurice og herr Martens var blit undertegnet.

Stillingen paa det norske fiskemarked var nu blit ganske eienommeligg. Gjennem kommissioner, kjøpecentraler og agenter var tre regjeringer i virksomhet med opkjøp, to for aa sikre sine egne forsyninger, den tredje for aa hindre tilførsler til en magt den var i krig med.

At der blev kjøpt gjennem tyske centraler og norske kommissioner var fiskerne paa det rene med, men karakteren av de indkjøp Martens drev med, lyktes det ialfald i førstningen aa holde fuldstændig hemmeligg. Folk maatte derfor gaa ut fra at Martens var en nyopdukket krøsus, som hadde tjent en fantastisk formue i fiskehandelen aaret forut, og som nu prøvet paa aa lage en privat corner i fisk for efterpaa, naar han sat inde med den væsentligste del av beholdningene, aa tilby dem baade til Tyskland og England og saa sælge til den av magtene som kunde by ham mest. Under disse forhold var det ikke underlig at prisene gik raskt i veiret og at der blev en høikonjunktur paa norsk fisk som ingen hadde kunnet drømme om. Mr. Maurice har oplyst at den gjennomsnittlige pris ved de britiske indkjøp for fetsild var kr. 89,00 pr. tønne, for anden sild kr. 70,00 pr. tønne, for salt fisk kr. 83,00 pr. 100 kg. og for medicintran kr. 480,00 pr. tønne.

Hjort har paa grundlag av et memorandum fra Mr. Maurice stillet op følgende opgave over de kvantiteter som blev opkjøpt for britisk regning i tiden fra 5. februar til 1. april 1916 og de beløp som blev disponert til disse kjøp:

Varekvalitet	Ton	Betalte beløp + utgifter, avrundet. Mill. kr.
Saltfisk	22 550	14,2
Klipfisk	9 600	8,3
Rundfisk	1 450	2,0
Sild av alslags	118 000	95,0
Oljer av alslags	4 485	19,0
Hermetiske varer	—	2,1
Planlagte kjøp for april	—	20,0
		<hr/> 160,6

Til sammenligning kan benyttes tallet i den offieielle statistik over det totale værduitbytte av alle fiskerier i 1914, som ikke gik op i 60 millioner kr. Vaaren 1916 kom yderligere i tillæg til de britiske opkjøp ogsaa kjøpene fra tyskere og nordmænd, som maatte følge med i de stigende priser.

Tyskerne paa sin side synes ialfald i forstningen ikke aa ha været paa det rene med sakens sammenheng. De gik vistnok ut fra den almindelige opfatning paa Vestlandet at Martens kjøpte for egen regning. Deres agenter gjorde derfor stadig Martens tilbud om kjøp og til priser som laa endda langt over dem som han selv hadde betalt. Saaledes tilbød en officiel tysk agent aa kjøpe alle hans oljelagre til priser som vilde gi en fortjeneste av 8 millioner kr. paa hans indkjøp og tilbød senere aa overta en væsentlig del av hans sildebeholdning til priser som vilde gi en gevinst paa de britiske opkjøp av 30 millioner kr. Senere bød tyskerne ham 800 kr. pr. tønne medieintran, mens det hoieste britiske opkjøp hadde fundet sted til en pris av kr. 525,00 pr. tønne.

De britiske myndigheter hadde imidlertid ikke kjøpt for aa tjene penger paa tyskernes bekostning, men for aa hindre dem i aa faa tilforsler, og negtet derfor ethvert salg til de tyske agenter. Da dette kom ut, blev det den almindelige mening at det nu maatte være lykkes Martens aa sælge alle sine beholdninger til englænderne for endda eventyrligere priser end tyskerne var istand til aa by ham; en og anden begyndte kanske ogsaa aa tænke sig muligheten av at Martens hele tiden hadde optraadt for britisk regning eller ialfald i fuld forstaaelse med englænderne. Saameget blev der talt frem og tilbake om disse ting at Mr. Maurice i begyndelsen av april blev ængstelig for at det ikke

længer vilde la sig gjøre aa holde hemmelig karakteren av de Martenske indkjøb.

Samtidig stod islandsfisket for doren. 170 dampere holdt paa aa utruste sig til det. Paa vestkysten blev der kalkulert med at disse fiskerier kunde komme til aa gi henimot en halv million tønder sild og et par millioner kilo sildeolje; men det stilte sig meget usikkert om det vilde bli mulig aa erholde den mængde kul og salt som maatte til for aa faa flaaten avsted. Under disse omstændigheter opnaadde direktør Hjort samtykke fra statsraad Friis-Petersen til en Englandsreise, idet han ønsket aa bringe paa det rene hvordan myndighetene i London vilde stille sig saavel overfor islandsfisket som overfor mulige nye opkjøb i Norge.

Da Hjort indtraf i London, fik han rede paa at de britiske myndigheter var paa det rene med at opkjøpene i Norge ikke kunde føres videre paa samme maate som tidligere. Skulde nemlig konkurransen paa det aapne marked fortsætte, syntes der ikke aa være nogen grænse for prisstigningen; til dette kom at sterlingkursen nu stilte sig meget ugunstig for England. To opfatninger stod mot hverandre: enkelte mente at Storbritannien burde stanse tilførselene av raavarer til de norske fiskerier, andre at der burde ydes forsyninger til de norske fiskere som gik med paa aa sælge hele sin fangst til bestemte av den britiske regjering autoriserte kjøbmænd efter fikse paa forhaand knudgjorte priser. Denne sidste plan forutsatte at den norske almenhet fik kjendskap til de britiske opkjøb og at disse foregik i fuld offentlighet. Den britiske handelsminister, Mr. E. G. PRETYMAN, som kjendte vel til norske forhold fordi han i en aarrække hadde tilbragt sine ferier paa laksefiske i Norge, sluttet sig til den sidste opfatning. Sammen med Hjort deltok han i utarbeidelsen av et utkast til en meddelelse som det var hensigten aa tilstille den norske almenhet. Her blev der git besked om de tidligere opkjøb. Den britiske finansminister besluttet aa tillate anvendt yderligere indtil 14 millioner pund til opkjøb i Norge efter den i utkastet skisserte plan. Mr. Maurice blev anmodet om aa reise til Norge for aa træffe de nødvendige forfoininger til aa sætte nyordningen iverk.

Hjort skriver i sin bok at da han oversendte statsraad Friis-Petersen besked om de beslutninger som var blit fattet i London, fik han til sin «forfærdelse» følgende meddelelse fra statsraaden: «De maa prøve at utvirke at den tilsigtede bekjendtgjørelse til den

norske almenhet undgaaes. Det antages at den vil virke meget uheldig i flere henseender»

Det er let aa forstaa de betænkeligheter handelsministeren næret overfor planen. Det er ikke almindelig at en regjering gir en offentlig meddelelse til almenheten i et fremmed land. I dette tilfælde kunde det rigtignok sies at den paatænkte britiske bekjendtgjørelse var av handelsmæssig art, idet den indeholdt et generelt tilbud om kjøp av bestemte varer paa bestemte betingelser og forsaavidt kunde betegnes som en form for et avertissement. Men det lot sig ikke negte at bekjendtgjørelsen samtidig vilde være et utenrikspolitisk dokument, et ledd i en krigførende magts utsultningskampanje mot sine motstandere. Den vilde derfor let kunne opfattes som en direkte opfordring til norske borgere om aa ta parti for Storbritannien i kampen om forsyningene. Det maatte desuten ventes at den britiske henvendelse til den norske almenhet vilde bli fulgt av en tilsvarende kundgjørelse fra tysk side, som formodentlig vilde indeholde protester mot den britiske utsultningskrig og saaledes faa en endda mer utpræget politisk karakter. Det var ilde nok at de krigførende ved sine opkjøp og sine deklamationer i det halvgjemte hadde ført sin handelskamp over paa norsk grund. Endda langt værre vilde det bli om denne kamp paa markedene skulde faa en fuldstændig aapenlys karakter, slik at Norge blev en slags anerkjendt krigsskueplads for den økonomiske krig.

Mr. Maurice og de engelske autoriteter blev imidlertid paa sin side krænket over at den ordning de hadde avtalt med den norske fiskeridirektør, ikke blev godtat av den norske regjering. Flere omstændigheter kom til som øket deres bitterhet. Provianteringskommissionen, som ikke hadde faat nogen besked fra noget hold om arten av de britiske opkjøp gjennom Martens, fik sat igjennem en utførselsavgift av 25 kr. pr. tønne paa medicintran for paa denne maate aa faa dækket ekstrautgiftene til den hjemlige fiskeforsyning. Desuten aapnet kommissionen forhandlinger om kjøp fra de beholdninger Martens sat inde med, men uten aa ville gaa saa høit i sine pristilbud at opkjøpsprisene blev tilnærmelsesvis dækket. Endelig følte de britiske myndigheter sig støtt over at Norges Bank, forresten med fuld ret, gjorde vanskeligheter ved aa motta store nye guldsendinger, et forhold som skal bli omhandlet i en senere forbindelse.

Naar statsraad Friis-Petersen hadde hat betænkeligheter overfor den britiske kundgjørelse om fiskeopkjøpene, var dette imidlertid

ndelukkende av de tidligere nævnte utenrikspolitiske grunder. Derimot hadde han ikke noget ønske om at de britiske opkjøp i Norge skulde stanse, og han var sikkert meget ængstelig for at den britiske misstemning skulde lede til negtelse av utførselstilladelser paa fiskernes raavarer. Sammen med utenriksminister Ihlen henstilte han derfor til direktor Hjort aa reise tilbake igjen til England, der forklare de norske synspunkter og forsøke aa komme til en ordning som var akseptabel fra norsk side.

Hjort mottok dette hverv, og det lyktes ham sidst i mai aa opnaa en ordning for islandsfisket. Dette gik ut paa at fiskefirmaene skulde opnaa de nødvendige tilførsler til sin utrustning paa betingelse av at den britiske regjerings agenter skulde faa en forkjøpsret til al islandsfisken efter en pris av kr. 45,00 pr. 75 kg.s tonde c.i.f. Norge og til al sildeolje efter en pris av 105 kr. pr. 100 kg. likeledes c.i.f. Norge. Desuten maatte de mængder som ikke blev avkjøpt fiskerne paa denne maaten, bare sælges til Norge, Sverige eller andet land som var billiget fra britisk side. Naar disse priser blev sat saavidt lavt, skyldtes det ifølge Hjorts bok hensynet til de priser som den norske provianteringskommisjon hadde været villig til aa betale for fisken paa de lagre herr Martens sat inde med.

For den videre ordning av det britiske forhold til de norske kystfiskerier lyktes det ikke Hjort aa opnaa noget i London. Forst utpaa sensomren blev de sporsmaal det her gjaldt, tat op paany under forhandlinger, som blev henlagt til Kristiania. Med indledningen av disse forhandlinger kommer saken over i en helt ny stilling, som markerer overgangen fra den første lettere til den anden vanskeligere periode av Norges økonomiske historie under verdenskrigen.

Paa det tidspunkt da underhandlingene blev aapnet i Kristiania, hadde imidlertid stillingen paa fiskemarkedet ført til at der i den indre-økonomiske norske politik opstod en konflikt som gav nogen av de viktigste forutsætninger for det som senere kom til aa hende.

Vanskelighetene for den norske hjemmeforsyning med fisk hadde fortsatt utover vaaren 1916. Det blev anset utilraadelig aa la statens fiskecentraler sælge varene til de høie priser de var blit indkjøpt for. Fetsilden blev da ogsaa solgt for priser pr. 90 kg.s tonde av mellem 41 kr. for bedste kvalitet og 26 kr. for ringeste kvalitet engros. Indtil den 1. juli blev der kjøpt og

solgt 19 369 tonder fetsild for indkjøpspriser av indtil 78 kr. pr. tonde; statens underskudd paa disse salg utgjorde kr. 722 000,00. For fersk og letsaltet vaarsild og storsild var forholdet tilsvarende; tapet paa disse salg var kr. 600 000,00. Endda ugunstigere stilte forholdet sig ved opkjøpet og provianteringssalget av torsk. Her gik indkjøpsprisene op i 1 kr. pr. kg., mens utsalgsprisen blev sat i 35 ore pr. kg. i kasser à 100 kg. Indtil 1. juli blev der ialt indkjøpt 3 480 000 kg. av denne vare; ved salget blev der her lidt et tap av kr. 1 785 000,00.

Til trods for disse foranstaltninger tok fiskeknapheten paa hjemmemarkedet til utover i mai. Ved kongelig resolution av 9. mai blev der da indført eksportforbud for makrel og fastsat maksimalpriser for de forskjellige makrelvarer. For at disse bestemmelser ikke skulde stanse makrelfisket blev der slaat ind paa en egenartet vei. Der blev nemlig opprettet et Statens Makrelkontor i Kristiania, som utdelte direkte tilskudd til fiskerne. For aa opnaa tilskudd maatte fiskerne organisere sig i andelsforeninger eller salgslag som blev registrert i makrelkontoret og tjente som mellemmænd mellem dette og producentene. Tilskuddet blev beregnet pr. kg. og utgjorde 37 øre pr. kg. for makrel av vekt $\frac{1}{4}$ kg. og mer og 17 øre pr. kg. for mindre makrel. Senere blev tilskuddet ogsaa ydet ved indkjøp av makrel fra Sverige. Der blev desuten foretat indkjøp av sørlandsklipfisk som blev solgt til fikse priser til de kommuner som ikke hadde faat tilførsel av makrel.

Heller ikke disse forholdsregler var istand til aa fjerne vanskelighetene. Den 31. mai hadde formanden i Provianteringskommissionen en telefonsamtale med Fr. L. Konow i Bergen, som oplyste at tyske fartoier laa ute i skjærgaarden og kjøpte op al fisk saa der ikke lenger kom noget ind til byen, slagterne var derfor tildels blit utsolgt paa kjøt, og matmangelen var blit saa stor at der maatte fryktes for optøier; det blev forresten senere hævdet i Stortinget at disse uttalelser hadde været overdrevne. Fra Bergens provianteringsraad blev der samtidig sendt Provianteringskommissionen en indtrængende forestilling om aa sørge for at landets fiskeforsyning blev bedre tilgodeset.

Provianteringskommissionen hadde inidlertid i en skrivelse til Landbruksdepartementet av den 13. mai 1916 utviklet sit grundsyn paa forsyningsproblemet. Kommissionen fremhævet at det indenlandske behov først og fremst maatte tilgodesees. Den

gjorde gjældende at der eksisterte et nogenlunde gennemført eksportforbud for jordbruksprodukter og uttalte at det rimelige syntes aa være at ogsaa de næringsgrener som hadde overskuddsproduktion, avgav det nødvendige til landets egen forsyning. Kommissionen ønsket et vidtgaaende eksportforbud paa fiskevarer med adgang til dispensation mot eksportavgift. Den 31. mai fornyet kommissionen sin henstilling og denne gang med delvis virkning. Ved kongelig resolution av den 3. juni blev der nemlig utfærdiget eksportforbud for ur, kveite og for «sei, fersk eller i is, saltet i tønder eller kasser», derimot ikke for klipfisk og torfisk av sei eller for saltet sei som var stuert i skibsrøm eller pakket i anden emballage end tønder eller kasser.

Dette eksportforbud fremkaldte imidlertid sterke indsigelser fra fiskerne og deres talsmænd i Stortinget. Saaledes fik Landbruksdepartementet en protestskrivelse fra en række stortingsmænd. Provianteringskommissionen utarbeidet imidlertid et forslag til en videre utvidelse av eksportforbudene. Dette blev oversendt til regjeringen den 23. juni. Derimot blev hverken henstillingen av den 13. mai eller forslagene av den 23. juni straks offentliggjort, og rækkevidden av Provianteringskommissionens planer blev til dels misforstaat av de interesserte. Den misnoie som paa mange hold hadde gjort sig gjældende overfor Provianteringskommissionens politik og som i det væsentligste hadde sin aarsak i den principielle interessemotsætning mellem næringsinteressene og forsyningsinteressene, blev under disse omstændigheter sterkt øket. Den fik en rent politisk utløsning, idet 34 stortingsmænd av regjeringspartiet den 29. juni 1916 sendte følgende skrivelse til regjeringen:

Undertegnede repræsentanter for venstre valgt i kystdistriktene, hvor fiskeriene er en av de vigtigste for ikke at si den allerviktigste næringsvei, har med beklagelse set, at der av Provianteringskommissionen fremsættes forslag, som griper ind i fiskerinæringen, som altfor tydelig peker paa at sakkyndigheten ikke har kunnet gjøre sig tilstrækkelig gjældende.

Da man av pressemeddelelser i de sidste dager har erfaret at Provianteringskommissionen foreslaar nye og sterke indgrep i fiskerinæringen i form av forbud og eksportavgifter, finder undertegnede, at tiden nu maa være inde til, at disse vigtige forhold undergives den fornødne drøftelse av virkelig ansvarlige sakkyndige mænd, saa det nuværende system, hvorved der leilighetsvis raadføres med sakkyndige folk, snarest mulig kan bortfalde.

Man vil i den anledning tillate sig at foreslaa, at der nedsæt-

tes en komité paa ca. 5 medlemmer under Fiskeridirektørens forsæte, til hvem det overdrages at forberede alle de sporsmaal paa fiskeerhvervets omraade, som nu behandles av Provianteringskommissionen, saaledes alle forhold vedrørende den indenlandske forsyning av fiskevarer og de midler hvorved disse skal skaffes tilveie.

Denne sak har saa stor betydning særlig for Nord-Norge og Vestlandet, at man indtrængende vil henstille til Regjeringen at inotekomme dette ønske.

Jørgen Blydt.	Andersen-Grimso.	Kr. Indrehus.
Joh. Ludw. Mowinkel.	P. B. Kristvik.	Gustav Barman.
Knudt O. Otterlei.	Angell Landmark.	Anders Vassbotn.
Ap. Rosenlund.	Hans Huglen.	N. L. Sæim.
G. M. Lid.	Hagb. Lund.	Iver A. R. Ræstad.
Joh. J. Caroliussen.	Edv. Joakimsen.	T. Eidem.
Chr. Indreberg.	Benj. Schei.	Olaf Amundsen.
Svend Lindø.	Torjus Gard.	Ivar O. Sundet.
Bernt Hovdan.	Peder P. Næsheim.	N. Chr. Gauslaa.
Olav Myklebust.	Jacob Austbø.	H. Aarstad.
Rolf Jacobsen.	Martin Sivertsen.	B. S. Sannerud.
O. W. Selvaag.		

I formen var den kritik skrivelsen indeholdt, rettet mot Provianteringskommissionen. Men politisk set rammet den i like høi grad chefen for Landbruksdepartementet, statsminister Gunnar Knudsen, idet de beslutninger om provianteringen som efter forfatningen medførte konstitutionelt ansvar, enten var blitt fattet av Landbruksdepartementet eller ved kongelig resolution efter indstilling fra Landbruksdepartementet. Som de politiske partiforhold laa til, forelaa der imidlertid ikke noget naturlig grundlag for en krise av politisk art, og konstitutionelt set var desuten skrivelsen fra de 34 tingmænd en privat handling.

Statsministeren lot ikke Landbruksdepartementet gi noget direkte svar til de 34. Derimot oversendte han deres skrivelse til Provianteringskommissionen, som den 3. juli mottok den til behandling. Resultatet blev at kommissionens arbeidsutvalg straks bad sig entlediget, og at kommissionens andre medlemmer, som ikke hadde hat anledning til aa være tilstede den 3. juli, senere sluttet sig til. «Sjøfartstidende» foreslog at der skulde oprettes en ny statsraadstilling, slik at den øverste leder av provianteringen selv fik konstitutionelt ansvar. Statsminister Gunnar Knudsen synes ogsaa selv aa ha hat den samme idé; han forebragte den i regjeringen, som straks gav den sin tilslutning. Der kom imidlertid ikke nogen proposition i saken, Provianteringskommissionen fortsatte indtil videre aa besørge de løpende forretninger, og almen-

heten var en tid lang noksaa usikker paa hvordan det hele vilde komme til aa lope av.

Imidlertid behandlet Stortinget i sit eftermiddagsmote den 25. juli indstillingen fra budgetkomitéen om Provianteringskommissionens virksomhet og samtidig en forespørsel fra repræsentanten Johan Castberg til regjeringen «om hvad der agtes foretat i anledning av den fra Statens Provianteringskommission fremkomne henvendelse til Landbruksdepartementet om forfoielser overfor dyrtiden». Under denne debat tok statsminister Gunnar Knudsen ordet og fremla paa regjeringens vegne følgende forslag: «Stortinget samtykker i, at der midlertidig av Kongen opprettes et Provianteringsdepartement. Utgiftene hermed utredes foreløbig av Provianteringskommissionens forskuddskonto.» Forslaget blev samme kveld enstemmig bifaldt av Stortinget. Allerede dagen efter utgik der officiel meddelelse om nyutnævnelse av statsraader og porteføljeforandringer indenfor regjeringen. Til chef for det nybesluttede provianteringsdepartement blev utnævnt amtmand i Romsdals amt, herr ODDMUND VIK.

De forviklede forhold paa fiskemarkedet forte saaledes til en fuldstændig omorganisation av statens virksomhet for rikets forsyning. Overgangen fra den første til den anden periode i krigsaarenes økonomiske historie markeres saaledes ogsaa i den indre økonomiske politik ved en betydningsfuld begivenhet: Provianteringskommissionens avgang og opprettelsen av et nyt midlertidig regjeringsdepartement med den ene krigsbestemte opgave aa sørge for rikets vareforsyning.

Der har hersket ikke saa liten meningsforskjel om den fiskeforsyningspolitikk Provianteringskommissionen forte. Særlig i sommermaanedene 1916 gik diskussionen meget skarpt for sig; sterkt avvikende meninger kom ogsaa til uttrykk saavel i indstillingen fra Stortingets Budgetkomité om Provianteringskommissionens beretning som under den allerede nævnte debat i Stortinget den 25. juli. Iaar, altsaa i 1927, er der kommet et nyt indlæg i saken, idet sporsmaalet er tat op til utforlig behandling i Johan Hjorts bok «Utenrikspolitiske oplevelser». De motstridende meninger har imidlertid for en ikke liten del været begrundet i ulike interesse-synspunkter; en objektiv vurdering av dem er det forsaavidt ikke mulig aa foreta, idet den maatte støtte sig til en interesseavveining som neppe vilde anerkjendes fra nogen av sidene. Ut fra det materiale som nu er blit tilgjængelig, lar der sig dog kaste

enkelte streiflys over den fremførte kritik og Kommissionens forsvaret for sin handlemaate.

Naar det, særlig fra socialistisk hold, har været bebreidet Provianteringskommissionen at den ikke skal ha været opmærksom paa problemet om fiskeforsyningen helt fra først av, saa maa til dette sies at en gennemgaaelse av Kommissionens protokol og dokumenter viser at kritikken ikke har været befoiet. Ifølge protokollen blev spørgsmaalet om fiskeforsyningen alt reist paa Kommissionens møte den 6. august 1914, hvor det blev drøftet «om det utstedte ntførselsforbud burde utvides til at omfatte ogsaa fiskehermetik og fiskevarer». Statsminister Gunnar Knudsen, som var tilstede paa motet, «oplyste at saken var blit indgaaende drøftet i Regjeringen. Man var imidlertid paa det rene med at der var saa umaadelige overskuddsforraad tilstede av disse varer at der ingen grund var til at tilføie landets næringsliv den lammelse som vilde være folgen av et eksportforbud.» Under en anden synsvinkel blev det samme spørgsmaal reist av Kommissionens medlem professor Skeie under et møte Kommissionen hadde med den stortingskomité som høsten 1914 behandlet ntførselsforbudene. Han tilraadet «at ntførselsforbudet burde gjælde alle matvarer, ogsaa fisk, smør, ost og melk, som i lovforslaget var undtatt fra forbudet, men at der selvfølgelig maatte gives dispensation i fornøden utstrækning og paa en saadan maate at de paagjældende næringsgrener ikke blev hemmet». Han fremhævet «at et saadant altomfattende forbud var paakrævet ikke alene for aa sikre det indenlandske behov av disse varer til en rimelig pris, men ogsaa for aa gi os kompensationsmidler i varebyttet med fremmede land og derved sætte os istand til paa rimelige vilkaar aa skaffe landet den nødvendige tilførsel av utenlandske varer». Da imidlertid statsmyndighetene ikke vilde bestemme sig for aa følge kompensationspolitikens linjer i den utenrikske handelspolitik, faldt det naturlige grundlag for et slikt altomfattende ntførselsforbud for næringsmidler bort, og det maa da sies at der i det første krigsjaar ikke foregik noget som nt fra øieblikkets situation skulde berettigje til særlige foranstaltninger for aa sikre fiskeforsyningen. Heller ikke var det høsten 1915 mulig for Kommissionen aa tænke sig den situation som skulde opstaa vaaren 1916 ved de engelske blokadeopkjøp. En anden ting er at der naturligvis kan være delte meninger om hvorvidt Kommissionens foranstaltninger da de kom, var de mest hensigtsmæssige.

Ved bedømmelsen maa det forøvrig erindres at Kommissionen hele tiden handlet nten tilstrækkelig kjendskap til karakteren av de Martenske opkjøp. Fiskeridirektor Hjort ansaa sig formodentlig ikke berettiget til aa sætte Kommissionen ind i dette forhold, men hvis saa var tilfældet, er det et sporsmaal om han ikke i sin iver for aa fremme fiskerienes interesser hadde knyttet sig vel sterkt til det britiske ønske om hemmeligholdelse. I det hele tat maa det vel kunne sies at den norske fiskepolitik vaaren 1916 antagelig hadde faat et heldigere forløp dersom der hadde været sat igang et samarbeide mellem fiskeridirektoren og Provianteringskommissionen. Som det nu gik kom fiskevanskelighetene vaaren 1916 til aa danne indledningen til en række av de begivenheter under verdenskrigen som blev mest skjæbnesvangre for Norge.

Da Provianteringskommissionen fratraadte efter to aars virke hadde den forøvrig gjort sit initiativ gjældende paa en hel række felter. Paa enkelte omraader hadde den stillet sig til tjeneste for det private næringsliv, paa andre hadde den selv drevet handelsvirksomhet i stor stil. Mens den første del av arbeidet møtte anerkjendelse fra alle hold, blev der fra handelsstandens side hele tiden hævdet at Provianteringskommissionens forretningsvirksomhet svækket det private initiativ og hadde til følge at der ikke blev importert tilstrækkelig av de næringsdrivende selv. I en skrivelse til Den norske Handelsstands Fællesforening som blev avgitt hosten 1914, forsvarte Landbruksdepartementet Provianteringskommissionen overfor denne kritik og ntalte bl. a.: «Det har imidlertid under den nuværende krise vist sig at handelsstanden ikke i alle tilfælde har opfyldt de forventninger man mener med rette at kunne stille til den. Det offentlige har derfor maattet gripe ind.»

Provianteringskommissionen understøttet den private import blandt andet ved aa overta telegrafkorrespondansen for de mest paakrævede tilførsler, idet telegrammene til og fra Kommissionen lettere passerte censuren i utlandet. Denne ordning blev indført den 1. juli 1915. I lengden viste det sig dog aa være vanskelig aa skjehue mellem de telegrammer som Kommissionen kunde ta ansvaret for og de andre som blev indlevert, og fra den 15. november 1915 blev telegrafkontoret overført til «Oplysningskontoret for Næringsveiene». I hele sin virketid derimot stillet Kommissionen sig som formel mottager av en række nødvendige varepartier paa

betingelse av at den importør som blev hjulpet paa denne maate, avgav en erklæring om at varen bare skulde gaa til det indenlandske forbruk. Ogsaa paa anden maate ydet Kommissionen importorene bistand, særlig til indførsel av fôrstoffer, gjødningsstoffer og petroleum.

Et langt større antal av Kommissionens beslutninger blev forøvrig fattet i forbrukernes interesse. Flere ganger blev der grepet ind med maksimalpriser. Stort set la dog Kommissionen det princip til grund for sin maksimalprispolitik ikke aa gripe til dette middel uten i de tilfælde da der fandt sted en sterk og pludselig prisstigning som Kommissionen ikke kunde finde begrundet i storrelsen av beholdningene og utsiktene for tilførselene; efterat maksimalprisene var sat, indledet den gjerne underhandlinger med de næringsdrivende i branchen og søkte aa komme til en ordning med dem som gjorde maksimalprisene overflødige igjen. Maksimalprisene indgik altsaa ikke som noget normalledd i Kommissionens politik.

Typisk var indgrepet overfor sukkerprisene i juli 1915. Da prisene for farin, crushed og raffinade gik sterkt op i lopet av denne maaned, blev der fra og med 22. juli 1915 sat maksimalpriser paa sukker (nemlig engros farin 56 ore pr. kg., crushed 60 ore og raffinade 62 ore). Kommissionen opnaadde samtidig skattefri eksporttilladelse fra Sverige for større kvanta sukker, som den dels overlot til fællesforeningen for grossister i kolonialbranchen, dels realiserste selv. Da dette sukker kom paa markedet, blev maksimalprisene ophævet fra den 2. august.

Omtrent samtidig med stigningen i sukkerprisene begynde ogsaa smorprisene aa gaa iveiret. Prisstigningen fortsatte utover hosten. I den anledning blev der den 14. oktober opnævnt en særlig komité med godseier JOHAN MELLBYE som formand. Komitéen drøftet sporsmaalet om aa lægge maksimalpris ogsaa paa denne vare, men den kom snart paa det rene med at paa dette omraade vilde maksimalpris ha en skadelig indvirkning paa produktionen. Den foreslog istedet utforselsforbud. Det blev da ogsaa ved kongelig resolution av 18. oktober 1915 «indtil videre forbudt at utføre smor fra riket». Da eksportforbudet blev ntstedt, stod meierismor omkring kr. 3,80 pr. kg. I november gik prisen ned i kr. 3,00. Eksportforbndet blev saa ophævet den 23. december 1915, men igjen indført den 21. januar 1916.

Sit meste arbeide hadde Provianteringskommissionen med

kornforsyningen og de sporsmaal som stod i forbindelse med den. Vanskelighetene paa dette omraade blev oket ved at hverken 1914 eller 1915 gav særlig rikelig avl. 1914 hadde i størstedelen av de egentlige jordbruksdistrikter alt for tørt sommergeir, 1915 altfor regnfuldt. Daarligst ntbytte gav 1914. Mens landets egen totalavl av korn og belgfrugter i 1913 var 325 000 ton og i 1912 321 000, var den i 1914 helt nede i 239 000 ton. I 1915, som hadde gode veirforhold i september, og som desuten hadde betydelig større tilsaadde arealer end aaret fornt, naadde totalavlen rigtignok op i 280 000 ton. Den var imidlertid av ujevn kvalitet. Særlig var potetavlen mindre god, idet potetene i stor utstrækning var skadet dels av sykdom, dels av frost og derfor var mindre holdbare. Baade i forbruksaaret 1914—15 og i 1915—16 var der derfor større behov for import end vanlig.

Det er fortalt i tredje kapitel at Provianteringskommissionen utpaa hosten 1914 begyndte aa foreta indkjop av kornvarer. Fra flere hold blev der imidlertid fremsat den paastand at de forføininger Kommissionen hadde truffet, ikke var tilstrækkelige. Efterat Stortinget var traadt sammen over nytaar 1915 blev der i den anledning fremsat en interpellation fra representanten USTVEDT. Den blev behandlet i eftermiddagsmøtet den 22. februar. I ordskiftet nævnte statsminister Gunnar Knudsen at der var under forberedelse propositioner saavel om øieblikkelige som varige foranstaltninger i kornsaken. I tiden forinden disse propositioner var blit fremsat, kom der det ene forslag efter det andet om statsforanstaltninger for aa fremme kornavl. Repræsentanten RINDE foreslog en præmie av 5 kr. for hvert maal oket ntsæd av korn vaaren 1915; beløpet skulde utdeles i form av kunstig gjodning. Arbeiderdemokratenes stortingsgruppe foreslog direkte tilskudd til de enkelte brukere som efter uttalelser fra kontrollnævnder gjorde sig fortjent til det. Stortingets Bondelag pekte i en skrivelse av 9. februar 1915 paa forskjellige foranstaltninger, saaledes et kornmonopol for staten og en glide-told. Norsk Smaabrukerforbund krævet at staten skulde anlægge potettorkerier. Paa et møte av sakkyndige i Landbruksdepartementet den 17. og 18. februar anbefalte de fleste en glidetold, som skulde træ i kraft dersom kornprisene sank under 18 à 16 øre pr. kg.

Naar tanken om en glidetold blev kastet frem umiddelbart over nytaar 1915 — idéen var forresten hentet fra Englands okono-

miske historie —, saa laa begrundelsen i sammenhængen mellem de verdenspolitiske begivenheter og de prisindvirkninger som blev ventet. Det høie nivaa for kornprisene gav sterke motiver til utvidelse av dyrkningen. Imidlertid maatte det stille sig som yderst tvilsomt om de høie priser kunde holde sig. Aarets avl vilde først kunne bringes paa markedet i oktober og november. Hvis krigen var bragt til avslutning i lopet av hosten, var det sandsynlig at et betydelig prisfald vilde indtræ. Selv om krigen paa det tidspunkt fremdeles paagik, forelaa der imidlertid en ikke liten sandsynlighet for et prisfald. Aarsaken til de høie kornpriser maatte nemlig ikke mindst søkes i det forhold at den russiske utførsel fra Sortehavet var blit stanset efterat Tyrkiet var gaat ind i krigen. Men den 19. februar 1915 hadde en forenet britisk-fransk flaate begyndt bombardementet av fortene ved Dardanellerne, og det blev almindelig antat at de allierte av hensyn til samarbeidet mellem vestmagtene og Rusland vilde sætte alt ind paa aa foreere strædet og at de vilde ha magtmidler til aa bemaegtige sig de tyrkiske forsvarsverker og aapne forbindelsen. Den serie av sammentræf som førte til at foretagendet tilslut strandet, lot sig ikke forutse. At et betydelig fald i kornprisene vilde indtræ i aarets lop maatte derfor stille sig som det sandsynligste paa det tidspunkt da spørsmålet blev tat op til debat paany. Der blev da, særlig fra Landmandsforbundet, gjort gjældende at frykten for prisfaldet ikke vilde hindre dyrkningsutvidelsen, dersom producentene blev sikret visse mindstepriser for aarets avling. For aa naa dette formaal blev der foreslaat at om prisene gik under eksempelvis 18 og 16 ore pr. kg. for de forskjellige kornslag, skulde der paalægges en told lik differansen mellem disse satser og de aktuelle priser.

Imidlertid tilstillet odelstingspræsident Joh. Ludw. Mowinkel den 4. mars 1915 regjeringen en skrivelse med et forslag til en anden løsning av saken. Mowinkel henstilte til regjeringen snarest aa fremsætte proposition om at al indførsel av korn og mel skulde overtages av staten og underlægges Provianteringskommissionen, som i den anledning skulde forsterkes med en erfaren kornimportør. Staten skulde ikke overta hverken detaljhandel eller formaling; monopollet skulde altsaa udelukkende gjælde indførslen og engrossalget av importert korn. Mowinkel nævnte fire fordeler ved denne ordning. For det første vilde efter hans opfatning importen bli lagt an efter rigtigere grundsætninger.

Hensynet til rikets forsyning gjorde det umulig helt aa overlate indførslen til det private initiativ, men den ordning som efterhvert hadde utviklet sig og som gik nt paa at Provianteringskommissionen foretok supplerende indkjøp i utlandet, frembragte en usikkerhet paa importmarkedet som vanskeliggjorde istedenfor aa lette indførslen. For det andet vilde monopolet mnliggjøre det for staten aa regulere prisene uten skade for private interesser. For det tredje vilde staten, naar den hadde monopol paa kornindførslen, kunne overta indenlandsk korn til mindstepriser som sikret dyrkerne mot tap i tilfælde av prisfald paa det internationale marked. For det fjerde vilde staten kunne sikre sig billigere tonnage end de private importører.

Det synes som om regjeringen før mottagelsen av Mowinekels skrivelse nærmest hadde været i tanker om aa slutte sig til glide-toldforslaget. Men Mowinekels optræden bevirket en ændring i regjeringens holdning. Den kom efter nye overveielser til det resultat at et midlertidig monopol vilde by paa mange fordeler, og at endog et varig monopol paa indførsel og engrosomsætning av kornvarer hadde meget for sig. Men disse foranstaltninger kunde ikke gjennomføres uten indgaaende undersøkelser paa forhaand. En beslutning om garanti mot mnlig prisfald maatte derimot i tilfælde fattes temmelig snart og for bondene traf sine beslutninger om anvendelsen av sit areal for sommeren. Regjeringen fremsatte derfor den 22. mars følgende forslag:

Landets korndyrkere sikres for budgetaaret 1ste juli 1915 til 30te jnni 1916 det samme utbytte av kornavlen, som de antages at ville faa om der indføres told med glidende skala, saaledes at engrospriserne paa indført korn ikke kommer under 16 øre pr. kg. for hvete og rug eller 14 øre pr. kg. for havre og byg. De til opnaaelse herav nødvendige foranstaltninger vil Stortinget senere træffe efter derom fremsat kongelig proposition.

Denne fremgangsmaate blev billiget av Stortinget den 8. mai med 77 mot 41 stemmer.

Regjeringen kom imidlertid efter aa ha undersøkt sporsmaalet videre til den opfatning at det i nogen grad maatte bero paa utviklingen av forholdene om det skulde bli nødvendig aa gaa til monopol, og særlig da paa den holdning de private importører vilde indta. Den fandt derfor at den burde faa aapnet sig adgang til aa indføre en monopolordning og fremsatte proposi-

tion i overensstemmelse med dette syn paa saken. Resultatet blev at Stortinget vedtok en lov av 20. august 1915 «om foranstaltninger til at sikre og ordne landets forsyning med livsfordenheter». I denne lov lod § 1 slik:

For at sikre og ordne landets forsyning med matvarer, brændsels- og belysningsstoffer samt fôr- og gjødselsstoffer kan Kongen indtil videre træffe bestemmelse om

- a. Eneret for staten til indførsel av saadaune varer.
- b. Kommuners anskaffelse og lagring av saadaune varer.
- c. Varernes bedst mulige utnyttelse.
- d. Anmeldelse om forraad og indkjop av dem.
- e. Avstaaelse til staten av eiendomsret til eller anden raadighet over fast eiendom, skib, maskiner, varer og andet løsøre. Forraad, som er bestemt til at dække eierens og hans husstands personlige behov for et tidsrum av indtil et aar, kan dog ikke forlanges avstaat. Det samme gjælder vinterfôr til vanlig besætning. Varer kan bare kræves avstaat til eiendom.

Til aa undersøke spørsmålet om et varig kornmonopol foreslog regjeringen nedsat en kongelig kommission. Dette forslag blev vedtat av Stortinget den 7. august 1915, og Kommissionen blev opnævnt ved kongelig resolution av den 10. december 1915.

Imidlertid viste det sig næsten straks at en indførelse av et midlertidig monopol vilde støte paa vanskeligheter. Staten disponerte nemlig ikke over de paakrævede lagerrum. Ekspropriasjon av møllene og deres siloer under en høikonjunktur syntes ikke forsvarlig med mindre beslutning var fattet om at et eventuelt monopol skulde faa en varig karakter. Regjeringen fandt derfor indtil videre aa burde la den formelle ordning bli som for.

Imidlertid hadde staten paa forskjellige maater sorget for visse reservebeholdninger av kornvarer. Provianteringskommissionen hadde arbeidet med denne sak alt høsten 1914. Paa sit møte den 18. november det aar hadde den opnævnt et utvalg, bestaaende av herrene Molland, Skeie, Hornsrud, Møystad og Møller til aa forhandle med møllene om reservelagre. Det lyktes dog ikke for dette utvalg aa komme til enighet med «Norsk Mølleforening» om nogen generel overenskomst. Derimot opnaadde Kommissionen aa faa avsluttet to spesialkontrakter. Bjolsen Valsemølle forpligtet sig nemlig ved overenskomst av den 16. december 1914 til aa lagre 10 000 ton korn som reserve, og Skiens Aktiemølle overtok ved overenskomst av 14. januar 1915 pligt til aa holde et reservelager paa 6 000 ton rug.

Efterat tanken om et kornmonopol var kommet op, fandt imidlertid regjeringen at forhandlingene med møllene om en generel overenskomst formaalstjenlig maatte kunne tages op paany. Den oversendte sporsmaalet til behandling av Provianteringskommissionen, som paa sit mote den 11. mai overdrog til direktor Rustad og professor Skeie aa fore forhandlingene. Fra møllenes side møtte dr. HAAVARD MARTINSEN, disponent GERRIT BORDRUD og kjøbmand Edv. RISOEN. Dette forhandlingsutvalg fremsatte den 5. juni 1915 et utkast til overenskomst, som imidlertid Proviante-ringskommissionens repræsentanter ikke fandt aa kunne godta. Forhandlingene blev efter dette ikke gjenoptat, og den 30. juni 1916 hadde ikke staten andre lagerbeholdninger hos møllene end 15 530 ton korn som laa hos Bjolsen Valsemolle og Skiens Aktie-molle i henhold til de gamle kontrakter. Medregnet denne reservebeholdning hadde Provianteringskommissionen den 30. juni 1916 alt i alt 60 000 ton kornvarer paa lager.

Imidlertid var der ogsaa blit sorget for lokale offentlige reservebeholdninger. Ved kongelig resolution av 11. december 1914 var det nemlig blit bestemt at der skulde utbetales lagrings-godtgjørelse til de kommuner som holdt reservebeholdninger av korn. Desuten hadde Stortinget den 20. august 1915 bevilget en halv million kroner som bidrag til kommuner og samvirkelag til anskaffelse av kornmagasiner. I lopet av 1915 varierte disse kommunale reservebeholdninger mellem 30 000 og 40 000 ton.

Alt i alt maa det sies at det i de to første krigsaar lyktes aa holde korntilførslene vedlike og endog oparbeide nogen, om end ikke betydelige reserver. Paa dette som paa de fleste andre om-raader var det i de to sidste krigsaar at de store vanskeligheter indtraf.

Befolkningen i Norge kunde derfor til utpaa hostparten 1916 fore et liv som — set paa bakgrund av de vilkaar de allerfleste mennesker i Europa maatte virke under i de to aar — maa betegnes som relativt ubekymret og sorgløst. For dem som sat paa faste inntægter, blev det rigtignok efterhvert vanskelig aa faa midlene til aa strække til eftersom prisene steg. Men sam-tidig var der rik anledning til godt lonnet arbeide i de fleste brancher, liten eller ingen arbeidsløshet og stigende inntægter for alle dem som umiddelbart var knyttet til erhvervslivet. Rent for-retningsmæssig gik endog landet i løpet av det andet krigsaar

ind i en ganske særegen høikonjunktur, som vil bli nærmere analysert i senere kapitler. Det norske folk kom derfor bare i liten utstrækning til i denne tid aa kjende sig solidarisk med de nationer som maatte bære krigens lidelser og ulykker. Det fortsatte sit eget liv, og de fleste var fremdeles mest optat av de rent indre anliggender. Det er betegnende at ikke noget tidligere eller senere storting har vedtat et saa stort antal betydningsfulde lover som tinget av 1915; det var dog ikke alle de vedtagne reformer som straks blev sat i verk.

Som forholdene utviklet sig, var det bare naturligt at der landet rundt stort set hersket tilfredshet med den maate regjeringen og den øvrige ledelse hadde optraadt paa. Valgene i 1915 betegnet da ogsaa en stor seier for regjeringspartiet, som blev istand til aa fortsætte styret med et omtrent uforandret stort flertal i nationalforsamlingen.

Det billede almenheten var istand til aa danne sig av situationen, hadde imidlertid alt for lyse farver. Netop de næringsveier som nod de bedste konjunkturer, var utsat for særlige farer. Fiskerikonjunkturen vaaren 1916 var saaledes bare utslag av en ganske bestemt økonomisk politik fra Storbritanniens side som naarsomhelst kunde bli opgit. Samtidig vokset det handelspolitiske press paa landet fra begge de krigførende magtgruppers side, og den opportunistiske politik som utenriksminister Ihlen hadde fort i de utenrikske merkantile forhold, gjorde det vanskelig for den norske regjering aa motsætte sig indgrep og overgrep paa rent principielle grundlag. Regjeringen søkte imidlertid temmelig konsekvent aa hemmeligholde de konflikter som var aktuelle eller som truet. De næringsdrivende blev derfor fristet til aa disponere mindre varsomt end tilfældet hadde været om de hadde hat fuldt kjendskap til forholdene. Da saa begivenhetene i de sidste to krigsaar efterhvert avslørte farene, blev det ikke nalmindelig aa føre en temmelig skarp kritik mot regjeringen. Ved vurderingen av denne kritik maa en imidlertid holde for øie at den økonomiske politik i de to første krigsaar blev lagt an efter den ganske godt begrundede opfatning at krigen ikke vilde bli langvarig, og dersom freden var kommet ut paa høstsidan 1916 eller tidligere, vilde verdenskrigen neppe hat særlig alvorlige skadevirkninger for det norske økonomiske liv, og «historiens dom» over ledelsen var da sikkert blit sterkt rosende.

V.

BRANCHEAVTALENE

Den første av braneheavtalene blev indgaat mellem den britiske regjering og «De Norske Bomuldsvarefabrikers Forening». Den blev undertegnet i London den 31. august 1915 «paa vegne av Hans Britiske Majestæts Regjering» av Mr. W. LANGLEY og paa vegne av bomuldsfabrikkene av disponent, cand. oecon. OLE MØRCH.

Overenskomsten begynder med en indledning. I denne erklæres det aa være den britiske regjerings ønske aa yde lettelser for den frie passage og ekspedition av raabomuld, bomuldsavfald og bomuldsgarn bestemt for indenlandsk forbruk i Norge. Videre opplyses det at den norske forening har erklært at det gjennemsnittlige maanedlige forbruk i Norge av raabomuld og bomuldsavfald ikke overstiger 360 metriske ton og at det gjennemsnittlige maanedlige forbruk av bomuldsgarn ikke overstiger 170 metriske ton.

Selve overenskomsten er paa 6 paragraffer. Den ordning som blev truffet, var i store træk følgende: Varene skulde konsignerres direkte til navngit kjøper, som maatte være medlem av foreningen. Andragende om tilladelse til eksport fra Storbritannien maatte bilægges med et garanticertifikat utstedt av foreningen til fordel for varemottageren. Garanticertifikater skulde bare utstedes til de medlemmer som hadde innsendt til foreningen en importorerklæring; denne skulde ha en bestemt ordlyd som var opstillet i et bilag til overenskomsten. De kvanta som fra britisk side blev tillatt eksportert paa grundlag av overenskomsten, var fastsat i henhold til den av foreningen opgitte behovsmængde.

Overenskomsten indeholdt ikke nogen bestemmelse for det tilfælde at foreningen skulde bryte nogen av sine forpligtelser; den bar i det hele tat præg av aa være en gjensidig tillidsavtale. Der blev saaledes ikke fra britisk side betinget nogen adgang til særlige kontrollforanstaltninger. Idet importorerklæringen ikke blev avgit overfor nogen britisk myndighet, men udelukkende overfor bomuldsfabrikantenes egen forening, maa det kunne hævdes at avtalen helt laa indenfor rammen av slike bestemmelser som det fra norsk side maatte synes ubetænkelig aa gaa med paa. Derimot vil det nok kunne sies at importorerklæringen for de enkelte fabrikanter kunde være forbundet med mange betenkeligheter, dersom de ønsket aa staa i konkurranseforhold til hverandre. I erklæringen var der nemlig indtat følgende bestemmelse: «For at gjøre det mulig for De Norske Bomuldsvarefabrikers Forening, om den saa maatte ønske, at fore kontrol med overholdelsen av denne garantierklæring, forpligter undertegnede firma sig herved til at gi Foreningen eller en av denne opnævnt komité eller dennes befuldmægtigede repræsentant fri adgang til alle denne sak vedrørende bøger, kontorer og lagre etc. tilhørende mig/os. Endvidere indrømmes Foreningen fuld ret til at la en saadan komité eller en domstol avhøre hvilkesomhelst vidner, herunder indbefattet disponenter og eiere, samt enhver funktionær eller arbeider ansat i firmaets tjeneste — og likeledes fuld ret til at søke opplysninger hos toldvæsenet.» Desuten blev det bestemt at tvist «angaaende den retmæssige overholdelse av denne garanti» skulde avgjøres av en voldgiftskommission som i sin helhet skulde opnævnes av foreningen.

Brancheavtalen for bomuldsfabrikkene blev ikke forelagt til direkte godkjendelse av den norske regjering. Indirekte fik den imidlertid regjeringens billigelse. Regjeringen forpligtet sig nemlig overfor den britiske regjering til ikke aa dispensere fra det utstedte ntforselsforbud for bomuldsvarer undtagen for ntforsel til Storbritannien og dets allierte; desuten lovet den aa henvise norske importører som maatte ønske aa indføre bomuld, til De Norske Bomuldsvarefabrikers Forening.

I overenskomsten med den britiske regjering var der ikke truffet nogen uttrykkelig avtale om den stilling de importører skulde faa, som av den norske regjering blev henvist til brancheforeningen. De engelske underhandlere gik nemlig med paa den tankegang at ordningen av dette forhold var et rent norsk anliggende.

Bomuldsvarefabrikkenes forening traf den ordning aa opta disse importorer som «ekstraordinære medlemmer», som sknlde erlægge en aarsavgift av 10 kroner for ret til aa staa i foreningen og nyde godt av brancheavtalen; stemmeret i foreningens anliggender derimot fik disse særmedlemmer ikke.

Naar cand. oecon. Ole Moreh, som repræsenterte bomuldsvarefabrikkene under forhandlingene, opnaadde en saa tilfredsstillende ordning, skyldtes det særlig to omstændigheter. For det første hadde han med sig fuldstændige statistiske data angaaende den norske bomuldsimport. For det andet forlangte han paa vegne av sine fabrikker ikke nogen ret til aa importere mer end det normale fredsbehov. Bomuldsvarefabrikantene næret nemlig et meget sterkt ønske om aa bringe en ordning istand hurtigst mulig, idet de frygtet for at den tidligere omtalte agitation i England for aa gjøre bomuld til kontrabande skulde vanskeliggjøre deres stilling; bomuld blev forresten opført paa kontrabandelisten kort før avtalen gik i orden, men uten at denne omstændighet vanskeliggjorde slutforhandlingene.

Ogsaa andre norske brancheunderhandlere hadde i august 1915 opholdt sig i London for aa faa en avtale istand, men da disse ikke var istand til aa irettelægge alle de krævede statistiske data, opnaadde de bare aa motta uforbindende forsikringer, mens de videre forhandlinger blev overført til Kristiania og ledet fra britisk side gjennom legationen der.

Mens der saaledes blev forhandlet om de første brancheavtaler, drøftet regjeringen og næringsorganisationene muligheten av aa opnaa en rent generel handelsavtale med England. Saa forviklede som importforholdene laa til, syntes der aa maatte være meget aa vinde ved en slik ordning. Regjeringen hadde ogsaa faat meddelelse om at det var lykkes fremstaaende danske underhandlere aa naa langt henimot avslutningen av en britisk-dansk handelsavtale som, dersom det blev opnaadd aa faa den bragt i havn, syntes aa by paa betydelige fordeler for den danske import.

Paa foranledning av Arbeidsledighetskomitéen var der ved kongelig resolution av 3. oktober 1914 blit oprettet en komité som «skulde virke til opretholdelse og fremme av landets handel, industri og sjofart under den herskende krigstilstand». Denne komité, som var blit henlagt under Utenriksdepartementet med utenriksministeren til formand, hadde faat navn av «Statens Handels-

Industri- og Sjøfartskomiteé». Det væsentligste av dens virke blev utført av et arbeidsutvalg med generaldirektor Sam. Eyde som formand og loitnant EINAR MASENG som sekretær. Det var fra dette arbeidsutvalg initiativet til aa faa istand en generell handelsavtale med Storbritannien oprindelig var kommet.

Paa et møte i den samlede komité den 6. august 1915 var spørsmålet blit drøftet, og utenriksministeren hadde sammenfattet resultatet av diskussionen i den sætning at der var stemning for aa faa istand en fællesavtale med Storbritannien om ordningen av al import. Den norske handelsstands fællesforening og fællesforeningen for haandverk og industri sluttet sig til tanken, og sidst i august reiste generalkonsul H. A. N. OLSEN og sekretær Einar Maseng over til London for aa opta forhandlinger.

Det varte nogen tid før de norske underhandlere kom i den ønskede kontakt med de britiske myndigheter, og de møtte til aa begynde med adskillig mistænksomhet. Fra britisk hold har som aarsak senere været anført at Maseng ikke var nogen særlig velkommen underhandler, idet hans tidligere artikler om utenrikspolitiske forhold almindelig var blit tolket som tyskvenlige. Under forhandlinger som strakte sig over 15 møter mellem den 7. september og den 6. oktober 1915, lyktes det imidlertid efter hvert aa nærme de britiske og norske synsmaater saapas til hverandre at underhandlerne den 5. oktober kunde komme til enighet om et «utkast til avtale mellem den britiske regjering og den norske fællesforening for haandverk og industri samt den norske handelsstands fællesforening».

Ifølge rapporten fra de norske underhandlere hadde de viktigste uoverensstemmelser under forhandlingene gjældt fire punkter: For det første forlangte de britiske myndigheter at de lettelsers som skulde indrømmes for importen til Norge, i alle tilfælde skulde bli gjort avhængige av om der var norsk eksportforbud for angjældende vare. Dette krav blev dog frafaldt. For det andet krævet de britiske myndigheter at importen til Norge av alle viktigere vareslag skulde begrænses til visse maksimumskvantiteter som skulde beregnes maanedlig. De norske underhandlere prøvde aa komme utenom dette forlangende, men maatte tilslut gaa med paa et maksimum for kvantitetene, som dog skulde beregnes paa grundlag av 4-maanedlige tidsrum. For det tredje krævet de britiske delegerte at de skibe som skulde nyde godt av lettelsene i importen, frivillig maatte gaa ind til engelsk

havn for undersøkelse. For det fjerde blev der fra britisk side til aa begynde med krævet at reeksport til Sverige bare kunde finde sted for de varer som blev omfattet av et indispensabelt svensk eksportforbud. De norske underhandlere opnaadde dog at der skulde kunne videreutfores til Sverige hvis varen i dette land var gjenstand for eksportforbud, selv om dette var dispensabelt.

Det utkast som tilslut kom istand, skulde ifølge artikkel 13 ikke omfatte kul og koks, bomuld, petroleum og produkter av denne vare, mineralske smøreoljer og eastoroljer, men var forøvrig formulert saa generelt at avtalen vilde ha omfattet hele den øvrige norske import fra Storbritannien eller kontrollert av Storbritannien. Den import som skulde opnaa lettelser, blev betegnet som svarende til «Norges bonafidebehov». I artikkel 5 blev det sagt at dette skulde omfatte varer bestemt til forbruk i Norge og varer bestemt til gjenutførsel i forædlet eller uforædlet stand til Storbritannien og dets allierte, Spanien, Portugal og Holland (forutsat at konsignering skedde til den Nederlandske oversjøiske trust) og til noitrale land utenfor Europa, samt under visse betingelser ogsaa til Danmark og Sverige. Garantien ved ansøking om eksporttilladelse blev forutsat git av en av de to fællesforeninger, som igjen skulde motta de individuelle garantier. Blev disse brutt, skulde fællesforeningene ilægge en mulkt svarende til det dobbelte av den værdi angjældende vareparti hadde efter høieste europæiske markedspris og desuten offentliggjøre sin avgjørelse.

Enighet om det forelobige utkast var altsaa blit opnaadd i London den 5. oktober 1915, men først den 12. november blev utkastet behandlet paa et møte i den samlede Handels-, Industri- og Sjøfartskomité. Ved denne anledning var regjeringen repræsentert av utenriksminister Ihlen, socialminister Abrahamsen, finansminister Omholt og justisminister Urbye, næringslivet av herrene Sam. Eyde, E. Heiberg, Johan Mellbye, H. A. N. Olsen, P. C. SOLBERG, J. BLYDT, ALF BJERCKE, GRØNNESTAD, RONNEBERG B. B. SVENBERG, JOH. A. SVENSEN, VOLL, HARALD BJERKE, GUSTAV HENRIKSEN og ERIK FARUP; desuten var sekretærene Maseng og AARFLØT tilstede.

Generalkonsul Olsen redegjorde for forhandlingene og sluttet med aa si at han ansaa det foreliggende utkast for aa være saa gunstig som det var mulig aa erholde under de foreliggende om-

stændigheder; da der var utsigter til videre skjærpelse av handelskrigen, var det rettest aa komme til en ordning. Han blev særlig støttet av dispachor Farup som netop var kommet hjem fra England. Ellers gik det som saa ofte paa store moter: enhver kom frem med sine betænkeligheder, som isolert set kunde ha meget for sig, men som under forhandlingenes gang bare bidrog til aa spre opmerksomheten og skygge for det væsentlige, nemlig at det her gjaldt et enten-eller. Motet sluttet med at utenriksministeren pekte paa betydningen av at sporsmaalet om avtalen blev droftet av de interesserte organisationer.

Inden denne droftelse var blit avsluttet, var der imidlertid i Storbritannien begyndt aa gjøre sig gjældende mindre velvillige opfatninger av verdensrikets forhold til den noitrale handel, og i en skrivelse til Utenriksdepartementet og de norske underhandlere av den 27. december 1915 meddelte den britiske legation at dens regjering ikke lenger ønsket aa faa en almindelig handelsavtale istand. Det har været hævdet at hovedaarsaken til denne signalændring var den kritik som i Underhuset var blit rettet mot den generelle dansk-britiske handelsavtale, som var blit undertegnet den 19. november 1915.

Gjennemgaar en i detalj utkastet av den 5. oktober 1915, faar en et sterkt indtryk av at det hadde været fordelagtig om det fra norsk side var blit antat, og det er efterpaa ikke let aa forstaa den mangel paa raskhet, beslutsomhet og syn for vanskelighetene ved stillingen som forte til at utkastet fra norsk side kom ind i de endelose droftelsers bakevje.

Som det nu gik, maatte repræsentantene for de enkelte brancher selv prøve aa opnaa de bedst mulige ordninger ved forhandlinger som dels blev fort i London med repræsentanter for den britiske regjering, dels i Kristiania med repræsentanter for den britiske legation. Det viste sig imidlertid efterhvert at i disse særforhandlinger fik de norske delegerte en meget vanskelig stilling; de var selv sterkt avhængige av at en ordning blev opnaadd; desuten manglet repræsentantene for hver enkelt branche oversigt over den totale situation, og de hadde ingen magtmidler aa raade over naar vanskelighetene motte dem. Det var ikke saa underlig at eftersom handelskrigen blev skjærpet, lyktes det aa faa de norske brancheforhandlere til aa gaa med paa ordninger som var ubetyggende for deres egne bedrifter og som den nor-

ske regjering av nationale grunde maatte nære de største betænkeligheter ved.

Allerede den anden av branceheoverenskomstene, som blev undertegnet i Kristiania den 12. november 1915 mellem den britiske minister som repræsentant for den britiske regjering paa den ene side og repræsentanter for Garvernes og Lærfabrikantenes Landsforening, herrene SAMUEL B. MEYER, G. C. RIEBER, JOHAN MØE og L. KJØLSTAD paa den anden, var i flere henseender betydelig ngunstigere fra norsk synspunkt betragtet end bomuldsvarerfabrikkenes avtale. Saaledes var foreningens pligt til aa hindre en fra britisk synspunkt uvelkommen eksport præeisert paa en meget detaljert maate og utstrakt til aa gjælde varer indført til Norge ogsaa før ikrafttrædelsen av branceavtalen. Der blev krævet konventionalbot i separatgarantiene. Det blev bestemt at foreningen skulde oprette et centralkontor for importen, og at den britiske legation skulde ha adgang til aa faa sig forevist og gjennemgaa centralkontorets bøger. Endelig blev det uttrykkelig krævet i avtalen at den skulde ha den norske regjerings «nofficielle billigelse» (*unofficial approval*).

Endda langt værre vilkaar maatte «Oljegruppen av Maskin-grossistenes Forening» gaa med paa. I denne branceavtale, som blev undertegnet i London mars 1916 av den assisterende understatssekretær ved det britiske Foreign Office, SIR EYRE A. CROWE og herrene LUDV. A. FOSS og RICHARD BJERCKE, var der indtat en række bestemmelser som gav den britiske legation i Kristiania en vidtgaaende adgang til aa blande sig ind i norske merkantile forhold.

Den første av overenskomstens 24 artikler bestemte at foreningen uopholdelig skulde tilstille den britiske legation i Kristiania og Foreign Office i London en fortegnelse over sine medlemmer. Foreningen skulde avertere at den var villig til aa motta indmeldelser. Men ikke enhver ansokning om optagelse skulde efterkommues. Medlemsskap skulde negtes til «person, firma eller selskap som disponeres eller hovedsakelig eies av nogen person som er eller nogengang har været undersaat av et land i krig med Storbritannien eller dets allierte»; desuten skulde den britiske legation ved en ubegrundet anmeldelse til foreningen kunne hindre optagelse. Men ikke nok med dette: ogsaa de av foreningens gamle medlemmer som faldt ind under en av de to nævnte grupper, skulde negtes adgang til import. Foreningen skulde endog

raadføre sig med den britiske legation i Kristiania om suspension eller eksklusion av sine egne medlemmer, og den forpligtet sig til uopholdelig aa foreta slike ændringer i sine vedtægter at alle disse bestemmelser kunde opfyldes.

Denne brancheavtale gav imidlertid ikke bare den britiske legation i Kristiania ret til aa gripe ind i forholdet mellem de enkelte medlemmer og deres forening, men ogsaa til «for regning av foreningen eller eventuelt vedkommende medlem til enhver tid at foranledige foreningens eller noget av dens medlemmers bøger, optegnelser eller dokumenter undersøkt av en passende person, som skal være norsk undersøgt og godkjendt av den britiske legation i Kristiania, i anledning av denne overenskomst og for at gi den britiske regjering konfidentiel underretning». Desuten forpligtet Oljegruppen sig til aa la enhver import i henhold til overenskomsten «foregaa paa skibe bestemt til at anløpe en britisk havn for at motta meddelelser eller instruktioner fra de britiske autoriteter». Endelig var forpligtelsen til aa hindre at den importerte vare blev brukt til fordel for Storbritanniens fiender i denne overenskomst git en saa vid form at smoreolje indført fra Storbritannien ikke maatte brukes paa et fartøi som befordret varer til Tyskland eller i en fabrik som solgte varer til dette land, — efter ordlyden heller ikke til Statsbanenes lokomotiver naar de gik paa Kornsjoruten.

Oljegruppens brancheavtale endte med følgende bestemmelse (artikkel 24):

Denne overenskomst skal ha tilbakevirkende kraft og betragtes som værende traadt i kraft fra 1ste januar 1916 og skal staa ved magt saalænge som Storbritannien er i krig med nogen stat; dog skal den altid kunne ophæves av den britiske regjering i tilfælde foreningen undlater at forklare tilfredsstillende, naar den er anmodet derom, nogen omstændighet som maatte gi den britiske regjering nogen mistanke.

Ikke bare var selve brancheavtalen for smoreolje særlig utførlig og indeholdt ting som maatte ansees stotende for norske følelser og skadende for norske interesser; det samme var tilfældet med de garantierklæringer som efter bilagene til brancheavtalen skulde undertegnes av de enkelte medlemmer og som i formen var stilet til foreningen. Her var saaledes indtat et punkt 3, som gik ut paa at undertegneren forpligtet sig til aa «annullere enhver lopende kontrakt for levering av smoreolje til hvilkensom-

helst person, firma eller selskap» hvis navn maatte bli meddelt undertegneren gjennom foreningen. Denne forpligtelse vilde kunne fore til at et smøreoljefirma maatte bryte en kontrakt som efter norsk ret var gyldig.

Naar norske underhandlere efter langvarige bestræbelser for aa opnaa bedre vilkaar tilslut fandt aa maatte undertegne en avtale som denne, skyldtes det at mangelen paa smøreolje i Norge vaaren 1916 begyndte aa bli næsten uhyggelig. For de norske forhandlere stillet da saken sig slik at deres egen branche repræsenterte forholdsvis mindre importkvantiteter, men var av væsentlig betydning for store og vigtige deler av landets hele produktionsliv; de veg derfor tilbake for aa bringe disse andre og større interesser i fare ved aa negte aa undertegne. Det blev ogsaa sagt dem fra britisk hold at denne braneheavtale ikke maatte opfattes som en præeedens for senere overenskomster, idet smøreolje blev anset som en særlig «farlig» vare.

Det norske utenriksdepartement kunde imidlertid nmulig gi nogenslags godkjendelse av en avtale som betegnet slike indgrep i norsk næringsliv som denne. Utenriksdepartementet besluttet derfor aa opta forhandlinger med den britiske legation med det formaal aa paavirke denne til aa gaa med paa ændringer i avtalen. Departementet lot først utarbeide et memorandum som indeholdt «bemerkninger» til en serie av punkter i overenskomsten. Dette blev tilstillet den britiske legation av utenriksminister Ihlen den 13. april 1916. Legationen indhentet instruktioner hos sin regjering; efterat den hadde mottat disse blev saken gjort til gjenstand for mundtlige forhandlinger den 16. mai 1916 i Kristiania. Fra norsk side møtte den tidligere ekspeditionschef i Utenriksdepartementet, daværende generalkonsul ARNE SCHEEL og sekretær Maseng, fra britisk side herrerne CUTHBERTSON og PAUS. Der kom paa møtet frem temmelig skarpe dissenser, og der blev ikke opnaadd enighet om nogen av de viktigere punkter.

Forhandlingene blev imidlertid fortsat, og det lyktes tilslut for den norske regjering aa opnaa at endel av de mest ubehagelige punkter i avtalen blev frafalddt fra britisk side. Saaledes blev kravet om at indgaat kontrakt skulde brytes efter britisk notifikation helt frafalddt. Likeledes opgav briterne forlangendet om at importert olje hverken direkte eller indirekte skulde kunne sælges til firmaer som helt eller delvis blev eiet av tyskere eller tidligere tyske borgere. Der blev likeledes indført gjensidig opsigel-

sesfrist i avtalen. Det lyktes imidlertid ikke for den norske regjering aa faa avtalen ændret saa meget at den var akeeptabel fra norsk synspunkt. Utenriksdepartementet negtet derfor aa gi nogen definitiv godkjendelse av den. Derimot gik departementet med paa at import i henhold til avtalen midlertidig kunde finde sted mens der stadig blev forhandlet videre om ændringer. Slik midlertidig godkjendelse blev ogsaa git paa senere tidspunkter naar importbehovet for smoreolje viste sig aa bli paatrængende.

Smoreoljeavtalen avslorte med grel tydelighet farene ved aa overlate det til de enkelte forretningsmænd indenfor branchene paa egenhaand aa komme til forstaaelse med de britiske myndigheter. Regjeringen optok derfor til overveielse aa forelægge for Stortinget utkast til en lov som under straf forbød norske forretningsmænd aa indgaa avtaler med fremmed myndighet uten den norske regjerings samtykke. Den kom dog til det resultat at det maatte være tilstrækkelig aa gjore de britiske myndigheter opmerksom paa at dersom de fik ind i senere brancheavtaler bestemmelser som fra norsk side var uantagelige, vilde et slikt lovforslag bli fremsat. Samtidig henstilte Utenriksdepartementet til næringskorporationene i en fortrolig cirkulærskrivelse av den 12. mai 1916 at de «endnu for forhandlinger indledes med britiske myndigheter» vilde sætte sig i forbindelse med departementet og senere forelægge for dette ethvert utkast til brancheavtaler. Departementet bemerket at ved denne fremgangsmaate vilde det kunne undgaaes «at vedkommende forening under forhandlingene gaar med paa betingelser som ikke kan godtages av Departementet». I cirkulærskrivelsen blev der omtalt den svenske lov med forbud mot avtaler som ikke paa forhaand var godkjendt av regjeringen, og det blev nævnt at der kunde bli tale om en lignende lov i Norge. «Utenriksdepartementet tror imidlertid,» heter det i cirkulæret, «i tillid til de norske næringskorporationers loyalitet at kunne undgaa — ialfald for tiden — at foreslaa indført lignende lovbestemmelser her i landet.»

Da i juni 1916 flere norske forretningsmænd var reist over til London for aa prøve aa bringe nye brancheavtaler istand, rettet Utenriksdepartementet den 15. juni en skrivelse til den norske legation der, som indeholdt en fuldstændig redegjorelse for departementets syn paa paa brancheavtalene.

Utenriksdepartementet opstilte i denne skrivelse en generel

norm for avtalene som saavidt mulig burde søkes lagt til grund for dem alle og bare avændres i de enkelte tilfælde i den utstrækning som blev tilsagt av særøstændigheder. Departementet gjorde gjældende at der fra norsk side maatte stilles følgende hovedkrav: For det første maatte ikke en blot og bar meddelelse fra britisk side være nok til aa hindre et firma i aa importere i henhold til brancheavtalen; naar de britiske myndigheder i undertagelsestilfælde ikke tillot import av et vareparti som brancheforeningen hadde git garanti for, maatte foreningen faa meddelelse om grundene til dette. For det andet maatte der ikke stilles for stramme betingelser for gjenutførsel til Sverige og Danmark. For det tredje maatte der skjænes mellem raamaterialer og hjælpematerialer; vilkaar som kunde akcepteres for raamaterialer, gjaldt det aa undgaa naar det dreiet sig om rene hjælpematerialer. For det fjerde maatte avtalen ikke gives tilbagevirkende kraft for de varepartier som var ført ind for overenskomsten blev sat iverk. For det femte maatte det hindres at de britiske myndigheder under paaberøpelse av aa skaffe sig statistisk materiale krævet sig tildelt alle mulige oplysninger om de enkelte forretningers drift. For det sjette maatte der for videresalg indenlands ikke kræves strammere betingelser end for import. For det syvende maatte det ikke kræves at de fartoier som besørget importen, nødvendigvis skulde gaa indom britisk havn for visitation. For det ottende maatte begge kontrahenter være stillet paa fuldt like føt hvor det gjaldt opsigelse av overenskomsten.

De øtte punkter i Utenriksdepartementets skrivelse skulde ikke opfattes som nbetingede vilkaar for aa faa en brancheavtale godkjendt. Meningen var at mens importøren kunde regne paa godkjendelse hvis de opnaadde aa faa ordnet sin avtale i overensstemmelse med punktene, maatte de være forberedt paa at Utenriksdepartementet i motsat fald gjorde vanskeligheder og forbeholdt sig aa negte billigelse dersom bruddet paa de opstillede principper var av alvorligere karakter.

Departementet var imidlertid opmerksom paa at naar den norske regjering negtet aa godta et hvilketsomhelst arrangement mellem Storbritannien og de norske importører, vilde det fra britisk hold bli ventet at den til gjengjæld ydet en noget sterkere medvirkning end tidligere hvor det gjaldt overholdelsen av de vilkaar som blev godtat. Ut fra denne tankegang hadde Regje-

ringen den 29. april 1916 fremsat odelstingsproposition nr. 35 for det aar.

Allerede i 1915 var der efter regjeringsforslag blit vedtat en lov som satte straf — boter eller fængsel indtil 6 maaneder — for «den, som forsætlig eller av uagtsomhet utfører eller søker at utføre fra riket gjenstande eller varer i strid med en av ham selv eller andre til offentlig myndighet avgit erklæring om indskrænkning i eller utelukkelse av adgangen til utførsel». (Lov av 11. juni 1915 nr. 2 om tillæg til lov av 18. august 1914 om salg og utførsel av fodevarer m. v.) Lovbestemmelsen av 1915 var i odelstingsproposition nr. 40 for det aar begrundet med at den skulde støtte de tilsagn departementet i stor utstrækning hadde latt legationene gi de krigførende magters regjeringer om at forskjellige krigskontrabandeverer som der blev søkt utførselslicens for til Norge, ikke skulde bli gjenstand for reeksport. Den hadde imidlertid ført til at den britiske legation i stor utstrækning hadde krævet at de individuelle garantier som blev avgit av norske importører i de brancher hvor der endnu ikke var kommet avtale istand, i formen skulde stiles til det norske Finansdepartement; garantiene blev i disse tilfælde vanligvis undertegnet i to eksemplarer og det ene av dem indsendt til finansdepartementet, som paa denne maaten fik et helt arkiv av slike erklæringer. Utenriksdepartementet fandt nu at det vilde lette istandbringelsen av brancheavtalene i den form som blev ønsket fra norsk side, om straffebestemmelsen ogsaa blev rettet mot dem som brøt erklæringer stilet til brancheforeningene. I Danmark var der fremsat lovforslag med straffetrusel mot dem som overtraadte vareerklæringer de hadde avgit til Grosserersocietetets Komité eller Industriraadet. I Sverige var der fremsat forslag om at brudd paa import- og eksportavtaler som var avsluttet mellem svenske privatmænd og fremmed myndighet, skulde straffes dersom den overtraadte avtale var godkjendt av behorig svensk myndighet. Det var tilsvarende straffebestemmelser som blev foreslaaet indfort i Norge ved propositionen av 29. april 1916.

Lovforslaget blev av Stortingets næringskomité nr. 2 med en ubetydelig formel ændring indstillet til vedtagelse og underkastet debat i Odelstinget paa motet den 8. juni 1916; konsul Ivar Lykke var komitéens ordfører. Repræsentanten Hagerup Bull uttalte sine tvil om det vilde opnaaes ved denne lovbestemmelse aa hindre «utlændingene» fra aa øve kontrol paa egenhaand. Han mente

derfor at det var et spørsmål «om det ikke vilde ha været ønskelig at der samtidig med disse bestemmelser ogsaa blev utfærdiget bestemmelser sigtende til aa undertrykke den handelsspionage som for tiden vitterlig i adskillig utstrækning foregaar». Dette foranlediget justisministeren, statsraad Abrahamsen, til aa gjøre opmerksom paa at Kongen hadde lovmæssig adgang til aa utvise de fremmede personer hvis ophold maatte antages aa være til skade for landet, og — nttalte han — «de personer har vi git advarsel og tildels ntvist fra landet naar vi har merket at de har drevet hvad vi kalder handelsspionage».

Straffebestemmelsen, som i «Lovtidende» har datum den 23. jnni 1916, fik efter behandlingen i nationalforsamlingen følgende form:

Den, som i henhold til en av vedkommende regjeringsdepartement godkjendt avtale har avgit en erklæring, som har til øie med at innskænke eller utelukke adgangen til at utføre visse varer fra riket, til en privat institution eller sammenslutning, som av departementet er bemyndiget til at motta saadanne erklæringer, straffes med bøter eller fængsel indtil 6 maaneder, dersom han forsætlig eller av nahtsomhet handler i strid med nogen i erklæringen indtat bestemmelse. Paa samme maate straffes den, som forsætlig medvirker hertil. Den nævnte bemyndigelse kan utstrækkes til at omfatte ogsaa erklæringer som tidligere er avgit til vedkommende institution eller sammenslutning, saaledes at straffen rammer handlinger som senere foretages i strid med saadanne erklæringer.

Senvaaren 1916 var det særlig tre brancher som sokte aa faa istandbragt avtaler, nemlig papir- og cellulosefabrikkene, sæpefabrikkene og farvehandlerne. Ogsaa kolonialgrossistene hadde underhandlere over i London. Efter den stilling som var indtraadt ved regjeringens holdning overfor oljegruppen av maskingrossistenes forening, var det klart at disse nye brancheforhandlinger i London ikke foregik uten legationens fulde kjendskap til alle vigtige punkter i sakens gang. Naar de norske underhandlere blev stillet overfor nogen av de punkter legationen fraraadet dem aa akseptere, kunde de derfor skylde paa at om de boiet sig, vilde de ikke opnaa godkjendelse av den norske regjering. De britiske underhandlere var til aa begynde med misfornoiet over at de paa denne maaten fik aa gjøre ialfald indirekte ogsaa med den norske regjering. De maatte imidlertid medgi at al den stund de selv krævet at brancheavtalen skulde godkjendes av den norske regjering, var det hensigtsløst aa avslutte den med de private

underhandlere i en slik form at godkjendelse ikke blev opnaadd.

De britiske forhandlere viste forresten stadig mangel paa syn for at det fra norsk side ikke bare gjaldt betingelser for aa erholde varer, men ogsaa sporsmaal som kunde berøre den nationale ære. Den norske regjering fandt sig derfor opfordret til den 8. juli aa sende ministeren i London et meget energisk telegram om sakens politiske betydning med anmodning om at han «underhaanden» skulde gjøre den engelske regjering kjendt med det. I dette telegram het det om brancheavtalene:

Det maa erindres at disse aktstykker naar norske regjering har godkjendt dem, blir fremtidige historiske dokumenter hvorfra dommes angaaende regjeringens stilling for vern om landets rettigheter.

De norske argumenter undlot ikke aa gjøre et visst indtryk i London. De utkast til braneheavtaler som underhandlerne bragte hjem for papir- og eellulosefabrikkene, sæpefabrikkene og farvehandlerne, var i mange stykker mere tilfredsstillende fra norsk synspunkt end smoreoljeavtalen. Uten videre kunde dog Utenriksdepartementet ikke anerkjende dem. Den 19. juli 1916 og de følgende dager blev der derfor fort underhandlinger om disse avtaler i Kristiania. Fra norsk side deltok utenriksministeren og generalkonsul Scheel, fra engelsk side herrene OVERY og Cuthbertson. De sporsmaal som voldte de største vanskeligheter, gjaldt dels det britiske krav om at den norske regjering ikke maatte gi dispensation fra utforselsforbud for nogen av de varer som blev omfattet av nogen av avtalene, dels det britiske forlangende om at varene skulde sendes paa skibe som lot sig visitere i britisk havn. Fra norsk side blev det kategorisk negtet aa akseptere de britiske formuleringer av norske forpligtelser paa disse to punkter. Generalkonsul Scheel uttalte at det her dreiet sig om «ting som rorte ved landets suverænitet og ære». Han tilfoiet: «Vi vilde være merket i historien om vi gik med paa dette.»

Tilslut lyktes det imidlertid forhandlerne aa komme paa det rene med at der lot sig finde former i avtalene som i nogen grad imøtekom de britiske onskemaal uten aa virke ydmygende for nordmændene. De britiske forhandlere lovet aa bringe disse formuleringer til sin regjerings kundskap. Det endte da ogsaa med at de tre avtaler blev bragt i former som bygget paa julikonferan-

sene, og med godkjendelse av den norske regjering blev i september brancheavtalene bragt i orden for De norske Papirfabrikanter Forening og Norsk Celluloseforening og desuten for Olje- og Farvehandlerforeningen, i oktober for De norske Sæpefabrikanter Forening.

I brancheavtalen for papir- og cellulosefabrikkene var de omtvistede sporsmaal lost paa følgende maate:

Angaaende skibning het det at norsk import i henhold til brancheavtalen skulde foregaa direkte eller med gjennemgaaende konnossement; i tilfælde av at indforslen fandt sted fra britiske besiddelser eller fra andre verdensdeler i det hele tat skulde den foregaa med dampskibslinjer som underholdt regelmæssig rute-fart mellem oprindelseslandet og Norge. Tingen var nemlig den at de norske linjerederier hadde gjort avtaler med den britiske regjering om at deres skibe betingelsesvis skulde underkaste sig visitation, avtaler som imidlertid ikke var godkjendt av den norske regjering.

Om de britiske notifikeringer blev det bestemt at de ikke behovde aa være begrundede naar de indeholdt en meddelelse om at et firma var opført paa britisk sorteliste, men at notifikationen i andre tilfælde «til fuldstændig konfidentiel underretning for» foreningens tillidsmænd skulde «indeholde de grunde som bevæget Hans Majestæts regjering til at foreta en slik notifikation». Desuten skulde foreningen ha adgang til aa gjøre forestillinger i saken, og hvis meddelelsen om sortelisten gjaldt et firma som ved avslutningen av brancheavtalen var medlem av foreningen, skulde den britiske regjering opta dette firmas stilling til overveielse.

I forbindelse med godkjendelsen forpligtet den norske regjering sig overfor den britiske regjering til ikke aa gi dispensation fra utforselsforbudene for nogen av de i avtalen nævnte raastoffer og produkter medmindre dispensation anbefaltes av foreningen. Med hensyn til statens import, som ogsaa hadde været gjenstand for nogen diskussion, erklærte Utenriksdepartementet saavel overfor brancheforeningen som overfor den britiske legation at brancheavtalen ikke skulde gi foreningen nogen ret til aa hindre staten i aa indføre de varer som blev omhandlet i overenskomsten.

Paa nogenlunde samme maate blev forholdene ordnet ved flerbeten av de brancheavtaler som senere blev godtat.

De brancheavtaler som senere blev godkjendt, gjaldt følgende foreninger:

Fetevarehandlernes Landsforening	(godtat i november 1916)
Kongelig Norsk Automobilklub	(— - januar 1917)
Hermetikfabrikantene	(— - — 1917)
Cykelimportørene	(— - februar 1917)
De norske Chokoladefabrikanter	(— - mars 1917)
Korn- og melgrossistene og Norsk Molleforening	(— - — 1917)
Korn- og melimportørene (for fôrstoffer)	(— - mai	1917)
Kolonialgrossistenes Landsforening	..	(— - — 1917)
Den norske Træmasseforening	(— - juni 1917)
De norske Korkfabrikanters forening	..	(— - august 1917)

Det samme gjaldt ogsaa de senere istandbragte brancheavtaler med lysfabrikantene og fyrstikfabrikantene.

Særlig maa det merkes at det i de fleste tilfælde lyktes aa faa fastslaat at den kontrol av brancheforeningens bøker som den britiske legation betinget sig, skulde utføres av en nordmand, og at revisionen av de enkelte medlemmers bøker blev henlagt til Revisionsbanken eller et andet norsk revisionsinstitut.

Om de fleste av disse avtaler gjaldt det forresten at de først blev godtat længe efterat de var avsluttet og ikke uten aa være blit ændret i enkelte punkter. Flere av dem blev praktisert i længere tid før de blev forelagt til godkjendelse, automobilklubens saaledes helt fra høsten 1915.

Margarinfabrikkene sluttet to brancheavtaler i mars 1916, en for Vestlandet og en for en kreds av andre bedrifter. I mange punkter laa disse avtaler nær op til smøreoljeimportørenes overenskomst. Den norske regjering negtet derfor aa godta dem. Bestemmelsene i avtalene blev likevel praktisert fra begge parter side.

Flere av brancheavtalene berorte varer som staten importerte. Harald Pedersen, som efter omordningen somren 1916 under titel av provianteringsdirektør hadde overtat et særegent direktorat under Provianteringsdepartementet, deltok derfor fra september til november 1916 i forhandlingene om disse over i London. Der blev forhandlet samtidig og paralelt om avtalen for de forskjellige næringsmiddelbrancher, som foruten direktør Pedersen blev repræsenteret av grossererne JOHAN BAUMANN, ANTON RASMUSSEN

og HARTVIG JOHANSON fra Kristiania, samt disponentene ARENTZ fra Stavanger og KNUDTZEN fra Bergen. De aarlige importkvanta for de viktigste forbruksvarer som blev fastsat i disse avtaler, var 450 000 ton korn og mel (der maatte ikke være over 200 000 ton hvete og hvetemel), 60 000 ton sukker, 14 500 ton kaffe, 180 ton te og 12 000 ton kjøtt.

Der er forøvrig tegn som tyder paa at der foruten de brancheavtaler Utenriksdepartementet fik kjendskap til, blev sluttet andre i al hemmelighet. Heller ikke senere er nogen slik overenskomst blit kjendt, og hvor det gjælder dette sporsmaal er vi fremdeles henvist til rene gjetninger.

Sommeren 1916, paa det tidspunkt da der endnn ikke var fundet nogen ordning av de omtvistede stridssporsmaal i de tre brancheavtaler som dengang var gjenstand for underhandlinger, blev planen om en generel handelsavtale mellem Storbritannien og Norge paany bragt frem. Den britiske blokademinister, lord Robert Cecil, hadde sympati for en slik ordning. Fra britisk side blev imidlertid uttrykkelig fremhævet at en generel avtale ikke maatte berøre de brancheoverenskomster som alt var truffet, og at begge parter maatte staa helt frit til forhandlingene uten i nogen henseende aa være bundet av det ntkast som var bragt istand hosten 1915. Efterat det var lyktes aa ordne de tre omtvistede brancheavtaler paa grundlag av juliforhandlingene i Kristiania, blev der imidlertid ikke fra nogen av sidene foretat noget for aa faa igang nye drøftelser av en generel avtale. I det tredje krigsaar blev derfor den norske import ordnet i henhold til brancheavtalene indenfor det vareomraade som disse til enhver tid omfattet, mens resten av importen foregik paa den maate at de enkelte importører søkte om license hos de britiske myndigheter og avgav en personlig garantierklæring.

Mens der blev forhandlet om en braneheavtale blev i almindelighet importen paa dette omraade helt stanset eller meget vanskeliggjort. Selv efterat brancheavtalene var kommet istand var varepartiene almindelig gjenstand for betydelige forsinkelser, ikke mindst paa grund av alle de undersøkelser som blev utført av forskjellige myndigheter i Storbritannien. Det er den almindelige mening mellem de nordmænd som repræsenterte de norske handelsinteresser i London i denne tid at der hverken fra den britiske regjerings eller de andre overordnede engelske myndigheters side blev vist nogensomhelst mangel paa velvilje overfor

de norske ønsker om paaskyndelse av varebehandlingen. Men det tildels ganske indviklede kontrolsystem som var sat igang, funktionerte langt fra altid paa nogen tilfredsstillende maate, og det hændte gang paa gang at der opstod misforstaaelser mellem de forskjellige underordnede britiske myndigheter, og hver gang dette var tilfældet, blev varepartiet liggende indtil det var lykkes aa faa saken opklaret. De stadige forsinkelser virket klart nok i høi grad fordyrende paa varene. For de norske kjøbmænd var det ogsaa meget ubehagelig at varepartiene ofte kom frem i en helt anden rækkefølge end de var bestilt i og at de ekstraomkostninger som kontrolopholdene medførte, blev yderst ujevnt fordelt paa de forskjellige partier. Likevel er det sikkert rigtig naar GUDVAR RASMUSSEN i sin «Beretning om Industriforsyningsdepartementets virksomhet» skriver følgende om brancheavtalene:

Ordningen med brancheavtalene virket dog i det store og hele ganske tilfredsstillende for det omraade det gjaldt, saalænge der var nok av varer, idet de varekvanta som omfattedes av avtalene, var fastsat under hensyn til landets ordinære behov, og alle forbrukere ialfald derved til syvende og sidst fik nok, hvilket jo var hovedsaken.

Betydelige vanskeligheter opstod i de tilfælde da det norske behov for et vareslag steg i krigsaarene. Dette var særlig tilfældet med manufakturvarer. De gode tider førte det nemlig med sig at der særlig fra fiskere og arbeidere blev en langt større efterspørsel efter klær end tidligere. Da samtidig tilgangen paa uld var knap, ønsket uldvarefabrikantene aa bruke bomuldsrenninger i sine tøier. Det lyktes da bomuldswarefabrikkene, som i London var repræsenteret av hr. GEORG AARGAARD, aa opnaa aa faa sit maanedlige importkvantum hævet fra 360 til 420 ton bomuld og fra 170 til 227 ton bomuldsgarn. I de fleste tilfælde blev imidlertid ansøkninger om forhøielser av kvantaene avslaat, idet de britiske myndigheter led av en næsten uovervindelig mistanke om at der i slike tilfælde hadde foregaat eller var paatænkt en eksport til Tyskland. Flere ganger blev der stillet nye vilkaar for aa tillate økning. Videst i saa maate gik den britiske regjering da margarinfabrikkene nogen tid for nytaar 1917 bad om en økning i sine raavaretilførsler. Forhandlingene i den anledning blev ledd i en norsk-britisk konflikt og vil bli behandlet i et senere kapitel.

For de norske forretningsmænd som tilhørte en branche med

offieiel overenskomst, var det naturligvis behagelig i bransheforeningens styre eller importkomité aa ha en mellommand mellom sig og den britiske legation; særlig gjaldt dette for de forretningsmænd som bodde utenfor Kristiania og ikke selv hadde anledning til naarsomhelst aa komme ind til byen. Ledelsen av bransheforeningen hadde imidlertid mange kinkige saker i anledning de britiske notifikasjoner.

Fra britisk side blev der ført et system med dobbelte sortelister. Ifølge en britisk lov av 1915, *The Trading With The Enemy Act*, kunde den britiske regjering ved kongelig proklamation forby enhver indvaaner av det britiske rike aa drive handel med nogen person eller noget firma som «paa grund av fiendtlig nationalitet eller forbindelse med fienden» maatte ansees aa indta en slik stilling at regjeringen fandt det tjenlig (*expedient*) aa utstede et slikt forbud. Med hjemmel i denne lov blev der gjentagne ganger under krigen utsendt britiske proklamationer med slike forbud; enkelte av dem indeholdt en fullstændig liste over de personer og firmaer det var forbudt aa drive handel med (*The Statutory List*). Denne fortegnelse var altsaa offieiel og kunde faaes kjøpt, i 1916, da den endnu var kortfattet, for 2½ d., i 1918, da den var svulmet op, for 6 d. Ved siden av denne statutmæssige fortegnelse, som blev ført av den britiske regjering, førte imidlertid de britiske legationer i de noitrale land hemmelige sortelister over «mistænkelige» firmaer; disse lister blev imidlertid selvsagt meddelt til London. Virkningene av aa være ført paa en konfidentiell sorteliste var neppe noiagtig de samme i alle krigsaarene; det synes dog hele tiden aa ha været adskillig lettere for et firma aa opnaa aa bli stroket av den konfidentielle sorteliste end av *the statutory list*. Men i forhold til bransheavtalene var virkningen noiagtig den samme: baade de firmaer som stod paa den offieielle og de som bare var ført paa den hemmelige sorteliste, blev notifisert til bransheforeningen og negtet import gjennom denne.

For arbeidsbyrden i Utenriksdepartementet var det forøvrig en fordel at endel av diskussionene om sortelistene blev overtat av bransheforeningene. Tidligere hadde nemlig forholdet været det at de norske firmaer som mente sig med urette aa være ført op paa en britisk sorteliste, ikke hadde hat nogen anden myndighet aa gaa igjennem end Utenriksdepartementet. Den første slike henvendelse hadde departementet mottat allerede den 23.

mars 1915. Senere hadde antallet av sortelistesaker vokset uanstendig. Utenriksdepartementet maatte videresende de norske klager til legationen i London ledsaget av saamange opplysninger som mulig. Der blev truffet den ordning at de klagende norske firmaer selv maatte opsætte en fremstilling av saken paa engelsk i flere eksemplarer, slik at ikke Utenriksdepartementet og London-delegationen blev helt overbebyrdet med arbeide i den anledning.

Gang paa gang lyktes det aa opnaa at firmaer blev stroket igjen av sortelistene. I slike tilfælde mottok den norske legation i London en meget kortfattet skrivelse fra Foreign Office som uttalte at «Hans Majestæts Regjering ønsker ikke aa lægge nogen hindring iveien for forretninger mellem nævnte firma og firmaer i dette land».

I en række tilfælde erklærte de norske firmaer at de ikke hadde anelse om hvorfor de var sat paa sorteliste. Denne forsikring viste sig dog ikke bestandig aa røbe den samme ærlighet. Der var imidlertid nok av saker hvor det blev godtgjort at de britiske mistanker hadde været meget lost fundert. Saaledes var det paa-faldende hvor mange forretningsmænd med tyske navn, men uten tyske forbindelser, blev ført paa sortelistene i den første tid.

Mellem de mange beretninger som dengang blev git om hvor litet det skulde til for aa risikere sortelisteubehageligheter, kan anfores en enkelt, som er omtalt i en skrivelse til Utenriksdepartementet fra en særdeles paalidelig kilde. En hanskemaker i Kristiania solgte en dag først i december 1916 tre par hansker til en tysker. Dagen efter kom der ind til ham en utsending fra den britiske legation som sa til ham at det var bliit meddelt gesandtskapet at han solgte «større mængder av hansker til fienden», og at dersom dette gjentok sig, vilde han bli sat paa sortelisten.

De centralkontorer som de fleste brancheforeninger maatte opprette for aa føre opsynet med importen, kom klart nok ikke bare til aa repræsentere branchens forretningsmænd overfor de britiske myndigheter, men ogsaa til aa utøve en meget stor indflydelse paa de merkantile forhold inden branchen selv. Idet nemlig det totale importkvantum var begrenset, maatte centralkontoret fordele de indførte varemængder mellem medlemmene av foreningen. Ifølge beretningen fra Industriforsyningsdepartementet foregik fordelingen i sin almindelighet paa grundlag av medlemmenes tidligere normale import eller i tilfælde deres dokumen-

terte behov, mens «de samfundsmæssige hensyn derimot ikke kom til orde ved fordelingen».

Socialøkonomisk set maa brancheforeningene betegnes som importformidlingskarteller og desuten en særegen form for kontingenteringskarteller. Da det i de senere brancheavtaler uttrykkelig blev forlangt at foreningene skulde staa aapne for alle de importører som ønsket optagelse og som ikke var uvelkomne for de britiske myndigheter, indeholdt avtalene sterke opmuntringer til kartellering. Idet den norske regjering overfor den britiske legation uttrykkelig forpligtet sig til aa henvise importsøkende til brancheforeningene, bandt den sig saaledes til aa opmuntre tendensen til karteldannelser. Dette var ikke saa litet paafaldende, idet regjeringens officielle økonomiske politik hadde ganske det motsatte sigte. Paa regjeringspartiets valgprogram for 1915 hadde der nemlig staat et krav om motvirkning av «private monopol- og trustdannelser», og den 29. februar 1916 hadde regjeringen opnævnt en mandsterk kommission med det formaal aa utarbeide forslag til lovregler mot de økonomiske sammenslutninger. Paa dette som paa alle andre omraader viste det sig saaledes at i verdenskrigens aar var det de utenrikske forhold som blev bestemmende for den økonomiske politik.

VI.

FISKEAVTALEN AV 5. AUGUST 1916

Under det andet besøk fiskeridirektøren, dr. Johan Hjort, avla i England vaaren 1916 var det — som nævnt — lykkes ham aa opnaa en ordning for islandsfisket, mens han ikke kom nogen vei hvor det gjaldt den britiske regjerings stilling til de norske kystfiskerier. Da Hjort selv hadde faat det indtryk at hans forhandlinger var blit vanskeliggjort fra Kristiania, mindet han statsraad Friis-Petersen i et telegram av den 31. mai om at han hadde sin avskedsansøkning hvilende; han krævet bestemt aa faa fratræ inden den 1. juli.

Umiddelbart etterpaa tok imidlertid de begivenheter sin begyndelse som forte til at Provianteringskommissionen trak sig tilbake. Det var den 3. juni at regjeringen efter henstilling fra Provianteringskommissionen utstedte eksportforbud for ur, kveite og desuten sei i forskjellige tilberedninger, og allerede i de nærmeste dagene etterpaa begyndte misnøien mellem fiskerirepræsentantene i Stortinget aa gi sig tydelige utslag. De misnoide var tilboielige i dr. Hjort aa se den mest utprægede talsmand for fiskerienes interesser, og de ovet derfor tryk paa regjeringen for aa bevæge den til aa motsætte sig hans avsked. Fire stortingsmænd, nemlig repræsentantene ANDERSEN-GRIMSO, Blydt, OTTERLEI og INDREHUS, indfandt sig endog paa regjeringskonferansen den 21. juni og gjorde indtrængende forestillinger i den retning. Regjeringen bslettet da aa henstille til dr. Hjort aa ta avskedsansøkningen tilbake og prøve paa aa opta nye forhandlinger med de britiske myndigheter.

Alt samme kveld talte flere av regjeringens medlemmer med Hjort i rikstelefon til Bergen. De fik ham til aa love at han

straks skulde komme til Kristiania til konferanse. Det lyktes aa faa englænderne med paa tanken om nye forhandlinger, og det blev bestemt at disse skulde finde sted i Kristiania i den senere del av juli maaned. Fra Storbritannien kom der i den anledning to utsendinger, nemlig herrene F. LEVERTON HARRIS og JAMES HOPE SIMPSON.

De britiske forhandlere hadde med sig et færdig utkast sat op i en række punkter. Det blev indledet med den uttalelse at den britiske regjering med voksende utilfredshet saa paa den norske fiskeeksport til Tyskland og antok at den kunde bli tvunget til aa stoppe enhver tilførsel av redskaper, kul og olje til de norske fiskerier dersom ikke fiskeforholdene i Norge kunde bli ordnet paa en fra britisk synspunkt tilfredsstillende maate. Det arrangement som blev foreslaaet, gik i hovedsaken ut paa følgende: Der skulde oprettes en forening for de norske fiskehandlere, og denne skulde godkjendes av den norske regjering. Foreningen skulde overta alt opkjøp av fisk i Norge. Den skulde til enhver tid sørge for at det norske behov for fiskevarer blev fuldt ut dækket. De deler av den norske fiskefangst som ikke trængtes til forsyning av hjemmemarkedet, skulde den i sin helhet sælge til den britiske regjering til priser som maatte bli gjenstand for særskilt overenskomst. Den norske regjering skulde utstede totalt eksportforbud for alle fiskevarer og bare gi dispensationer til fiskehandlernes forening eller dennes fuldmægtiger. Enhver eksportavgift paa fiskeprodukter skulde avskaffes. Den norske regjering skulde sikre en britisk kredit i Norge stor nok til i helhet aa betale alle de britiske opkjøp.

Hjort leverte den 21. juli dette utkast til utenriksminister Ihlen og anmodet samtidig om at generalkonsul Scheel maatte bli opnævnt til aa delta i forhandlingene. Disse blev paabegyndt den 22. juli. Fra norsk side møtte Hjort og Scheel, fra britisk herrene Harris og Simpson, Mr. Ovey, som paa det tidspunkt var chargé d'affaires, og den britiske konsul i Bergen, Mr. Mackay.

Det var selvfølgelig helt udelukket fra norsk side aa gaa med paa det britiske forslag. Dette vilde git Storbritannien et fullstændig herredomme over det norske fiskemarked, og kravet om et utforselsforbud for alle fiskevarer med dispensationsadgang bare i den ene retning vilde ha indeholdt en utilstedelig utfordring til centralmagtene. Scheel medbragte derfor til møtet et

norsk motforslag. Dette gik i store træk ut paa følgende: Der skulde dannes en norsk forening for import av de forskjellige varer som fiskerierne trenger. Denne skulde avslutte en av den norske regjering godkjendt braneheavtale med den britiske regjering paa samme grundlag som var opstillet i den norske norm for slike avtaler. Braneheforeningens garantier mot reeksport skulde bli støttet fra de norske myndigheters side, idet der skulde utfærdiges et utførselsforbud for al fisk fanget ved hjælp av artikler «for hvilke der ved indførslen var avgit garantierklæring om at produkter tilveiebragt ved deres hjælp kun skal kunne gaa til visse lande»; en tilsvarende ordning var netop indført for varer nedlagt eller pakket i blik. Toldbodene maatte da kontrollere at forbudet blev overholdt, idet der ved eksport av fisk skulde kræves fremlæggelse av bestemte deklara-tioner. De britiske indkjøb skulde ordnes paa den maate at der indenfor den norske fiskerinæring blev oprettet en forening som avtalte med en britisk forening eller en britisk institution at denne skulde kjøpe bestemte kvanta til bestemte priser.

De britiske forhandlere sa at de vilde overveie dette norske forslag. Men allerede samme eftermiddag avviste de det. De gjorde nemlig gjældende at det ikke vilde være mulig aa sætte iverk en tilstrækkelig effektiv kontrol med fiskeeksporten. De britiske forhandlere fastholdt i det hele tat at et norsk utførselsforbud maatte omfatte alle fiskevarer. De forstod dog vanskeligheten for den norske regjering ved aa forpligte sig til aa gi ensidige dispensationer. De antydet derfor den utvei at der overhodet ikke skulde dispenseres fra utførselsforbudet. Under denne ordning maatte ogsaa tyskerne kunne kjøpe saameget de ønsket, bare varene blev liggende i Norge til krigen var slut. Englænderne vilde være villige til aa fortsætte med sine indkjøb til trods for at ogsaa de, om utførselsforbudet skulde gjøres indis-pensabelt, maatte lagre al fisken i Norge.

Seheel uttalte at han ikke trodde regjeringen kunde akseptere dette forslag heller, men han skulde forelægge det for utenriksministeren. Dagen efter kunde han meddele at hverken utenriksministeren eller handelsministeren fandt det akseptabelt.

Mr. Leverton Harris uttalte da at den britiske regjering nok kunde akseptere en ordning med brancheavtale for fiskerienes import av raavarer og redskap kombinert med et utførselsforbud av samme art som for varer nedlagt eller pakket i blik. Men i

saa fald vilde den britiske regjering ikke stille en øre til disposition for indkjøb av norsk fisk.

Det er neppe tvilsomt at denne sidste ordning vilde ha stillet Norge i den handelspolitisk set frieste stilling. Den vilde ogsaa ha muliggjort det for tyskerne aa kjøpe al den norske fisk som blev fanget og tilberedt ved redskaper og raavarer som de selv var istand til aa stille til raadighet. Ubetænkelig vilde dog ordningen ikke været. Hvis den nemlig var blit antat og tyskerne høsten 1916 hadde sendt en hel flaaete av smaa opkjøperfartøier til den norske vestkyst, slik som de gjorde det høsten 1915, vilde det ha været meget vanskelig for de norske myndigheter aa hindre at tyskerne fik tak i ogsaa en god del av den fisk som var fanget og tilberedt ved hjælp av redskap og raastoffer importert i henhold til en brancheavtale med England, og den britiske legation vilde da sikkert ha blandet sig i saken.

Direktor Hjort ansaa det imidlertid som sin hovedopgave aa faa opnaadd at de britiske opkjøb skulde fortsætte. Han gik ut fra det samme syn han hele tiden hadde hat: de norske fiskerier var en utpræget eksportnæringsvei, under krigen vilde det vise sig umulig aa opretholde de gamle markeder i middelhavslandene, tyskerne kunde bare skaffe en ubetydelig tilgang av raavarer og hjelpevarer, den indenlandske efterspørsel spilte en mindre rolle for hovedvarene, og fiskerbefolkningen var saaledes avhængig av at de britiske opkjøb fortsatte. Hjort arbeidet derfor hele tiden for aa faa en ordning som omfattet kjøp av norsk fisk for den britiske regjerings regning. Han var vistnok ikke blind for de vanskeligheter av utenrikspolitisk art som kunde bli folgen om den norske regjering maatte gjøre vidtgaaende indrømmelser for aa opnaa en fortsættelse av de britiske kjøp. Han ansaa imidlertid denne side av saken for ikke aa ligge indenfor det omraade han selv skulde beskjæftige sig med. Dette fremgaar med fuld tydelighet av fremstillingen paa side 86 i hans bok; der omtaler han sin optræden paa et møte som blev holdt til behandling av saken av en række branchekyndige herrer som Utenriksdepartementet hadde indkaldt som raadgivere; han skriver: «Med hensyn til behandlingsmaaten for disse saker uttalte jeg, at det for forsamlingen som for mit eget vedkommende maatte være forutsætningen, «at vi bor avholde os fra nogensomhelst meningsytring om de — om jeg saa maa kalde det — utenrikspolitiske spørsmaal». Saaledes aa ville abstrahere fra alle ikke-okono-

miske overveielser naar en viktig beslutning skal fattes eller et viktig raad skal bli git, er altid ulogisk, og under de politisk farlige forhold sensommeren 1916 var det særlig betænkelig.

Den norske regjering blev saaledes bragt i en meget vanskelig stilling. Dens fornemste sakkyndige raadgiver, som hadde hele fiskerinæringen og alle dens energiske talsmænd i ryggen, presset paa for aa faa en ordning som ikke stemte med de linjer regjeringen ønsket aa følge i sin neutralitetspolitik. Under disse forhold fremkom en kompromisartet tanke, som vistnok oprindelig skyldtes statsminister Gunnar Knudsen. Holland hadde opnaadd en ordning for sine landbrøksvarer som gik nt paa at der av disse skulde kunne eksporteres til begge de krigforende magtgrupper efter bestemte regler som tilsigtet en procentvis fordeling mellem dem. Regjeringen besluttet at dersom det ikke var mulig aa faa de britiske forhandlere til aa gaa med paa en kombination av en almindelig braneheavtale med en fortsat opkjøbsplicht, skulde der fra norsk side arbeides for en ordning med et utførselsforbud som holdt adgang aapen til aa sende en viss procent av fisken til Tyskland og i forbindelse med dette bibehold av de britiske fiskekjøp. Denne subsidiære norske plan blev efter endel debat frem og tilbake akeeptert fra britisk side og kom til aa danne grundlaget for den avtale det tilslut lyktes aa faa istand. Under de videre forhandlinger var det især størrelsen av den utførsel som kunde gaa til Tyskland og de nærmere betingelser for den diskussionene dreiet sig om.

Fra norsk side blev der gjort store anstrengelser for aa opnaa at naar eksporten til Tyskland blev begrænset til en viss maksimumsprocent, skulde Storbritannien til gjengjæld frafalde kravet om at der ikke maatte utføres fisk fanget eller tilberedt ved hjælp av import fra England. Her kom imidlertid de norske forhandlere ingen vei. Englænderne erklærte at paa dette punkt hadde de aa følge et rent generelt principlep.

Noget heldigere var de norske forhandlere hvor det gjaldt fastsettelsen av det kvantum som kunde eksporteres frit og altsaa komme Tyskland tilgode. Det oprindelige britiske forslag vilde utregnet av den hele fangst gi $10\frac{1}{8}\%$ til fri eksport. Dette kvantum lyktes det aa faa presset op i 15% ; det norske krav hadde dog oprindelig været 25% . De raadspurte branehekyndige erklærte at mængden av fisk og fiskevarer som var fri for garanti-klausuler overfor England, ikke naadde op til 15% .

De norske underhandlere gjorde betydelige anstrengelser for aa opnaa at der i tillæg til disse 15 % skulde komme bestemte procentsatser for eksport til Danmark og Sverige. Dette blev avslaat fra britisk side. Det blev hævdet at norsk fisk fort til Sverige vilde tjene til aa frigjøre tilsvarende mængder svensk fisk for eksport til Tyskland.

Der blev forholdsvis fort opnaadd enighet om at det ikke vilde være billig aa gjøre procentreglene gjældende for alle beholdninger av den gamle fangst. Fra britisk side blev det imidlertid krævet at bare den fisk av gammel beholdning som allerede var solgt og betalt, skulde falde utenfor avtalen. Det lyktes dog dr. Hjort aa faa overbevist de britiske underhandlere om at det vilde være umulig aa kontrollere gjennomføringen av et slikt system.

Helt fra det oieblik av da det var blit klart for englænderne at opkjøp i et marked med fri prisbestemmelse forte prisene opover i det absurde, hadde det været deres forutsætning at opkjøp bare kunde finde sted til fikse priser. Der blev opnaadd enighet om at dette lettest lot sig ordne ved fastsettelsen av norske maksimalpriser. Om størrelsen av disse blev der først forhandlet mellem de britiske utsendinger og de norske branchekyndige. Senere blev dr. Hjort tilkaldt ogsaa til disse forhandlinger, og det lyktes da aa komme til enighet. De avtalte priser laa dog lavere end de branchekyndige oprindeligg hadde anbefalt.

Fra begge sider var det forntsætningen under forhandlingene at den avtale det gjaldt aa faa istand, skulde være beregnet paa aa virke under hele resten av krigen. Fra norsk synspunkt maatte det derfor stille sig meget betænkelig aa binde sig til faste priser. Paa det tidspunkt da underhandlingene paagik, burde nemlig enhver ha vundet fuld klarhet over at alle priser var i ustanselig stigning, saaledes ogsaa alle priser paa raastoffer og redskaper. Opgaven for de norske underhandlere maatte derfor paa dette punkt være en av to: enten aa soke opnaadd at dersom prisene paa fiskeproduktionen blev bundet til bestemte satser, skulde ogsaa prisene paa tilførselene bindes paa samme maate eller — hvis dette var uopnaaeligg, og det var det formodentlig — da aa faa utvirket at der ved bestemte procentvise stigninger i prisene paa raavarene skulde finde sted en tilsvarende regulering av maksimalprisene paa fisk.

Med fuld ret bemerker Statsrevisionen i sine antegnelser om dette punkt:

Sådanne priser (maksimalpriser) skulde bli gjeldende under krigen. Prisene blev fastsatt samme dag som fiskeavtalen blev underskrevet. Når man tar i betraktning at krigens varighet dengang var helt på det uvisse og at man måtte regne med at omkostningene ved fiskernes nødvendige utrustning m. v. — hvorpå beregningen av maksimalprisene må forutsettes å ha vært bygget — under de daværende forhold kunde være gjenstand for betydelige fluktuasjoner, skulde det synes å ha ligget nær å få inn i avtalen en bestemmelse om adgang til å få regulert disse priser.

Dr. Hjort har i sin bok tat paa sig ansvaret for at prissystemet blev fastsat paa denne maaten. Han skriver: «Under disse omstændigheter at akeepere maksimalprisene som bindende saa-længe som Storbritannien var kjøper og fiskeavtalen stod ved magt var selvfølgelig for mig en — som det næsten kunde synes — svimlende risiko, som jeg ogsaa var mig fuldt bevisst.» Som forklaring har Hjort hævdet at fastsættelsen av fikse priser for hele krigstiden var en ufravikelig britisk betingelse for overhodet aa gaa med paa opkjøp. Av den foreliggende utførlige redegjorelse for de forte forhandlinger som forefindes i Utenriksdepartementets arkiv og som er utarbeidet av generalkonsul Seheel, kan det imidlertid ikke sees at der fra norsk side har været fremlagt noget positivt formulert motforslag. Den sandsynligste forklaring tør vel derfor være den at hverken dr. Hjort eller de branchekyndige han raadførte sig med, paa det tidspunkt fuldt ut hadde gjort sig klart virkningene av variabiliteten av prisene.

En anden side av prissporsmaalet synes de norske forhandlere derimot aa ha været helt paa det rene med: Selv om de fastsatte maksimalpriser tildels ikke naadde op i 50 % av prisene under de Martenske opkjøp, laa de høit i forhold til det almindelige indtægtsnivaa i landet, og sporsmaalet om en dækning av det indenlandske behov til rimelige priser vilde derfor fremdeles være aktnelt om avtalen traadte i kraft. Fra britisk side blev det forlangt som et ufravikelig vilkaar for aa komme til en ordning aa faa ophævet de utforselsavgifter som var blit paalagt med det formaal aa skaffe penger til offentlige norske fiskeopkjøp. «Ellers var de,» heter det i Scheels redegjorelse, «villige til nærsagt hvilkensomhelst ordning av Norges fiskeproviantering. De

vilde f. eks. gjerne forpligte sig til aa sælge tilbake til Norge saameget vi ønsket til vort forbruk for 50 % av det de selv hadde git for fisken.» Imidlertid blev det fra norsk side næret frygt for at Norge paa denne maaten vilde komme i et forbindtlighetsforhold til Storbritannien som politisk set vilde være uheldig. Efter norsk ønske blev der derfor ikke truffet nogen avtale paa dette punkt. Det blev fra britisk side sagt at da der ikke var bruk for al den norske fisk i Storbritannien, vilde nok de norske provianteringsmyndigheter faa tilbud paa fisk fra britisk side. Men slik som nordmændene efter henstilling fra utenriksministeren hadde stillet sig under forhandlingene paa dette punkt, maa det sies at det fra britisk hold hverken uttrykkelig eller stiltiende blev vedtat nogensomhelst forpligtelse til aa sælge tilbake til reduserte priser.

Det er naturligvis let aa forstaa de norske betænkeligheter ved en uttrykkelig avtalebestemmelse om norsk tilbakekjøp til redusert pris. Forholdet laa imidlertid slik til at det fra britisk synspunkt var en fordel overhodet aa finde avsætning for noget av al den fisk som maatte lagres i Norge, selv om de enkelte salg maatte ske med tap, og en avtale som er i begge parterers velforstaatte interesse, bor ikke opfattes som noget bortimot en gave fra den ene til den anden. Til dette kommer at det hovedformaal fiskeavtalen tilsigtet aa fremme, i saa overveiende grad var en britisk interesse, og at avtalen bod paa saa mange andre betænkeligheter fra norsk synspunkt at nordmændene med god samvittighet maatte kunne tat paa kjøpet en fordelagtig losning av det vanskelige problem om den indenlandske fiskeforsyning.

Den 3. august forela utenriksministeren paa regjeringssmotet det memorandum fra ekspeditionschef Scheel som denne fremstilling i alt væsentlig er bygget op paa. Den endelige tekst blev saa formulert. I en regjeringsskonferanse den 5. august fik Hjort fuldmagt til aa undertegne. Ved denne anledning bestod regjeringen av utenriksminister Ihlen som fungerende chef og statsraadene Abrahamsen, Urbye, HOLTFOOT og Vik. Samme dag blev avtalen undertegnet av Johan Hjort og F. Leverton Harris.

De viktigste punkter i fiskeavtalen var følgende:

1.

Den kongelige norske regjering vil straks forby utførsel fra Norge av al slags fisk, fiskeolje og andre fiskeprodukter (undtagen fiskehermetik . .).

2.

Straks efter at denne overenskomst er blit undertegnet skal der bli optat en fortegnelse over de i Norge værende beholdninger av alslags fisk, fiskeolje og fiskeprodukter, hvilken fortegnelse blir at kontrollere av vedkommende myndigheter.

Punkt 2 bestemte videre at der av disse beholdninger skulde tillates eksport, idet dog eksportoren maatte fremlægge en deklaration gaaende ut paa at han ikke ved sin utførsel krænket «nogen avtale avsluttet med nogen angaaende tilveiebringelse av ntrustning, som er anvendt til fangsten, nedlægningen eller preparationen av fisken, fiskeoljen eller fiskeproduktene».

Ifølge punkt 3 skulde eksportforbudet bli i kraft til krigens avslutning. Skulde der imidlertid ophøre aa være kjøpere i Norge for en række bestemt opregnede fiskevarer, kunde eksportforbudet hæves for denne slags fisk.

Den britiske kjøpepligt var fastsat i punkt 4 i følgende form:

Hans Britanniske Majestæts Regjering eller de av denne opnævnte personer vil være beredt til at kjøpe al fisk, fiskeolje og andre fiskeprodukter, som ikke behoves til Norges eget bruk til priser, som straks skal bli fastsat ved overenskomst med repræsentanter for fiskerinæringen. Saadanne priser skal forbli gjældende under krigen.

Norges eget forbruk vil forsaavidt angaar denne overenskomst bli beregnet til en saadan procentdel av den virkelige fangst eller produktion av de under hver av kategoriene i artikkel 3 nævnte arter, som herefter bestemmes av den kongelige norske regjering.

I punkt 5 blev det bestemt at kjøpepligten kunde opsies fra britisk side med 4 ukers varsel. Under forutsætning av at kjøpene i værdi ikke oversteg 80 % av den kredit som skulde indrommes den britiske regjering i Norge, skulde opkjøpene av sild ialfald fortsætte til den 31. december 1916.

I punkt 6 forpligtet den britiske regjering sig til aa gi eksporttilladelse og lette eksporten av kul, olje og ntrustning for fiskerne tilstrækkelig for deres behov, dog «under hensyn til Storbritanniens og dets alliertes behov».

I punkt 11 blev avtalen gjort avhængig av «at tilstrækkelig kredit blir ordnet i Norge».

I punktene 12 og 13 blev det bestemt at den norske regjering kunde dispensere fra utførselsforbudet for fiskevarer for eksport til hvilket som helst land, forsaavidt disse dispensationer blev be-

grænset «til mængder, som ikke overskrider 15 % av den sted-fundne fangst og (eller) av de produkter, som er omhandlet i artikkel 3». Dispensation kunde dog bare gives hvis eksportoren indgav «til vedkommende ministerium» erklæringer av et meget vidtgaaende omfang. For det første skulde han kunne garantere at der «ved nedlægning eller tilberedning av fisk eller ved fabrikation av produktene ikke er blit anvendt stoffer, som er blit anskaffet (*obtained*) fra Storbritannien eller hvis import er underkastet Storbritanniens kontrol». For det andet skulde han garantere «at den, der enten har nedlagt vedkommende fiskefangst eller fabrikeret fiskeprodukter, har kjøpt fisken fra fiskere, hvis navn og adresser maa bli specificert og at han fra disse har utvirket garantier gaaende ut paa, at der under vedkommende fiske ikke har været anvendt kul, olje, utrustning eller proviant, som var anskaffet fra Storbritannien eller hvis import var kontrollert av Storbritannien».

Punkt 14 gik nt paa at den norske regjering skulde fastsætte maksimumspriser for de forskjellige slags fisk, fiskeolje og fiskeprodukter, som omhandles i nærværende arrangement. Disse priser skal ikke være høiere end de priser, som er avtalt mellem Hans Britanniske Majestæts regjering og repræsentanter for fiskeriene». Den britiske kjøpepligt skulde ikke gjælde høiere priser end maksimalprisene. Eksportforbudene maatte ikke opheves saalænge den britiske regjering var villig til aa betale disse priser. Den norske regjering skulde avskaffe alle eksportavgifter paa fiskeprodukter.

Ifølge punkt 22 kunde den norske regjering efter forløpet av 6 maaneder opsi avtalen med 3 maaneders varsel; men opsigelsen skulde ikke berøre nogen ret som maatte være erhvervet i henhold til avtalen.

I punkt 23 blev den norske eksport av fisk til Rusland i tiden fra 15. juni til 30. september ved direkte salg til russiske fartoier og detaljsalgene av fersk fisk i grænsetraktene mot Sverige og Rusland uttrykkelig holdt utenfor avtalen, dog bare for kvantiteter som ikke oversteg gjennomsnittet av disse salg i aarene 1913, 1914 og 1915.

Fiskeavtalen var ledsaget av en række bilag. Vigtigst blandt disse var overenskomsten om opkjøpsprisene som ogsaa skulde være maksimalpriser. Fra først av var det meningen at denne skulde være sluttet mellem de av regjeringen indkaldte branche-

kyndige paa den ene side og de britiske forhandlere paa den anden. Baade de norske og de britiske underhandlere gik ogsaa til aa begynde med ut fra at der skulde dannes en brancheforening for de norske fiskerier, og de tænkte sig at de indkaldte sakkyndige kunde faa istand et arbeidsutvalg for den vordende forening, og at dette arbeidsutvalg maatte kunne undertegne overenskomsten. Det viste sig imidlertid at de branchekyndige ikke kunde bli enige om principdene for en slik forening, dr. Hjort maatte da tilkaldes til forhandlingene, og ogsaa overenskomsten om opkjopsprisene blev undertegnet av Hjort og Leverton Harris.

De viktigste av de avtalte priser var følgende: For saltfisk laa de mellem kr. 0,70 pr. kg. for lange og kr. 0,40 pr. kg. for haafisk; for torsk saaledes mellem kr. 0,55 og kr. 0,60 pr. kg. efter leveringsstedet. For klipfisk laa de mellem kr. 1,20 for torsk og lange og kr. 0,55 for sei og hyse, for torfisk mellem kr. 1,50 for rotskjær torsk og kr. 1,00 for sei og hyse. For sild varierte tøndeprisen mellem kr. 50,00 og kr. 60,00 for eksportpakkede tønder paa 100 à 110 kg., for tran mellem kr. 2,50 pr. kg. for prima vare og kr. 1,50 for de ringeste kvaliteter.

Fiskeavtalen forutsatte at der blev igangsatt en hel serie av administrative forføininger. En kongelig resolution av 18. august 1916 gav de paakrævede bestemmelser om utførselsforbud. Finansdepartementet bekjendtgjorde samtidig at «de som ved resolutionens utfærdigelse er i besiddelse av fisk og fiskeprodukter av de i resolutionen omhandlede slags, og som vil holde sig adgang aapen til uten hinder av forbudet at utføre disse, snarest mulig og senest inden 14 dager fra resolutionens utfærdigelse maa indgi — ved toldstedene til vedkommende toldkammer og utenfor toldstedene til vedkommende lensmand — angivelse av fisken eller fiskeproduktenes slags og mængde (bestemt paa saadan maate, som er sedvanlig for vedkommende vare) med opplysning om stedet for beholdningens opbevaring og indeholdende erklæring om, at de var tilstede ved resolutionens ikrafttræden». Til overvaaking av det kontrolapparat som fiskeavtalen forutsatte, blev der noget senere opprettet et særlig kontor i Provianteringsdepartementet under ledelse av daværende fiskeriinspektør SIGURD JOHANNESSEN.

Ogsaa fra britisk side blev der truffet organisatoriske forføininger. Da det ikke lyktes aa faa istand nogen norsk branche-

forening, maatte nemlig opkjøpene foregaa fra britisk side. Det britiske centralkontor blev oprettet i Bergen under navn av *British Purchasing Agency* — populært altid kaldt B. P. A. — med konsul Mackay som chef.

Virkningene av at avtalen var traadt ikraft gav sig saaledes snart tilkjende paa forskjellige maater. Avtalen selv blev derimot ikke offentliggjort.

Efterpaa er det eiendommelige forhold kommet frem at dr. Hjort, som maa betegnes som primus motor for avtalen, som var den branchekyndige norske forhandler og som selv har erkjendt aa bære hovedansvaret for at avtalen blev akseptert i den form den fik, hele tiden har optraadt under den forutsætning at den skulde være fuldt offentlig. De forslag han stilte regjeringen til de administrative forfoininger han fandt ønskelige, hvilte ogsaa paa denne forutsætning. De blev derfor avslaat av utenriksminister Ihlen under en samtale den 7. august. Hjort skriver i sin bok om dette: «Jeg skal indromme at dette svar traf mig ganske uforberedt og med ett slag stillet avtalen i et for mig helt nyt lys — to dager efterat avtalen var undertegnet, av mig selv, efter regjeringens ordre. Jeg hadde aldrig kunnet tænke mig muligheten av et slikt standpunkt og vilde i tilfælde oieblikkelig ha stillet som en betingelse for min fortsatte deltagelse i forhandlingene at avtalen skulde bli offentliggjort og at der paa forhaand skulde være git Tyskland underretning derom.»

Handelsraad Sigurd Johannessen har i en længere motfremstilling som er utarbeidet sommeren 1927 og akseptert av herrene Gunnar Knudsen, Friis-Petersen, HAAKON FIVE og Oddmund Vik, levert et kraftig forsvar for at avtalen ikke blev offentliggjort. Ifølge Johannessen fandt regjeringen at en offentliggjørelse av avtalens detaljbestemmelser «paa det daværende tidspunkt vilde medført alvorlig fare for Norges noitralitet». Tingen var nemlig den at da fiskeavtalen skulde praktiseres, viste det sig at de bestemmelser som var fattet med det formaal aa forbeholde indtil 15 % av fangsten for mulig utførsel til centralmagtene, indeholdt adskillige uklarheter. De var saa uklare, skriver Johannessen, «at man overhodet ikke hadde sikkerhet for nogen norske rettigheter med hensyn til utførsel av de omhandlede 15 %».

Uklarheten gjaldt særlig tre punkter. Om alle tre blev der tvist med Storbritannien.

For det første blev der uenighet om hvad den garanti skulde gaa ut paa som nedlæggeren eller tilvirkeren av fisk hadde aa avgi. Det het at han skulde garantere ikke aa ha brukt nogen stoffer som var «*obtained*» fra Storbritannien. Fra britisk side blev dette fortolket dithen at der skulde garanteres ikke aa være brukt stoffer som nogengang var anskaffet fra Storbritannien. Fra norsk side blev det hævdet at dette umulig kunde være meningen med bestemmelsen, da klart nok ingen med god samvittighet kunde avgi en slik historisk erklæring. Englønderne maatte gi sig for dette argument. Men en tydeligere ordlyd hadde hindret tvisten.

For det andet var der endda en nklarhet i avtalens bestemmelser om garantien. Ifølge punkt 13 skulde det garanteres at der under fisket ikke var anvendt utrustning og forsyninger (*stores or supplies*) «*obtained*» fra Storbritannien. Fra britisk side blev dette fortolket paa den maaten at garantien maatte gaa ut paa at fiskerne ikke skulde ha bragt med til sin personlige proviant nogen vare som paa nogen maate var blit produsert ved hjelp av noget stof importert fra Storbritannien. Hvis eksempelvis en fisker hadde medbragt nogen kilogram margarin og denne margarin var blit fremstillet av kokosfett indført paa skib kontrollert av Storbritannien, skulde den fisk han trak, ikke kunne eksporteres til Tyskland. Storbritannien maatte tilslut gaa med paa at der med *stores and supplies* ikke skulde sigtes til den proviant fiskerne hadde kjøpt ind. Ogsaa denne konflikt kunde ha været undgaat om fiskeavtalen hadde hat en anden ordlyd.

For det tredje het det at de 15 % skulde sættes i forhold til hver av de salgskvaliteter som uttrykkelig var opregnet i avtalen om maksimalpriser. Disse kvaliteter var imidlertid bestemt efter varens sluttelige tilberedning — som saltfisk, torfisk eller klipfisk. Paa det tidspunkt da der skulde skaffes oversigt over størrelsen av fangsten, var det imidlertid umulig aa avgjøre hvordan den tilslut vilde bli fordelt paa disse tilberedningskvaliteter. Det lyktes efter længere forhandlinger fra norsk side aa faa anerkjendt den fortolkning av avtalen i dette punkt at de 15 % skulde beregnes av det opfiskede kvantum fersk vare, nanset om denne blev eksportert som saltfisk, klipfisk eller torfisk.

Hjort har i sin bok gjort gjældende at det tilslut blev opnaadd aa faa alle disse punkter ordnet efter norsk ønske, og at «man overfor et saa vanskelig omraade som dette aldrig kunde tænke

paa straks paa forhaand aa lose alle vanskeligheter og at der maatte være adgang til fortsatte forhandlinger om mindre sporsmaal som ikke berorte avtalens principper, ogsaa efter indgaaelsen av avtalen». Han uttaler ogsaa som sin erfaring fra den tid «at det i hoiden kunde gaa godt saalænge der blev vist tillid, men at situationen aldeles ikke kunde taale procedure om paragraffer». De vanskeligheter som paa disse punkter blev gjort fra britisk side, viser imidlertid at Hjort under forhandlingene næret en noget for sterk tillid til at ikke de britiske myndigheter vilde gaa til «procedure om paragraffer».

Disse detaljkonflikter utgjorde imidlertid bare den mindste del av den serie vanskeligheter for den norske økonomiske politik som reiste sig omkring fiskeavtalen.

For det første blev der utover hele høsthalvaaret 1916 fra britisk side fremsat beskyldninger mot de norske myndigheter for at de ikke hadde paaset avtalen overholdt paa en loyal maate. De britiske besværinger blev nævnt allerede i en note av den 25. september fra minister Findlay til utenriksminister Ihlen og stadig gjentat. Saa aa si ved enhver anledning kom den britiske legation i Kristiania tilbake til paastaatte brudd paa fiskeavtalen.

Det som fra britisk hold hadde vakt storst opmerksomhet og laa til grunn for de fleste av beskyldningene, var den omstændighet at der fra 18. august til 31. oktober 1916 blev eksportert 121 393 hl. saltet fetsild til Tyskland. Hjort hadde nemlig under forhandlingene først i august forsikret Leverton Harris at der var meget smaa lagre av fetsild i landet. Den britiske legation hævdet derfor at disse 121 393 hl. saltet fetsild helt eller delvis skrev sig fra ny fangst og var blit smuglet ind i de gamle lagre.

Nu var den norske tælling av beholdningene den 18. august 1916 ikke foretat paa nogen saadan maate at det var særlig let fra norsk side aa motbevise den britiske paastand. Det het nemlig at de eiere av fiskebeholdninger som onsket aa eksportere av den gamle fangst uten hindring av de nye utforselsforbud skulde indsende sin angivelse om fiskeproduktenes slags og mængde «bestemt paa saadan maate som er sedvanlig for vedkommende vare». Reglen i fiskeavtalens punkt 12 om at eksporten av senere fangst skulde gjælde 15 % for hver enkelt varesort overenskomsten uttrykkelig nævnte, gjorde det fra norsk side meget onskelig aa faa rede paa hvordan beholdningene var fordelt paa de forskjellige vareslag. Det var imidlertid neppe mulig aa forme kra-

vet paa kvalitetsangivelse paa en mere unøiagtig og omtrentlig maate end i Finansdepartementets bekjendtgjørelse. Det viste sig ogsaa da opgavene over de gamle beholdninger kom ind, at kvalitetsbestemmelsen var angitt paa forskjellig vis fra de forskjellige steder. Hvad særlig angaar sild viste totalsammendraget følgende tal:

Fetsild	42 940	tønder.
Islandssild	6 010	—
Storsild og vaarsild	675 202	—
Sild, ubenævnt	506 492	—

Av denne opgave er det ikke mulig aa bestemme kvantiteten av fetsild i beholdningene. Antagelig var imidlertid et meget stort antal av de 506 000 ubenævnte tønder fetsild. Saaledes faldt der paa denne gruppe nord for Trondhjem 120 000 tønder, og ifølge uttalelser fra de branchekyndige blev der over denne strækning av sild «omtrent ntelukkende» fisket fetsild. Nu maa det forøvrig fremhæves at i punkt 3 av fiskeavtalen, som opregner de nødvendige eksportforbud, var der under «A» kort og godt opført «sild, fersk og saltet» og saaledes ikke nævnt nogen spesifikering for denne fiskeeksport; i bilagets regler for maksimalpriser derimot var der skjelnet mellem de fire kvaliteter vaarsild, storsild, fetsild og islandssild. Fra norsk side blev det ogsaa gjort gjældende at Storbritannien ikke uttrykkelig hadde betinget sig aa faa oversendt nogen opgave over beholdningene den dag da eksportforbudene blev utstedt. Her som ellers viste det sig saaledes at avtalen ikke var saa tydelig som det kunde været ønskelig.

Til dette kom at den fra norsk side paabudte kontrol av angivelsene over beholdningene ikke var anordnet paa en maate som kunde sies aa være helt effektiv. Om denne kontrol het det i en rundskrivelse til amtmændene fra Landbruksdepartementet av den 18. august 1916, undertegnet av Oddmund Vik som dengang midlertidig bestyrte dette departement:

Naar saadan angivelse som nævnt er indgit, blir rigtigheten av den deri indeholdte opgave at kontrollere av toldvæsenet eller lensmand. Denne kontrol kan indskrænkes til en skjønsmæssig bedømmelse av den opgivne mængde i alle tilfælde, hvor der ikke foreligger grunn til at betvile opgavens rigtighet. Foreligger der saadan tvil, bør efterveining eller eftertelling i fornøden utstrækning foretages.

Nu kan det vistnok med fuld ret sies at en kontrol av oppgivne fiskebeholdninger over hele den lange norske kyst foretat paa korteste varsel midt i den travleste høsttiden uten at noget nyt administrativt apparat stod til raadighet, vanskelig kunde foretages paa nogen anden maate end bestemt i dette cirkulære. For de britiske myndigheter, som ikke hadde noget synderlig kjendskap til forholdene langs den norske vestkyst, viste det sig imidlertid aa være vanskelig aa forstaa dette. Den britiske legation synes derfor aa være kommet til den opfatning at der fra norsk side var faret med fusk og fanteri ved kontrollen, og der blev i legationen laant et villig ore til de mest humoristiske historier om hvordan den norske kontrol skulde ha latt sig fore bak lyset. Forhandlingene mellem den britiske legation og de norske myndigheter blev derfor utover hele høsthalvaaret 1916 fort i en irriteret tone, og det var ikke lykkes aa komme til nogen forstaaelse paa det tidspunkt da andre omstændigheter forte til en akut konflikt mellem de to land. Det maa derfor utvilsomt sies at bestemmelsene i fiskeavtalen viste sig aa føre til en latent spænding i det handelspolitiske forhold mellem Storbritannien og Norge som i et git oieblik kunde faa farlige konsekvenser.

For det andet viste det sig meget snart at med den fortsatte prisstigning paa redskap og raastoffer blev det vanskeligere og vanskeligere aa vinde nogen nettogevinst paa den fisk som blev solgt til B. P. A. Derimot blev det almindelig paastaat at der fra tysk side var blit betalt adskillig høiere priser underhaanden; i en stortingsdebat i 1917 blev det fortalt at der fra dette hold i september og oktober 1916 var blit budt op til 75 kr. pr. maal saltsild, mens maksimalprisene ikke betinget høiere indkjopspriser end 40 kr. pr. maal. Likevel var det færre og færre som solgte til tysk side; dels var det garantiene for tilførslene som gjorde sig gjældende, dels frykten for de britiske sortelister. Alt i de første maaneder av 1917 maa det sies at prisforholdene laa slik til at størstedelen av fiskeriene ikke lenger var nogen lønnende bedrift. Efterat de britiske opkjøp vaaren 1916 hadde skapt en artificiel høikonjunktur paa fiskemarkedet, gled fiskeribedriften saaledes nu ind i en likesaa artificiel krise. I senere kapitler vil disse forhold bli nærmere belyst.

For det tredje viste det sig at de problemer for den indenlandske fiskeforsyning som hadde reist sig høsten 1915 og som Provi-
anteringskommissionen hadde hat saa mange vanskeligheter med,

paa ingen maate var blit løst ved fiskeavtalen, men nu tvertimot traadte frem i en ny form. Dette skyldtes den ordning av maksimalprisene som var foreskrevet i fiskeavtalens artikkel 14. Der var nemlig blit fastsat samme maksimalpriser for enhver slags kjøp og salg av fiskevarene samtidig med at Storbritannien hadde kjopepligt til disse maksimalpriser. Disse blev saaledes, som særlig handelsraad Johannessen har fremhævet i sin kritik av avtalen, i virkeligheten «garanterte mindstepriser overfor tilvirkerne». Fiskeavtalens gjennomforelse i praksis blev derfor — for atter aa citere Johannessen — «ensbetydende med forbud mot detaljhandel og dermed mot indenlandsk forbruk av fiskevarer med mindre staten utredet alle omkostninger til fragt, emballage og omkostninger».

Naar de norske forhandlere hadde akseptert denne principielt uheldige artikkel 14, var det ut fra den opfatning at det indenlandske forbruk dels vilde bli dækket ved de fiskesorter som ikke var omfattet av avtalen, dels av britiske tilbakesalg til reduserte priser. Oprindelig hadde jo de engelske forhandlere været villige til aa forpligte Storbritannien til aa sælge tilbake til norske provianteringsformaal for 50 % av maksimalprisene, og det var efter norsk ønske at de paatænkte bestemmelser om dette gik ut. De norske forhandlere synes ogsaa aa ha tænkt sig at økonomiske bevæggrunde maatte tilsi englænderne aa sælge av sine ellers temmelig nyttelose beholdninger alt det de kunde bli av med til den norske proviantering, selv om de gik langt ned i pris og selv om de ikke hadde nogen kontraktmæssig forpligtelse til det.

Til aa begynde med viste det sig ogsaa at de norske forhandleres forutsætning ialfald delvis holdt stik. Ved kongelig resolution av 21. juli 1916 var der blit opnævnt en komité til utredning av sporsmaalet om landets forsyning med fisk og fiskeprodukter. Denne bestod av direktor Hjort som formand og herrene kjøbmand CHARLES ROBERTSON fra Hammerfest, stortingsmand EDW. JOAKIMSEN fra Borge i Lofoten, fiskedampskibsreder OLE WALDERHAUG fra Aalesund, kjøbmand EINAR NILSEN fra Bergen, fisker PEDER O. KLEPPE fra Austvold, grosserer SVERRE SIVERTSEN og bestyrer SVERRE IVERSEN fra Kristiania og (istedenfor stortingsmand IVAR TVEITEN som bad sig entlediget) stortingsmand TOLLEF GJEDREM. Denne komité besluttet aa indhente anbud, idet tanken var at de billigste tilbud vilde bli mottat fra B. P. A. Dette slog til, idet B. P. A.

tilbud fetsild for kr. 35,00 pr. tonde (maksimalpris kr. 60,00), storsild for kr. 30,00 pr. tonde (maksimalpris kr. 60,00), saltfisk av torsk for kr. 0,40 pr. kg. (maksimalpris kr. 0,55 pr. kg.), klipfisk av torsk og lange for kr. 0,80 pr. kg. (maksimalpris kr. 1,20) og rotskjær torfisk av torsk for kr. 1,00 pr. kg. (maksimalpris kr. 1,50); de andre anbudspriser var tilsvarende. Fra norsk side var der blit gjort regning paa at de britiske tilbud skulde ha ligget paa omkring 50 % av maksimalprisene i overensstemmelse med det første tilbud under forhandlingene; naar dette var blit avvist, var der imidlertid ingen grund til aa vente noget slikt, og den misnoie med de britiske tilbud som kom til uttrykk fra norsk side, maa skrives paa konto av krigstidens mange overdrevne forventninger. Det viste sig imidlertid at det britiske tilbud bare gjaldt begrænsede mængder, og da utpaa vaarparten 1917 de vanskelige matforhold i landet bevirket en sterk stigning i efterspørslen, førte maksimalprisordningen i fiskeavtalen de norske statsmyndigheter for anden gang i fiskesakens utvikling under krigen ind paa den principielt forkastelige linje aa yde tilskudd til konsumtionen.

For det fjerde bragte fiskeavtalen Norge næsten med engang ind i et ganske anderledes spændt forhold overfor Tyskland end tidligere hadde været tilfældet paa det handelspolitiske omraade.

Allerede den 12. august 1916 avla den tyske minister i Kristiania besøk hos ekspeditionschef Wollebæk og uttalte at han hadde faat ordre fra sin regjering om aa gjøre forestillinger mot indskrænkninger i utførslen av norske fiskeprodukter. Blev slike indskrænkninger truffet, vilde Tyskland bli nodt til aa slaa ind paa en kompensationspolitikk overfor Norge. Han uttalte samtidig at Tyskland kunde skaffe de norske fiskere endel kul, salt og desuten benzol for 4 000 motorfartøier. Wollebæk svarte bare at meddelelsen vilde bli bragt videre til Ihlen.

Paa det tidspunkt da den tyske minister gjorde denne henvendelse, hadde han ikke mottat nogen offisiell meddelelse fra norsk side om de paatænkte eksportforbud. Tyskerne maa altsaa ha forstått aa skaffe sig besked om at noget var igjære ved hjelp av sit kommersielle etterretningssystem.

Som nævnt hadde imidlertid Johan Hjort hele tiden gått ut fra at avtalen skulde være offentlig. Han skriver i sin bok om den samtale som han den 7. august hadde med utenriksminister Ihlen om dette punkt: «Jeg spurte om det kunde tænkes at et

forslag som var blit til under samarbeide mellem saa mange mennesker, overhodet kunde holdes hemmelig. Jeg spurte herr Ihlen om han kunde tænke sig at en avtale som gjaldt 100 000 mands virksomhet, kunde administreres nten at de 100 000 mand kjendte saken og den betydning det hadde for dem at avtalen blev holdt. Jeg nævner kun denne del av samtalen fordi herr Ihlen ikke er mere og saaledes ikke kan nttale sig om samtalen.» Hjort bad nn om aa faa fratræ øieblikkelig. Men da det vilde virke særdeles paafaldende om han tok avsked nogen faa dager efterat han paa Norges vegne hadde avsluttet en saa vigtig avtale med et fremmed land, fik regjeringen ham overtalt til aa gaa med paa at hans fratrædelse forelobig skulde faa formen av en permission. Denne blev indrømmet ham fra den 11. august.

Hjort fortæller at for permissionen indtraadte hadde han besøk av en tysk utsending, herr PAUL REHBEIN, som prøvet aa faa rede paa hvad der var foregaat. Rehbein uttalte ifølge Hjorts referat: «Jeg kjender til det hele og vet at Norge har indgaat en avtale med England. Det er ikke det at man har indgaat en avtale for de norske fiskeres skyld som forbitrer os. Vi forstaar godt at man maatte gjøre det. Men at man har villet holde dette hemmelig overfor os, kan vi aldrig tilgi.»

Imidlertid forlangte provianteringsministeren, statsraad Oddmund Vik, at utenriksministeren for utførselsforbudene blev offentliggjort skulde gi den tyske minister besked om de konsekvenser fiskeavtalen maatte faa for den norske fiskeeksport til Tyskland. Regjeringen sluttet sig til statsraad Vik, og den 17. august fortalte utenriksminister Ihlen den tyske minister «at der dagen efter vilde komme eksportforbud for forskjellige fiske-sorter, dog saaledes at forbudet ikke rammet de forhaanden-værende lagre og likeledes saaledes at der for fremtidig fisket fisk vilde bli dispensation for visse mængder, samt at forbudet var blit foranlediget for nten hindring fra England aa opnaa tilførsel av nødvendige raamaterialer og redskaper».

Fra tysk side blev imidlertid disse opplysninger ikke opfattet som fyldestgjørende. Den 21. september telegraferte den norske minister i Berlin, von Ditten, at herr Rehbein var vendt tilbake og hadde nttalt at det ikke var lykkes ham aa bli tilstrækkelig orientert. Ditten tilføiet at forbitrelsen mot Norge var stor og at repressalier naarsomhelst kunde ventes.

Det er let forklarlig at den norske regjering næret store betæn-

keligheter ved aa gi den tyske regjering nogen offieiel meddelelse om enkelthetene i fiskeavtalen saalænge der ikke var opnaadd enighet med de britiske myndigheter om forstaaelsen av de punkter som var avgjørende for en opretholdelse av den norske fiskeutførsel til Tyskland i den begrænsede form avtalen forutsatte. Det er meget som taler for at handelsraad Johannesen har ret i at den tyske forbitrelse var blit endda større om detaljene straks var blit kjendt.

Sikkert er det imidlertid at tyskerne ut fra sit halvkjendskap til avtalen blev grepet av en sterk stemning mot Norge. Den tyske regjering synes straks aa ha bestemt sig til aa foreta en aktion overfor Norge første gang der meldte sig en anledning som den fandt gunstig.

Den behøvde ikke aa vente længe: den 13. oktober 1916 kom den norske nbaatresolution.

VII.

FISKEAVTALENS EFTERSPIK: UBAATKONFLIKTEN MED TYSKLAND

Sidst i september 1916 søkte tyske undervandsbaater aa stanse farten mellem Norge og Archangel og i det hele tat enhver fart langs Nordnorges kyst. I løpet av faa dager blev en række norske handelsfartøier sænket i Nordishavet.

Det dreiet sig om følgende tilfælde:

Den 26. september blev rækken aapnet med «Knnt Hilde» av Bergen paa 1632 ton med trælast fra Petchora til West Hartlepool; den blev sænket ved granatild og torpedo i Nordishavet 4½ kvartmil av Sletnes fyr; Krigsforsikringens tap var 1,5 million kr.

Samme dag blev Kristianssandsdamperen «Dania» paa 862 brttoton, som var paa reise fra Onega til Leith med trælast, torpedert 6 à 7 kvartmil nordøst av Nordkyn; Krigsforsikringens tap var 300 000 kr.

Den 27. rammet torpederingen Nordenfjeldskes «Rolf Jarl» paa 1265 brttoton; den var paa reise fra Aalesund til Archangel med sild og blev sendt til bunds i nærheten av Vardo; Krigsforsikringens tap var 1 120 000 kr.

Den 29. september blev ikke mindre end 4 norske skuter i Nordishavet bytte for undervandsbaatene. Det var følgende:

Damperen «Ravn» av Kristiania paa reise fra Skien til Archangel med amoniumnitrat. Den blev sænket ved granatild 7 kvartmil av Kilden Island utenfor Murmankysten. Mandskapet maatte gaa i de to baater skibet førte. Den ene baat, hvor kapteinen og 5 mand befandt sig, naadde aldrig frem. Den anden kom omsider ind til Murmankysten efter en forfærdelig tur; underveis var 4 mand døde av kulde og overanstrengelse. Skibet var paa 1260 brttoton og Krigsforsikringens tap 900 000 kr.

Nordenfjeldskes «Kunt Jarl» paa 1070 bruttoton med sild fra Haugesund til Archangel blev sænket ved granatild i nærheten av Vardø; Krigsforsikringens tap var 840 000 kr.

«Sinsen» av Kristiania paa 1925 ton underveis fra Archangel til Bayonne med hvete blev torpedert 8 kvartmil av Kap Bereberskoi paa Murmankysten; Krigsforsikringens tap var 1 770 000 kr.

«Nesjar» av Larvik paa 1609 bruttoton underveis fra Skien til Archangel med nitrat blev sænket ved granatild 5 kvartmil syd av Schipnavalok; forsikringssummen var 1 800 000 kr.; paa Krigsforsikringen faldt 1 460 000 kr.

Den 30. september var det tre skuter som blev undervandsbaatenes ofre i Nordishavet, nemlig følgende:

«Fancy» av Tønsberg paa 1612 bruttoton, «Hekla» av Bergen paa 950 bruttoton og «Hafnia» av Bergen paa 962 bruttoton, som alle var underveis fra Lerwick til Archangel med sild. De to første blev sænket ved granatild, den tredje ved bomber. Den første sænkning fandt sted utenfor Schipnavalok, den anden utenfor Rihachis, den tredje 18 kvartmil av Kibergneset. Tilsammen var disse fartøier forsikret for 1,9 million kr.; paa Krigsforsikringen faldt 1,7 million kr.

Endelig blev den 4. oktober trælastskuten «Brink» av Tønsberg paa 1392 bruttoton underveis fra Onega til Hull stukket i brand og skutt i sæk med granater og torpedo 50 kvartmil nordost av Vardø; forsikringssummen var 1 million kr., Krigsforsikringens andel 700 000 kr.

Disse sænkninger vakte naturligvis en voldsom forbitrelse i Norge, ikke mindst efterat detaljene fra sjøforklaringene var blitt kjendt. Beretningene om de lidelser som de overlevende fra «Ravn» kunde fortælle om, bidrog til aa fæstne indtrykket av den hensynsløshet som var blitt utvist fra undervandsbaatenes side. Med «Tidens Tegn» i spidsen blev der aapnet et kraftig pressefelttog mot Tyskland. Avis efter avis krævet at regjeringen skulde stenge de norske farvand for undervandsbaater; det var nemlig overveiende sandsynlig at de baater som hadde utført sænkningene i Nordishavet, var kommet dit gjennem norsk sjoterritorium.

De vanlige folkeretsregler, som var blitt til før undervandsbaatenes tid, gav krigførende magters krigsfartøier adgang til fart gjennem nøitralt farvand og betingelsesvis endog til anløp av nøitral havn. Overvandsfartøiene lar sig imidlertid observere under slik fart. Undervandsbaatene kan unddra sig kontrol ved aa dykke. Det var derfor naturligt at spørsmålet om sær-

regler for undervandsbaatenes adgang til nøytralt farvand var kommet op flere ganger under verdenskrigen.

Den 29. november 1915 hadde en svensk kundgjørelse forbudt krigførende magters undervandsbaat adgang til nøytralt svensk sjøterritorium. Dog kunde den gaa ind paa forbudt omraade i haardt veir eller ved havari, naar den holdt sig i overvandsstilling og hadde nationalflagget heist. En ny kundgjørelse av den 19. juli 1916 erklærte at krigsundervandsbaat som overtraadte forbudet, vilde risikere uten varsel aa bli angrepet med vaabenmagt. Gik den ind paa forbudt omraade i nødtilstand, skulde den ha heist signal om grunden til sit nærvær.

Den norske regjering hadde ikke ment sig aa ha tilstrækkelig grund til aa skjærpe reglene samtidig med Sverige. I februar 1916 hadde den dog meddelt den tyske og den engelske regjering at den ansaa det for en pligt for krigførendes undervandsbaater «naar de opholder sig i eller passerer norsk sjøterritorium at optræ som andre krigsfartøier, altsaa være i overvandsstilling og ha sit nationalflag heist». Men endnu da der den 22. august 1916 blev overrakt Norge som de andre nøytrale land en fællesnote med et memorandum fra de ledende allierte magter med opfordring til «aa gripe til effektive forholdsregler for aa hindre at krigførendes undervandsbaater, uanset deres bestemmelse, benytter sig av nøytrale farvand, reder og havner», indtok den norske regjering det standpunkt at den nok hadde ret til aa utstede slike forbud, men at den vilde meddele de allierte regjeringer at den ikke hadde pligt til det. Den gav en erklæring om dette paa det nordiske ministermøte i Kristiania i september 1916.

Efter sækningene i Nordishavet fandt imidlertid Forsvarsdepartementet at «indvundet erfaring» hadde vist at nøytralitetsreglene overfor undervandsbaatene maatte ændres. Det utarbeidet et forslag i den retning. I præmissene heter det: «Som følge av den karakter undervandsbaatkrigen i den allersidste tid har antat overfor vor handelsflaate finder Departementet at tidspunktet for utfærdigelsen av skjærpede bestemmelser vedrørende benyttelsen av vort sjøterritorium for de krigførende magters undervandsbaater nu er inde.» Paa grundlag av Forsvarsdepartementets forestilling blev der den 13. oktober utfærdiget følgende kongelige resolution:

I.

Undervandsbaater, ntrustet for krigsbruk og tilhørende krigførende magt, maa ikke færdes eller opholde sig paa norsk sjøterritorium. Hvis de overtræder dette forbud, ntsætter de sig for uten varsel at bli angrepet med vaabenmagt.

Forbudet er ikke til hinder for, at undervandsbaat paa grund av haardt veir eller havari søker norsk omraade for at redde menneskeliv; fartøiet skal da inden omraadet holdes i overvandsstilling og ha nationalflagget og det internationale signal for anledningen til sin nærværelse heist. Fartøiet skal forlate omraadet, saa snart den grund, som har berettiget dets ankomst, er bortfaltt.

Andre undervandsbaater end de nævnte kan heller ikke gaa ind eller færdes paa norsk sjøterritorium med mindre det sker ved lys dag i sigtbart veir og i overvandsstilling med nationalflagget heist.

Fremmed undervandsbaat, som færdes i norsk farvand, maa paa grund av de vanskeligheter, der er forbundet med at skjelne mellom de forskjellige arter av undervandsbaater, selv bære al risiko for enhver skade, eventuelt odelæggelse, foraarsaket ved forveksling av skibets karakter.

II.

Denne resolution træder ikraft den 20. oktober 1916.

Den norske resolution gik i flere retninger videre end den svenske. Den tillot saaledes bare adgang til norsk sjøterritorium naar undervandsbaaten fulgte det ene formaal aa redde menneskeliv. Baade denne omstændighet og den begrundelse resolutionen fik i den norske presse, gav den tyske regjering det indtryk at her var anledningen kommet til aa foreta den aktion mot Norge som den ønsket aa gaa til paa grund av fiskeavtalen.

Der blev handlet raskt. I lopet av faa dager hadde hele den tyske presse sluttet op til kampanje mot Norge. Og den 20. oktober overrakte den tyske minister i Kristiania, hr. J. MICHAHELLES, en note til den norske utenriksminister, som erklærte at den norske resolution var nneutralitetsstridig fordi den ensidig var rettet mot Tyskland og var tilblit paa Englands tilskyndelse. Noten sluttet med følgende ord:

Im Auftrage meiner Regierung beehre ich mich daher gegen die Königliche Verordnung vom 12. Oktober d. J. eine entschiedene Verwahrung ein-

Efter opdrag av min regjering tillater jeg mig derfor aa nedlægge en avgjort protest mot den kongelige forordning av den 12. oktober iaar (feil-

zulegen und darf die bestimmte Erwartung aussprechen, dass die Königliche Regierung bei noehmaliger Erwägung die Verordnung wieder aufheben wird.

skrift for den 13.) og tor uttale en bestemt forventning om at Den kongelige Regjering efter fornyet overveielse atter vil opheve forordningen.

Det er blit sagt om denne note at den bare paa ett punkt adskilte sig fra et ultimatum, idet der nemlig ikke var sat nogen tidsfrist for avgivelsen av svaret. Men denne omstændighet benyttet utenriksminister Ihlen sig av i rikelig mon. Han forhastet sig ikke med aa ta standpunkt. Han forhørte sig baade hos ledende norske politikere, hos regjeringene for de andre nordiske magter og paa andre hold om hvordan situationen blev oppfattet. Han tydde paany til utskyvningspolitikken.

Mens det norske svar blev overveiet, var det imidlertid den almindelige opfatning inden det europæiske diplomati at situationen var meget kritisk. Muligheten for at Norge skulde bli trukket ind i krigen blev drøftet temmelig aapent ogsaa i verdenspressen. De allierte militære myndigheter overveiet de forholdsregler som maatte træffes for aa beskytte Norge mot et pludselig tysk angrep. I London blev det den 26. oktober fortalt at en britisk eskadre paa 42 skibe samme nat kl. 1 skulde være seilet ut fra Portsmouth med kursen for Norge.

I sin form handlet den tyske note bare om et eneste spørsmål: den norske nbaatresolution. Det var den som blev forlangt ophævet. Det var den konflikten gjaldt. Der er imidlertid et gammelt ord som sier at undertiden slaar en paa skjækene, men mener hesten. Der er al grund til aa tro at dette ord kan brukes om den tyske aktion mot Norge. Naturligvis hadde tyskerne honnørmæssige motiver til aa føle sig krænket over nbaatresolutionen. I realiteten betød den imidlertid ikke saa meget. De tyske undervandsbaater hadde ikke hat for vane aa gaa i overvandsstilling gjennom norsk sjoterritorium, og for de norske bevogtningsfartøier var det like umulig aa hindre dem i aa følge norsk farvand under vandet efter som for utstedelsen av de nye forbud. Det som interesserte den tyske ledelse i forhold til Norge, var noget ganske andet. De stigende vanskeligheter ved aa skaffe fisk fra Norge og frykten for at det skulde lykkes den britiske regjering aa faa fiskeavtalen praktisert paa en slik maate at den norske fiskeeksport til Tyskland faktisk talt blev stanset, var sikkert de dypereliggende

grunder til aktionen mot Norge. Den 21. september hadde ogsaa von Ditten kunnet melde at repressalier maatte ventes i anledning av fiskeavtalen.

Fra tysk side blev der heller ikke noget længe med aa bringe fiskespørsmålet frem. Dagen efter at utenriksminister Ihlen hadde mottatt den note fra Michahelles som efter almindelig diplomatisk forstaaelse maatte opfattes som aa indeholde et krav med krigstrusler bak, mottok utenriksministerens viktigste raadgiver i handelspolitiske saker, amtmann Scheel, en overmaade elskværdig formet personlig skrivelse fra den tyske handelsattaché, dr. juris. Büsing, med forespørsler om hvordan fiskeavtalen mellem Norge og England egentlig skulde forstaaes. «Det er av vigtighet for os aa bringe i erfaring,» heter det i dette brev som indledning til et spørsmål om beregningsmaaten for de 15 %, og brevet slutter med en anmodning om aa erholde besked allerede samme dag. Tidsfristen, som var utelatt i noten om ubaatresolutionen, var altsaa tatt med i privatbrevet om fiskeavtalen.

Den 18. oktober, altsaa fem dager efter utstedelsen av ubaat-resolutionen og to dager før overrækkelsen av den tyske note, var der fra den tyske legation blit indledet konferanser med det norske utenriksdepartement om en avtalemæssig ordning av handelsforholdet mellem de to land. Forhandlingene blev paa ingen maate avbrutt efter den tyske note av den 20. oktober; det ser tvertimot ut til at de blev paaskyndet. Fra tysk side deltok handelsattaché dr. Büsing og en utsending fra de tyske banker, dr. Warburg, som dog ikke var tilstede ved alle drøftelser. Fra norsk side blev forhandlingene fort av amtmann Scheel; fra hans haand foreligger der i Utenriksdepartementets arkiv en utførlig samtidig beretning om utviklingsgangen. Det fremgaar av denne at konferansene hele tiden blev fort paa en særdeles vennskapelig og samtidig saklig maate, og der er i Scheels notater ikke en linje som kunde røbe at forhandlerne repræsenterte land som efter den almindelige opfatning stod ved randen av en krigersk konflikt med hverandre.

Fra tysk side blev der næsten straks fremlagt et formulert utkast til en overenskomst, som dog lot aapen plass til tallene for de varekvantiteter der skulde forhandles om. Hovedpunktene i dette utkast var følgende:

Den tyske regjering uttalte at den var beredt til aa lette utførs-

len til Norge av profiljern, eement, jern- og staalplater, jerutraad, maskindeler og anilinfarver, — altsammen mot raastofftilførsler, men dog uten krav paa «specialkompensation». Til gjengjæld skulde den norske regjering ved praktiseringen av de utstedte utforselsforbud for fisk og fiskeprodukter, tran, oljer, fettstoffer og svovelkis vise den størst mulige imotekommenhet overfor Tyskland, saaledes at Tyskland blev istand til aa opnaa en bestemt andel (*einen angemessenen Anteil*) av den norske utforsel av saltsild, tran og frisk fisk. Desuten skulde den norske regjering forpligte sig til ikke uten samtykke fra den tyske regjering aa utvide utforselsforbudene for fisk og fiskevarer og til ikke aa forby utførslen til Tyskland av nikkel og nikkel-sulfat. Endelig skulde den norske regjering forpligte sig til paa forhaand aa meddele den tyske regjering andre planlagte utforselsforbud og saaledes gi den anledning til aa ta stilling til slike foranstaltninger.

Fremlæggelsen av dette forslag samtidig med aktionen i anledning av ubaatsaken viste tydelig at tyskerne hadde sine alvorligste hensigter paa det rent økonomiske omraade. Dette blev ogsaa paa et noget senere tidspunkt uttrykkelig sagt av den tyske marineattaché i Kristiania til den svenske chargé d'affaires med det temmelig tydelige formaal aa faa meddelelsen bragt videre.

Indenrikspolitisk set betød dette utvilsomt en lettelse for den norske regjering. Det vilde nemlig klart nok svække dens anseelse i høi grad om den efter tysk paatryk fandt aa maatte ta ubaatresolutionen tilbake uten videre. Men lot der sig finde en modifikation av teksten i ubaatresolutionen slik at denne i det væsentligste lot sig opretholde og kunde Tysklands godtagelse av denne utvei opnaaes ved hjælp av visse handelspolitiske indrømmelser, vilde krigsfaren være fjernet paa en maate som den norske almenhet ikke vilde kunne opfatte som noget ærekrænkende tilbaketog.

Utenrikspolitisk set var stillingen derimot næsten noiagtig den motsatte. Ubaatresolutionen var jo nemlig ikke blit til som en imotekommenhet overfor den allierte note av den 22. august, men som et rent spontant uttrykk for norsk forbitrelse over sækningene i Nordishavet. Formelt set kunde derfor ingen magt beklage sig om Norge foretok et ganske sterkt tilbaketog i selve ubaatkonflikten. Handelspolitisk set derimot stod Norge paa ingen maate frit. Bestemmelsene i fiskeavtalen var redi-

gert paa en slik maate at det var næsten ugjorlig for den norske regjering aa yde Tyskland nogen særlettelse for fiskentforslen uten forst nttrykkelig aa ha indhentet samtykke fra Storbritannien. Hvor det gjaldt kobber hadde ogsaa den norske regjering bundet sig ved en avtale med Storbritannien, som vil bli nærmere gjennomgaat i næste kapitel av denne bok. Endelig hadde regjeringen paatat sig visse forpligtelser med hensyn til sine dispensationer fra eksportforbud i de skrivelser til den britiske legation som hadde git en uofficiel godtagelse av enkelte brancheavtaler.

Under disse omstændigheter fandt Utenriksdepartementet det rigtigst selv aa la sætte op et utkast til handelsavtale med Tyskland, bygget op paa den grundtanke at det skulde indeholde alle de indrommelser overfor de tyske ønsker om lettelser for den norske eksport til Tyskland som regjeringen mente aa kunne gaa med paa uten aa bringe landet op i altfor store vanskeligheter til den anden side. Et slikt utkast blev akseptert av regjeringen paa en konferanse den 24. oktober. To dager efterpaa blev det overgit handelsattaché Büsing av amtmand Scheel. Disse to herrer stilte op paa tysk og paa norsk et hoitidelig dokument om at forslaget var overlevert fra den norske regjering. Dr. Büsing tok saa forslaget med sig til Berlin for aa forelægge det for den tyske regjering ledsaget av de oplysninger han hadde skaffet i Kristiania om handelsforholdene mellem de to land.

I formen sluttet det norske forslag av den 26. oktober sig temmelig noiagtig til det tyske utkast. Det begyndte som dette med den tyske forpligtelse til aa lette utførslen til Norge av en række varer. Som nye var her foiet til apotekervarer, kali, raajern og koks; ved omtalen av farvestoffer var det begrænsende ord «anilin-» stroket. Hvor det gjaldt de norske forpligtelser, da var disse formulert mere generelt, men ogsaa langt mere svævende. Det avsnit av avtalen som handlet om dem, blev nemlig indledet med følgende ord: «Den kongelige norske regjering erklærer sig til gjengjæld beredt til saavidt mulig aa dra omsorg for (*nach Möglichkeit dafür Sorge zu tragen*) at den størst mulige utførsel til Tyskland finder sted og i særdeleshet at (*insbesondere dass*)» Det realitetsbegrænsende uttryk «*nach Möglichkeit*» kom ved denne redaktion til aa gjælde ikke bare den rent generelle forpligtelse til aa dra omsorg for at

Tyskland fik de størst mulige tilførsler, men ogsaa de senere nævnte særpligter. Disse gik ut paa ikke aa utvide bestaaende utforselsforbud, aa lette utforslen til Tyskland av de gamle beholdninger av fisk og fiskeprodukter bl. a. ved aa sætte maksimalpriser ogsaa for gammel fangst, aa praktisere fiskeavtalen slik at utforslen av klausulfri fisk indtil 15 % av fangsten i sin helhet skulde komme Tyskland tilgode og i særdeleshet ikke aa utstede utforselsforbud for de fiskesorter som fremdeles frit kunde utføres til Tyskland. Desuten forpligtet den norske regjering sig til, og her uten noget forbehold, aa indta en velvillig holdning overfor avslutningen av valutalaan mellem Norges Bank og tyske bankinstitutter.

En undersøkelse av dette forslag gir som hovedresultat at den norske regjering ikke paa noget punkt var villig til aa yde betydningsfuldere indrommelser som stilte Tyskland i en gunstigere stilling end før. Alene forpligtelsen til en velvillig holdning overfor de tyske laaneplaner og til aa la hele den frie del av fiskeoverskuddet gaa til Tyskland kunde betegnes som nye begunstigelser. Derimot la avtalen ialfald moralsk og politisk et sterkt baand paa regjeringen til ikke i nogen henseende aa træffe nye forholdsregler som kunde innskranke det tysk-norske handelssamkvem. Forsaavidt var forslaget vistnok væsentlig beregnet paa aa imotegaa den frygt som blev nærret fra tysk hold for at den norske regjering hadde slaat ind paa den politiske linje litt efter litt aa la hele sin handelspolitikk bestemmes fra britisk side. Av amtmand Scheel var der under forhandlingene gjort sterkt gjældende at Tyskland maatte være særdeles vel tjent med bevarelsen av status quo hvor det gjaldt tilførsler fra Norge. Statistikken viste nemlig at varebyttet mellem Norge og Tyskland i krigsaarene hadde utviklet sig slik at Tyskland efterhvert var blit det av de to land som mottok de største værdier fra det andet. Til støtte for denne paastand hadde Scheel lagt frem følgende «tablaa» over Norges samlede handelsomsætning med Tyskland i tiden fra 1. januar 1913 til 30. juni 1916», utarbeidet av Handels-, Industri- og Sjøfartskomiteén:

Aar.	Norsk indførsel fra Tyskland.	Norsk utførsel til Tyskland.
	Cif.	Fob.
	Mill. kr.	Mill. kr.
1913	176	67
1914	151	74
1915	219	181
1ste halvaar 1916	85	154

Det norske forslag til handelsavtale blev imidlertid til aa begynde med møtt med fuldkommen taushet fra tysk side, og regjeringen i Kristiania kom snart paa det rene med at det ikke var av en slik art at det kunde bringe ubaatkonflikten ut av verden uten videre. Tvertimot syntes alt aa tyde paa at situationen tilspidset sig sterkt i dagene efterat den tyske regjering hadde mottat forslaget.

Efterhvert begyndte det ogsaa aa sive ut i stadig videre kredser i Norge at krisen med Tyskland var traadt ind i en kritisk fase. Stemningen begyndte aa bli ophidset. Hver dag skrev avisene nye forbitrede artikler mot Tyskland, og næsten hver dag skaffet de tyske undervandsbaater dem nyt stof. Netop i denne tid blev en stor række norske handelsskibe ofre for deres torpedoer og granater. Dagen efterat den tyske protestnote var blit overlevert, blev saaledes ikke mindre end 9 norske fartoier skutt isenk. I dagene fra den 20. oktober til og med den 1. november, da der indtraadte nogen dagers stans i sænkingene, ødela de tyske undervandsbaater 33 norske handelsskibe med en samlet bruttotonnage paa 40 185; Krigsforsikringens tap paa disse fartoier var 25 815 000 kr. Tre av sænkingene fandt sted i Nordishavet. Det var en noksaa almindelig meuing i Norge at de tyske undervandsbaater i denne tid med forkjærlighet søkte sig ut norske skibe. Temmelig mange begyndte aa anta at krig var blit unndgaaelig. Ikke faa forretningsmænd disponerte ut fra den forutsætning. En god del huseiere og leieboere i Kristiania tegnet bombardementsforsikringer i uteulandske selskaper.

Deu norske regjering ønsket imidlertid aa bevare freden, og i sine bestræbelser fik den en likesaa loyal som virkningsfuld støtte baade fra Stockholm og Kjobenhavn. Det laa i den indstilling de forskjellige nordiske land hadde, at de svenske forestillinger væsentlig blev gjort i Berlin, mens den danske regje-

ring ogsaa søkte aa indvirke paa britisk side, idet den nemlig gjorde gjældende overfor den britiske regjering at denne burde gaa med paa lempninger i de norsk-britiske avtaler for aa sætte Norge istand til aa gjøre Tyskland handelspolitiske indrømmelser.

Det var imidlertid ikke bare i Danmark og Sverige at en indblanding av Norge i verdenskrigen var litet ønsket. Da det kom til stykket viste det sig at hverken den britiske eller den franske regjering var lystne paa aa faa et nyt litet land over paa sin side; det blev vistnok regnet med at de militære forpligtelser de saaledes vilde faa, sandsynligvis kom til aa bli større end fordelene. Paa den anden side næret særlig den britiske regjering frygt for at nordmændene skulde gi for meget efter i handelspolitisk henseende. Da det ved maanedsskiftet blev kjendt i London at Krigsforsikringen i Kristiania negtet aa yde assurance for kultraden paa Frankrike, blev dette opfattet som symptom paa at Norge var ved aa falde tilfote overfor Tyskland, og der blev tat under overveielse aa sende Norge en «opstrammingsnote». Paa en eller anden maate lyktes det et mæglerfirma i City, Clarkson & Co., aa faa kjendskap til dette, og firmaet sendte alle sine forbindelser i Norge et eirkulærtelegram som var fuldt av advarsler. «Der er,» begynder telegrammet, «en sterk følelse i ledende kredser her at alle sider ved den nuværende situation ikke fuldt ut blir forstaat i Norge, og at Norge vil lope en meget alvorlig risiko ved aa gi efter for press fra den anden side.» Clarksontelegrammet blev meget snart kjendt i Tyskland, hvor det blev anført som bevis for hvor sterkt tryk ikke bare de britiske myndigheter, men ogsaa den britiske forretningsverden søkte aa ntøve mot Norge. Den britiske note som hadde foranlediget avsendelsen av telegrammet, blev imidlertid aldrig avlevert. Efterat den britiske regjering hadde erfart at Krigsforsikringens beslutning ikke var foranlediget av den norske regjering og at assnransen for kultraden paa Frankrike efter faa dagers forløp var blit gjenoptat, følte den sig sikrere og søkte ikke aa ntøve noget press paa Norge under ntarbeidelsen av svaret paa den tyske note.

Det norske utenriksdepartement foretok ikke denne ntarbeidelse paa egen haand. Ministrene i Berlin og Stockholm, herrene von Ditten og dr. FRANCIS HAGERUP, blev kaldt til Oslo i den anledning, og utkastene blev ogsaa drøftet med partiførerne i

Stortinget, herrene GRIVL, Buen, Hagerup Bull og Castberg. Underhaanden blev ogsaa det norske svar forelagt saavel for den svenske som for den danske regjering. Den 8. november overrakte Ihlen det til Michahelles.

Denne norske note var et omfangsrikt dokument. Den utviklet de norske grunner til aa utstede resolutionen og de argumenter som lot sig anfore for at denne ikke var folkeretsstridig. Der blev henvist til sækningene i Nordishavet. Det blev uttalt at den norske regjering ikke med sin resolution hadde villet bestride undervandsbaatkrigens berettigelse naar den førtes indenfor rammen av Londondeklarationen. Resolutionen stilte efter sit retslige indhold de krigførende magter fuldstændig like; den var ikke blit til som resultat av engelsk paatryk og den var ikke særlig rettet mot Tyskland.

Ikke paa noget punkt indeholdt denne note noget paatagelig norsk tilbaketog. Det var derfor ikke saa underlig at den tyske understatssekretær den 11. november uttalte til von Ditten: «Den tyske regjering ser med tilfredshet at den norske regjering erkjender undervandsbaatkrigens principielle berettigelse, men finder forøvrig svaret ikke tilfredsstillende og maa fastholde sit standpunkt.» Imidlertid ønsket den tyske regjering aa studere forslaget til handelsavtale nærmere for aa fremkomme med motforslag, men den vilde indstændig henstille til den norske regjering allerede forinden aa gjøre «et positivt tilbød» angaaende ordningen av handelsforholdene. Ogsaa ved mottagelsen av den norske svarnote kom det saaledes tydelig frem at for Tyskland gjaldt det meget mer de økonomiske spørsmåal end selve ubaatresolutionen.

Omtrent samtidig blev der fra offcielt tysk hold meddelt i Kristiania at det som fra tysk side blev fundet særlig ubetryggende ved fiskeavtalen mellem Storbritannien og Norge, var den omstændighet at de 15 % som betingelsesvis kunde utfores til Tyskland, skulde beregnes av det lopende aars faktiske fangst. Denne bestemmelse hadde nemlig tilfølge at de tyske myndigheter savnet et fast holdepunkt for et overslag over den minimumsmængde av fisk som kunde paaregnes, noget som ogsaa vanskeliggjorde kalkulation over de tilforsler av redskaper og raastoffer det vilde være regningssvarende for Tyskland aa la tilflytte de norske fiskerier. Til dette kom at der fra tysk side blev næret frygt for at Storbritannien skulde slaa ind paa den

politik ved aa innskranke tilførselene av raavarer til de norske fiskerier aa begrænse den norske totalfangst og paa denne maate ogsaa de 15 %. Der blev derfor uttalt ønske om at de 15 % skulde beregnes principalt paa grundlag av fangsten i 1915, subsidiært paa grundlag av gjennemsnittsfangsten i de sidste 5 aar.

Det tyske ønske som her blev fremsat, stemte i realiteten fuldt ut med de norske interesser. Den fungerende norske fiskeridirektør gjorde nemlig gjældende at han ansaa «det absolut umulig i praksis aa benytte *the actual cash* i dette uttryks egentlige betydning som grundlag for beregningene», idet en paa-lidelig statistik over utfaldet av aarsfangsten overhodet ikke kunde skaffes paa det tidspunkt da der maatte tages stilling til eksportfordelingen. Provianteringsdepartementet sluttet sig til fiskeridirektøren og uttalte at det eneste tilfredsstillende grundlag for en beregning av de 15 % var aa benytte eksportstatistik-kens gjennemsnit for de sidste 5 aar og til dette lægge det beregnede indenlandske forbruk. Ihlen bad da i en skrivelse av 5. december 1916 legationen i London om aa meddele den britiske regjering at den norske regjering hadde til hensigt aa beregne de i fiskeavtalens artikkel 12 omhandlede 15 % paa den av Provianteringsdepartementet foreslaatte maate. Det heter i skrivelsen: «Jeg forutsætter at den britiske regjering intet har at bemerke dertil, men finder det dog rigtigst at underrette den om forholdet.»

Imidlertid var forhandlingene om en handelsavtale med Tyskland blit gjenoptat i Kristiania den 17. november. Men det viste sig snart at der opstod temmelig mange formuleringsvanskeligheter, og en række av de tyske ønsker blev tilbakevist av den norske regjering. Det blev samtidig fra tysk side git tilkjende at noget ialfald maatte nordmændene foreta med ubaatresolutionen. Dette hadde tilfølge at der den 2. december blev ntstedt følgende instruks for den norske marine:

Den kongelige resolution av den 13. oktober 1916 blir at anvende saaledes at det er tillatt krigførende magts krigsundersandsbaat at søke norsk omraade naar det er nødvendig paa grund av haardt veir eller havari eller for at redde menneskeliv.

Det blev derpaa ordnet saaledes at de tyske banker straks fik utbetalt et laan paa 7½ million kr. til trods for at handelsavtalen endnu ikke var bragt i orden.

Det kan sies at paa den her skildrede maate blev krisen mellem Tyskland og Norge efterhvert forhandlet bort uten at det er mulig aa paaavise noget bestemt tidspunkt da vendingen indtraadte.

Omkring midten av januar 1917 syntes imidlertid begge parter aa være blit paa det rene med at istandbringelsen av en endelig handelsavtale vilde kræve en langvarig fortsættelse av underhandlingene. Der blev da opnaadd enighet om aa bringe den akutte konflikt ut av verden ved to foranstaltninger. For det første skulde der træffes en midlertidig handelsavtale i paavente av en senere endelig ordning. For det andet skulde selve ubaatresolutionen ændres i overensstemmelse med instruksen av den 2. december.

Den foreløbige handelsavtale blev truffet den 23. januar 1917 ved en brevveksling mellem herrene Büsing og Scheel. Den gik ut paa følgende:

Baade Tyskland og Norge erklærte at de gjensidig vilde sende varer til hverandre efter evne. Dog skulde der tages hensyn til de to lands eget behov. Norge gjorde desuten det forbehold «at det bare kan tillate utførsel i den utstrækning det ikke er bundet ved allerede bestaaende avtaler med andre land» (*dass es eine Ausfuhr nur insoweit gestatten kann, als es nicht durch bereits bestehende Abmachungen mit anderen Ländern gebunden ist*). Tyskland forpligtet sig til snarest mulig aa gi utførselstilladelse for de fra norsk side bestilte og færdige maskiner, dog med visse forbehold, saaledes under den forutsætning at de ikke blev krævet av paatrængende militære behov. Norge forpligtet sig til indtil 1. mars 1917 ikke aa utstede utførselsforbud for nikkel, molybdæn, kalciumkarbid, ferrosilicium, Norgessalpeter og fiskekonserver. Desuten forpligtet den norske regjering sig til aa bistaa med avslutningen av det tyske valntalaan i Norge.

Ændringen av ubaatresolutionen fandt sted ved en kongelig resolution av den 30. januar 1917. Denne opretholdt det principielle forbud mot krigsundervandsbaaters bruk av norsk sjøterritorium i den gamle form. Men den lempet paa resolutionens oprindelige ordlyd, som bare gav dem adgang naar de «paa grund av haardt veir eller havari søker norsk omraade for at redde menneskeliv»; i denne passus blev der nemlig indskutt et «eller», slik at adgang blev git naar baaten sokte norsk omraade

«paa grund av haardt veir eller havari eller for at redde menneskeliv».

Den nye ordlyd var paa forhaand blit godtat fra tysk side, og den 9. februar 1917 meddelte Michahelles at den tyske regjering nu «gav avkald paa en videre drøftelse av de norske anførsler og betragtet affæren som ordnet» (*Demgemäss verzichtet die Kaiserliche Regierung auf weitere Erörterung der Norwegischen Ausführungen und betrachtet den Zwischenfall als erledigt*).

Foranledningen til den norske ubaatresolution av 13. oktober 1916 var klar for alle. Forbudet var en protest og et mottræk mot den hensynsløse krig de tyske ubaater førte mot den norske handelsflaate endog like utenfor byene i Nordnorge. Utviklingen av konflikten derimot og ikke mindst den sluttelige bilæggelse av den maatte for samtiden staa i et noksaa gaadefuldt skjær. Det var vanskelig aa finde sammenhængen mellem de sterke trusler tyskerne kom med den 20. oktober og deres senere holdning. Den 20. oktober krævet de uten videre ubaatresolutionen tat tilbake. Sidst i januar noiet de sig med en ændring, som i det væsentligste bestod i at ordet «eller» blev skutt ind i en ikke helt sproglig heldig redigert sætning. Først en gjennemgaaelse av samtlige dokumenter gir forklaringen. Den viser at vi her staar ved ett av de tilfælde fra den politiske historie da der er bruk for en økonomisk fortolkning av kjendsgjærningene. Det synes nemlig med utvetydighet aa fremgaa av dokumentene at det tyskerne egentlig vilde opnaa var en sikkerhet for aa faa ialfald en viss minimumsmængde av den norske fiskefangst og for at ikke nordmændene efter nye paatryk fra England skulde utstede utførselsforbud for enkelte varer tyskerne trængte dels til sin konsumtion, dels til sin krigsforsel. Selv om den midlertidige avtale av 23. januar 1917 var utstyrt med tungtveiende forbehold fra norsk side, fandt den tyske regjering at der ialfald var opnaadd nogen handelspolitisk garanti. Ubaatresolutionen spilte da en mindre rolle. Affæren med den kunde ansees som «erledigt», da der var foretat en i realiteten litet betydningsfuld redaktionel ændring.

Men i lys av den sammenhæng som saaledes er blit klarlagt, viser det sig at ogsaa konflikten med Tyskland om ubaatresolutionen i virkeligheten utgjør et kapitel av Norges økonomiske historie under verdenskrigen.

VIII.

KOBBERAVTALEN OG KONFLIKTEN MED STORBRITANNIEN

Hvor det gjaldt kobber, stod Norge i den stilling samtidig aa være importerende og eksporterende. Tingen var den at de kobbervarer Norge trængte, væsentlig utgjordes av sterkt forædlede artikler særlig av elektrolytisk kobber, mens den kobberproduktion landet selv hadde, bestod i utvinding av kobberholdige ertser som det ikke var mulig aa faa tilstrækkelig forædlet ved indenlandske verker.

De norske kisgruber var indtil utbruddet av krigen i jevn utvikling. Kis hadde litt efter litt fortrængt svovel som raastof ved fremstillingen av svovelsyre, slik at en række svovelsyrefabrikker anskaffet sig ovner for avrostning av kis. Den under processen faldende avbrand, som indeholder kobber og jern, blev saa sendt til ekstraktionsverkene for aa faa kobberet trukket ut, og det resterende produkt — *purple ore* — blev solgt som jernmalm. For imidlertid aa faa de nordiske svovelsyrefabrikker til aa gaa over til bruken av kis istedenfor svovel og bygge sine ovner om med det oiemed, maatte de norske kisgruber levere dem sit i kisen indeholdte svovel til forholdsvis lave priser. Derfor blev kobberavbranden i økonomisk henseende grubenes hovedprodukt. Denne maatte imidlertid sendes til utlandet for aa bli videre bearbeidet, dels til et nybygget ekstraktionsverk i Helsingborg, dels til fjernere steder.

Paa det tyske og engelske marked blev den norske kis indarbeidet i aarene umiddelbart før verdenskrigen; til aa begynde med hadde den en haard konkurranse med den kis som det mæg-

tige Rio-Tinto-selskap utvandt i Spanien; Rio Tinto kunde nemlig levere billige produkter paa grund av den lave spanske arbeidsløn. Naar likevel den norske kis litt efter litt vandt terræng, skyldtes det særlig at den var praktisk talt fri for visse skadelige bestanddeler som arsen og selen.

Til aa begynde med var den norske kisproduktion blit startet med væsentlig utenlandsk kapital, men i aarene umiddelbart før verdenskrigen hadde nordmænd begyndt aa kjope sig ind som aktionærer i de utenlandske selskaper og starte enkelte kisforetagender med helt norsk kapital.

Den samlede norske produktion var i 1913 drevet op til 500 000 ton; den fordelte sig med 420 000 ton paa svovelkis med over 1 % kobber — saakaldt «kobberholdig svovelkis» — og 80 000 ton paa svovelkis med under 1 % kobber — saakaldt «kobberfattig svovelkis». Av denne produktion fandt 74 000 ton avsætning i Norge, 90 000 blev eksportert til Sverige, 14 000 til Danmark, 139 000 til Storbritannien, 26 000 til Frankrike og 43 000 til Russland. Resten, 114 000 ton, gik til Tyskland, Holland og Belgien; det blev almindelig antat at saagodtsom hele denne eksport var slutbestemt for det tyske marked.

Kisgrubene horte til de bedrifter som fik delvis arbeidsstans i tiden umiddelbart efter krigsutbruddet og som hadde vanskeligheter av forskjellig slags for de paany kunde komme i ordentlig drift. I 1914 blev derfor ogsaa eksporten 65 000 ton mindre end i 1913; der var forøvrig et sterkt fald i utførslen til Storbritannien og en sterk stigning i utførslen til Sverige. Aaret 1915 derimot var baade kvantitetsmæssig og prismæssig et hoikonjunkturrelt aar for de norske kisgruber; F. H. MÜNSTER har betegnet det som «et av de bedste aar i grubenes historie». Totalproduktionen gik i 1915 op i 530 000 ton; av disse var 465 000 ton «kobberholdige». Prisene var sterkt stigende. Dette skyldtes at tyskerne, som var stængt ute fra verdensmarkedet for svovel og Rio-Tintokis, meldte en ny stor efterspørsel; eksporten paa Tyskland, som i 1914 hadde været nede i 109 700 ton naar partiene til Holland og Belgien regnes med, var i 1915 over 210 000 ton.

Utsigtene for 1916 blev derfor fra grubehold betegnet som meget lyse. I februar gik imidlertid arbeiderne ved de norske bergverker til streik; arbeidsstansen utviklet sig efterhvert til en storkonflikt som saa ut til aa true hele produktionslivet; der blev vedtat en lov om tvungen voldgift, og fra grubeselskapenes

side blev det hævdet at de av voldgiftsretten paabudte lønninger laa for hoit i forhold til prisene. Til dette kom at da grubene igjen blev sat i drift efter streiken, var hele situationen blit en anden.

Dette skyldtes importforholdene. I det første krigsaar var indførslen av kobbervarer gaat ganske npaaklagelig. Men utpaa senhøsten 1915 lyktes det den britiske regjering, særlig ved hjælp av en brancheavtale med de ledende amerikanske kobbereksporører, aa faa stillet hele den amerikanske kobberekспорт under engelsk kontrol. Avtalen var ikke blit offentliggjort, og mellem de norske importører vakte det stor forbauselse da en hel række av dem i december 1915 fik meddelelse om at deres ordres over i Statene ikke kunde effektueres. De fleste negtelser skyldtes den omstændighet at bestillingene var gjort hos amerikanske firmaer som ikke var blit med paa brancheavtalen og som derfor ikke fik sine varer igjennem den britiske kontrol. Blandt andet oplevet Bergens kommune at de kobberkabler den trængte til utbygningen av fjernledningen fra Samnanger, ikke kom avsted.

Den norske minister i London gjorde straks forestillinger, men blev møtt av Sir Eyre Crowe med det svar at Norge ikke kunde vente sig velvilje, da englænderne i hoi grad misbilliget den norske kobberekспорт til Tyskland. Samtidig meddelte den norske minister i Washington at ingen kobbervarer kunde tages hjem fra Statene uten tilladelse fra den britiske konsul i New York.

Som forholdene nu hadde utviklet sig, bestemte de norske importører av kobbervarer sig til aa prøve aa faa istand en brancheavtale med Storbritannien, og i mars 1916 drog direktor SEM og verkseier AMUNDSEN som norske forhandlere over til London i den anledning. Imidlertid blev det meddelt dem av Foreign Office at grundlaget for en forstaaelse maatte søkes i et norsk utførselsforbud paa kobber.

Fra britisk side blev der ogsaa foretat positive skridt for aa faa den norske regjering til aa utstede et slikt forbud. Den 7. april 1916 sendte minister Findlay en skrivelse til den norske utenriksminister om kobbersaken. Den var ledsaget av et memorandum om «en foreslaat ordning for utveksling av norsk kobber og kobberholdige produkter mot forædlet og bearbeidet oversjøisk kobber». Memorandumet bestod av 10 punkter. Det første indeholdt krav om at den norske regjering skulde utstede eksportforbud for alt kobber og alle kobberholdige produkter (*copper*

containing products) medmindre eksporten skedde i utveksling for bearbejdede kobbervarer av samme vekt i kobber som den eksporterte raavare. Dog skulde Danmark og Sverige faa sine vante kobbermængder fra Norge uten utveksling. Importen til Norge skulde foregaa gjennem en brancheforening, som blev kaldt Metalkonsumentenes Forbund (*Metal Consumers Union*). Der skulde fastsættes et minimum for eksporten til Storbritannien av kobber og svovelkis (*copper and Pyrites*). Storbritannien skulde ialt være forpligtet til aa motta en eksport av indtil 10 000 ton kobbervegt fra Norge, mens større eksport maatte gjøres til gjenstand for særoverenskomst.

Følgeskrivelsen var holdt i en ganske usedvanlig tone; et enkelt avsnit av den fortjener aa gjengives i sin helhet som et uforbeholdent uttryk for de stemninger det norske kobberspørsmål vakte paa britisk hold:

Jeg ønsker aa fremhæve at saavidt min regjering kjender til er der ingen anden nøitral stat som eksporterer til Storbritanniens fiender raavarer for tilberedning av krigsammunition og paa samme tid venter at Storbritannien skal lette dens import av samme vare. Det er praktisk talt sikkert at kobber eksportert fra Norge blir brukt til fremstilling av de granater som dag efter dag volder død og uforhet mellem soldatene fra Storbritannien og dets allierte. Det er endog sandsynlig at kobber gravet ut i norske gruber utgjør deler av det materiale som blir brukt ved konstruktionen av de undervandsbaater som «med behørig agtelse for de nøitralles rettigheter» (*with due consideration for the rights of neutrals*) har odelagt saamange norske skibe og dræpt og saaret ikke faa norske sjømænd. Den inflaterte pris paa norsk kobber er i virkeligheten en pris paa blod, — paa blod fra de venskabelige folk som Norge vilde se hen til i farens stund og som Norge er avhængig av ikke bare for en fortsættelse av landets nuværende velstand og uavhengighet, men ogsaa for opretholdelsen av sin position som en av verdens første sjofarende nationer.

Ihlen svarte den 13. april. Han uttalte at han senere vilde komme tilbake til kobberspørsmålet, men straks ønsket «at fremhæve at den norske regjering ved avgjørelser at træffe angaaende norske borgeres frie utførsel av landets egne produkter ikke kan la sig lede av hensynet til en omstændighet som den at vedkommende artikler av den britiske regjerings motparter anvendes til fabrikation av krigsmateriel». Ihlen fremhævet videre at den britiske regjering ikke nogengang under krigen hadde hæv-

det den opfatning «at det skulde paahvile en noitral stat pligt til at hindre sine borgere i at sælge til de krigforende artikler som kan være disse til nytte, en opfatning som forøvrig, om den fra norsk side skulde befulgges, vilde bevirke at ikke alene utforslen til Englands motparter, men ogsaa den nuværende utforsel til England av en række for krigen vigtige artikler maatte bli at stanse». Ihlen nævnte videre at «den norske regjering alene er herre i avgjørelsen av det spørsmål» . . . «hvilke forfaininger den til enhver tid maatte anse hensigtsmæssige i anledning av tilfælde i hvilke tyske undervandsbaater uten varsel har sænket norske fartoier og derved forvoldt norske borgeres død». Han sluttet med aa si «at Norge ikke føler sig i en særlig avhængighet til noget bestemt land eller i nogen anden avhængighet til noget land end den som i almindelighet følger derav at intet land er sig selv nok».

Noget senere fortsattes notebyttet om selve kobberspørsmålet; i juni var det naadd saa langt at Utenriksdepartementet fandt aa maatte indkalde repræsentanter for kisgrubene for aa sikre sig deres medvirkning. Ved en skrivelse av den 19. juni blev de indbudt til et mote i Nobelinstituttets lokaler den 17. juli. Utenriksministeren meddelte dem her at der vilde bli lagt eksportforbud paa den kobberholdige svovelkis og samtidig paalagt producentene av denne kis en kompensationspligt likeoverfor England. Han opfordret de fremmotte til aa komme med forslag til en ordning som kunde gi en retfærdig fordeling av kompensationspligten paa de forskjellige firmaer.

Gruberepræsentantene forhandlet efter dette sig imellem. De blev tilslut staaende ved et forslag til dannelse av en forening som skulde bestaa av samtlige de gruber eksportforbudet vilde komme til aa berøre. Denne forening skulde paata sig kompensationspligten og samtidig faa alle licenser til de noitrale markeder. Imidlertid fremholdt de gruber som producerte svovelkis med under 1 % kobber, at de maatte faa staa utenfor foreningen, idet deres kis ikke indeholdt salgbart kobber og derfor blev betegnet enten som «kobberfattig svovelkis» eller ret og slet som «svovelkis». Utenriksministeren gjorde opmerksom paa at han antok det kunde bli vanskelig aa holde svovelkisen utenfor avtalen med Storbritannien, men han godtok dog den ordning at de kobberfattige gruber ikke blev med paa organisationen. De andre dannet «Forening for eksport av norsk kobberholdig svovelkis», som

oprettet et centralkontor i Kristiania; paa generalforsamlingen skulde medlemmene ha stemmeret i forhold til sin eksport i ton, dog ingen mer end 4 stemmer. Deltagerne i denne organisation, som oftest kort blev kaldt «Kiseksportforeningen», var Foldal Gruber, A. Huitfeldt & Co., Nils Junl & Co., grubene i Reitan og Meraker, Løkkens Verk, Røros Kobberverk, Røstvangen, Sulitelma, Svano og Vigsnaes.

Imidlertid hadde Utenriksdepartementet i samarbeide med sakkyndige stillet op paa norsk et utkast til avtale om kobberutveksling. Det fremgaar av Utenriksdepartementets skrivelse til Protokolkomiteén av 13. juni 1919 og av utenriksminister Ihlens uttalelser i Stortingets eftermiddagsmote den 20. november samme aar at der senere blev fulgt følgende fremgangsmaate: Utenriksdepartementet oversendte til den britiske legation en note avfattet paa norsk med meddelelse om at den norske regjering paa visse betingelser var villig til aa utfærdige eksportforbud for «kobber, kobbermalm, kobberholdig svovlkis, kobberholdig kisavbrand». Den britiske legation svarte med et forslag som begyndte med en oversættelse av den norske tekst. De fire vare-sorter var her gjengit med ordene «*Copper, Copper Ore, Pyrites containing Copper, Purple Ore containing Copper*». Utenriksdepartementet foretok, efter hvad der er blit oplyst, ikke nogen prøvelse av den britiske tekst, og notebyttet gik videre. Den 28. august blev den norske regjerings vilkaar for aa utstede utforselsforbudene oversendt til den britiske legation i sin endelige form. Den 30. august skrev Findlay til Ihlen at den britiske regjering «godtok avtalen og forsikringen i denne form». Den 29. august hadde Ihlen meddelt den tyske minister at utforselsforbud kunde ventes aa utgaa paa norsk kis. Den 1. september paabød Utenriksdepartementet utforselsforbud for «kobber, ubearbeidet, kobbermalm, kobberholdig svovlkis, kobberholdig kisavbrand», samt kobberlegeringer og kobberprodukter.

Hovedpunktene i den saaledes indgaatte kobberavtale var følgende:

Utforselsforbudene blev utstedt under forutsætning av at dispensationer for eksport til krigforende land kunde gives «paa betingelse av at Norge inden 60 dage fra utforselsdatoen fra disse lande eller med dem som mellemed mottar samme kobbermængde i form av kobbervarer eller varer som indeholder kobber med fradrag av 5 % spild ved raffinering og forarbeidelse, og til

Sverige, Danmark og Holland paa den maate at disse land til eget forbruk faar et kvantum som ikke overskrider hvad de i de sidste aar har importert til eget bruk. Forsaavidt angaar kobberholdig svovlkis (*Copper containing Pyrites*) skal disse kvanta ikke overskride for Sverige 110 000 ton pr. aar, for Danmark 20 000 ton pr. aar, idet disse kvanta omtrent utgjør gjennemsnitseksporten av denne vare fra Norge til nævnte land i aarene 1912—15.»

Under forbehold av at ikke militære krav stilte sig iveien, skulde den britiske regjering til gjengjæld tilstaa en import til Norge av indtil 8 000 ton av kobber og kobbervarer til landets eget behov i bytte mot eksportert norsk kobber og kobbermateriel. I betragtning av at kobberimporten fra Amerika til Norge hadde været stanset i flere maaneder og at de norske gruber hadde hat streik, vilde den britiske regjering ikke gjøre nogen indvending mot at Norge umiddelbart efter utstedelsen av eksportforbudene fik importert indtil 3 000 ton kobber og kobberprodukter uten hensyn til den kobbermængde Norge straks maatte være istand til aa levere i bytte.

De norske kompensationsvarer skulde ialt indeholde 8 000 ton kobber og bestaa av bessemerkobber, kobbermalm, kobberholdig svovelskis og kobberholdig kisavbrand; de skulde leveres til en pris som den norske eksportør og den britiske importør skulde komme overens om. Utvekslingen skulde altsaa finde sted ton mot ton.

For hver ton norsk svovelskis (*Pyrites*) som blev skibet til Holland og konsignert til den nederlandske Oversea Trust, vilde den britiske regjering tillate fri passage fra Rotterdam til Norge av 1 ton jern eller staal forutsat at dette ikke kunde skaffes fra Storbritannien.

I betragtning av at den britiske regjering saa snart som mulig indrømmet eksporttilladelse eller skibningstilladelse for indtil 3 000 ton kobber gav den norske regjering den britiske regjering en forkjopsret (*a first call*) til alle lagre og al produktion av svovlskis (*Pyrites*) i Norge indtil der i form av svovlskis (*Pyrites*) er eksportert til Storbritannien den kobbermængde som behoves som vederlag for de ovennævnte 3 000 ton».

I enkelte av de senere trykte officielle dokumenter som omhandler denne sak, findes der vendinger som synes aa bygge paa den opfatning at avtalen om de 3 000 ton kobber skulde være blit sluttet senere end den egentlige overenskomst. Dette er ikke

rigtig. At den britiske regjering skulde tillate uopholdelig import til Norge av 3 000 ton kobber staar uttrykkelig nævnt i punkt 1 av den egentlige avtale. Bestemmelsene om det britiske «*first call*» er ogsaa en bestanddel av selve overenskomsten, men findes foiet til denne som et sidste og særskilt ledd. I den britiske ministers korrespondanse om saken blev gjerne dette tillæg betegnet som «*the assurance*», mens resten av overenskomsten blev kaldt for «*the agreement*». Det er muligens denne uttryksmaate som har ført til misforstaaelsen.

Den 8. september utgik der en skrivelse til toldautoritetene som fastsatte grænsen for den kobberholdige kis til en kobbergehalt paa $\frac{1}{2}$ %. Efter denne cirkulærskrivelse skulde altsaa den kis og den kisavbrand som var saa kobberfattig at den holdt under $\frac{1}{2}$ % kobber, fremdeles kunne utføres frit uten hensyn til utførselsforbudet av den 1. september.

Cirkulæret av den 8. september fremkaldte en skarp verbalnote fra den britiske legation av den 21. september 1916. I denne note meddeles at den britiske legation hadde indgit indberetning til sin regjering om cirkulæret av den 8. september; den hadde da faat i paalæg aa underrette den norske utenriksminister om at den britiske regjering ansaa ntstedelsen av dette cirkulære som et klart brudd paa (*a distinct breach of*) kobberavtalens bestemmelser om «*Pyrites containing copper*». Instruksionene gik videre nt paa aa erklære at naar den norske regjering holdt den omtalte klasse av kisarter utenfor eksportforbudet, betegnet dette et brudd ikke bare paa avtalens bokstav, men ogsaa paa dens aand (*a breach not only of the letter, but of the spirit, of the Agreement*). Det blev nævnt at det var særlig den frie eksport fra Stordo, Bossmo og Bjorkaasen gruber som efter britisk opfatning indeholdt et avtalebrudd.

Det norske utenriksdepartement svarte den 29. september at det fandt «paa sin side ikke at kunne tilbakeholde den bemerkning at den opfatning som den britiske regjering nu gjør gjældende av uttrykket «*Pyrites containing copper*» er den norske regjering helt uforstaaelig». Naar der nemlig i avtalen blev brnkt uttrykket «*Pyrites containing copper*», maatte jo dette ha en eller anden mening. Men forholdet er at der overhodet ikke eksisterer norsk «*Pyrites*» som er helt fri for kobber. Er denne kobbergehalt imidlertid saa liten at ekstraktion er udelukket, sættes den baade fra et teknisk og kommerceielt standpunkt ut av betragtning.

Hadde det været meningen aa bringe ogsaa denne kobberfattige kis ind under avtalen, maatte der ha været brukt uttrykket «*Pyrites*» alene. Utenriksdepartementet fremhævet ogsaa at kobberavtalen var en overenskomst om utveksling av kobber, idet kobbergehalten i de opregnede artikler skulde brukes som ekvivalens for det kobber avtalen tilsikret Norge. Men kobbergehalten i de kobberfattige «*Pyrites*» var saa ubetydelig at den ikke godt kunde tjene som kompensationsobjekt. Det kunde derfor ikke være avtalens hensigt aa omfatte disse kisserter. Naar den norske regjering hadde sat grænsen helt nede ved en halv procent, «er det hævet over enhver tvil at den under enhver omstændighet er paa den sikre side».

Notevekslingen sidst i september 1916 bragte altsaa for en dag at ialfald paa det tidspunkt var der uenighet mellem de to kontraherende parter om den viktigste avgrænsningsbestemmelse i hele kobberavtalen. Hvordan var denne uenighet opstaat? Hvem hadde skylden for den? Om dette har der efter krigen været fort en ganske forbitret diskussion. Den 11. mars 1919 oversendte nemlig kiseeksperten ingeniør L. J. DORENFELDT en skrivelse til Stortinget med meget skarpe beskyldninger mot utenriksminister Ihlen i denne anledning, og skrivelsen gav anledning til livlige droftelser i pressen, til en utførlig indstilling fra Odelstingets Protokolkomité av den 21. juli 1919 og endelig til en debat i Stortinget. Paa grundlag av de efterhvert fremkomne oplysninger og de dokumenter som staar til raadighet, synes sammenhængen aa kunne fremstilles paa følgende maate:

Da den norske regjering var kommet til det resultat at den for aa opnaa import av elektrolytisk kobber til trods for den britisk-amerikanske brancheavtale fik gaa med paa aa stanse den frie utførsel av kobberkis fra Norge, lot den efter konferanse med sakkyndige utarbeide et forslag paa norsk til avtale med den britiske regjering. Dette utkast burde Utenriksdepartementet ha latt oversætte til engelsk med bistand av de samme sakkyndige som hadde hjulpet til ved avfattelsen. Der er da ingen tvil om at det norske faguttryk «kobberholdig svovlkis» vilde være blit rigtig oversat med det tilsvarende engelske kommercielle uttryk «*cupreous Pyrites*»; de norske gruber hadde avsluttet mange kontrakter paa engelsk om leveranse av denne vare. Istedenfor sendte Utenriksdepartementet forslaget til den britiske legation paa norsk. Legationen lot det saa oversætte til engelsk. Der er

neppe nogen grund til aa anta at legationen valgte oversættelsen «*Pyrites containing copper*» med nogen tanke paa aa ændre realiteten; «kobberholdig» er saaledes i almindelige norsk-engelske leksika oversat bl. a. paa denne maate; og paa det tidspunkt da oversættelsen fandt sted, hadde desuten neppe nogen tænkt paa andet end kobber i forbindelse med avtalen. Det er yderligere saagodtsom paa det rene at den britiske legation ikke kan ha benyttet fagkyndig hjelp til oversættelsen. Det sidste av de norske tekniske uttryk «kobberholdig kisavbrand» er nemlig oversat med «*purple ore containing copper*», uagtet *purple ore* er det produkt som blir tilbake av avbranden naar kobberet er trukket ut; denne sidste oversættelse var saaledes — for aa citere Dorenfeldt — «en nonsens». Da nu teksten kom tilbake til det norske utenriksdepartement oversat til engelsk, foretok departementet ingen sakkyndig kontrol av den engelske tekst.

Hvorfor Ihlen ikke lot denne kontrol foreta, lar sig imidlertid ikke bringe paa det rene. Det er mulig at han har tænkt sig at de britiske uttryk bare har indeholdt en oversættelse og en rigtig oversættelse av det norske forslag. Nu var imidlertid forholdet det — som repræsentanten Konow fra Hedemarken gjorde opmerksom paa i stortingsdebatten den 20. november 1919 — at mens Findlay ikke kunde norsk, behersket Ihlen ikke engelsk. Dette moment burde selvfølgelig ha tilsagt Ihlen aa la den engelske oversættelse gjennemgaa grundig og av sakkyndige. Naar det likevel ikke blev gjort, er der en mulighet for at Ihlen har næret visse mistanker paa dette punkt og været ængstelig for aa reise dissenser som kunde føre til nye vanskeligheter. To ting taler for dette. For det første uttalte Ihlen paa møtet med grubenes repræsentanter i Nobelsalen i juli at det kanskje kunde ha sine vanskeligheter aa faa holdt den kobberfattige kis utenfor avtalen. For det andet blev grænsen for den kobberholdige kis i eirkulæret av den 8. september sat ved en kobbergehalt av 0,5 %, uagtet den koutumemæssige grænse blev trukket enten ved 1 % eller ved 0,75 %; hadde Ihlen kjendt sig helt sikker i sin sak, vilde der ikke ha foreligget nogen grund til aa utvise denne særlige forsigtighet.

Ingen vil imidlertid kunne negte at saa store interesser som der stod paa spil for Norge, vilde det ha været greiere om Ihlen fra først av hadde gjort et forsøk paa aa faa forholdet helt klart præcisert og i det norske utkast til forslag likefrem hadde nævnt

den avgrænsning av kobbergehalten som fra norsk hold var blit ønsket. Det var neppe nogen heldig tanke aa stole paa at uklarhet kunde utnytted fra norsk side. Det er nemlig en gammel erfaring baade i politiske og kommercielle forhold at naar en avtale skal fortolkes, vil tvetydigheten komme til aa gaa ut over den svakere part. Et moment til burde ha talt for aa bringe forholdet i orden med det samme. Erfaringene fra verdenskrigen gik nemlig ut paa at jo længer krigstilstanden varte, des vanskeligere var det for de noitrale land aa opnaa rimelige avtaler med de krigforende.

Disse erfaringer slog til ogsaa her. Alt da sirkulæret av den 8. september blev sendt ut, var situationen blit en anden. Englænderne var kommet paa det rene med at tyskerne for sine krigsformaal ikke bare kunde nyttiggjøre sig det norske kobber, men ogsaa og i kauske endda hoiere grad den norske svovel. Desuten var der begyndt aa gaa rygter om at tyskerne hadde opdaget metoder som muliggjorde en fordelagtig uttrækning av kobberet ogsaa fra den fattigste kis. Englændernes interesse i aa hindre den norske kiseksport til Tyskland gik derfor videre i september end paa det tidspunkt i juni da det norske forslag var blit oversat til engelsk. Nu var ordlyden i den engelske tekst blit slik at englænderne med stor formel ret kunde gjøre krav paa aa faa stanset al kiseksport, ikke mindst fordi Ihlen i sin skrivelse av den 28. august uttrykkelig hadde nævnt at den norske regjering med enkelte ændringer godtok «det med den britiske legations note av 31. juli oversendte utkast», og dette utkast indeholdt den engelske tekst til avtalen. Da samtidig den britiske legation stanset avsendelsen av de 3 000 ton elektrolytisk kobber, hadde nordmændene efter noten av den 21. september valget mellem aa utvide forbudet eller aa la kobberavtalen fare.

For en etterpaabetragtning synes denne sidste utvei aa maatte ha hat meget for sig. Men den 11. oktober hadde den norske regjering besluttet aa boie sig og overlevere den britiske legation et utkast til bestemmelser om utvidelse av eksportforbudet. Dette blev godtat.

Med denne meddelelse fra norsk side var imidlertid veien ikke blit helt klar for en forstaaelse. Da det kom til stykket, var nemlig englænderne ikke tilfredse med bare aa ha forkjøpsret til al norsk svovelkis i tiden indtil de 3 000 ton var blit kompensert. De krævet ogsaa aa faa anledning til aa slutte en positiv kontrakt

om kjøp av kompensationskvantumet. Den britiske regjering lot Norges værste konkurrent paa kismarkedet, The Rio Tinto Company, optræ som kjøper. Kiseksportforeningen hadde meget liten lyst til aa slutte nogensomhelst kontrakt med Rio-Tinto-selskapet, idet den fandt at det vilde betegne en alvorlig fare for den fremtidige norske kiseksport om dette fik anledning til aa optræ paa verdensmarkedet som sælger av norsk kis. Til dette kom at Rio-Tinto-selskapet bod priser som laa langt under noteringene for kis i de nordiske land og som med oieblikkets produktionsutgifter vilde bli tapbringende for mange av de norske gruber; da utgiftene desuten viste en stigende tendens, var betænkelighetene desto større. Men da Ihlen kom paa det rene med at Rio-Tinto-kontrakten var et vilkaar for den norske kobberimport, la han al sin indflydelse i vegtskaalen for aa faa Kiseksportforeningen til aa akseptere. Dette lyktes det da ogsaa tilslut for ham aa opnaa ved aa rette en meget sterk appel til grubene om først og fremst aa ta hensyn til landsinteressene. Sidst i oktober blev kontrakten undertegnet.

Rio-Tinto-kontrakten er et av de mange eksempler fra verdenskrigens tid paa at en avtale sluttet av en norsk næringsorganisation i realiteten danner et ledd i den nationale handelspolitik. Med fuld tydelighet er dette kommet til uttrykk i kontraktens artikkel 1. Her heter det: «Sælgerne sælger og kjøperne kjøper det overskudd av den norske kisproduktion som er tilgjengelig for eksport fra vore miner i Norge efterat der er blitt tildelt de svenske, danske og hollandske forbrukere det som til enhver tid er avtalt mellem regjeringene.» Desuten blev det i samme artikkel bestemt at leveransen skulde foregaa indtil der var blitt ydet et kobberindhold svarende til 3 000 ton; dog var der gjort det forbehold at dersom krigen sluttet for denne leveranse var færdig, skulde kontrakten ophøre.

Fra et rentabilitetssynspunkt var Rio-Tinto-kontrakten yderlig ufordelagtig for Kiseksportforeningen. Mens denne hadde avsat sine eksportkvantiteter paa de nordiske markeder for en pris pr. nnit svovel av ca. kr. 150, betalte Rio-Tinto-selskapet bare 30 ore pr. unit. For kobberet var prisene sat tilsvarende lavt. Ifølge artikkel 13 hadde rigtignok Rio-Tinto-selskapet forpligtet sig til ikke aa sælge kis til Sverige saalænge avtalen stod ved magt, men dette var det eneste forbehold av markedsræssig art selskapet hadde gaat med paa, og i en skrivelse til Findlay av den 24.

oktober 1916 hadde Ihlen lovet aa la Rio Tinto «faa eksporttillatelse for al den kis det kjøper, uten hensyn til hvorhen den blir skibet». Rio Tinto solgte nu 2 000 ton norsk kis om maaneden paa det danske marked til de der noterte høie priser og stak fortjenesten ved dette salg i sin egen lomme. Efterat kontrakten hadde været i virksomhet nogen tid bragte den de norske gruber tap paa hver ton kis som blev levert.

I sin skrivelse av den 24. oktober 1916 til den britiske gesandt forpligtet den norske utenriksminister sig ikke bare til aa gi knrante eksporttilladelser til Rio Tinto, men gav ogsaa to andre betydningsfulde lofter. For det første erklærte han at der saalænge Rio-Tinto-kontrakten var i kraft ikke skulde bli lagt nye eller særlige skatter eller avgifter paa kis. For det andet lovte han i lopet av dette samme tidsrum aa la utførselsforbudet for kobbervarer staa ved magt og i den utvidede form det skulde faa efter utkastet av den 11. oktober. Utvidelsen blev sat i verk paa grundlag av en skrivelse fra Finansdepartementet av den 30. oktober 1916. Det het her «at departementet for fremtiden under kobberholdig svovlkis og kobberholdig kisavbrand indbefatter saadanne produkter i alle tilfælder, hvor de indeholder kobber». Det blev indrømmet i skrivelsen at «da al norsk svovlkis indeholder kobber, vil saaledes for fremtiden utførselsforbudet omfatte al norsk svovlkis og kisavbrand».

I den situation som saaledes var opstaat, fandt de kobberfattige gruber aa maatte gaa sammen i en forening for aa vareta sine eksportinteresser. Deres organisation blev kaldt «Svovlforeningen». Den bestod av grubene Bossmo, Varaldso, Mælen, Vassfjeldet, Bjørkaasen, Stordø og Røsfjeldet, samt Undals Verk, Fosdalens Bergverksaktieselskap og Firmaet H. & F. Bachke i Trondhjem.

Forut for avslutningen av kontrakten mellem Kiseksportforeningen og Rio-Tinto-selskapet var der foregaat endel mundtlige konferanser mellem utenriksminister Ihlen og minister Findlay. Samtalene blev fort paa fransk. I en senere korrespondanse mellem de to herrer foreligger der meget motstridende uttalelser om det som var blit sagt. Det er ikke udelukket at sproglige misforstaaelser ogsaa her kan ha spillet ind. Ihlen forstod ialfald Findlay paa den maate at dersom han skaffet den britiske legation Rio-Tinto-kontrakten, som selvsagt ikke kunde kræves paa grundlag av kobberavtalen, og kontrakten omfattet alle de 3 000

ton som England skulde ha «*a first call*» paa, saa skaffet han Storbritannien nye store fordeler, og forutsætningen maatte da være den at Rio-Tinto-kontrakten traadte istedenfor bestemmelsen om forkjopsretten i kobberavtalen. Findlay benegter paa nogen maate aa ha frafaldt det britiske krav paa «*a first call*» for al norsk kis, og hævder at han heller ikke vilde hat nogen fuldmagt til aa frafalde denne forkjopsret som var sikret de britiske interesser i kobberavtalens «*assurance*». Under enhver omstændighet synes det aa maatte bebreides Ihlen at han ikke paa nogen maate skriftlig fik præcisert de forutsætninger han hadde gaat ut fra da han fik Rio-Tinto-kontrakten istand. Til hans undskyldning kan tjene den omstændighet at de avgjørende konferanser om dette spørsmål foregik netop i de dager da utbaat-konflikten med Tyskland stod paa høidepunktet og vel ogsaa var det vigtigste samtaleemne under samværet mellem ham og Findlay.

Imidlertid handlet det norske utenriksdepartement ut fra sin egen opfatning. Denne gik altsaa ut paa at da Rio-Tinto-kontrakten skulde være traadt istedenfor den britiske forkjopsret, hadde den norske regjering efter kobberavtalen ret til aa dispensere fra utforselsforbudet til krigforende land naar compensation skedde for kobbergehalten. Derfor blev der git dispensation for utforslen til Tyskland fra Stordo Kisgruber; da denne kis var særlig kobberfattig, kunde den forresten bare skaffe ubetydelige mængder raffinerte varer i utveksling.

Den britiske legation fik imidlertid snart rede paa dette forhold. Den 16. november rettet Findlay et brev til Ihlen med en alvorlig klage. Den 20. november svarte Ihlen at det var rigtig at der blev git dispensationer til Stordo gruber, men at den norske regjering fandt sig berettiget til dette. Den 24. november sendte da Findlay et nyt brev til Ihlen personlig; han uttalte at han var fuldstændig nenig i at Stordoeksporten til Tyskland kunde foregaa uten hindring av bestemmelsene i kobberavtalen, han erklærte at den britiske forkjopsret efter kobberavtalens «*assurance*» gjaldt al norsk kis indtil der var blit eksportert de 3000 ton kompensationskobber, og han antydte at der fra britisk side var villighet til aa indlede underhandlinger med den nydannede forening for de kobberfattige gruber.

Ved Findlay's protest blev den norske utenriksminister bragt i en meget vanskelig stilling. Da han nemlig i september hadde fortalt den tyske minister om kobberavtalen, hadde han uttryk-

kelig fremhævet at siden kobbergehalten i Stordokisen laa langt under en halv proeent, vilde der være fuld adgang for Norge til aa fortsætte eksporten av denne til Tyskland. Den 3. november hadde saa dr. Büsing hos krigsministeriet i Berlin utvirket at der var blit stillet til raadighet for Norge det kobber som var nødvendig til kompensation for Stordokisen. Dette var blit meddelt Ihlen den 7. november, og Michahelles hadde ved samme anledning sagt til Ihlen at kobbersporsmaalet nu fra tysk side blev betragtet som ordnet (*erledigt*). Nu kom Findlay's klage akkurat paa det tidspunkt da de tysk-norske forhandlinger om en generel handelsavtale var i god gjænge og Ihlen hadde grund til aa haabe at de tyske krigstrusler ikke vilde bli gjentat. Skulde saa kobbersporsmaalet bli bragt ind igjen i handelsforholdet mellem Norge og Tyskland, var der grund til aa tro at forhandlingene om vareutveksling vilde bli avbrutt fra tysk side og at truslene i noten av den 20. oktober igjen vilde bli aktuelle. Ihlen valgte da den fremgangsmaate aa la eksporten fra Stordo til Tyskland fortsætte indtil han kunde faa bragt den generelle handelsavtale med Tyskland i havn; overfor den britiske regjering fastholdt han samtidig sit standpunkt i kobbersaken.

Den situation som saaledes var opstaat, blev imidlertid efter de indberetninger som foreligger, set paa med mistillid i Storbritannien. Sidst i oktober hadde den britiske regjering underhaanden forsikret den norske regjering om at den var villig til aa yde hjælp mot et tysk angrep, men at en tysk-norsk krig ikke egentlig var ønsket paa alliert side. Den britiske ledelse var samtidig klar over at noget vilde Norge maatte komme til aa betale for en opretholdelse av freden. Da den nu ikke mottok meddelelse fra norsk side om utviklingen av forhandlingene med Tyskland, noget den forresten ikke hadde krav paa aa faa, blev den ræd for at nordmændene var ved aa gi tyskerne indrømmelser som kunde være skadelige for vigtige britiske interesser. Dette var i virkeligheten slet ikke tilfældet, idet den norske regjering — som fremhævet i forrige kapitel — hadde været meget varsom ved formnleringen av de forslag den fremsatte under de tysk-norske handelsforhandlinger. Men den britiske mistillid var der, og den tok eksporten fra Stordø til indtægt for sig.

Den 7. december 1916 blev ministeriet Lloyd George utnævnt. Paa alle omraader vilde det nye kabinet vise sin større energi.

Det varte heller ikke mange dagene før presset paa Norge blev forsterket.

Den 18. december 1916 overrakte blokademinister Lord Robert Cecil, som da var fungerende utenriksminister, to memoranda til minister Vogt. Det ene indeholdt klager over paastaatte brudd paa fiskeavtalen, det andet over brudd paa kobberavtalen. I memorandumet om kobberavtalen var det væsentlig svovelskiseksporten som blev fremhævet. I memorandumet om fiskeavtalen blev der ført fire klagemaal. De gik ut paa at den norske regjering ikke hadde meddelt resultatet av lageroptagelsen, at av fetsildseksporten til Tyskland skulde over 100 000 tonder fetsild være blitt utført i strid med avtalen, at den norske regjering ikke hadde undersøkt sandfærdigheten av de avgitte garantierklæringer, og at storstedelen av den fisk som var utført fra «saakaldt gammelt lager» dels var fanget efter den 18. august, dels var fanget med britiske redskaper. Det het i slutten av dette britiske memorandum: «Den engelske regjering er villig til aa tro at denne negligeanse er gjort med hensigt, men paa samme tid venter den at den norske regjering vil vise sin gode tro ved uten ophold aa foranledige en drastisk og grundig undersøkelse og ved aa la de tjenestemænd bli straffet om hvem det opdages at de har handlet mot overenskomsten.» Da Vogt tok ordet og fremhævet den vanskelige stilling Norge befandt sig i, svarte Cecil: «Her foreligger to overenskomster, og de maa opfyldes.»

Det britiske memorandum om fiskeavtalen foranlediget den norske regjering til den 22. december 1916 aa la Provianteringsdepartementet anordne en «fornytt kontroll av fiskevarer i beholdning den 18. august 1916». Enhver som fremdeles sat inde med fiskevarer av slik beholdning, blev paalagt aa indsende de for beholdningen utstedte attester til lensmand eller toldkammer med skriftlig begjæring om fornytt optælling og kontroll av partiene. Kontrolltællingen skulde utføres inden den 15. januar 1917. De gamle beholdningsattester skulde bare kunne benyttes ved eksporten naar de hadde faatt paategning om at kontrolltælling var foretat. Lensmændene og toldkamrene blev paalagt aa foreta kontrollen personlig eller ved autorisert betjent. Ved nyoptællingen skulde desuten varene spesifiseres.

Den norske regjering besluttet videre aa sende stiftamtmand GREGERS GRAM og amtmand Scheel over til London som ekstraordinære underhandlere for aa forklare de norske synsmaater.

Da imidlertid minister Vogt omtalte dette for Lord Cecil den 22. december, svarte han at det vilde være helt orkesløst aa sende norske delegerte til London. England krævet en tilfredsstillende opfyldelse fra norsk side av de avtaler som var indgaat, ikke nye forhandlinger.

Samme dag som denne samtale fandt sted i London, hadde provianteringsdirektor Pedersen rettet en skrivelse til den britiske minister i anledning av endel licenser for kulutforsler fra Storbritannien. Skrivelsen gjaldt saker som pleiet aa være kurante. Den negang mottok han imidlertid følgende svar, som var datert den 23. december 1916:

I am in receipt of your letter of yesterday's date, and in reply thereto beg to inform that I am unable at present to recommend any such applications in view of instructions from my Government that such recommendations, except in certain cases, are to be suspended until certain questions which have a reason respecting the execution of our agreements respecting fish and pyrites have been satisfactorily settled.

Jeg har mottat Deres brev av igaar, og ber om i svar paa dette aa faa underrette om at jeg for nærværende er ute av stand til aa anbefale nogen slike ansøkninger, — dette i henhold til instruksjoner fra min regjering om at slike anbefalinger, undtagen i visse tilfælde, ikke vil bli git for visse sporsmaal som er opstaat angaaende utførelsen av vore avtaler om fisk og kis, er blit ordnet paa en tilfredsstillende maate.

Det norske utenriksdepartement mottok ikke nogen meddelelse fra den britiske legation om forbudet mot kulutførsel til Norge. Julen over fik heller ikke den norske almenhet nogen besked. I «Tidens Tegn» for den 2. januar 1917 var der imidlertid indtat følgende telegram fra Stavanger, datert den 1. januar:

En herværende kulimportør, som for øieblikket har to baater liggende under lastning i England, har fra sin derværende kommissionær i formiddag mottat telegram om at samtlige licenser til Norge er tilbakekaldt fra den 31. december.

I forbindelse med dette telegram oplyste «Tidens Tegn» at Aalesunds Gasverk hadde faat negtet kullicense og at al gastilførsel til Aalesund var blit stanset. Bladet hadde ogsaa faat rede paa at et firma i Kristiania hadde mottat telegrafisk meddelelse om kulforbud. I telegrammet til dette firma var det blit tilføiet at «alle dampskibe maa gaa i fart til Italien og Frankrike».

Om formiddagen den 2. januar drog sekretæren i Norske Kulimportørers Landsforening, herr MEIDELL, og formanden i Kristiania Kulimportørers Forening, herr JACOB SWENSEN, ut til den britiske legation for aa faa besked om stillingen. De traf minister Findlay personlig. Han sa til dem at meddelelsen i «Tidens Tegn» om at tonnagesporsmaalet stod bak kulforbudet, var helt uriktig og spurte om de to herrer vilde være villige til aa formidle en meddelelse til pressen om den virkelige sammenheng. Herr Swensen sa straks ja. Det blev da ordnet slik at herr Meidell efter tilbakekomsten til sit kontor satte op et koncept, som han i telefonen læste op for herr Swensen. Han hadde referert til den britiske legation. Dette var herr Swensen misfornøiet med. Enden blev at avisene utpaa dagen mottok kommunikéer baade fra herr Meidell og herr Swensen. I begge meddelelser blev der git et dementi av notisen i «Tidens Tegn» om sammenhengen mellem kulforbudet og britiske tonnagekrav; begge meddelelser fastslog ogsaa at kultilforslen til fiskerflaaten vilde foregaa uforstyrret. Om aarsaken til kulforbudet het det i Meidells meddelelse: «Aarsaken skyldes en viss utilfredshet hos den britiske regjering med den maate som man fra norsk side har gjennomfort visse forholdsregler paa.» Herr Swensen uttrykte sig mindre omsvopsfuldt i folgende ord: «Inndragningen skal skyldes den utilfredsstillende maate som visse indgaaede forpligtelser opfyldes paa.»

De to kommunikéredaktorer fik ikke stor glæde av sin tjenstvillighet overfor den britiske legation. Herr Meidell blev suspendert som sekretær i landsforeningen allerede den 3. januar, og herr Swensen blev enstemmig kastet fra sin formandsstilling paa første generalforsamling i sin forening.

Helt indtil dette forbud som den norske almenhet fik besked om paa en saa ekstraordinær maate, hadde kulforsendelsene fra Storbritannien til Norge foregaaet temmelig normalt. For mai 1915 behovdes der ingen særskilt tilladelse for aa faa kul fra Storbritannien. Fra den 13. mai 1915 derimot maatte uttrykkelig utførselstilladelse sokes. Aarsaken til denne stramning i Englands holdning laa i den avtagende kulproduktion, som ifølge «Times» særlig skyldtes tilbakegangen i antallet av kularbeidere. I Danmark vakte situationen dengang ængstelse, etatsraad GLÜCKSTADT blev sendt over til London for aa forhandle, og det lyktes ham aa opnaa et tilsagn om at Danmark skulde faa opretholde sin kul-

import paa nivaæet fra 1914. I Norge blev der i maanedene umiddelbart efterpaa droftet om der skulde arbeides for en tilsvarende ordning. De undersøkelser som blev foretat i England og Wales, syntes imidlertid aa vise at der var saa liten fare for en stansning av eller væsentlig innskærnkning i kulimporten til Norge at det blev fundet nødvendig aa opta særlige forhandlinger om sporsmaalet. Det viste sig ogsaa at den norske import av kul og koks naadde større kvantitetstal for 1915 end for 1914, og at tallene for 1916 ikke laa langt tilbage. Den officielle statistik indeholder følgende opgaver:

Norges totale import av stenkul, koks og cinders.

	Stenkul.		Koks og cinders.	
	Mængde. Ton.	Værdi. Mill. kr.	Mængde. Ton.	Værdi. Mill. kr.
1914	2 504 602	48,8	259 358	6,8
1915	2 758 506	91,9	336 438	14,9
1916	2 467 552	148,1	365 204	23,3

Den altoverveiende betydning av importen fra Storbritannien og den forholdsvis ringe rolle tilførselene fra Tyskland spilte paa dette omraade, fremgaar av følgende fordelingstal:

Norges import av stenkul, koks og cinders fra Storbritannien og Tyskland.

	Stenkul (ton).		Koks og cinders (ton).	
	Fra Storbritannien.	Fra Tyskland.	Fra Storbritannien.	Fra Tyskland.
1914	2 441 892	25 824	203 248	20 858
1915	2 684 105	20 347	200 183	112 042
1916	2 328 974	92 663	237 403	116 059

Tallene viser altsaa at i 1915 lyktes det aa faa ind ganske betydelige mængder av kul, koks og cinders til landet. Der blev ogsaa i løpet av dette aar efterhvert oparbeidet en viss reserve. Da i 1916 forbruket synes aa ha været adskillig mindre end i 1915, øket reserven noget. Pr. 1. oktober 1916 anslog Provianteringsdirektørens statistiske kontor landets totale beholdninger til aa utgjøre 783 932 ton kul, 104 815 ton koks og 44 654 ton cinders foruten endel reservelagre hos kommuner og provianteringsraad. Ved

kongelig resolution av 26. januar 1917 blev der iverksat en tælling over landets brændselsbeholdninger pr. 31. januar 1917 kl. 12 nat. Resultatet var 701 832 ton kul, 105 118 ton koks og 28 332 ton cinders foruten 51 552 kubikmeter torv og 427 054 favner ved. I disse tal var ogsaa indbefattet Statsbanenes beholdning, som pr. 1. januar 1917 ntgjorde 116 000 ton kul.

Da det normale kulbehov blev anslaaet til aa utgjøre ca. 250 000 ton om maaneden, vil det sees at beholdningene pr. 1. februar dækket henimot tre maaneders normalforbruk. Ved betydelige indskrænkninger og overgang til veddrift i storst mulig utstrækning kunde naturligvis varigheten av beholdningene drøies betydelig. Det var dog ikke i alle anvendelser at substitution med ved kunde foregaa. Av det beregnede aarsforbruk faldt saaledes bare 270 000 ton paa husbruk, mens industriens forbruk utgjorde 1 250 000 ton og skibsforbruget 672 000 ton. Under enhver omstændighet betegnet derfor det britiske kulforbud en alvorlig trusel mot landets næringsliv.

Imidlertid sendte regjeringen den 3. januar 1917 et utførlig telegrafisk svar paa det britiske memorandum om fiskesaken av 18. december 1916. Det blev her hævdet at den store eksport av fetsild til Tyskland høsten 1916 delvis kunde forklares ved det usedvanlig rike fetsildfiske i første halvdel av august. Der blev git meddelelse om foreløbige resultater av de nye kontroltællinger. «Efter disse,» heter det i redegjørelsen, «antages der paa kyststrækningen til og med Nordre Trondhjems Amt praktisk talt ingen misligheter at være begaat av lensmændene ved utstedelse av attester om gamle lagre. I de tre nordligste amter gjælder vistnok det samme de fleste lensmænd, men i enkelte distrikter synes de ikke altid at ha utvist fornøden forsigtighet og omtanke ved utstedelsen av attesterne Der er imidlertid ikke blit Departementet bekjendt noget tilfælde hvor lensmændene av nogenslags uhæderlige bevæggrunde eller med forsæt har krænket sine pligter Justisdepartementet har anmodet paatalemyndigheten om at paaskynde undersøkelserne mest mulig. For et enkelt politimesterdistrikt har man faat besked om at forfølgning er indledet mot 10 personer.» I den sidste del av redegjørelsen blev det fremhævet at om størstedelen av den fisk som var utført fra de gamle beholdninger var fanget med britiske redskaper, behovde dette ikke aa bety noget brudd paa fiskeavtalen, da det for denne gamle fisk bare blev krævet at den ikke skulde utføres

i strid med avgit deklARATION, og indholdet av deklARATIONENE hadde variert sterkt.

Samtidig sendte den norske regjering ogsaa en utførlig redegjørelse for sit syn paa kobberavtalen. Den fastholdt her sin opfatning at Rio-Tinto-kontrakten var traadt istedenfor den britiske forkjopsret, og at derfor Norge hadde ret til uten hinder av særavtalen om de 3 000 ton aa eksportere kobberholdig svovelkis til alle krigforende land mot compensation av kobberindholdet. Den hævdet at den i specialavtalen «stipulerte ydelse fra norsk side med begge regjeringers godkjendelse er blit overtat av Kiseksportforeningen til stort tap for denne og stor gevinst for Rio-Tinto-selskapet». For aa belyse denne gevinst anførte regjeringen at Rio-Tinto-selskapet i henhold til kontrakten hadde kjøpt 21 000 ton norsk kis for 860 000 kr. og solgt den samme kis til Danmark for 2 160 000 kr. Regjeringen fastholdt forøvrig sin fortolkning av uttrykket «*Pyrites containing copper*» og tilføiet i den anledning: «Den bedste bestyrkelse av rigtigheten herav gir forøvrig Rio Tintos kontrakt med Kiseksportforeningen, som bestemmer at der ikke skal betales for kobberet i kis hvis kobbergehalt er under 1 % og at selv i kobberrikere kis skal der ikke betales for de første $\frac{3}{4}$ %.»

Den 12. januar 1917 svarte den britiske regjering paa de norske imotegaaelser av den 3. januar med en utførlig note, som ialt var paa 7 maskinskrevne foliosider.

Hvor det gjaldt fiskeavtalen indeholdt noten en længere argumentation, som gik ut paa aa trække frem enkelte statistiske data og fortolke dem paa en slik maate at de talte mot sandsynligheten av de norske anførsler. Imidlertid sluttet denne fremstilling med følgende uttalelse: «Den norske regjering vil sikkert forstaa at disse meddelelser (*disclosures*) paa en alvorlig maate har voldt Hans Majestæts regjering bekymringer Ikke destomindre vil Hans Majestæts regjering, da den norske regjering har erklært sin beredvillighet til aa gjenoprette den uret som er blit voldt britiske interesser og aa træffe forholdsregler mot en gjentagelse av misbrukene, være forberedt paa under denne forntsætning aa opfatte dette mellemværende som avsluttet» (*to regard this incident as closed*).

Hvor det gjaldt kobberavtalen het det i noten at de norske anførsler efter britisk opfatning ikke var av betydning for det tvisten egentlig dreiet sig om. I avtalen om de 3 000 ton kobber var

der nemlig blit tilsikret Storbritannien en forkjopsret for enhver mængde kis (*Pyrites*) som blev producet i Norge indtil ekvivalenten for de 3 000 ton kobber var blit eksportert til Storbritannien. Den kis som var gaat til Tyskland, var imidlertid ikke først blit tilbudt Storbritannien, uagtet kis ekvivalerende de 3 000 ton kobber endnu ikke var blit levert fra norsk side. Sporsmaalet om betydningen av de brukte betegnelser for kobberholdigheten hadde ingen betydning for denne sak, da forkjøpsretten uttrykkelig var fastslaaet aa skulle gjælde al kis (*any Pyrites*); under omtalen av denne tvist brukte noten av 12. januar forøvrig de korrekte britiske faguttryk «*cupreous or non-cupreous Pyrites*». Det blev videre uttalt i noten at den norske regjerings redegjørelse hadde fjernet enhver tvil hos den britiske regjering om at den norske optræden skyldtes «en virkelig misforstaaelse av de paatagne forpligtelsers indhold og omfang» (*a genuine misapprehension of the real purport and scope of the obligations*), og at den britiske regjering var langt fra aa ville tillægge nordmændene nogen forsætlig overseelse av deres forpligtelser. Den kjendsgjærning bestod dog at den norske regjering ved aa ha tillatt en for tidlig utforsel av kis til Tyskland hadde tilintetgjort den fordel som den britiske regjering hadde villet vinde til gjengjæld for straks aa gi license paa de 3 000 ton kobber. Hvis imidlertid den norske regjering vilde stoppe denne eksport indtil ekvivalenten for 3 000 ton kobber var blit eksportert til Storbritannien, var den britiske regjering villig til aa godta dette som en ordning av tvisten (*as settling the present controversy*).

Noten uttalte videre at den britiske regjering stolte paa at der fra norsk side vilde bli vist godvilje og samarbeide for aa naa til enighet om en række mindre tvistemaal som der senere vilde bli levert en fortegnelse over.

Under de i noten nævnte forutsætninger vilde den britiske regjering være villig til aa frafalde de restriktioner som var blit paalagt kulutførslen til Norge.

Fortegnelsen over de mindre vigtige tvistemaal blev tilstillet den norske regjering av den britiske legation i en skrivelse av 18. januar 1917. Først blev der opregnet 11 punkter som hadde været gjenstand for tidligere forhandlinger; de fleste av dem gjaldt krav paa endelig godkjendelse fra norsk side av en række brancheavtaler som var blit avsluttet i 1916. Dernæst blev

det oplyst at den britiske regjering ønsket at der skulde gives eksporttilladelse til Storbritannien for hele den norske over-skuddsproduksjon av sterilisert og kondensert melk.

Mellem de bransjeavtaler der blev anmodet om godkjendelse for, var ogsaa overenskomsten med oljegruppen av maskin-grossistenes forening, som dog nu forelaa i en omarbeidet skikkelse. Desuten anmodet legationen den norske regjering om aa godkjende de betingelser som var blitt stillet fra britisk side for aa tilstede en okning av margarinfabrikkenes raastoftilførsler med en sjettedel. Denne sidste sak hadde i slutten av 1916 været gjenstand for utførlige forhandlinger. Forholdet var her ganske eiendommelig. Margarinfabrikkene hadde søkt om aa faa tilførslene øket. Den britiske regjering hadde svart at det skulde de faa dersom den norske regjering vilde forplikte sig til ikke aa gi nogen dispensationer til centralmagtene fra utførselsforbudet mot smør og fett, til aa negte tyske skibe i norske farvand aa proviantere med varer som var klausulert fra britisk side, til aa eksportere overskuddet av kondensert melk til Storbritannien og til aa gi aksept paa en række bransjeavtaler. Den britiske legation hadde saa gjort flere forestillinger til det norske utenriksdepartement om hvor nødvendig det var for den norske befolkning aa faa øket margarinproduksjonen, men Utenriksdepartementet hadde ikke fundet uten videre aa kunne godta betingelsene.

Den 24. januar anmodet den norske regjering minister Vogt om aa meddele i London at «den norske regjering vil ta de i skrivelsen (av 18. januar) opregnede saker under oieblikkelig og nøie overveielse og med god vilje søke sakene løst paa en maate som tilfredsstiller begge regjeringer». I kobbersaken skulde Vogt foreta en føling. Han skulde meddele at den norske regjering ikke fandt aa kunne stanse utførslen av svovelkis til Tyskland, men hadde under overveielse ikke aa benytte sig av adgangen til license for de endnu uavskibede partier av de 3 000 ton kobber særavtalen gjaldt. Han skulde videre høre om den britiske regjering kunde tænke sig voldgift om hovedtvisten eller om den vilde akseptere en ordning paa det grundlag at den norske regjering bare dispenserte for en begrenset mengde svovelkis til Tyskland, f. eks. 40 000 ton om aaret.

Vogt forela disse muligheter for understatssekretær Crowe, som imidlertid stilte sig meget avvisende overfor en slik maate

aa ordne konflikten paa. Likevel fandt den norske regjering aa burde gjøre et forsøk paa aa opnaa britisk godkjendelse av en minimumseksport av kis til Tyskland. I et telegram til Vogt av 1. februar anmodet Ihlen ham om aa tilstille den britiske regjering en note som indeholdt en nærmere utforming av det forslag som var blit antydnet den 24. januar. Her erklærte regjeringen sig villig til aa godta den britiske opfatning av avtalen om forkjøpsretten saafremt der fra britisk side ikke blev gjort nogen indvending mot at der som en undtagelse fra den almindelige regel kunde utføres 40 000 ton svovelkis om aaret til Tyskland. Det blev anført at denne kvantitet bare utgjorde 8 % av hele Norges produktion og at den vilde bli dækket ndelukkende av Stordoen gruber, som producerte ved hjelp av tyske klausulerte tilførsler.

Den 9. februar kunde imidlertid Vogt meddele at det norske forslag vilde bli avvist. Heller ikke voldgift vilde bli akseptert. Derimot kunde den britiske regjering tænke sig aa la kobbertvisten forelægge for to jurister, en engelsk og en norsk. Blev disse to enige, skulde partene bøie sig. Blev de ikke enige, var der ingen skade skedd.

Det officielle britiske svar, som blev sendt dagen efter, var holdt i en ganske stram tone. Det blev erklært at utførslen av 40 000 ton kis til Tyskland vilde ekvivalere fremstillingen av sprængstof for omtrent 40 millioner feltkanonskudd. Den britiske regjering kunde derfor ikke ta det norske forslag under overveielse.

Minister Vogt hadde nu faat den opfatning at dersom konflikten blev trukket ut, vilde de britiske krav bli skjærpet. Hvis derimot kiseksporten til Tyskland midlertidig blev stanset, trodde han at kulforbudet straks vilde bli hævet. Han raadet derfor meget bestemt til aa gi et imøtekommende svar.

Situationen var nu ogsaa blit en helt anden end den som forelaa da den norske regjering besluttet aa avsende sin sidste note. Samme dag denne var blit telegrafert over, hadde uemlig tyskerne aapnet den nindskrænkede ubaatkrig. Det vilde da være det rene vaagespil aa holde konflikten med Storbritannien gaaende. Et norsk tilbaketog i kobbersaken var nu blit en nødvendighet. Ihlen nolte heller ikke lenger. Alt den 10. februar opsøkte han den tyske minister og fortalte ham at den norske regjering paa grund av kulsituationen maatte opta til overveielse aa stanse kisutførslen til Tyskland. Ifølge notater i Utenriksdepartementets arkiv

gav meddelelsen «ikke anledning til nogen uttalelse fra den tyske ministers side».

Den 14. februar telegraferste saa Ihlen til Vogt at den norske regjering var villig til aa ophore med aa gi dispensationer for svovelkiseksport til Tyskland paa betingelse av at kulforbudet straks blev hævet. Regjeringen aksepterte forslaget om de to jurister, idet den forutsatte at dersom deres avgjørelse gik i norsk favør, kunde der atter gives dispensationer for svovelkis til Tyskland.

Dagen efter meddelte Ihlen den tyske regjering at den norske regjering var villig til som kompensation for den stansede utførsel aa gi yderligere valutalaan til Tyskland og aa dispensere for større mængder luder og skind.

Ser en tilbake paa den politik Ihlen fulgte i kiskonflikten, er det ikke vanskelig aa faa oie paa linjen i den: Ihlens maal var tydelig nok aa holde de omtvistede sporsmaal i det norsk-britiske mellemværende svævende saalænge konflikten med Tyskland var aktuell. Han var sikkert paa det rene med at han før eller siden vilde bli nødt til aa bøie sig for de britiske krav om aa stanse kiseksporten til Tyskland. Men han vilde ikke gi efter for Storbritannien før han hadde faat ordnet handelsavtalen med Tyskland og faat visshet for at truslene i anledning av ubaatresolutionen var bragt endelig ut av verden. Det lyktes ham ogsaa aa faa handelsavtalen med Tyskland av 23. januar formet slik at der fra tysk side vanskelig kunde reises nogen formel indvending mot en senere stansning av kiseksporten naar denne blev begrundet i kobberavtalen. Allerede dagen efter begyndte Ihlen tilbaketoget overfor Storbritannien; han bad da Vogt om aa sondere utsigtene for et sidste kompromis. Da saa den planlagte ændring av ubaatresolutionen var blit godtat fra tysk side og den uindskrænkede ubaatkrig hadde begyndt, var det tidspunkt indtruffet da han mente aa kunne gi efter med frelst samvittighet.

Den 17. februar 1917 blev det britiske kulforbud hævet.

IX.

SKIBSFARTEN OG UBAATKRIGEN

Mr. J. A. SALTER har i sin bok om den allierte skibskontrol i Carnegie-instituttets serie henledet opmerksomheten paa den eiendommelige kjendsgjerning at den internationale skibsfart spiller en rolle i verdensøkonomien som ikke staar i noget-somhelst forhold til den forholdsvis ringe mængde av menneskelige arbeidsydelser og nedlagt kapital den repræsenterer. De skibe, skriver han, som opretholder verdensforbindelsene, har aldrig synderlig oversteget et antal av 8 000. De var i aarene før krigen bemannet med noget som 450 000 mand, mens 250 000 var beskjæftiget i skibsbygningsindustrien. Totalværdien av alle de skibe i verden som kunde underholde trafik over havene, utgjorde før krigen ikke mer end omtrent 300 millioner £, eller mindre end den kapital som var investert i 2 britiske jernbaneselskaper. Hele den staalmængde som blev sænket med de krigsforliste skibe, utgjorde ikke mer end omtrent 5 millioner ton eller omtrent 12 % av staalproduksjonen i De forenede Stater i et enkelt aar.

Det er mot bakgrunn av disse forhold en maa se den overordentlig sterke stigning i fraktene i 1915 og aarene efterpaa. Mens den maanedlige timecharterfragt i januar 1914 svinget mellem 3 sh. og 4 sh. 6 d. i de forskjellige almindeligere forbindelseslinjer, hadde den om høsten 1915 naadd 18 sh. og inden aarets utgang 27 sh. pr. ton. I mai 1916 blev der i kulfrakten mellem Tyne og Havre betalt 33 sh. og mellem Syd Wales og Rouen 41 sh. pr. ton; to aar tidligere var der i denne trade betalt omtrent en tiendedel av disse fragter.

Ikke mindst for de norske skibsredere betegnet stigningen i fragtene en stor gevinst og utsigt til nye fordelagtige slutninger. Den norske tonnage ved krigsutbruddet var nemlig for den altoverveiende del beskjæftiget i trampfart. En god del av skibene var vistnok tidsbefragtet for længere tid, men efterhvert lop de gamle certepartier ut, og skibene blev disponible for nye anvendelser.

Tilsynelatende var stigningen i prisene paa kul og andre skibsfornodenheter det eneste moment som effektivt kunde bremse mot en utnyttelse av situationen til aa skaffe stadig stigende nettoutbytter. Skibsbygning er jo en ikke helt kortvarig produktion; desuten har verftene en begrenset ydeevne, og i de krigførende land var de fleste beddinger tat i beslag for de sjomilitære behov. I Storbritannien hadde en række redere maattet avgi skibe til regjeringsbruk; de erholdt bare saakaldte «blaaboksfragter», som var ensidig fastsat av det offentlige efter forslag av admiralitetets Transport Arbitration Board. De norske redere næret ingen frygt for lignende foranstaltninger. Saa stor handelsflaate Norge hadde, var der ingen utsigt til nogen norsk tonnagenød, og der var faa som tænkte sig muligheten av at nogen av de krigførende vilde komme til aa benytte sig av den saakaldte angarieret, et folkeretslig institut som i visse tilfælde tillot beslaglæggelse av noitral tonnage, efter de fleste teoretikers mening mot erstatning. Indenfor landegrænsene kunde statene gripe til maksimalpriser. Paa et helt ut internationalt omraade som fragtmarkedet syntes slike foranstaltninger uanvendelige. En fremtrædende norsk skibsreder sa til minister Vogt sommeren 1916: «Om Vor Herre selv hadde bebudet at maksimalfragter skulde indfores, hadde rederne ikke trodd paa det.» Rederne fortroset sig saaledes helt ut til at de internationale fragter vilde bli bestemt av den saakaldte «lov» om prisfastsettelse ved tilbud og efterspørsel.

Det er imidlertid sjelden formaalstjenlig aa abstrahere fra de mulige magtpaavirkninger naar en foretar økonomiske kalkulationer. Det viste sig ogsaa at rederne forregnet sig. Det britiske rike raadet nemlig over magtmidler som efterhvert paa forskjellige maater blev sat ind mot den utnyttelse av fragtmarkedet de noitrale redere foretok. Det synes rigtignok som om den britiske regjering i lang tid kviet sig for aa gripe til

kraftigere forholdsregler paa dette omraade. Men efterhvert boiet den av for en voksende opinion.

Det første positive forslag om britiske regjeringsindgrep overfor de noitrale redere kom fra handelskammeret i Cardiff. Dette vedtok den 25. januar 1916 en resolution som krævet at bunkers skulde bli negtet de noitrale skibe hvis de ikke gik med paa aa seile til maksimalfragter stipulert av den britiske regjering. Til aa begynde med blev denne tanke vist bestemt tilbake fra offisielt hold. Men utover de første vaarmaaneder 1916 blev der i mange britiske kredser agitert kraftig for aa faa gjennomført en eller anden ordning i likhet med den som var foreslaat fra Cardiff. Minister Vogt i London hadde allerede tre dager for vedtagelsen av Cardiff-resolutionen varslet det norske utenriksdepartement om at han trodde der vilde bli gjort forsok med maksimalfragter overfor de noitrale. I en række rapporter utover vaaren kom han tilbake til sporsmaalet. Han pekte særlig paa at agitationen for indgrepene kom fra kuldistriktene, og at det derfor ikke var usandsynlig at forsoket vilde bli gjort overfor kultraden.

For den norske skibsfart vilde dette bety meget. Ved nytaars-tid 1916 var nemlig et meget stort antal norske skibe beskjeftiget med kultransporten fra Storbritannien til Frankrike. Illustrerende for den rolle norske skibe her spilte, er en opplysning som den britiske handelsminister, Mr. RUNCIMAN, kom frem med i Underhuset. Han meddelte at i januar og februar 1916 hadde følgende skibe lastet kul i Cardiff: 3 japanske, 4 uruguay-ske, 4 portugisiske, 9 russiske, 11 hollandske, 14 belgiske, 21 danske, 36 svenske, 40 græske, 45 italienske, 61 spanske, 120 britiske, 124 franske og 242 norske. Ifølge «Morgenbladet» for 4. juni 1916 var paa det tidspunkt 150 norske skibe i fast fart med kul mellem Storbritannien og Frankrike; de var tilsammen paa godt og vel 150 000 bruttoton og representerte, regnet efter Krigsforsikringens norm, 100 millioner kroner i assuranseværdi.

Endnu før agitationen for maksimalpriser i kultraden hadde fort til noget resultat, kom der imidlertid en britisk deklarasjon som la et uventet stramt baand paa de noitrale reders disposisjon. Der blev nemlig git paabud om at efter den 25. april 1916 maatte der ikke leveres bunkerkul til skibe som opholdt sig i engelske havner med mindre der var garantert returfragt til Storbritannien. Nu var det imidlertid paa ingen maate let under de

vanskelige telegraf- og postforhold krigen hadde skapt, paa kort tid aa faa ordnet med slike returfragter. Virkningen av bestemmelsen blev derfor at skib efter skib fik et tvangsophold i britiske havner. Danske redere tilbød sig da aa la sine fartøier utføre en ekstra kulreise mellem Storbritannien og Frankrike mot aa slippe garanti for returlast. I løpet av mai 1916 blev dette system indarbeidet; det fik senere en stadig videre anvendelse.

Den 13. mai 1916 kom det næste stot. Den dag kunde «Times» meddele hovedindholdet av en overenskomst mellem den britiske og den franske regjering om maksimalfragter i kultraden. Offisielt kom fastsættelsen den 25. mai 1916. I forhold til dagsfragtene betegnet de nye regler en ikke ubetydelig nedsættelse, mellem ostkysten og kanalhavnene saaledes fra 33 sh. til 25 sh. 6 d. pr. ton og mellem Syd Wales og Rouen fra 41 sh. til 27 sh. 6 d. Det blev meddelt at de noitrale skibe maatte akseptere maksimalfragtene dersom de vilde opnaa bunkers til eget forbruk. Da størstedelen av kullastene i dette farvand gik med noitrale skibe, og da særlig med norske, var denne sidste bestemmelse den betydningsfuldeste del av forordningen.

Samtidig begyndte de britiske myndigheter aa anvende en eiendommelig fremgangsmaate for aa skaffe sig noitral tonnage til meget lave fragter. I engelske havner var der oplagt en god del noitrale fartøier som ikke kunde gaa ut fordi de var sat paa sorteliste. Nu fik deres redere meddelelse om at de vilde opnaa aa faa skibene stroket av sortelisten dersom de vilde motta en længere befragtning hos den britiske regjerings agenter, firmaet Furness, Withy & Co., til særlig lave rater.

De nye britiske foranstaltninger blev naturligvis mottat med liten glæde av de norske redere. En række av dem foretrak aa holde sine skibe tilbake fremfor aa la dem seile til de nye reducerte fragter. Den norske vicekonsul i Cardiff indberettet den 14. juli at «bare en ubetydelig del av de norske skibe hadde underkastet sig maksimalfragtene».

Imidlertid hadde Norges Rederforbund sendt en delegation over til London for aa opta underhandlinger med de britiske myndigheter om de norske skibes stilling til maksimalfragtene. Den bestod av skibsrederne THOS. FEARNEY JR. og WESTFAL LARSEN samt direktør W. KLAIVENESS. Det lyktes den aa opnaa en ordning paa timecharterbasis for de norske skibe som betegnet et tillæg til de fastsatte maksimalfragter. De norske kulkibe op-

naadde altsaa noget bedre vilkaar end efter forordningen av den 25. mai. Men for den frie fragtstigning i kultraden var der sat en stopper.

Ogsaa de britiske bestemmelser om at noitrale skibe maatte fremlægge garanti for returfragt til Storbritannien, fik varige virkninger paa fragtmarkedet. Det viste sig nemlig stadig aa bli vanskeligere i ret tid aa skaffe en passende returfragt. Følgen var at de redere som hadde skibe i britiske farvand, maatte være sterkt ute om sig for aa skaffe fragter tilbake igjen. Eksportørene benyttet sig av dette. I forhandlinger om fragter til Storbritannien blev rederne den svakere part. For det norske fragtmarked blev virkningen den at utfragtene blev trykket, mens indfragtene steg yderligere.

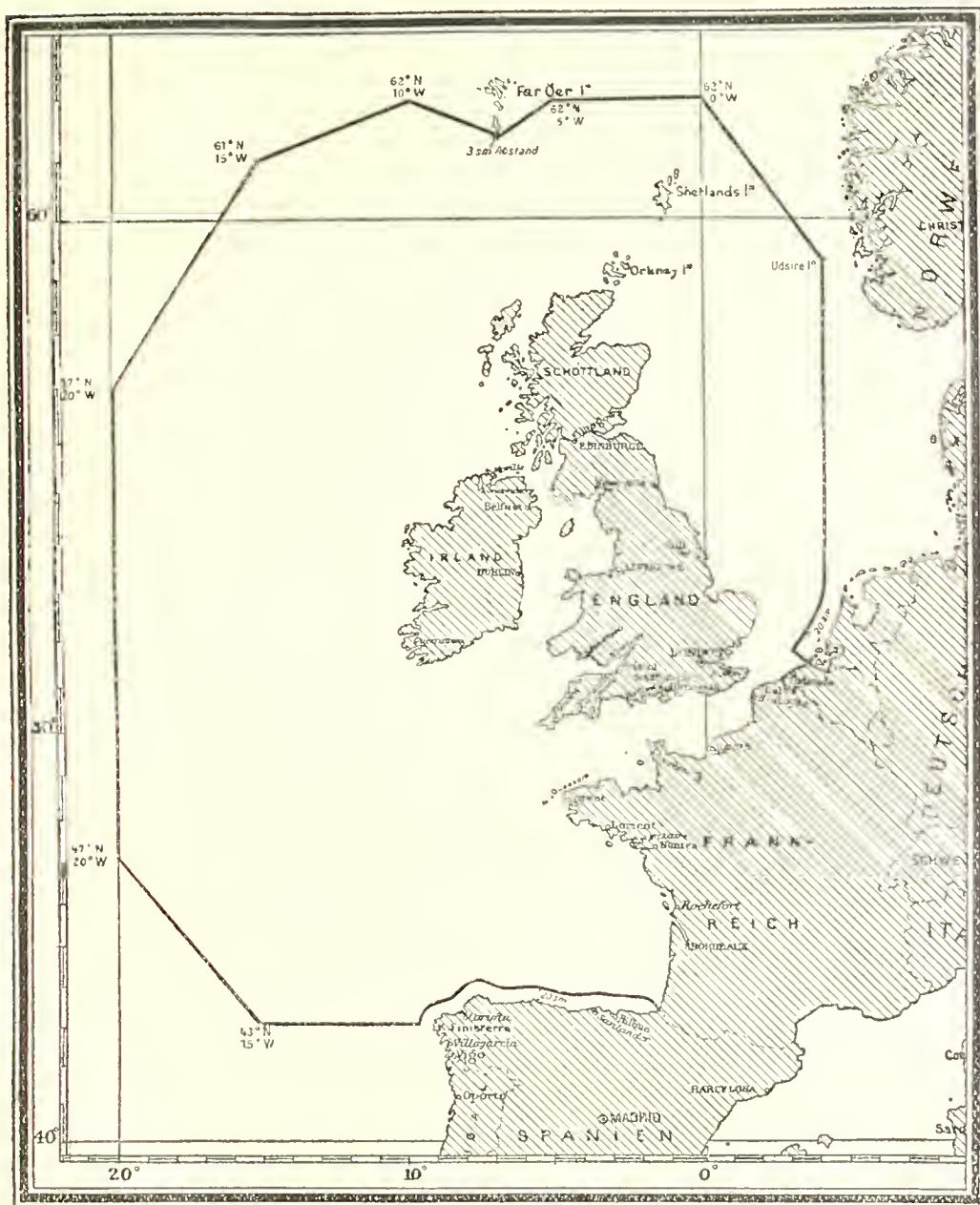
Utviklingen paa fragtmarkedet i andet halvaar 1916 var i det hele tat uensartet. Ikke faa rater var faldende. Inden mange rederkredser var det opfatningen at skibsfartskonjunkturen allerede hadde kulminert.

Ut paa høstparten 1916 tok imidlertid de tyske sänkninger paany til, og de norske skibe maatte i dette halvaar holde ganske haardt for. Alt i alt blev der i september 1916 ifølge Salter's statistik sänket ea. 222 000 ton; den sänkede norske tonnage i denne maa-ned var 47 377 ton. For oktober var de tilsvarende tal 345 000 og 60 183. I hele 1916 blev der ialt sänket 2 305 000 ton. Det norske tap i aaret var 272 496 ton.

Mot slutten av 1916 var det blit klart at tyskerne nu maatte raade over et langt større antal undervandsbaater end tidligere. Det var da aa vente at ubaatkrigen snart vilde true med aa skape en tonnagemangel som vilde tvinge fragter og skibspriser op i nanede høider. Der begyndte ogsaa i december 1916 aa gaa ryg-ter om at tyskerne forberedte en eller anden form for en skjær-pelse av ubaatkrigen. I telegrammer av den 14. december 1916 og den 19. januar 1917 antydet ogsaa den norske minister i Ber-lin, von Ditten, at nye vidtgaaende forholdsregler var ivente.

Selv de som var mest forberedt, blev dog overrasket da den tyske note av den 31. januar 1917 blev offentliggjort. I den het det at fra den 1. februar 1917 vilde indenfor bestemte avgræns-ninger av sjoomraadene omkring Storbritannien, Frankrike og Ita-lien og i det østlige Middelhav «al sjofart uten videre bli modt med alle vaaben» (*wird jedem Seeverkehr ohne weiteres mit allen Waffen entgegengetreten*). Der blev lovt efter evne aa skaane

Det tyske hovedsperrefelt av 31. januar 1917.

Gedruckt im Admiralstab der Marine

de noitrale skibe som den 1. februar var paa vei til havner indenfor de avspærrede omraader og de noitrale skibe som inden 5. februar forlot havner i omraadene med korteste kurs til «frit hav».

Ihlen spurte straks den tyske minister om meningen var at de fartøier som kom indenfor omraadene, vilde bli sænket uten varsel. Michahelles svarte: «Det maa man være forberedt paa: hvert fartoi som kommer ind i det sperrede omraade, betragtes som fiendtlig skib, og da har man ingen pligt til aa varsle.»

Det var det aapent uttalte formaal med den tyske erklæring ikke bare aa sperre Storbritannien, men ogsaa aa lamslaa den noitrale handel over sjøen, fordi omstændighetene hadde fort det med sig at denne i alt væsentlig kom Tysklands motstandere til gode. De noitrale land som blev haardest rammet, var utvilsomt Holland og Norge. Overfor Norge indeholdt den tyske erklæring ogsaa en tillægskrænkelse, som forresten synes aa ha været utilstet, idet grænsene for sperresonen paa de karter noten var ledsaget av, ved Utsire var trukket ind paa nomtvistet norsk sjøterritorium.

Den 4. februar overleverte den amerikanske minister i Kristiania, Mr. SCHMEDEMANN, en note til utenriksministeren; den indeholdt en forespørsel fra De forenede Staters regjering om Norge kunde slutte sig til den linje Staterne nu vilde følge og avbryte den diplomatiske forbindelse med Tyskland. Den norske regjering ønsket imidlertid aa bevare noitraliteten og svarte bare at den ikke fandt aa ha anledning til aa indta samme standpunkt som den amerikanske regjering.

Likelydende nordiske protestnoter blev overrakt til de tyske og osterrikske ministre den 13. februar 1917. Protesten gjaldt den folkeretslige side ved den tyske erklæring. Utgangspunktet var dette at de tyske foranstaltninger folkeretslig bare kunde stottes til reglene om blokade. Disse passet imidlertid ikke paa den form for krigsforsel som her blev varslet. For det første var det bare en fiendtlig magts kyster som kunde være gjenstand for blokadesperring, ikke omraader av det frie hav. For det andet berettiget blokadereglerne bare til opbringning av skibe som forsøkte blokadebrudd, mens truslen her blev rettet mot ethvert skib som kom ind paa bestemte omraader uten hensyn til formaalet med reisen.

Fra tysk side var det sikkert blit haabet at truslene av 31. januar helt skulde lamslaa modet hos de noitrale redere og sjømænd. Det var ogsaa mange som gik ut fra at den tyske re-

gjering ikke vilde ha guat til et slikt skridt med mindre den hadde skaffet sig visshet for aa kunne gjennomføre avsperringsplanen. Som den verdenspolitiske situation hadde utviklet sig, var det nemlig klart for de fleste at erklæringen om ubaatsblokaden vilde føre til et brudd mellem Tyskland og De forenede Stater. Den almindelige mening mellem norske skibsredere var imidlertid den at tyskerne i sin erklæring hadde trukket grænsene for de forbndte omraader saa vide at det vilde være teknisk umulig aa gjennomføre avsperringen. Fra flere hold blev der endog uttalt den opfatning at færdslen over havet neppe vilde bli farligere efter ntstedelsen av blokadeerklæringen end den allerede var.

Mest ængstelige hadde de selskaper grund til aa bli som drev med linjefart. Deres baater gik jo til bestemte tider og efter kjendte ruter. Det Bergenske Dampskibsselskap besluttet ogsaa den 1. februar aa indstille dampskibsforbindelsen mellem Bergen og Newcastle, som helt siden begynnelsen av krigen hadde været den raskeste og sikreste forbindelsesvei for post og passagerer mellem Rusland og Storbritannien. Amerikalinjen hadde «Kristianiafjord» liggende i Bergen saagodtsom klar til aa seile, mens «Bergensfjord» var paa vei tilbake til Norge gjennom sperresonen, uten at det syntes mulig aa faa forbindelse med den gjennom radio. Ogsaa linjens lastebaater «Drammensfjord», «Ranenfjord» og «Romsdalsfjord» var den 1. februar paa vei gjennom sperresonen. Aa indstille passagertrafikken og godsførslen mellem Norge og De forenede Stater kunde der imidlertid ikke godt være tale om. Linjen lot da sin agent i London straks rette en indtrængende henstilling til de britiske myndigheter om aa frita ialfald dens passagerskibe fra aa gaa ind til Kirkwall for visitation; som ny undersøkelseshavn foreslog linjen Halifax i Canada. Men den 4. februar meddelte den britiske regjering at det fremdeles var nødvendig aa anlope Kirkwall. Linjen holdt da «Kristianiafjord» foreløbig tilbake.

I en anden stilling end linjeselskapene stod tramprederne. De hadde ingen passagerer aa ta hensyn til. Deres kapteiner og mandskaper var alt begyndt aa vænne sig til farene fra ubaatene. Blev Krigsforsikringens tap for store, kunde rigtignok en fortsat fart føre til vældige tap. Men stemningen var slik at de fleste vilde la sine baater gaa nten noget hensyn til de nye farer. Styret for Krigsforsikringen stod paa det samme standpunkt og be-

sluttet foreløbig ikke aa forhøie præmiene. Minister Findlay fandt sig derfor opfordret til den 3. februar aa tilstille den norske utenriksminister en skrivelse hvor han uttalte sin anerkjendelse av Krigsforsikringens og andre selskapers «rolige og værdige holdning» (*calm and dignified attitude*) som var «værdig en nation som indtar en saa betydningsfuld stilling i den sjøfarende verden som Norge».

Den britiske regjering næret dog ængstelse for at de norske redere skulde holde sig tilbake hvis tapene blev for store. Den 3. februar henvendte blokademinister Ceeil sig til Vogt og antydet at han ønsket aa komme i forhandlinger med norske redere om kjøp av tonnage. Commander FISHER nævnte senere at det maatte være forutsætningen at nordmændene fik anledning aa kjøpe tilbake igjen efter krigen de skibe som da endnu var i behold. Som kjøpepris antydet han 30 £ pr. ton.

Naar disse henvendelser ikke skedde til Rederforbundet, men til den norske minister i London, hadde dette sin aarsak i at slike kjøp trængte godkjendelse av den norske regjering. For aa verne om handelsflaaten hadde nemlig Regjeringen den 3. december 1915 utstedt en provisorisk anordning om forbud mot salg av fartøier til utlandet, og dette forbud var blit gjentat ved midlertidig lov av 21. juli 1916 nr. 12. I § 2 av loven var det dog bestemt at der kunde dispenseres fra forbudet «i særlige tilfælde».

Nu var der ingen tvil om at den indtraadte situation var et «særlig tilfælde» og at Regjeringen forsaavidt vilde kunne tillate salg med god samvittighet. Der var ogsaa enkelte som mente at en slik ordning vilde være den bedste. Det viste sig nemlig at tapsprocenten under ubaatkrigen var mindre paa bevæbnede end paa ubevæbnede handelsfartøier. Skulde det nu vise sig at den tyske blokade blev temmelig effektiv, vilde det da baade være i engelsk og norsk interesse aa faa overflyttet fartøier til engelsk flag, slik at de ikke lenger var vergeløse. Fandt overførslen ikke sted, kunde det desuten tænkes at englænderne vilde begynde med rekvisitioner.

Paa den anden side vilde Norge ved salg av større tonnagemængder gi fra sig sit sidste magtmiddel og sit eneste betydningsfuldere kompensationsobjekt. De norske redere og de norske sjømænd vilde bli sat ut av spil. Det norske flag vilde forsvinde fra havene. Til gjengjæld vilde norske redere og norske skibsaktionærer faa penger eller fordringer paa penger. Men ingen

visste hvad disse penger senere vilde bli værd. Heller ikke var det mulig aa vite hvor effektiv en bestemmelse om gjenkjøpsret kunde vise sig aa bli.

Til alt dette kom de utenrikspolitiske momenter. Blev en større del av den norske handelsflaate solgt til Storbritannien, kunde dette let opfattes fra tysk side som en unøitral handling. Blev transaksjonen gjennomført, risikerte Norge først aa gi sine handelsskibe fra sig for aa faa dem bevæbnet, og saa aa komme ind i krigen netop i den anledning og da aa faa adgang til selv aa bevæbne skibene, men paa et tidspunkt da de ikke lenger seilet under norsk flag.

Planen om tonnagesalg fik en bestemt motstander i Joh. Ludw. Mowinkel, som paa dette tidspunkt var Stortingets præsident. Saken blev drøftet i en sammenkomst mellem regjeringen og Stortingets utenrikskomité. Efter dette møte telegraferede Ihlen til Vogt at regjeringen ikke vilde gjøre nogen lempninger i forbudet mot salg av skibe til utlandet og endog foretrak britiske rekvisitioner fremfor større salg av norske skibe.

De britiske planer om massekjøp kom ogsaa til tysk kundskap. Den 9. februar uttalte den tyske minister til Ihlen at dersom der blev solgt norske skibe i stort antal til Tysklands motstandere, f. eks. i dusinvis, vilde Tyskland opfatte dette som en unøitral handling.

Imidlertid blev der fra britisk side ikke presset synderlig paa med kjøpeplanene. De britiske myndigheter kom nemlig meget snart til det resultat at nordmændene fremdeles var villige til aa seile. Naar skibsfarten mellem Storbritannien og Norge i den første uke efter utstedelsen av den tyske sperringserklæring ikke var særlig livlig, var dette meget mer engelsk end norsk skyld. De norske skibe blev nemlig holdt tilbake i britiske havner i paavente av de beslutninger som de britiske myndigheter maatte fatte. Den 3. februar blev rigtignok de norske passagerskibe sluppet ut efter indtrængende forestillinger fra den norske legation. Ikke saa med trampfartoiene. Her spilte ikke bare hensynet til de britiske fremtidsplaner ind, men ogsaa kulforbudet, som dengang endnn bestod.

Den 13. februar 1917 fik minister Vogt besked om de betingelser som var blit fastsat for aa la nøitrale skibe seile. Fartøier som var gaat fra sin avgangshavn for den tyske erklæring, skulde faa kul for retur til sit hjemland hvis de hadde bragt

saakaldt ønsket (*approved*) ladning, d. v. s. enten levnetsmidler, jern, jernmalm, staal, nitrater, kis, raamateriale for ammunitions-tilvirkning, tommer eller pitprops. Skibe som var ankommet i ballast eller som endnn ikke hadde lastet, kunde faa kul dersom de først utførte enten to «pligtreiser» med kul til London eller fransk kanallhavn eller én til fransk havn i den biskayiske bugt med jernmalm i retur. Skibe som hadde lastet, vilde faa adgang til aa gaa saa snart der var kommet et korresponderende antal fartoier fra Norge. Ingen av bestemmelsene vilde dog træ i kraft i forhold til Norge før kulforbudet var blit hævet.

Straks dette var skedd, begyndte farten paany. Fra den 18. februar til den 8. mars gik 53 skibe fra Norge til Storbritannien. Forst den 16. mars var det tilsvarende antal kommet fra Storbritannien til Norge. Senere i mars blev samfarten adskillig livligere. Efterat Halifax var blit indfort som visitationshavn for Atlanterhavsfarten, kom ogsaa den norske trafik paa Amerika i sving paany.

Men saa blev ogsaa vaarmaanedene 1917 en svart tid for de norske fartoier. Salter's totaltal for krigsforlis viser 590 545 ton for mars. De norske marstap var paa 106 111 ton. Til sammenligning kan anfores at i samme maaned tapte Frankrike ikke mer end 40 836 ton og De forenede Stater 20 886 ton. For de norske skibe var april ikke stort bedre; tapet utgjorde da 102 312 ton. Procentvis var dog forholdet ikke saa ugunstig for Norge i april. Totaltapet for alle nationer var nemlig den maaned helt oppe i 866 610 ton, som repræsenterte maanederekorden for skibstap.

For den norske krigsforsikring betegnet disse to maaneder noget av en katastrofe. Denne institntion hadde hele tiden fulgt den politik aa holde sine præmier saa jevne som forholdene gjorde det mulig. Dens balancee hadde derfor svinget mellem underskudd og overskudd. Efter de oplysninger stortingspræsident Mowinkel fremla i odelstingsdebatten den 3. mai 1917 hadde Krigsforsikringen høsten 1916, for sænkningene i Nordishavet begyndte, været paa et overskudd av 19 millioner kr. Ved aarskiftet var der omtrent balancee. Allerede i janmar var nettotapet betydelig. Ved utgangen av mars 1917 var der et underskudd paa 90 millioner kr. og den 28. april paa 118 millioner kr. Tapene var størst i Nordsjøen og i fart som der ikke var reassnrert for. I tiden fra 1. februar til 28. april gik der saaledes tapt av selvassnrerte dampskibe for 87½ million kr. og av selv-

assurerte seilskuter for næsten 14 millioner, mens tapet for re-assurerte dampere beløp sig til 58½ million kr.

Under disse omstændigheder fandt Krigsforsikringen aa maatte henstille til Handelsdepartementet at der blev fremsat forslag om en lovændring som gav styret adgang til midlertidig og å konto aa indkræve hel eller delvis dækning av tilstedeværende under-skudd. Henvendelsen blev foretat allerede den 17. mars. Den 2. april blev der fremsat proposition i saken. Ved lov av 14. mai 1917 nr. 6 fik styret den bemyndigelse det hadde søkt om.

Ogsaa for A/S Varekrig bragte indledningen av den uindskræn-kede ubaatkrig store og alvorlige forstyrrelser. Dette selskap hadde hat overskudd pr. 31. december 1916. Siden februar 1916 hadde det adgang til aa tegne forsikring paa én kjø indtil 1 600 000 kr.; for staten vilde dette si et maksimum av 640 000 kr. pr. kjø. Staten hadde forøvrig latt endel av denne sin risiko avdække ved reassuranse. Efterat den uindskrænkede ubaatkrig var begyndt mottok imidlertid Varekrig opsigelser fra en række av sine reassu-randører. Til den 31. mars blev der opsagt reassuransedeler til 14⅜ % hos Varekrig og til 12 % hos staten, altsaa ialt til 26⅜ %. Samtidig viste det sig paa grund av telegraferingsvanskelig-hetene næsten ikke gjørlig aa opnaa tilfredsstillende reassuranse-avdækning i London. Av samme grund blev baade importører og eksportører ilde stedt hvis de hadde større værdier end 1 600 000 kr. paa én kjø. De norske assuranceselskaper hadde rigtignok i de første krigsaar hat en sterk utvikling med rikelig tilgang av ny kapital. Men den situation som nn var opstaat, var saa farlig og de beløp som stod paa spil saa store i forhold til selskapenes kapitaler at det syntes vanskelig for dem aa engagere sig yder-ligere uten aa gaa til forhøielser av præmiene i en slik grad at det kunde bli skjæbnesvangert for den norske utenrikshandel.

Med støtte av formanden i selskapets styre, stortingsmand Ameln, besluttet da den administrerende direktor for Varekrig, dispachør Farup, aa prøve en delvis reorganisation av dets virk-somhet paa et helt nyt grundlag. Han opdelte den risiko det gjaldt aa faa avdækket, i et bestemt antal kvoter. Saa gik han rundt til handelshusene og bad dem om aa tegne sig. Det var hos importørene og eksportørene han søkte denne reassuranse. Ialt lyktes det ham aa faa 700 kvoteeiere. Hver kvoteeiers andel i hver enkelt police var saaledes git paa forhaand ved det antal kvoter han hadde tegnet.

I en skrivelse av 18. april kunde saa Farup foreslaa staten en ordning av de nye forsikringer paa følgende grundlag: Maksimum pr. kjøl skulde sættes til 5 millioner kr. Reassuransen skulde fordeles saaledes:

Staten overtar	40 %
Importører som kvoteiere overtar	30 %
Eksportører som kvoteiere overtar	10 %
Reassuranse hos norske forsikringsselskaper	15 %
Varekrigs egenrisiko	5 %

Efterat denne ordning var blit bifaldt av statsmagtene kunde forsikringen av eksportvarene og importvarene fortsætte paa en tilfredsstillende maate. Selskapet blev imidlertid nødt til pr. 30. april 1917 aa gennemføre en fuldstændig skjelning mellem regnskapene for de tidligere og regnskapene for de nye forsikringer. Almindelig blev virksomheten for de tidligere forsikringer betegnet som «Varekrig I» og for de nye som «Varekrig II».

Det var imidlertid ikke bare i forsikringsverdenen at den norske handelsflaates vældige tap i mars 1917 hadde vakt allarm. Ængstelsen for den fremtidige utvikling av ubaatkrigen hadde grepet hele folket. Fra voksende kredser blev der krævet at statsmyndighetene skulde foreskrive en bevæbning av handelsskibene. I en kommentar til den nordiske protest hadde «Novoje Vremja» den 16. februar skrevet: «Ikke med noter, men alene med kanonskudd kan en paa havet beskytte sig mot Tyskland.» Et meget stort antal nordmænd gav baade offentlig og privat uttryk for den samme tanke.

Kravene paa en beskyttelse for handelsskibene blev sterkere efterat en række nye tyske sænkninger hadde fort til tap av menneskeliv. Den 1. mars blev «Gurre» av Bergen torpedert nær Shetlandsoene. Tyve mand omkom. Dagen efter blev seilskuten «Hermes» av Lillesand og damperen «Edvard Grieg» av Bergen sporlost sænket i Nordsjoen, «Hermes» 10 kvartmil av Utsire. Disse to forlis kostet tilsammen 27 mand livet. Sporløst sænket blev ogsaa kuldamperen «Algol» av Bergen den 10. mars i Nordsjoen; 18 mand gik tilbunds.

Regjeringen, som fremdeles ønsket aa holde landet utenfor krigen, kom for hver dag i en vanskeligere stilling. Efter initiativ av statsminister Gunnar Knudsen blev der da optat underhandlinger med den britiske legation i Kristiania om aa finde

en utvei til aa beskytte de norske handelsskibe uten aa opgi Norges nøytralitet. Forhandlerne fæstet sig efterhvert ved idéen om en tonnagentveksling. Den britiske regjering hadde jo nemlig bruk for skibe i alle farvand, ogsaa der hvor de tyske undervandsbaater bare i liten utstrækning eller slet ikke drev sit spil. Det vilde da være formaalstjenlig for begge parter om de ubevæbnede norske skuter blev sendt til disse fjernere farvand, mens Nordsjøfarten blev overtat av bevæbnede britiske fartøier.

Paa grundlag av de drøftelser som fandt sted, blev der av den britiske legation den 19. mars 1917 forelagt for de norske forhandlere et memorandum indeholdende et «forslag angaaende beskyttelse og sikring av den norske eksport og import og angaaende fordelingen av norsk tonnage». Forslaget blev indledet med følgende ord:

For aa beskytte og sikre saavidt det staar i menneskelig magt Norges kulforsyning og eksport til Storbritannien som Norges velfærd i saa høi grad beror paa, anser den britiske regjering det paastrængende nødvendig at man kommer til en snarlig og tilfredsstillende forstaaelse baade om dækning av Norges kulbehov og om fordelingen og anvendelsen av den norske handelsflaate.

Hvor det gjaldt kulhandelen var den britiske regjering villig til aa foreta følgende indrømmelser: For det første vilde den gi generelle eksportlicenser til nærmere angitte klasser av importører. For det andet midlertidige eksporttilladelser til andre importører. For det tredje administrative lettelser for kuleeksporten til Norge. For det fjerde adgang for norske skibe sysselsat i fart mellem Norge og Amerika til under visse betingelser aa kulle i Norge.

Hvor det gjaldt den norske skibsfart var den britiske regjering villig til aa fritta fartoiene i oversjøisk fart fra visitation i britiske havner. Desuten vilde den tilsi norske skibe like gunstig behandling som britiske skibe i alle havner i verden, særlig med hensyn til kulforsyning.

Den norske handelsflaate skulde fordeles paa fire klasser, nemlig følgende:

a. Skibe sysselsat i helt norsk interesse, d. v. s. skibe som bringer last til Norge fra nøytrale land og som er sysselsat i norsk kysttrafik.

b. Skibe sysselsat i kombinert norsk og alliert interesse, d. v. s. beskjæftiget i fart mellem allierte land og Norge.

c. Skibe sysselsat i skibsredernes interesse, d. v. s. i fjerne farvand befragtet til noitrale firmaer eller i fart mellem andre noitrale land end Norge.

d. Skibe sysselsat i alliert interesse, d. v. s. skibe i fart mellem noitrale land (utenfor Norge) og havner i de allierte land eller i fart mellem havner i allierte land.

Efterhvert som certepartiene utlop for de skibe som var sysselsat i skibsredernes interesse, skulde de overføres til fart i alliert interesse, medmindre deres konstruktion var indrettet paa aa gjore dem skikket bare for den fart de var beskjæftiget i.

Memorandumet av den 19. mars endte med en opplysning om at den britiske regjering hadde til overveielse sporsmaalet om forholdsregler til beskyttelse for farten mellem Storbritannien og Norge.

Fra norsk side blev svaret paa dette memorandum avgitt av provianteringsdirektor Harald Pedersen i en skrivelse av den 31. mars. Direktøren gav først oppgaver over Norges kulforbruk og anslog paa grundlag av disse landets normale maanedsbbehov til 250 000 ton. Han fremhævet at det antal norske skibe som horte under kategorien d., som altsaa allerede var beskjæftiget helt ut i alliert interesse, var meget stort. Ifølge oppgave fra Rederforbundet utgjorde det 437 dampskibe paa tilsammen 820 000 bruttoton og 88 seilskibe paa tilsammen 135 000 bruttoton, altsaa tilsammen over 950 000 bruttoton. Dette forhold, uttalte han, maatte i sig selv ansees som et «passende vederlag for Norges kulforsyning». Tilslut antydte han den ordning «at Storbritannien overtok al vareforsel mellem Norge og Storbritannien, saaledes at denne kunde ske med britiske skibe og saaledes at britiske varer blev solgt eif. Norge og norske varer fob. Norge. Paa den anden side vilde da de norske skibe som nu anvendes i lastetrafikken mellem Norge og Storbritannien soke over i alliert fart».

I en skrivelse av 5. april pekte Mr. Findlay paa betydningen av hurtig aa komme til en avgjorelse. Han uttalte at «Storbritannien onsker aa faa overført til fart for sig norske skibe fra den anglo-norske handel som Hans Majestæts Regjering er forberedt paa aa remplasere med britiske skibe, og likeledes norske skibe som nu gaar i fart mellem andre noitrale end Norge».

Samtidig oversendte Findlay et længere memorandum som indeholdt en nærmere præisering av de fordeler den britiske regjering var villig til aa tilsikre Norge dersom tonnageoverforslen blev akceptert. Her blev det tilbudt Norge en kulforsyning paa mellem 10 000 og 12 000 ton bunkers om maa-neden til oversjøiske reiser fornten 200 000 ton kul og 20 000 ton koks.

Idet der snart blev opnaadd enighet om en ordning paa det grundlag som var trnkket op i denne skriftveksel, kom de senere forhandlinger særlig til aa dreie sig om to ting: paa den ene side kulfragtene over Nordsjøen, paa den anden side godtgjørelsen for norske skibe som skulde overføres til fart i de alliertes interesse.

Inden den nye ordning blev sat i verk, fandt regjeringen dog aa maatte sikre sig Stortingets støtte. Som foranledning til aa ta saken op i nationalforsamlingen blev brukt en interpellation som repræsentanten C. SPARRE fremsatte om regjeringens stilling til de tyske sænkninger. I sit svar paa forespørslen, som blev behandlet av Stortinget i hemmelig møte den 17. april og dagene efterpaa, la nemlig utenriksministeren frem en oversigt over de forhandlinger som indtil da var blit ført. Ifølge det officielle kommuniké var der «enighet om at landets utenrikspolitikk fremdeles maatte fores inden den strenge noitralitets ramme», mens «spørsmålenes drøftelse ingen beslutning foranlediget fra Stortingets side». Resultatet av debatten kunde sammenfattes i den sætning at regjeringen fik frie hænder til forhandlinger med Storbritannien om tonnagespørsmålet og kulspørsmålet.

Den 23. april fremsatte saa Provianteringsdirektøren for den britiske minister et forslag til en ordning. Det bygget i alt væsentlig paa tillægsmemorandumet av den 7. april. Det blev præisert at kulladningene blev ønsket bragt til de steder paa kysten som vanlig formidlet importen. Som helt nyt var foiet til et punkt med sigte paa den situation som var indtraadt efterat De forenede Stater var gaat ind i krigen. Dette punkt lod slik:

I anledning av meddelelser om, at der i De forenede Stater paatænkes lagt hindring iveien for eksport derfra til noitrale lande, vil den britiske regjering medvirke til, at De forenede Stater tillater Norge vedblivende at motta det kvantum av livsfornodenheter og nødvendighetsartikler som tilfredsstiller

Norges eget behov, overensstemmende med de vilkaar som den britiske regjering har stillet for denne import.

Samtidig med denne skrivelse fra Provianteringsdirektøren mottok den britiske minister et nærmere utformet forslag angaaende tonnageoverførslen fra Norges Rederforbund. Regjeringen ønsket nemlig ikke aa faa reist alle de kinkige folkeretslige spørsmaal som kunde knytte sig til en avtale av denne art med den norske regjering som part. Under disse forhandlinger gik den derfor tilbake til den politik som den hadde fulgt oprindelig, men forlatt i fiskesaken og kobbersaken, nemlig aa overlate det til næringsorganisationer og forretningsmæssige statsinstitutioner paa egenhaand aa underhandle med og slutte avtaler med den britiske regjering.

I virkeligheten hadde Rederforbundet tatt del i forhandlingene om tonnageavtalen alt paa et meget tidligere tidspunkt. Den 28. februar hadde forbundet mottatt en skrivelse fra den britiske legation som omtalte at de britiske myndigheter hadde rekvirert danske skibe i britiske havner, fordi de danske sjømænd ikke hadde turdet gaa i faresonen. Paa samme maate vilde norske skibe risikere aa bli behandlet dersom de blev holdt tilbake, het det i skrivelsen. Der hadde senere fundet drøftelser sted mellem styret for Rederforbundet og den britiske legation om de former som kunde vælges for en overførsel av norske skibe til britisk flag. Den 20. mars hadde imidlertid præsidenten for Rederforbundet, skipsreder A. O. LINDVIG, rettet en personlig skrivelse til statsminister Gummør Knudsen om at forbundet ikke fandt aa kunne fore forpligtende forhandlinger om dette spørsmålet uten efter regjeringens tilladelse, og da spørsmålet egentlig var dette om rederne vilde akseptere de britiske vilkaar for en tonnageoverførsel som et nødvendig middel til aa skaffe landet kul, dreiet det sig om et offer fra skipsfarten til fordel for det hele land, og dette kunde Rederforbundet ikke forhandle om uten paalegg fra regjeringen. Den 12. april fandt der sted et møte mellem statsministeren og Rederforbundets præsidentskap. Statsministeren betegnet her tonnageoverførslen som «et nødvendig offer». Han anmodet Rederforbundet om aa gjennomføre forhandlingene for skipsfartens vedkommende.

Helt kunde dog ikke statsmagtene holde sig utenfor de formelle sider ved gjennomføringen av planen. Det viste sig nemlig at den bare kunde settes iverk med hjemmel i en lov.

Til aa begynde med stilte endog den britiske legation krav som vilde ha nødvendiggjort vidtgaaende og omtvistelige lovbestemmelser. Den forlangte nemlig at under visse betingelser skulde timecharters for skibe under klasse c., altsaa slike som seilet udelukkende i skibsrederens interesse, bringes til oieblikkelig ophor. Denne klasse c. omfattet ialt 410 578 bruttoton. Kravet hadde derfor stor praktisk rækkevidde. Rederforbundet gjorde opmerksom paa at fra et rentabilitetssynspunkt vilde en slik avbrytelse av certepartiene være til fordel for de fleste av disse redere, da en hel del av dem hadde kontrakter fra for krigen, kontrakter som nu bragte betydelige tap. Men de indgrep det her vilde være tale om, var — for aa citere en skrivelse fra Rederforbundet — «hittil ukjendt i norsk praksis». Den 25. mai blev ogsaa kravet frafalt fra den britiske legations side.

De lovbestemmelser som tilslut viste sig aa bli nødvendige, blev vedtat av nationalforsamlingen den 5. juni efter behandling for lukkede dorer. Den 12. juni blev der git sanktion paa «lov om forbud mot befragtning av norske fartoier i visse tilfælde». Loven lod i sin helhet slik:

§ 1. Kongen eller den, han dertil bemyndiger, kan forby avslutning eller fornyelse av fragtkontrakt for norsk skib.

§ 2. Enhver fremtidig avtale om ret for befragteren til at fornye befragtningen eller slutte ny befragtning er ugyldig.

§ 3. Kongen eller den, han dertil bemyndiger, gir de nærmere bestemmelser om lovens gjennomforelse, herunder ogsaa om anmeldelse av indgaaede og tilsigtede fragtkontrakter eller fornyelser av fragtkontrakter.

§ 4. Overtrædelse av denne lov eller de i henhold til den utfærdigede bestemmelser straffes med boter indtil 500 000 kr. eller med fængsel indtil 6 maaneder eller med begge disse straffe.

§ 5. Denne lov træder i kraft straks.

Ved kongelig resolution av samme dag blev det overdraget til Norges Rederforbund aa træffe de avgjørelser som var hjemlet i loven. Det blev paalagt den bestyrende reder for registreringspliktig norsk skib paa forhaand aa gi Norges Rederforbund iltelegrafisk varsel om enhver tilsigtet fragtslutning eller fragtfornyelse med undtagelse av befragtninger mellem norske havner eller fra utenlandsk havn til Norge. Varslets længde blev sat til 72 timer. Det blev videre bestemt: «Norges Rederforbund

har inden varslets utløp at forby avslutning eller fornyelse av fragtkontrakt, hvor dette findes paakrævet.»

Overførslen av norske skibe til britisk flag blev gennemført efter følgende principper:

Der blev ikke rekvirert skibe som var nødvendige for norske tilførsler, som var specielt konstruert for den fart de gik i eller som underholdt eller var beregnet paa regelmæssig rutefart. Rekvisitionene rammet fortrinsvis de norske skibe i Nordsjøfarten; de blev byttet ut med engelske fartoier skib for skib. Det blev forøvrig git de enkelte redere anledning til selv aa slutte fartoierne i timecharter til Furness, Withy & Co. om de foretrak dette. Ved den britiske overtagelse fandt der sted en inspektion av norsk og engelsk surveyor. Mandskap og officerer skulde efter avtalen ha anledning til aa bli ombord, men paa en række av de rekvirerte skibe foretrak den norske besætning aa gaa, oftest av misnoie med de lavere engelske hyrer. Assuransen blev dækket i England. Leieavgiften blev sat til 35 sh. pr. ton fri skat og utgifter, med 10 sh. tillæg for specialskibe. Fra norsk side blev det gjort gjældende at smaaskutene maatte faa tillæg til fragsatsene. Dette blev ogsaa opnaadd. Skibsreder HYSING OLSEN, som midt i juli reiste over til London for aa repræsentere Rederforbundet under gjennomføringen av nyordningen, fik ordnet med faste timecharterrater for de skibe som eierne foretrak aa leie bort ved kontrakt fremfor aa faa dem rekvirert. Disse rater blev sat i forhold til dødvegtstonnagen. Skibe under 500 ton dødvegt fik 58 sh. om maaneden, skibe paa mellem 500 og 1 000 ton dødvegt 54 sh. og slik videre; for skibe mellem 4 000 og 6 000 ton blev der betalt 43 sh. 6 d og for skibe paa over 6 000 ton 41 sh. 6 d. Krigsassuransen blev dækket av befragteren.

Fra britisk side blev det oprindelig krævet at assuranceværdiene skulde sættes lik Krigsforsikringens takstsummer minus 1 £ pr. ton, idet det blev gjort gjældende at erklæringen om den nidskrænkede nbaatkrig hadde fort til en rent midlertidig opjobbing av skibsværdiene. Da det imidlertid viste sig utover vaaren at værdiene fremdeles steg, blev dette krav frafaldt.

Den britiske regjering forpligtet sig til umiddelbart efter fredsslutningen aa gi utforselstilladelse for indtil 35 nybyggede skibe til erstatning av fartøier som maatte gaa tapt efterat de var blit rekvirert.

Denne ordning som her er gjengit, blev ikke fastslaat i nogen

formelt opstillet kontrakt. Avtalen blev anset indgaat i og med de ntvekslede skrivelser mellem den britiske legation og Rederforbundet. I et brev av den 23. juli 1917 erklærte Rederforbundet paa britisk foranledning nttrykkelig at det ikke fandt nogen slik overenskomst paakrævet. Naar denne fremgangsmaate blev valgt, var det sikkert for aa undgaa en forsinkelse, idet begge parter frygtet for at formuleringen av bestemte paragraffer vilde kunne komme til aa medfore nye langvarige underhandlinger. I virkeligheten blev nyordningen sat i kraft efterhvert endnu før alle punkter var blit bragt paa det rene. Skipsreder Hysing Olsen var ogsaa avreist til London før Rederforbundet i sin skrivelse av den 23. juli hadde fastslaat at der var enighet i hovedsaken.

Det er meget vanskelig aa finde nogen karakteristik som paa fyldestgjørende maate kan kjendetegne arten av tonnageavtalen. Den blev sluttet mellem Rederforbundet paa den ene side og den britiske regjering ved legationen i Kristiania paa den anden. Forsaavidt kunde den sies aa være en brancheavtale; den hadde ogsaa en række træk tilfælles med disse besynderlige privattraktater. Men Rederforbundet stod i en noget anden stilling end importororganisationene, ialfald paa det tidspunkt da de sidste og avgjørende skrivelser om avtalen blev vekslet. Ved en kongelig resolution som hadde hjemmel i norsk lov, hadde det nemlig faat sig overdraget en vidtgaaende myndighet til aa godkjende eller forby norske borgere aa slutte private kontrakter. Tonnageavtalen var først og fremst en overenskomst mellem Rederforbundet og den britiske regjering om den maate forbundet skulde ntøve sin approbationsmyndighet overfor norske fragtslutninger paa og de motydelser som i den anledning skulde tilsikres forskjellige norske interessenter av den britiske stat. I denne omstændighet laa det at den norske regjerings stilling til tonnageavtalen maatte bli en anden end til importørforeningenes brancheavtaler. Den norske regjering hadde ogsaa paa forhaand faat kjendskap til og godtat hver enkelt forpligtelse som Rederforbundet efterhvert hadde paatat sig. Til dette kom at tonnageavtalen utgjorde et integrerende ledd i en totalordning av de økonomiske mellemværender mellem den britiske og den norske regjering og at de andre ledd i ordningen dels søkte sin hjemmel i noter av almindelig diplomatisk karakter, dels i en avtale mellem den britiske regjering og en norsk offentlig

specialinstitution, nemlig Provianteringsdirektoratet. Den norske regjering blev derfor helt ut bundet av tonnageavtalen, selv om den ikke formelt var medkontrahent. Den 29. november 1917 telegraferte da ogsaa Ihlen til den norske minister i Washington, herr H. H. BRYN, at «den norske regjering anser Rederforbundets overenskomst med den britiske regjering om tonnagen for like bindende for sig som om den var blit indgaat mellem de to regjeringer».

Økonomisk set kan tonnageavtalen til en viss grad parallelliseres med kollektivavtalene mellem arbeidere og arbeidsgivere. Norges Rederforbund kontraherte nemlig med den britiske regjering om de økonomiske vilkaar og den godtgjørelse medlemmene skulde opnaa for sine ydelser. Der blev bare ikke kontrahert om arbeidsleie, men om tonnageleie. Hvor der er indgaat en kollektivavtale mellem arbeidsgiver og arbeidere, skal efter norsk lov kollektivavtalen ved uoverensstemmelser privatretslig gaa foran de enkelte medlemmers kontrakter. Saa var ikke tilfældet her. Rederforbundet hadde, som det gjentagne ganger under korrespondansen blev fremhævet, heller ikke noget magtmiddel til aa tvinge sine medlemmer dersom de vægret sig ved aa godta vilkaarene. Magtmidlene sat imidlertid den britiske regjering inde med. Den raadet over kullene, og den kunde benytte sig av angarieretten til aa rekvirere skibene ogsaa i de tilfælde da rederne protesterte. Den eneste utvei som syntes aa staa aapen for de redere som ikke vilde godta ordningen, var aa la sine skibe lægge op i Norge. Denne mulighet hadde imidlertid den britiske regjering været opmerksom paa under forhandlingene. Den hadde derfor opnaadd et underhaandstilsagn fra den norske regjering om at denne nodutvei skulde besorges stængt. Saa skedde ogsaa. I § 2 i lov av 18. juli 1917 nr. 3 blev det bestemt at Kongen eller den han bemyndiget til det, kunde forby norsk skib aa lægge op eller forbli oplagt.

Den store nationaløkonomiske fordel som fra norsk side blev vundet ved tonnageavtalen, var den at rekvisitionene av norske skibe ikke skedde til eie, men bare til bruk. Naar krigen var slut, skulde skibene leveres tilbake igjen i samme stand som de var overtat. Britisk og norsk surveyor skulde sammen foreta besigtigelse av den tilstand skibene var i ved tilbakeførslen til norsk flag. I en række tilfælde fandt der overhodet ikke rekvisition sted, idet overførslen til fremmed flag foregik i og med

avslutningen av en ganske almindelig timecharterkontrakt. Det kan vel i det hele tat trygt sies at av de forskjellige overenskomster om vore næringsveier som blev sluttet under krigen, var tonnageavtalen den som i størst grad tilgodesaa nationale norske interesser.

Samtidig med at ordningen av tonnagesporsmaalet blev bragt istand, førte ogsaa forhandlingene om kultilførslene til Norge til et resultat. Heller ikke kulavtalen blev formet i et enkelt dokument. Ogsaa denne overenskomst blev betragtet som sluttet paa grundlag av den korrespondanse som var blit ført. Ogsaa paa dette omraade begyndte avtalen aa virke i praksis før der var opnaadd endelig enighet om vilkaarene. I lopet av sommeren 1917 blev derfor efterhvert en række norske skibe trukket nt av kultraden over Nordsjoen og erstattet med britiske fartoier som var bevæbnet. Indtil den 1. september var dog bare 26 britiske skibe blit sat ind, mens endnu næsten 100 norske fartoier da var beskæftiget i denne fart. Ogsaa førslen av post og passagerer mellem Storbritannien og Norge blev overtat av britisk fartoi.

For den norske kulforsyning viste nyordningen sig effektiv. Damperne kom med regelmæssighet og bragte den mængde ton til landet som blev efterspurt. Prismæssig set derimot blev ordningen meget ufordelagtig for Norge. Fra britisk side blev der til grund for fragtberegningen lagt de samme rater som fra britisk side betaltes for de rekvirerte norske skibe med tiðæg av en assurancepræmie paa 15 % for rundturen. Til returfragtene fra Norge blev der overhodet ikke tat noget hensyn ved opstillingen av de britiske beregninger, idet det blev hævdet at grundlaget maatte være retnr i ballast. Paa denne maate gik det til at de norske forbrukere maatte betale en kulfragt av 12 £ pr. ton. Da de britiske krigsforsikringssatser senere blev sat ned, opnaaddes der tilsvarende reduktion.

Hvor kostbar kulavtalen blev for Norge, vil fremgaa av den officielle statistik over kulimporten til Norge i de senere krigsaar og dens værdi, idet tallene for 1916 anfores til sammenligning:

		Stenkul.		Koks og cinders.	
		Mængde, Ton.	Værdi, Mill. Kr.	Mængde, Ton.	Værdi, Mill. kr.
1916	2 467 552	148,1	365 204	23,3
1917	1 059 465	211,9	167 017	35,9
1918	1 421 539	255,9	152 286	28,2

En væsentlig fordel ved kulavtalen var det imidlertid at der efter den 1. august 1917 bare blev torpedert nogen ganske faa norske smaaskuter i kultrafikken over Nordsjøen, nemlig «Bollsta» av Kristiania paa 1701 ton den 12. december 1917, «Eglatine» av Kristiania paa 339 ton den 19. juni 1918, «Alkor» av Arendal paa 269 ton den 31. juli 1918 og «Hecla» av Porsgrund paa 860 ton den 21. august 1918.

Hvad angaar de norske skibe som med hjemmel i tonnageavtalen blev rekvirert fra britisk side, blev ialt 34 mistet ved krigsforlis; de 33 av dem hadde en samlet tonnage paa 50 473 ton; for et enkelt skib, «Azira» av Bergen, som blev sænket av en ubaat i Nordsjøen den 4. august 1917, savnes opgave over tonnage.

Efter tonnageavtalen skulde nordmændene faa license paa utførsel av nybygninger fra Storbritannien umiddelbart efter krigen til remplasering av de rekvirerte skibe som maatte gaa tapt. For disse licenser var der imidlertid sat et maksimum paa 35. Det er derfor ganske kuriøst at tallet paa de krigsforliste rekvirerte skibe blev 34.

Naar tapene baade av de norske skibe som var blit tilbake i kultraden paa Nordsjøen og av de som Storbritannien hadde rekvirert, ikke viste større tal end de som her er angit, maa det ikke bare skrives paa regning av den større sikkerhet som blev skapt for de norske fartoier ved tonnageombytningen. Fra april maaned 1917 tok nemlig autallet av sænkninger merkbart av. Det avgjørende vendepunkt betegnes ved overgangen til konvoisystemet.

Allerede tidlig under krigen hadde tanken om en konvoiering av handelsfartøiene hat varme forkjæmpere. Dette var tilfældet ikke bare i Storbritannien. I norske aviser kom der stadig frem velmente raad fra indsendere som henstilte til regjeringen aa la de skibe som formidlet Norges viktigste handelsforbindelser med ntlandet, bli konvoiert av norske marinefartoier.

I Storbritannien hadde imidlertid tanken om overgang til et konvoieringssystem mange og avgjorte motstandere. Det var til aa begynde med endog den almindelige mening i marinekredser at det var tryggest aa sprede risikoen ved aa la alle handels-skibe seile enkeltvis. Der blev frygtet for de største kalamiteter dersom en konvoi skulde bli angrepet av undervandsbaatene. Til dette kom et andet hensyn, som kanske spilte en større rolle. For

marineofficerene stod det slik at hovedoppgaven for Storbritannien under krigen var aa bevare marinen intakt og storflaaten samlet. De var derfor ængstelige for at marinens stridsevne vilde bli nedsat om den skulde paa sig ogsaa den opgave aa passe paa handelsskibene.

Motstanden mot konvoisystemet kunde imidlertid ikke ta erfaringene til indtægt for sig. En av de første ordres Winston Churchill hadde git under krigen var nemlig den at troppe-transportene skulde gaa i konvoi, og det var lykket aa gjennemføre disse konvoieringer heldig med forholdsvis faa ledsagende fartoier.

Mot slutten av 1916 var der blit gjort enkelte spredte forsøk paa konvoi av handelsfartoier. Ogsaa disse hadde git godt resultat. Saaledes blev norske skibe med ammoniumnitrat fra utskibningsstedene paa vestsiden av Kristianiafjorden mott av britiske krigsskibe et stykke ute i Nordsjoen og med held eskortert frem til britisk havn.

I april 1917 var situationen blit slik at de gamle indvendinger mot konvoisystemet ikke længer kunde opretholdes. Der eksisterte neppe længer nogen mulighet for at de allierte kunde tape sjøkrigen ved en kamp mellom den britiske og den tyske storflaate. Derimot hadde de tyske sænkninger tat til i en slik grad at tilførselen til Storbritannien var kommet i alvorlig fare. Den britiske hovedoppgave tilsjøs var derfor ikke længer aa holde storflaaten intakt, men aa holde handelen vedlike. I denne situation besluttet de britiske myndigheter aa anvende konvoisystemet. Den 23. april 1917 blev det meddelt minister Vogt at alle skibe til Norge efter den dag vilde bli konvoiert. De skulde fortrinnsvis samles i Lerwick og seile ut derfra.

Til bevoogningsfartoier for de konvoierte skibe blev gjerne anvendt lette krydsere og bevæbnede trawlere. Almindelig var der ialfald én krydser med i konvoien.

Til aa begynde med blev der gaat noksaa usystematisk tilverks med ordningen av konvoiene, og de skibe som deltok, fik kortfattede og unoiagtige instruksjoner. Fra norsk side blev der saaledes i den første tid klaget sterkt paa konvoieringen i Kanalen. Her hændte det gang paa gang at de hurtigste konvoifartoier seilet fra de andre. Saaledes blev en række norske og græske skibe agterutseilet og utsat for mange farer i den anledning.

Senere blev der imidlertid utstedt et fuldstændig konvoiregler-

ment, som trykt paa norsk blev utlevert til de norske skibsførere, og der blev holdt øvelser i konvoimanøvrering. Ifølge reglementet skulde hvert skib i konvoien ha sit nummer. Konvoien skulde ordnes i én eller flere rækker med kjølvandsformation. Avstanden mellem de enkelte skibe skulde være mellem 400 og 800 meter. Det første skib i konvoien blev betegnet som det «ledende»; alle ørdres blev fra eskortens chef git til det ledende skib, og de fartøier som gik efter dette i rækkene, hadde enten videre aa foreta de samme manøvrer som lederskibet. Eskortten viste sidelanterner mot konvoien. Handelsfartøiene derimot skulde ha lanternene blændet, men klare til øieblikkelig bruk. Dog skulde alle skibe undtagen det sidste ha hvite dæmpede agterlanterner, men disse skulde være skjærmet saa at de bare lyste over 40 buegrader. Ved kursændring skulde ethvert skib dreie i det foregaaendes kjølvand og ikke før den plads var naadd da dette hadde dreiet. Disse regler for kursændring voldt de største vanskeligheter for manøvreringen, idet seilassen hele tiden foregik i siksak. Men det var den almindelige mening at siksakkursen virket meget villedende paa ubaatene. Naar der blev regnet med at ubaater var i nærheten, blev derfor kursen ændret en eller to streker hvert tiende minut.

I den første tid efter den tyske blokadeerklæring var — som tidligere nævnt — alle nøytrale skibe blit merket saa tydelig som mulig; skibsnavnet og nationaliteten var betegnet med kjæmpebokstaver paa siden av skrogene omrammet av flagfarvene. Nu blev alle skibene malt over saa de skulde være mindst mulig synlige. Princippet fra khakiuniformene blev fulgt for skutene.

Før Nordsjøfarten var Lerwick det gjængse samlingssted. Konvoieskorten bestod almindeligvis av to destroyere og fra fire til seks trawlere. Men da avstanden fra Horns rev bare var 350 kvartmil, kunde en hurtiggaaende krydser naa dem i løpet av 15 timer. Den 16. oktober 1917 løp to tyske krydsere ut og støtte i graalysningen dagen efter paa en større konvoi 112 kvartmil vest av Marstenen fyr. Den bestod av 12 fartøier, nemlig 5 norske, 2 svenske, 2 danske, 2 engelske og 1 belgisk skib. Den var paa vei fra Bergen til Lerwick og skulde hele tiden været eskortert av 2 destroyere, men paa grund av uveir naadde den ene av dem først frem til handelsfartøiene samtidig med at det tyske angrep begyndte. De 2 tyske krydsere forte ikke nationalflag og blev mistat for aa være britiske like til det øieblik da de

aapnet ilden. De britiske destroyere, «Mary Rose» og «Strongbow», optok straks kampen, men hadde en underlegen bestykning og blev paa faa minutter skutt isenk. Krydserne aapnet saa ilden mot handelsfartøiene. Det lyktes de to engelske og det ene belgiske skib aa undslippe, mens de noitrale fartoier, som efter visitationsreglene hadde stanset for aa la sig undersøke, allesammen blev skutt isenk. Den tyske beskytning fandt sted uten noget hensyn til at mandskapene holdt paa aa gaa fra borde i livbaatene, og der blev ikke gjort noget forsok fra tysk side paa aa yde hjelp ved redningen, mens derimot en engelsk patruljebaot som kom til, utforte et omfattende redningsarbeide like for munden av de tyske kanoner. Der blev ialt dræpt 21 norske sjomænd. Regjeringen sendte dennegang en særdeles skarp protestnote.

I slutten av april 1918 lop den tyske hoisjøflaate ut for sidste gang og søkte da farvandet for konvoieringen. Der var dengang to konvoier underveis, den ene paa 47 og den anden paa 34 skibe. Imidlertid befandt de sig begge nær under kysten, og tyskerne stotte ikke paa et eneste handelsskib.

Utenfor Nordsjøfarvandet viste konvoieringen sig aa være næsten forbausende effektiv. Ved utgangen av oktober 1917 var saaledes 99 oversjøiske konvoier med 1502 dampere kommet til England; av disse var 10 blit sænket i konvoiene og 14 efterat konvoiene var blit oppløst, altsaa et totaltap paa 1,57 %. Ved utgangen av november hadde 77 utgaaende konvoier seilt og hadde lidt et tap av 0,57 %. I Middelhavet, hvor der til aa begynde med var brukt for faa skibe til konvoieringen, var tapet i september 1918 blit bragt ned til 0,82 %.

Konvoiene tvang de tyske undervandsbaater til aa forlægge mest mulig av sin virksomhet til nærheten av kystene, hvor de kunde træffe konvoiene mens de endnu var under dannelselse eller netop blev oppløst. Dette ntsatte dem imidlertid selv for større farer. Forholdet forte til at de britiske eskortskibe gang paa gang saa sig nødt til aa lope ind paa norsk sjoterritorium; de forlot det dog altid inden foreskrevet tid.

Den okede virksomhet av undervandsbaatene like opunder den norske kyst hadde imidlertid tilfølge at ikke bare den utenrikske handel, men ogsaa kysttrafikken mellem de norske byer stadig var truet. I 1918 utviklet der sig derfor den praksis at der hvor

lastebaatene i kysttraden gik utenskjærs, blev de konvoiert av norske krigsfartoier.

I konvoisystemets tid gik tapene for den norske handelsflaate jevnt og sikkert nedover. I april 1917 var der ved krigsforlis gaat tapt 68 skibe paa tilsammen 102 312 bruttoton. Mai 1917, som var den første maaned da konvoieringen kunde sies aa være blit gjennomført, viste et tap paa 47 skibe og 70 927 ton, juni paa 43 skibe og 62 338 ton. I juli var tapet nede i 28 skibe og 47 079 ton. I første halvaar av 1917 mistet den norske handelsflaate ved krigsforlis ialt 300 skibe paa 461 981 ton. I andet halvaar 1917 var tapet sunket til 124 skibe paa 208 463 ton. I hele 1918 belop det sig til 127 skibe paa ialt 189 822 ton.

Hvad angaar forsikringssummene, lop de ved krigsforlisene i 1917 op til 520 millioner kr. Av dette belop faldt 426 millioner paa Krigsforsikringen og 10 millioner paa de skibe som England hadde rekvirert. I 1918 var den totale forsikringsværdi for de krigsforliste norske skibe 173 millioner kr. Av denne sum faldt 100 millioner kr. paa Krigsforsikringen og litt over 42 millioner kr. paa de rekvirerte fartøier. Under hele krigen gik den norske handelsflaates tap ved krigshandlinger op i 829 skibe paa ialt 1 239 283 bruttoton. Den totale forsikringssum for alle disse skibe var noget over 903 millioner kr.; Krigsforsikringens anpart ntgjorde over 705 millioner kr. Desnten var 30 skibe paa tilsammen 66 074 ton blit skadet ved krigshandlinger. (Sammenlign op-gavene side 62.)

Av norske sjomænd omkom efter Sjøfartskontorets statistikk ialt 1 162 ved krigsforlis, mens «et stort antal» blev saaret under angrepene.

Tonnageavtalen og konvoieringen førte til et efterspil overfor Tyskland. Ved en forordning git i det store hovedkvarter den 24. april 1918 og offentliggjort 3 dager senere blev der nemlig gjort en tilføielse til § 55 c i den tyske priseforordning. Den gik ut paa at et neutralt skib, dersom ikke omstændighetene talte imot det, skulde ansees for aa være sat i fart i interesse av den fiendtlige krigsforsel dersom den stat skibet tilhorte, hadde avsluttet en overenskomst med en fiendtlig stat om ydelse av tonnage eller hadde den overveiende del av sin handelsflaate i fart for fienden. Bestemmelsen av april 1918 sluttet sig til en tidligere forordning av 16. juli 1917, som bestemte at de tyske krigsfartøier

skulde ha adgang til aa opbringe skibe befragtet for fiendtlig regning eller sat i fart i fiendtlige interesser. Efter aprilbestemmelserne kunde det sies at tyskerne hadde opstillet en avbeviselig præsumption for at ethvert norsk skib som blev paatruffet paa sjøen, seilet i britisk interesse. Helt i samme priseretslige stilling som britiske skibe blev de norske dog ikke stillet; det forbehold som var gjort om «omstændighetene» skulde nemlig nødvendiggjøre en undersøkelse av skibspapirene. Hvilke omstændigheter det var som skulde kunne virke befriende, lyktes det imidlertid aldrig aa faa fuld rede paa.

Nogen tid forut for denne sidste utvidelse av den tyske ubaatkrig var der forøvrig fra tysk side truffet en bestemmelse som ialfald i formen kunde gjøre det mulig for enkelte fartoier aa nddra sig sænkningssfaren. Der var nemlig blit indført en ordning med saakaldte leidebrever (*Geleitscheine*). Den første meddelelse om dette system mottok den norske regjering i en skrivelse av 31. december 1917 fra den daværende tyske gesandt i Kristiania, von HINTZE. Det blev her meddelt at der ved det tyske generalkonsulat var blit opprettet et kontor for ntstedelse av leidebrever; det blev bestyrt av hr. HERTWIG. Legationen gav kort tid efter en underhaandsmeddelelse om at leidebrevene bare skulde gjælde for fart utenfor de av Tyskland proklamerte sperreomraader.

Hr. Hertwig avla meget snart et besøk i Norges Rederforbund, hvor han uttalte at Tyskland sandsynligvis som betingelse for aa ntstede et leidebrev vilde kræve at lasten ikke i nogen form skulde komme Tysklands fiender tilgode: gjaldt det saaledes en saltlast, maatte ingen del av saltet brukes til saltning av fisk bestemt for ententen. Dette førte til at Norges Rederforbund den 12. januar 1918 avgav den ntalelse at ntstedelsen av slike leidebrever «ingensomhelst betydning kan ha for norsk skibsfart eller import». Endnu den 10. mai kunne Rederforbundet oplyse «at ingen norsk reder hittil har fundet sig befoiet til at rekvirere Geleitschein».

En betydelig anderledes holdning indtok rederstanden i de andre noitrale land. I begyndelsen av mai blev der saaledes indledet svensk-tyske forhandlinger om leidebrevene, og midt i mai kom der meddelelse i den svenske presse om at der var avsluttet en overenskomst mellem de to regjeringer om saken. De svenske fartoier i trafik mellem svenske og andre noitrale havner ved

Nordsjoen eller Østersjøen skulde forsynes med leidebrev utstedt av den tyske marineattaché eller den tyske generalkonsul i Goteborg. Omtrent samtidig blev der mottat meddelelse om at den danske amerikalinje hadde søkt leidebrev for «Hellig Olav» og at der blev ført tysk-hollandske forhandlinger om leidebrevsaken.

Efter utstedelsen av den tyske aprilерklæring fandt styret for Den norske Amerikalinje at det var forbundet med visse betenkeligheter aa la linjens to store passagerskibe seile uten leidebrev. «Kristianiafjord» var dengang gaat tapt ved et sjoforlis; den var blit erstattet med det større søsterfartoi «Stavangerfjord», som var blit bygget i England under krigen; for dette især blev der næret ængstelse. Der blev ogsaa optat forhandlinger om leidebrev for Amerikalinjens skibe. Fra tysk side blev der imidlertid stillet vilkaar som linjen ikke uten videre fandt aa kunne godta. Den 6. juni 1917 avseilet derfor «Bergensfjord» uten leidebrev. Men der blev git en erklæring til den tyske minister som indeholdt oplysninger svarende til de forsikringer tyskerne krævet avgit for aa utstede leidebrev.

Efterat sporsmaalet saaledes var blit praktisk, blev det besluttet aa opta underhandlinger i Berlin om en leidebrevsavtale. Den norske regjering onsket imidlertid ikke aa staa som kontraherende part og valgte aa følge sin gamle politik aa overlate den egentlige kontraktavslutning til en braneheforening. Leidebrevsavtalen blev derfor sluttet mellem den tyske regjering paa den ene side og Rederforbundet paa den anden. Fra tysk side var den undertegnet av to repræsentanter for marinens admiralstab, en for Auswärtiges Amt og marineattachéen i Kristiania, korvetkaptein HILMERS. Fra Rederforbundets side var undertegnerne herrene Gustav Henriksen, JOHS. JANTZEN og W. Klaveness. Det blev imidlertid paaft avtalen at den norske regjering hadde kjendskap til overenskomsten og var enig i den, og dette blev ved underskrifter bekræftet av herrene generalkonsul E. COLBAN og direktør LAURITZ KLOSTER paa vegne av den norske regjering.

Overenskomsten gik ut paa at Rederforbundet skulde sørge for at den del av den norske tonnage som i oieblikket var beskæftiget i norsk kystfart og i fart paa Spitsbergen, Danmark, Sverige og Østersjøen, tilsammen ca. 164 000 bruttoton, ikke skulde trækkes over til anden fart. Likeledes forpligtet Rederforbundet sig til ikke aa foreta nogen overforsel til direkte fart i ententens interesse av en tonnage paa 93 000 ton som besørget nødvendig-

hetstilforsler til Norge, av 24 000 ton som var bygget ved hjelp av klausulert import fra Tyskland, og av linjeskibene, som tilsammen var anslaat til 140 000 ton. Desuten skulde Rederforbundet sørge for at seilskibe paa over 1 000 nettoton ikke skulde bli indsat i fart gjennom sperreomraadene. Endelig erklærte Rederforbundet at det vilde bestræbe sig paa aa faa indsat skibe i fart til forsorgelse av Schweiz med livsfornødenheter — fart paa «den frie havn Cette» — og for Belgian Relief. Til gjengjæld erklærte den tyske regjering sig villig til paa vanlige vilkaar aa yde leidebrev for de skibe som horte til en av de saaledes opregnede kategorier.

Da efter den tyske opfatning storstedelen av den norske tonnage paa det tidspunkt seilet i alliert interesse, forte leidebrevs-avtalen til en tvedeling av den norske handelsflaate: bestemt opregnede fartoier fik adgang til aa seile med tyske leidebrev, mens resten av tonnagen blev gjenstand for reglene i aprilforordningen.

Om de forpligtelser som fra norsk side blev paatat i leidebrevs-avtalen, maa det indrømmes at de i formen var ganske vidtgaaende. Men i realiteten var Norge paa det tidspunkt særdeles sterkt interessert i at ikke endda flere skibe blev overført til alliert fart. Det maa derfor sies at de norske forpligtelser efter leidebrevsavtalen allesammen var like meget i norsk som i tysk interesse.

Paa det tidspunkt da leidebrevsforhandlingene blev ført, var den norske handelsflaate — efter Rederforbundets opgave av den 13. juni 1918 — sysselsat paa følgende maate:

I Nordsjøfart	40 skibe paa ialt	41 534 bt.
I fart for andre noitrale	19 —»—	23 923 »
I fart paa fjerne farvand	135 —»—	346 407 »
I fart for Norges oversjøiske import	78 —»—	233 206 »
I alliert fart	336 —»—	603 148 »
Ombyttet med alliert tonnage for		
Nordsjøfarten	115 —»—	139 659 »
Hvalkokerier paa fangstfeltene	7 —»—	28 016 »
Opbragte skibe	13 —»—	10 563 »
Seilfartoier paa over 1 000 nettoton,		
væsentlig i fart paa fjerne farvand	136 —»—	215 371 nt.
Mindre seilskibe, halvparten oplagt	80 —»—	46 314 »
I indenriks fart	547 —»—	152 926 bt.

Med tillæg av nogen rene smaafartøier utgjorde denne tonnage ialt 1627 skibe paa 1922551 bruttoton.

Fra britisk hold blev der ikke foretaget noget alvorligere i anledning av at endel av den norske tonnage begyndte aa seile med tyske leidebrever.

Avtalen med Tyskland fik forresten ikke betydning for særlig lang tid. Den 31. oktober 1918 blev det nemlig meddelt fra den tyske regjering at nøtrale fartøier vilde bli skaanet. Efter denne dag hadde den norske handelsflaate bare ett tap ved krigsforlis. Det var damperen «Ener» fra Kristiania paa 1453 bruttoton som gik tilbunds ved Orknoyene den 11. november 1918. Men sandsynligheten taler for at det var en mine den hadde støtt paa. Det sidste norske fartøi som med sikkerhet vites aa være blit sænket av tyskerne, var seilskuten «Stifinder» av Kristianssand, et skib paa 1745 bruttoton. Paa oljefart mellem New York og Freemantle blev det kapret i Atlanterhavet den 13. oktober 1918 og efterpaa sænket, antagelig ved bomber.

X.

SELVFORSYNINGSPROBLEMET OG AMERIKA- FORHANDLINGENE

Naar en organisation er gaat over fra en selvforbrukshusholdning til mere komplicerte former for sit økonomiske liv, vil den i regelen ha vundet en langt rikere forsyning med varer, men samtidig er den blit avhengig av tilførslene. Forutsætningen for at den kan opretholde sin økonomi i disse mere komplicerte former blir derfor at den raader over magtmidler til aa skaffe sig den paakrævede import. Den største betydning pengene har internationalt set, er den aa repræsentere slike magtmidler. Enhver som har penger, vil i regelen kunne faa kjøpt hvilkensomhelst varer fra utlandet. Pengene er tingliggjort generel kjøpeevne. Bare prisene angir begrænsningen i den magt de kan utøve til aa skaffe tilgang paa varer.

Verdenskrigen avslørte paany den gamle sandhet at forutsætningen for denne pengenes magteevne ligger i sedvaner som i farlige tider kan bli brutt. Endnu i det andet krigsaar hadde pengene stort set sin internationale kjøpeevne i behold. Forsyningssporsmaalet var i det væsentligste et prisproblem. I det tredje krigsaar blev det efterhvert anderledes. Importartiklene kunde ikke længer skaffes for penge alene. Raadigheten over viktige varer blev utnyttet til aa betinge sig ogsaa andre fordeler end høie priser. Pengene blev fremdeles brukt til aa betale med, men deres kjøpeevne var ikke længer generel. De var blit depresierte som magtmidler. Verden gled internationalt set tilbake til en form for byttehusholdning. Der spurtes ikke som for udelukkende efter

guldets, pengesedlenes eller kreditmidlenes generelle kjøpeevne, men først og fremst efter de enkelte vareslags specielle bytteevne eller «kompensationsevne». Det blev mulig for et land aa ha overflod av penger uten aa kunne faa kjøpt det nødvendigste.

Dette særegne og socialøkonomisk set viktigste av alle verdenskrigens fænomener er nu ved aa bli glemt. Erindringen om inflationen har skygget for det. Men inflationen i de former den efterhvert antok, hadde selv neppe været mulig uten at folk først hadde opdaget at pengene var mindre værd end de hadde trodd, at de var daarligere magtmidler, at det i yderste fald kom an paa varer og produktionsmidler og ikke paa guld eller sedler; skuffelsen over denne opdagelse førte til en undervurdering av pengene som gav den psykologiske bakgrund for mange av inflationstidens foreteelser. Den internationale byttehusholdnings politik fik i virkeligheten undergravet ikke saa litet av tilliden til pengene. Der var mange som ikke tok dem helt alvorlig længer. Det er særegent for 1917 og 1918 at der baade i offentlig og privat husholdning altid blev spurt efter det som trængtes, men meget sjelden efter hvad det kostet.

Overgangen fra den pengeformidlede privatøkonomiske internationale handel til den mellemstatlige byttehusholdning medførte en voldsom kommereiel magtkoncentration hos regjeringene. De og de alene hadde adgang til aa fastsætte hvilke varekvantiteter handelen skulde faa til raadighet. Ved et helt gjennomført system av eksportforbud, ved dispensationsindømmelser eller licensnegtelser fik de et fuldstændig herredømme over den internationale vareomsætning. Under utviklingen av denne ordning faldt det efterhvert mere og mere naturlig aa se paa alle handelsforhold til et enkelt land som en helhet. Ved De forenede Staters indtrædelse i krigen i april 1917 blev de muligheter en slik koneentration da kunde gi, fuldt ut indset av de økonomiske eksperter, og amerikanerne besluttet meget snart aa utnytte sin stilling som hovedeksportør for de europæiske markeder til fuld fordel for de alliertes sak. I lopet av senvaaren 1917 lyktes det dem aa opnaa aa faa centralisert hele de allierte og assosierede magters økonomiske politik i Washington.

Det første varsel om de vanskeligheter som var ivente, fik det norske utenriksdepartement den 8. april 1917 i et telegram fra minister Bryn i Washington. Det lød slik:

Amerikas deltagelse i krigen vil bevirke øket eget forbruk av levnetsmidler og foranledige forøket utførsel derav til de allierte.

Som følge herav saavel som ogsaa av andre grunde vil det blive vanskeligere for os at faa forsyning herfra. Jeg henstiller til regjeringens overveielse straks at stanse al utførsel av levnetsmidler fra Norge. I tilfælde forhandling med amerikansk regjering om tilførsel herfra vil det støtte os, at saadan forføining er taget i tide. Ja, uten saadan forføining er jeg ræd for, at vi kommer i en vanskelig stilling her.

Det skridt minister Bryn tilraadet, lot sig imidlertid ikke ta. Den midlertidige handelsavtale mellem Tyskland og Norge, som var blit resultatet av ubaatkonflikten, stillet sig iveien. Den var rigtignok bare blit fornyet fra maaned til maaned, men der var al grund for den norske regjering til aa gaa ut fra at en opretholdelse av den var forutsætningen for aa bevare et fredelig forhold til centralmagtene.

Under disse omstændigheter kom den norske regjering til det resultat at der maatte træffes foranstaltninger for aa faa fremlagt for den amerikanske regjering vanskelighetene ved Norges stilling. I et telegram av den 11. april henstilte derfor Ihlen til Bryn straks aa gjøre forestillinger i den anledning og fremhæve at «Norges utilstrækkelige egenproduktion av levnetsmidler gjør opretholdelse av hittidige tilførsel fra De forenede Stater nødvendig til avvergelse av hungersnød». Men Bryn næret ængstelse for de amerikanske bemerkninger som kunde komme om Norges eksport til Tyskland og tilraadet aa vente indtil positive sporsmaal blev stillet fra amerikansk side.

Imidlertid mottok Ihlen den 9. mai 1917 et telegram fra det norsk-amerikanske handelskammer i New York med en indtrængende opfordring om aa sende en kommission over til Statene med fuldmagt til aa forhandle om handelsforholdet. Denne henstilling blev fulgt fra regjeringens side. Der gik dog adskillig tid hen før kommissionen blev opnævnt. Den kongelige resolution i sakens anledning faldt først den 22. juni 1917.

Paa det tidspunkt var ønskeligheten av aa sende en kommission blit endda tydeligere. Den 11. juni 1917 hadde Ihlen nemlig mottat et telegram fra Bryn om at der nu forelaa vidtgaaende amerikanske planer om kontrol av eksporten. Mens der tidligere hadde været utstedt et britisk «letter of assurance» for hvert vareparti som maatte passere den britiske sjøbevogtning, vilde nu ingen

ntforsel fra De forenede Stater bli tilstedt uten efter amerikansk license utfærdiget til amerikansk eksportør. Desuten vilde der bli fastsat maksimumskvantiteter for varentforslene av hver enkelt artikkel til hvert enkelt noitralt land.

Regjeringen besluttet ved denne leilighet aa sende en stor og repræsentativ kommission under ledelse av en mand med et internationalt anerkjendt navn. Det var da naturlig at FRIDTJOF NANSSEN blev utpekt til kommissionens formand. Han forlangte imidlertid aa faa tildelt en rang som tydelig kjendetegnet den fuldmagt han fandt aa maatte ha. Han blev derfor tillagt egen-skap av «befuldmægtiget minister i særlig mission» (*ministre plénipotentiaire en mission spéciale*). Til øvrige medlemmer av kommissionen blev opnævnt grosserer Johan Banmann, fabrikk-eier C. BORGES, disponent J. THRONE HOLST, skibsreder TORJER MELING og advokat CHR. VOGT, senere ogsaa kaptein AMUND UTNE. Som sekretær for kommissionen blev opnævnt sekretær i Utenriksdepartementet, cand. oecôn. WILHELM MORGENSTIERNE. Herrene avreiste den 6. juli med «Hellig Olav» og kom frem til Washington sidst i maaneden.

Da kommissionen begyndte sit arbeide i Amerika, møtte den paa alle hold en velvillig stemning overfor Norge. Men samtidig kom den straks paa det rene med at der var smaa utsigter til hurtig aa opnaa nogen tilfredstillende ordning. Amerikanerne var nemlig endnu fuldt beskjæftiget med aa faa stillet paa benene og utstyrt det vældige administrative apparat som maatte til for aa kontrollere eksporten. Mr. HERBERT HOOVER hadde overtat stillingen som levnetsmiddeladministrator (*food-administrator*) og hadde den 24. juli latt overrække de forskjellige noitrale ministre memoranda om de almindeligere forutsætninger for en forstaaelse. Senere var imidlertid ordningen blit overdraget til en særlig institution, Exports Administrative Board, med Mr. VANCE C. MC. CORMICK som formand. Denne institution hadde endnu ikke rukket aa sætte sig ind i sporsmaalene, og dens forskjellige funktionærer hadde noksaa ulikeartede idéer om de principper som maatte stilles op. Mens enkelte av dem viste forstaaelse for den vanskelige stilling Norge stod i, uttalte andre at betingelsen for tilforsler av levnetsmidler fra De forenede Stater maatte være den at Norge stanset enhver eksport av fisk til Tyskland. Overfor disse opfatninger gjorde Nansen gjældende at en slik handlemaate fra norsk side vilde være jevn god med en

krigserklæring mot Tyskland. Naar han anførte dette, lovte amerikanerne aa overveie sporsmaalet paany. Paa dette punkt gik saa forhandlingene istaa for de egentlig var begyndt.

Imidlertid var der den 15. juli blit utstedt et almindelig amerikansk eksportforbud, og det blev meddelt at der ikke vilde bli git nogen licenser for utførsel til Norge for en generell ordning var kommet istand. Et helt nyt sporsmaal blev paa denne maaten avdækket for den norske regjering. Den mulighet forelaa jo nemlig at der ikke vilde komme istand nogen avtale med De forenede Stater, fordi der kunde bli sat nautagelige vilkaar. Hvis dette skulde indtræ, kunde det tænkes at de andre allierte magter vilde gjøre fælles sak med De forenede Stater. Hvordan vilde da Norge kunne greie sig?

Indtil videre forelaa ikke sporsmaalet i denne helt tilspidsede form. Kulavtalen med England var netop gaat iorden; bevæbnede britiske skibe bragte de belovede mængder kul, koks og einders ind til landet, og der var ingen grund til aa anta at den britiske regjering vilde gaa fra sit ord; sikringen av de norske kultilforsler var jo nemlig en motydelse fra britisk side i anledning av de betydelige fordeler Storbritannien hadde opnaadd ved tonnageavtalen. Den væsentigste del av den øvrige norske import var ordnet ved brancheavtaler. Men hvor det gjaldt de produkter som ikke kunde faaes kjøpt i Storbritannien, betydde de «tilsikrede» maanedlige kvanta bare at disse mængder skulde faa fri passage gjennom blokadelinjene. For korn og mel var saaledes Norge i 1917 i det væsentligste henvist til de kornvarer som kunde skaffes ved egen avl og indførsel fra Amerika. Her var derfor selvforsyningssporsmaalet blit aktnelt i samme oieblik de amerikanske licenser blev negtet.

Provianteringsdirektøren utførte sidst i august 1917 følgende kalkulation over kornforsyningens stilling: Den 1. juli hadde beholdningene hos staten, møllene og de større forhandlere av hvete, rug, byg og mel av disse kornslag ntgjort 85 000 ton korn, idet melet da var omregnet efter utmalingsprocentene. Til dette maatte lægges beholdninger hos kommunene paa ca. 35 000 ton. I kraft av tidligere opnaadde licenser kom der i tiden fra 1. juli til 20. august ind 67 000 ton. Dette gav ialt 187 000 ton. Det beregnede forbruk fra 1. juli til 20. august var 75 000 ton. Direktøren kom altsaa til det resultat at beholdningen den 20. august ntgjorde ca. 112 000 ton, og at dette vilde svare til forbruket i 2½ maaned.

Der var dog ogsaa nogen beholdninger hos forbrukere og detaljister aa falde tilbake paa. Men i november maatte landet antages aa være bundskrapet for indført korn og mel. Aarets avling av brodkorn blev anslaat til 130 000 ton. Med fradrag av saakorn for 1918 blev dette kalkulert til aa kunne være i 2½ maa-ned. Efter direktorens beregninger maatte altsaa tilforsler skaf-fes inden den 1. februar hvis der ikke skulde indtræ nød.

I disse opstillinger hadde provianteringsdirektoren ikke tat hen-syn til landets avl av havre, som for 1917 blev anslaat til 230 000 ton, mens det blev antat ikke aa være nogen havrebehold-ninger fra tidligere aar tilbake paa det tidspunkt da 1917-hosten var kommet i hus. Havren ntgjorde nemlig nødvendig fôr. Skulde nogen del av den trækkes ind til menneskefode, vilde der folgelig opstaa en tilsvarende fôr-mangel. Ogsaa uten hensyn til denne mulighet var en opretholdelse av fêholdet avhængig av fôrtilforsler. De norske ønskemaal i denne retning blev uttrykt av ntenriksministeren i et telegram av 2. oktober 1917, hvor han bad Amerikakommissionen om aa soke opnaadd en tilførsel av 40 000 ton oljekaker og 140 000 ton andre fôr-stoffer.

Skulde den norske kornproduktion i 1918 sokes bragt væsentlig iveiret, saaledes at indforslen av brødkorn og brodmel for sæsongen 1918—19 kunde indskrænkes, vilde der utkræves større tilforsler av fosforholdige gjødningsstoffer. Beregningene gik ut paa en nødvendig import av 21 000 ton raafosfat og 20 000 ton superfosfat.

Det billede provianteringsdirektorens kalkyle gav, var saa-ledes ikke meget lyst. Men det forutsatte normal ernæring. Hvor langt beholdningene kunde drøies ved indskrænkninger i brodforbruket og omlægning av spisesedlene slik at fiskeproduk-tionen mest mulig kunde utnytted, var et sporsmaal som det ikke var let aa gjøre sig op nogen mening om paa det tidspunkt. De amerikanske forhandlere gjorde imidlertid gjældende at nordmæn-dene maatte finde sig i mest mulig aa ta i bruk sine egne mat-varer, og de uttalte gang paa gang at der fra de norske myndig-heters side ialfald maatte dokumenteres at der blev gjort det som gjøres kunde for aa indskrænke forbruket. Alt sidst i august 1917 telegraferte derfor Nansen til Ihlen at nordmændene maatte være forberedt paa bare aa erholde korn fra Amerika under for-utsætning av rationering. Han tilfoiet i telegrammet: «Kommis-

sionen tilraader indtrængende enstemmig at Norge gaar til rationering korn og mel uten ophold.»

Paa dette tidspunkt var forøvrig ikke tanken om en rationering paa nogen maate fremmed for de norske statsmyndigheter. Tvertimot hadde der allerede i længere tid paagaat drøftelser om hvorvidt en rationering av næringsstoffer vilde være paakrævet eller ønskelig.

Samtidig med oprettelsen av Provianteringsdirektoratet var der blit opnævnt en raadgivende provianteringskommission paa 15 medlemmer, som skulde avgi uttalelser i de viktigere spørsmål om landets proviantering, og denne kommission hadde paa sit møte i dagene fra 8. til 16. februar 1917 indgaaende drøftet spørsmålet om indforelse av en rationering. Med 11 mot 2 stemmer hadde den imidlertid vedtat følgende resolution:

Kommissionen er av den opfatning, at man for tiden ikke bør gaa til et fuldstændig rationeringssystem saaledes som i Tyskland og Sverige, men den mener at man dog bør være forberedt paa at maatte indfore et lignende system for vore viktigste nødvendighetsartikler. Den vil derfor anbefale, at der straks utarbeides et program for et rationeringssystem, som av regjeringen sættes iverk, naar og eventuelt efterhvert som den finder dette nødvendig.

De to dissenterende medlemmer hadde stemt for et forslag fra stortingsmand Hornsrud om øieblikkelig registrering, eventuelt beslaglægging av alle de viktigere hovedvarer og fordeling av dem «ved kortsystem eller paa anden betryggende maate». Efter dette var der blit opnævnt en rationeringskomité med dr. Arnold Ræstad som formand, og denne hadde foretat en række undersøkelser av hvordan rationeringssystemet var sat iverk i andre land. Desuten hadde professorene SOPHUS TORUP ved Universitetet og H. ISAACHSEN ved Landbrukshoiskolen efter henstilling fra statsminister Gunnar Knudsen utarbeidet utredninger av ernæringsspørsmålet og fôrspørsmålet.

Saken hadde ogsaa gjentagne ganger været til drøftelse i Stortinget. Første gang var den 12. april 1917, da repræsentanten HOLTSMARK hadde rettet en forespørsel om landets kornforsyning. Den næste debat foregik den 16. mai, da repræsentanten WEFRING interpellerte «om regjeringens stilling til spørsmålet om rationering av enkelte næringsmidler». Tredje gang var paa motet den 19. juli, da der forelaa en indstilling fra socialkomitéen om

at rationeringskomitéens indstilling skulde vedlægges protokollen. Det fremgik tydelig av disse tre debatter at der i nationalforsamlingen var en sterk stemning mot aa gaa til rationering med mindre der forelaa en ren tvangssituation. Den eneste som med fuld klarhet tok ordet for straks aa gjennomføre en rationering, var Wefring, som baade den 16. mai og den 19. juli kom med kraftige og omhyggelig begrundede indlæg for at man «nu bør gaa til rationering»; han fik dog adskillig tilslutning fra repræsentantene Lykke, J. JOHNSEN og HANS HANSEN.

Slik som stemningen hadde været i Stortinget, var det bare naturlig at regjeringen nolte med aa følge henstillingen fra Amerikakommissionen. Men det er ganske paafaldende hvor ensidig den saa paa sporsmaalet. Det ser ut til at dens overveielser hele tiden har dreiet sig om dette sporsmaal: er det tidspunkt kommet da det er blit nomgjængelig nødvendig aa tvangsbegrænse forbruket ved en rationering paa smaa kvanta? Den gik nemlig hele tiden ut fra — og sandsynligvis med rette — at forbruket i Norge baade av korn og melvarer og av sukker allerede uten rationering laa meget lavt og neppe over det fysiologisk paakrævede. Men naar Amerikakommissionen hadde anbefalt rationering, var det ut fra en helt anden tankegang. Det var nemlig blit international opfatning at indførelse av rationering uten videre gav bevis for at et land var kommet i nodstilstand. At der i Sverige alt den 19. december 1916 var blit besluttet en rationering av melvarer med en meget lav dagsration, var saaledes overalt blit tat som tegn paa at matforsyningen i Sverige voldte de største vanskeligheter. Naar det nu var blit klart at den norske regjering nolte med aa træffe tilsvarende foranstaltninger, laa det nær aa tænke sig at det ikke kunde være saa farlig med ernæringssituationen i Norge. Det blev saaledes stadig fremhævet overfor Amerikakommissionen at «nordmændene jo ikke engang hadde set sig nodt til aa gaa til rationering». Efter Amerikakommissionens opfatning skulde derfor rationering indføres for aa lette forhandlingene derover. Regjeringen derimot synes aa ha gaat ut fra at den selv maatte ha langt større forutsætninger for aa bedømme ernæringssituationen i Norge end de utsendte forhandlere til Amerika.

Mens de norske statsmyndigheter altsaa ikke gik til nogen rationering, fattet de dog i lopet av maanedene efter opnævnelsen

av Amerikakommissionen ved lover og kongelige resolutioner en række beslutninger som tok samme sigte.

De vigtigste var følgende:

Ved resolution av 6. juli 1917 blev det udstedt forbud mot aa anvende norskavlet høstrug og høsthvete til andet end saakorn.

Ved resolution av 13. juli blev det paalagt importører og handlende pligt til efter nærmere bestemmelse av Landbruksdepartementet aa meddele oplysninger om forraad av korn og gjødningsstoffer og om indkjøb av dem.

Ved lov av 18. juli nr. 3 blev det besluttet at Kongen kunde sætte maksimalfragter for transport med norske skibe fra fremmed havn til Norge for alle varer eller visse sorter av varer.

Ved resolution av 8. september blev det midlertidig forbudt aa sælge hvete, rug og byg av tidligere aars avl til andre end staten. Ved resolution av 22. september blev dette forbud utstrakt til ogsaa aa gjælde aarets avl.

Ved resolution av 14. september blev det paalagt enhver som den 1. oktober 1917 sat inde med beholdninger av de fiskevarer som var omhandlet i fiskeavtalen, aa avgi skriftlig opgave til politimester og lensmænd over beholdningenes størrelse. Tilsvarende anmeldelse blev ved resolution av 28. september paabudt for alle forraad av petroleum og petroleumsprodukter.

Ved resolution av 6. oktober blev det bestemt at der midlertidig skulde oprettes et direktorat under Provianteringsdepartementet «til behandling av sporsmaal vedkommende landets rationering av matvarer». Til direktor for dette blev utnævnt landbrukskonsulent, cand. oec. Haakon Five.

Ved resolution av 6. oktober blev der udstedt forbud mot aa anvende norskavlet vaarrug og vaarhvete til andet end saakorn.

Ved resolution av 3. november blev det indtil videre tillagt staten eneret til indførsel av sukker. En anden resolution av samme dag bemyndiget Provianteringsdepartementet «til for fødevarers vedkommende at træffe bestemmelser om begrænsning av den varemængde, som ved salg i smaat ad gangen kan sælges til én forbruger», og denne form for rationering blev straks tat i anvendelse for sukker. Endelig blev der samme dag git forbud mot salg av fiskekraftfôr til andre end staten.

Den 9. november blev utførselsforbudet for fiskevarer utvidet til aa gjælde ogsaa beholdningene fra tiden for den 18. august 1916. Samme dag fik Provianteringsdepartementet bemyndigelse til aa beslaglægge ris. Allerede den 16. november blev denne bemyndigelse utvidet til aa gjælde korn, mel og gryn av alle slags, og den 5. december til aa gjælde ogsaa produkter av disse varer. Den 10. december fik Provianteringsdepartementet bemyndigelse til aa beslaglægge kaffe, endog paa tran-

sit og kreditoplag, og til aa træffe bestemmelser om salg og begrænsning i salg av kaffe.

Imidlertid hadde forhandlingene fortsat over i Washington. De sneglet sig fremover. Anstotsstenen var stadig den norske fiskeeksport til Tyskland. Først efterat Nansen hadde antydnet den mulighet at Norge kunde begrænse denne til et fikst kvantum av 48 000 ton om aaret, lyktes det kommissionen aa komme i sving med mere indgaaende droftelser.

Det var som for nævnt den 15. juli 1917 at det generelle amerikanske eksportforbud var blit utfærdiget. Siden den dag var al utførsel til Norge blit stanset. Da kommissionen var kommet til klarhet over at forhandlingene om en overenskomst vilde trække i langdrag, søkte den imidlertid aa opnaa licenser for enkelte varepartier. Men paa dette punkt var amerikanerne meget vare. De gjorde gjældende at dersom de gav utførselstil-ladelse for enkelte partier, vilde det bli lettere for Norge aa klare sig uten nogen generel overenskomst. Næsten alle andragender fra kommissionen blev derfor uten videre avslaat. Det lyktes dog aa opnaa license for 400 ton olje til Statsbanene, for en ladning petroleum og for 1 000 ton kaffe.

Da kommissionen kom over, var der blit stanset 43 000 ton korn til Norge, som laa færdig til avskibning med norske far-toier. Fremfor noget gjaldt det aa faa los disse kornmængder eller endel av dem. Kommissionen gik da til en byttehandel med Belgian Relief. Efter længere underhandlinger mellem Johan Baumann og Mr. Hoover blev der truffet den ordning at Norge skulde overlate Belgian Relief 25 000 ton av de tilbageholdte kornpartier og stille 6 norske skibe til raadighet for aa fragte dem til Rotterdam mot at Belgian Relief skulde levere kvantumet tilbake av ny host med license og til fragt som bestemt i certepartiene + 25 % tillæg for losning i Rotterdam; samtidig skulde Norge faa license for de gjenværende 18 000 ton straks. Ved tillægsavtaler blev ordningen noget utvidet; Belgian Relief fik ialt 30 000 ton og Norge 20 300.

Kommissionen forsøkte aa fortsætte paa denne vei. Den bel-giske hjelpekommission hadde nemlig store vanskeligheter med aa skaffe tilveie den tonnage som den trængte. Det lyktes da kommissionen aa faa stillet til disposition ganske betydelige mængder norsk tonnage som var blit ledig i de oversjoiske far-vand. Mr. Hoover var meget ivrig for aa faa en ordning istand.

Planen var at for hver 2 000 ton skibningsrum Norge stilte til disposition, skulde der bli git utførselstilladelse for 1 000 ton kornvarer til Norge. Rederforbundet støttet disse forhandlinger ved aa fastsætte at ethvert tonnagetilbud fra norsk side til den belgiske hjælpekommission skulde fremsættes gjennom den norske stat eller Amerikakommissionen. Forhandlingene var allerede naadd nær henimot istandbringelsen av en overenskomst, da de amerikanske centralmyndigheter blandet sig ind i tingene og meddelte at de ikke agtet aa godta den paatænkte ordning.

Da det amerikanske utførselsforbud kom, hadde endel av de norske importører ganske betydelige lagre av hvetemel færdige for skibning. Der kom straks amerikanske forespørsler om de vilde være villige til aa tilbakesælge disse varepartier. Det lyktes Amerikakommissionen aa faa overdraget sig ordningen av denne sak. Eftersom knapheten paa kornvarer i det hele tat steg, fik dette lagrede hvetemel en viss betydning som kompensationsobjekt. Det lyktes tilslut kommissionen aa opnaa den ordning aa faa frigit 18 000 ton for oieblikkelig eksport til Norge mot aa la resten tilbakesælge.

Inden utgangen av 1917 mottok saaledes Norge de 20 000 ton korn som der var git license for da overenskomsten blev sluttet med Belgian Relief, de 30 000 ton som Belgian Relief leverte tilbake og de 18 000 ton hvetemel. Sammenlignet med absolut importstans betegnet disse 68 000 ton korn og mel en ikke liten vinding. Men de gav dog bare en utsættelse med de store vanskeligheter. De var paa ingen maate nok til aa bære landet igjennem indtil næste host var i hus.

I løpet av oktober var saa nettet om Norge blit snoret sammen. Den britiske regjering opsa alle brancheavtalene. Det blev klart at det ikke bare var ernæringen som nu blev truet. Ogsaa den del av produktionslivet som trængte raastoffer utenfra, var kommet i fare.

Regjeringen lot utarbeide en oversigt over de «absolut nødvendige importkvanta» norsk produktion maatte ha om aaret. Oppgaven blev den 28. november meddelt til Amerikakommissionen. Den viste følgende hovedtal:

Jern og staal	250 000 ton.
Kobber	7 000 »
Bly	600 »
Tin	500 »

Uld	1 500 ton.
Raabomuld og bomuldsavfald	3 700 à 3 800 ton.
Bomuldsgarn	ca. 2 000 ton.
Lin	750 »
Hamp	3 000 »
Jute	1 100 à 1 200 ton.
Huder	5 000 ton.
Garvestoffer	7 000 »
Kuleelektroder og elektrodekul	4 000 »

For uld, bomuldsvarer, lin, hamp, jute, huder og garvestoffer var disse minimumskvanta beregnet paa grundlag av importen i de forste krigsaar minus 25 %.

I de dager da denne produktionens avhængighet av tilførslene blev dokumentert, opstod noksaa naturlig den tanke at der burde foretages videnskabelige undersøkelser av de muligheter landet selv maatte sitte inde med for raastoftilganger. Paa initiativ av statsminister Gunnar Knudsen og efter konferanse med professor dr. W. C. BROGGER utarbeidet bestyreren av Universitetets mineralogiske institut, professor dr. V. M. GOLDSCHMIDT, da i oktober 1917 et memorandum «angaaende en hensigtsmæssig organisation av det videnskapelige forskningsarbeide med henblik paa utnyttelsen av landets anorganiske raastoffer». Goldschmidt oversendte den 3. november 1917 statsministeren en plan som tok sigte paa en mere systematisk utnyttelse av landets malmer, mineraler og bergarter. Den 16. november blev saa Statens Raastofkomité opnævnt. Den fik det mandat aa være «en konsultativ komité til oplysning om landets naturlige resurser av malmer og bergarter samt deres nyttiggjorelser paa de omraader, hvor dette særlig trænges». Komitéen kom til aa bestaa av professor Goldschmidt, myntmester dr. CARL BUGGE, dr. J. GRAN, professor THV. LINDEMAN og redaktor E. KOREN. Den gik straks igang med omfattende arbeider. Saa sent var imidlertid Raastofkomitéen blit opnævnt at dens undersøkelser ikke kunde faa nogen betydning for den handelspolitiske situation som forelaa i oieblikket, selv om enkelte av de resultater komitéen naadde frem til, allerede inden krigens slut kom til aa utlose praktiske initiativer.

Imidlertid var situationen efterhvert begyndt aa vække ængstelse ikke bare i de mere indviede kredser, men ogsaa hos den store almenhet. Den omstændighet at regjeringen i de to forste

krigsaar hadde holdt saa mange av vanskelighetene hemmelige, bidrog til aa øke nervositeten. Folk var nemlig ikke blitt forberedt. De hadde vænnet sig til en hoi grad av sorgløshet, og de hadde bare i liten utstrækning gjort sig fortrolig med tanken om den utsatte handelspolitiske stilling landet alt længe hadde befndet sig i. Da vanskelighetene nu blev avsløret, begyndte stemningen overfor regjeringen aa slaa om, og det blev sterkt kritisert at der tidligere ikke var blitt git fuld besked.

Regjeringen fandt under disse omstændigheter for første gang i krigsaarene aa burde foranledige en drøftelse av hele den utenrikspolitiske og handelspolitiske situation for aapne dører i nationalforsamlingen. Stortinget var den 29. oktober traadt sammen til høstsession. Allerede den 1. november fremla utenriksminister Ihlen en længere redegjørelse. Særlig omtalte han Amerikaforhandlingene og deres stilling. Han sluttet med aa uttale at han saa mørkt paa fremtiden. Dette skyldtes særlig det forhold at der var begyndt aa indtræ et almindelig underkudd i verdens tilgang paa disponible levnetsmidler og andre fornødenhetsartikler. Selv om forhandlingene gik i orden, antok han derfor at det vilde bli nødvendig aa foreta betydelige omlegninger i produktionsliv og arbeidsliv for aa opnaa en tilpasning efter den nye situation.

Redegjørelsen blev utlagt til behandling paa et senere møte. I mellemtiden fik Stortingets medlemmer anledning til aa gjøre sig kjendt med den telegramveksling som hadde foregaat mellem Utenriksdepartementet og Amerikakommissionen og med de faa brever som efter langvarige postforsinkelser var mottat fra Nansen og andre medlemmer av kommissionen.

Debatten blev aapnet den 10. november. Den blev lang og til dels meget heftig. Særlig gik mange av talerne løs paa Provianteringsministeren. De forholdsregler som var truffet i rationeringsretning, blev skarpt kritisert. De blev betegnet som utilstrækkelige og lette aa omgaa. Allermest maatte bestemmelsene om sukkersalget holde for. «Hvad kan det nytte,» uttalte saaledes Mowinkel, «at man i cirkulærer og bestemmelser sier at hver familie bare skal ha en kvart kilo sukker pr. individ pr. uke, naar man ikke sorger for at det blir efterkommet. Hvem kontrollerer at husmodrene ikke gaar rundt i samtlige Kristianias butikker idag og kjøper et kvart kilogram sukker i hver?»

Den skarpeste kritik kom fra repræsentanten Castberg, som ved slutten av motet den 10. november fremla følgende forslag:

Stortinget beklager, at regjeringen ikke har holdt almenheten bedre underrettet om vilkaarene for landets forsyning med livsfornodenheter og ikke tilstrækkelig har forberedt og i fornoden utstrækning indført et effektivt rationeringssystem, likesom det anser en kraftigere ledelse av landets provianteringsforhold nødvendig.

Foruten dette forslag fremkom der desuten et længere forslag til en misbilligende dagsorden fra formanden i den socialdemokratiske gruppe, hr. Buen. I dette blev der først git uttryk for troen paa at samfundets ledelse og virksomhet maatte bygges «paa solidaritetens og interessefællesskapets grund». Efter nogen ord om det norske folks fredsvilje blev der om den aktuelle økonomiske situation uttalt følgende:

Overfor den truende mangel paa livsfornodenheter kræver situationen, at der uopholdelig iverksettes registrering eller beslaglæggelse av alle beholdninger av hovedartikler, som er nødvendige for det almene behov, og at fordelingen sker uanset kjopeeveen.

Det offentlige maa i videre utstrækning overta produktionsmidlene eller kontrollere deres anvendelse.

Efter fremsættelsen av Castbergs forslag kom debatten væsentlig til aa dreie sig om Provianteringsministerens stilling og hele den politik han hadde fort. Statsraad Vik fik da anledning til aa fore et kraftig forsvar. Han kunde nemlig irettelægge beviser for at indenfor de grænser for importen som var blit sat ved brancheavtalene med England (se side 113), hadde han kjopt saameget det lot sig gjore og hadde ogsaa ved en energisk befragningspolitikk sørget for at de indkjøpte varemængder snart mulig var kommet til landet. Det var saaledes lykket for ham paa en upaaklagelig maate aa løse den primære opgave som han var blit stillet overfor. Ogsaa hvor det gjaldt spørsmålet om varerationeringen kunde han gi meddelelser som stilte hans egen holdning i et nyt lys. Den vare som der høsten 1917 var blit størst knapheit paa, var petroleum. Fisket led under det, og ut efter kysten, hvor der ikke var elektrisk lys, maatte befolkningen den vinter leve i et næsten forhistorisk mørke. Vik kunde imidlertid godtgjore at han hele det sidste aar hadde arbeidet med stor energi for aa faa øket petroleumstilførslen, og at det skyldtes omstændigheter som ikke kunde lægges ham til-

last, naar det ikke var lykket aa faa ind i landet de forønskede mængder. 1 februar 1917 hadde han desuten foreslaaet for regjeringen at petroleumsselskapene skulde rationere forbruket ved aa utlevere sine kunder 25 % mindre end aaret forut, en ordning som paa dette omraade lot sig gjennomføre, fordi petroleumsoomsætningen var monopolisert paa nogen faa selskapers hænder. Men under paatryk fra stortingshold hadde regjeringen forkastet hans forslag om en almindelig avknapning i petroleumsforbruket, og den endelige beslutning hadde gaat ut paa at fiskerne skulde kunne faa det de onsket mot attestering av behov. Under kulforbudet og senere i tiden med de høie kulpriser hadde imidlertid fiskerne søkt mest mulig aa bruke petroleum til brændsel, og det var til fiskerflaaten at den største del av petroleumsoforbruket hadde gaat. Endelig kunde Vik paaberope sig at han for nogen anden hadde været opmerksom paa faren for fettmangel og truffet en række foranstaltninger for aa møte den.

Men da det kom til stykket blev Provianteringsministeren i debatten ikke tilstrækkelig støttet av statsminister Gunnar Knudsen. Resultatet blev derfor at vistnok faldt mistillidsforslagene — Castbergs med 94 mot 26 stemmer og Buens med 98 mot 32 —, men statsraad Vik trak sig allikevel etterpaa tilbake og blev den 28. november avløst som provianteringsminister av advokat BIRGER STUEVOLD HANSEN.

Efter de uttalelser som var faldt under disse stortingsmoter, var det blit klart at regjeringen ikke længer kunde vike tilbake for en gjennomført rationering. Den 5. december blev der ogsaa fremsat «odelstingsproposition nr. 77 for 1917 om utfærdigelse av nye lovbestemmelser angaaende rationering m. v.». Forberedelsen av lovteksten hadde forøvrig eiendommelig nok ikke fundet sted i Provianteringsdepartementet, men derimot i Justisdepartementet, som dengang blev bestyret av statsraad OTTO ALBERT BLEHR. Der var blit valgt den fremgangsmaate aa indarbeide de paakrævede bestemmelser i den tidligere lov «om foranstaltninger til at sikre og ordne landets forsyning med livsfornodenheter og andre varer», som oprindelig var git den 20. august 1915 (se side 94). Den viktigste tilføielse til loven var følgende:

..... kan Kongen indtil videre træffe bestemmelse om:

.....

k. Oprettelse av kommunale rationeringsregistre, indeholdende de oplysninger om befolkningsforhold, gaardsbruk, indu-

strielle og andre bedrifter og forretninger, vareforraad m. v., som findes paakrævet til forberedelse og gjennomførelse av en rationering av forbruket og en hensigtsmæssig utnyttelse av landets arbeidskraft, samt pligt for enhver til at meddele de for registerforslen nødvendige oplysninger om egne og andres forhold inden den frist og paa den maate, som foreskrives, og pligt for gaardeiere, som avgir rum til beboelse av andre, til at bistaa ved indhentelse av oplysninger fra deres leieboere.

Loven var færdigbehandlet i Stortinget den 11. december og blev sanktionert den 14. december. Den 21. december blev der saa ved kongelig resolution fastsat «bestemmelser om gjennomførelse av en fuldstændig rationering av forbruket av sukker og kaffe samt av alle slags korn- og melvarer og produkter herav (herunder ogsaa bønner, erter, ris, sago o. l.)».

Førinden beslutningeu om den gjennomførte rationering var der forøvrigt blit truffet en række yderligere bestemmelser om provianteringsforholdene.

Den 10. december var det saaledes blit forbudt aa sælge uld til andre end staten. Den 14. december blev der git en lov om hvalfangst for statens regning. En anden lov av samme dag bestemte at Kongen kunde fastsætte utmalingsgraden for rug, hvete, byg, havre og blandkorn. Noget tidligere var der blit utstedt forbud mot aa anvende korn, erter, bønner og produkter av disse varer, samt poteter til opføring.

Kort tid efterat utenriksministeren hadde git sin redegjørelse for Stortinget, besluttet regjeringen aa ta det standpunkt til Amerikaforhandlingene aa gaa med paa en række indskrænkninger i eksporten til Tyskland, men dog ikke boie sig for noget krav paa total stansning av den. Den 7. uovember faadt der sted en konferanse paa statsministerens kontor mellem Gunnar Knudsen, Ihlen, den tyske minister von Hintze og den østerrikske chargé d'affaires. Her blev det meddelt repræsentantene for centralmagtene at den norske regjering «ikke agtet aa skride til en stansning av eksporten til Tyskland og dets forbundne, selv om følgen derav vilde bli at Amerika og ententen vægret sig ved aa forsyne Norge med nogensomhelst artikler». Imidlertid var situationen overordentlig vanskelig for Norge, og de to norske ministre saa sig derfor nødt til aa meddele at Norge maatte gaa til en reduktion av eksporten til Tyskland hvis dette blev nødvendig for aa opnaa oversjoiske tilførsler. Centralmagtenes

repræsentanter i Kristiania meddelte noget senere det norske utenriksdepartement at deres regjeringer under disse omstændigheder ønsket aa faa handelsforholdet til Norge nærmere præcisert i en avtale av varig karakter. Dette blev fremholdt gang paa gang. Fra norsk side blev det imidlertid stadig svart at saalænge forhandlingene med Amerika endnu befandt sig paa et fuldstændig foreløbig standpunkt, var det ikke mulig for Norge aa binde sig paa en slik maate.

Det første forslag fra norsk side overfor De forenede Stater blev fremsat gjennem et telegram fra Ihlen til Nansen av 14. november 1917. Det var stilet som et spørsmål, nemlig følgende: «Hvilke fordeler vil Amerika stille Norge i sikker utsigt under den nuværende krig, hvis Norge paa sin side for at holde vedlike sine nødvendige oversjoiske tilforsler erklærer sig villig til?» — og saa blev der regnet op en række indrømmelser: Norge skulde overhodet ikke utføre til centralmagtene antimon, bismuth, manganerts, mica, nikkel, tin, titan eller wolfram og begrænse utførslen til disse stater av kalciumkarbid til 20 000 ton, av ferrosilicium til 5 000 ton, av kalksalpeter til 18 000 ton, av molybdæn til 100 ton og av levnetsmidler til 40 000 ton av de fiskevarer som blev omfattet av fiskeavtalen og 8 000 ton andre fiskevarer, mens kobberntførslen skulde reguleres av kobberavtalen. Forutsætningen for overenskomst skulde være at Norge paatok sig pligt til aa sørge for at de indførte varer ikke hverken direkte eller indirekte kom Amerikas fiender tilgode.

Den 29. november blev det amerikanske svar overlevert til Nansen. Det blev avgitt av den samme institution som hele tiden hadde ledet underhandlingene med kommissionen, men som nu hadde faat navnet War Trade Board. Det het i dette amerikanske svar at det norske forslag var akseptabelt i princippet (*acceptable to us in principle*), men at det ikke kunde godtages i detaljer. De amerikanske hovedindvendinger gjaldt eksporten til Tyskland av kobberholdig og jernholdig svovelkis og kobber (*cupreous Pyrites and ferreous Pyrites and copper*) i tiden efter at de 3 000 ton kompensationskobber var blit levert, samt utførslen av kalciumkarbid og kalciumnitrat. Hvad angik forslaget om fiskeeksporten, da blev dette akseptert, dog paa betingelse av at tønantallet skulde beregnes som fersk fisk (*be measured in terms of fresh fish*).

Det næste norske forslag blev trukket op i et telegram fra

Ihlen av 5. december og overlevert War Trade Board i en note paa 11 punkter to dager senere. Den norske regjering erklærte ikke aa kunne godta beregningen av de 48 000 ton fisk og fiskeprodukter efter ferskfiskvegt, da det vilde være umulig aa gjennomføre nogen kontrol av en slik ordning. Derimot var den villig til aa foreta visse begrensninger i eksporten ogsaa av de enkelte fiskekvantiteter. I kobbersaken vilde den ikke vike. Den fastholdt ogsaa kravet om aa faa utføre de 18 000 ton kalciumnitrat til centralmagtene. Derimot vilde den yderligere begrense kalciumkarbideksporten til 15 000 ton og eksporten av ferrosilicium og molybdæn til 4 000 ton og 50 ton. Den pointerte paany at den var villig til aa stanse enhver eksport av levnetsmidler til Tyskland utenom de 48 000 ton fiskevarer, men maatte forbeholde sig eksport til centralmagtene av alle andre varer end de som uttrykkelig blev nævnt i overenskomsten. Likeledes blev der fra norsk side fremsat krav paa garantier for at de betingede importvarer til Norge virkelig skulde naa frem uten hindring eller forsinkelse, og det blev fremhævet som en forutsætning at overenskomsten maatte faa en mindsteverighet paa 1 aar.

Det amerikanske svar nr. 2 var datert den 20. december. Det aksepterte det norske forslag om ordningen av fiskeutførslen. Derimot blev det blankt negtet aa gaa med paa de norske forslag om kis, kalciumkarbid, kalciumnitrat, ferrosilicium og molybdæn, idet det blev fremhævet at alle disse varer i stor utstrækning fik anvendelse i ammunitionsfabrikationen. Det blev ogsaa krævet stansning av utførslen til centralmagtene av krom.

Dette svar satte den norske regjering i forlegenhet. Den telegraferte til Nansen at det var umulig aa ta standpunkt nten efter alvorlige overveielser, som vilde ta «nogen tid». Den bad kommissionen om aa gjøre et forsok paa aa opnaa en midlertidig ordning. Dette fandt kommissionen imidlertid ikke opportunt. Den gik ut fra at War Trade Board vilde avvise enhver tanke i den retning og at det da bare vilde skade forhandlingene om noget slikt var blit bragt ind. Kommissionen henstilte til regjeringen aa gi omgaaende svar paa det amerikanske forslag.

Paa dette tidspunkt var forovrig kommissionen ikke særlig mandsterk længer. Utover hosten, da forhandlingene viste sig aa trække i langdrag, var nemlig de fleste medlemmer reist tilbake til Norge. I flere tilfælde var det presserende private for-

retninger som hadde fort til dette. Men aarsaken laa ogsaa i den maate forhandlingene var blitt tat paa fra amerikansk side. Straks underhandlingene skulde begynde, fik kommissionen rede paa at amerikanerne ikke ønsket aa bruke mer end to forhandlere. Det gik da ikke an for nordmændene aa troppe op med en hel delegation. Folgen blev at under alle konferanser blev kommissionen repræsenteret av Nansen og Baumann; desuten var Morgenstjerne tilstede som sekretær. Da de andre medlemmer av kommissionen hadde faat fremlagt for de amerikanske myndigheter i den forønskede form det særdeles rikholdige materiale de hadde bragt med angaaende forholdene i sine brancher, hadde de derfor ikke egentlig nogen synderlig anledning længer til aa gjøre sig gjældende. Det var da bare naturlig at de foretrak aa reise hjem.

Forøvrig fremgaar det av telegramvekslingen mellem kommissionens gjenværende medlemmer og Utenriksdepartementet omkring aarsskiftet og senere at samarbeidet mellem den norske regjering og dens utsendinger ikke foregik paa en fuldt nt tilfredsstillende maate. Fra kommissionens side blev der saaledes gjentagne ganger klaget over at den ikke fik besked hjemmefra om ting som var av betydning for dens virke. Særlig karakteristisk er et telegram fra kommissionen som Utenriksdepartementet mottok den 16. januar 1918. Det lyder slik:

Vi henleder utenriksministerens opmerksomhet paa det uheldige i at vi ikke har været holdt à jour med forskjellige vigtige sporsmaal av stor betydning for vore underhandlinger. Vi har saaledes ingen meddelelse faat om Tysklands holdning. Endvidere mangler vi nødvendige oplysninger om den rationering som vi nu forstaar skal være indført hjemme.

Nu maa det erindres at postgangen mellem Washington og Kristiania paa det tidspunkt ikke var særlig god. Bare meget faa skibe underholdt overhodet forbindelsen, og av disse var der bare nogen enkelte som baade fra amerikansk og britisk side hadde faat tilladelse til aa fore diplomatpost. Brevskaper tok derfor meget lang tid. Et brev fra minister Bryn datert den 3. juli 1917 blev saaledes først mottat den 8. august i Kristiania, et brev fra Nansen av 30. august først den 18. oktober og et brev fra Bryn av 25. august først den 19. oktober. Enhver meddelelse av nogen betydning maatte derfor sendes i ciffertelegram. Likevel virker det paafaldende at ikke kommissionen blev holdt

bedre underrettet. Til en viss grad maa forklaringen være den at regjeringen har ønsket aa holde alle endelige avgjørelser tilbake i sin haand og derfor har funnet det formaalstjenlig aa være den eneste instituttion som hadde det fulde kjendskap til sakenes stilling. Det kan imidlertid ikke negtes at Amerika-kommissionen hadde faat en lettere stilling om den paa ethvert tidspunkt var blit holdt à jour med tingenes utvikling hjemme og med de planer regjeringen fulgte.

Det fremgaar videre av telegramvekslingen at forhandlerne hadde flere anker. De syntes ikke bare at de var blit daarlig underrettet, men ogsaa at regjeringen i Kristiania i nogen grad trænerte utviklingen, idet den ikke gav raskere svar paa de amerikanske noter. For Nansen stod det nemlig slik at regjeringen paa et meget tidlig tidspunkt maatte ha gjort sig op sin mening om hvor langt den vilde gaa i retning av aa innskænke eksporten til Tyskland. Allerede for han reiste hadde han gjort Ihlen opmerksom paa at det var kravene om eksportinnskærninger forhandlingene i det væsentligste vilde komme til aa dreie sig om, og han mente at situationen ved nytaarstid 1918 egentlig ikke var væsentlig forskjellig fra den som forelaa da kommissionen reiste over et halvt aar i forveien.

Nu var det vistnok rigtig at de sporsmaal som forelaa for kommissionen ved nytaarstid, nøiagtig var de samme som var blit droftet mellem Ihlen og Nansen i juni og juli 1917. Men situationen i Norge var ikke længer helt den samme. Efterat Ihlen nemlig hadde git sin redegjørelse for Stortinget den 1. november og nationalforsamlingen hadde lat den utenrikske og den handelspolitiske stilling fremme til fuld droftelse i møte efter møte, var det ikke længer parlamentarisk mulig for regjeringen aa handle helt paa egen haand. Ialfald maatte stillingen klarlægges for den særlige utenrikskomité som Stortinget hadde opnævnt den 22. januar 1917 og hvor en række fremtrædende repræsentanter hadde sæte, og desuten maatte regjeringen sikre sig at de standpunkter den tok, var i overensstemmelse med opfatningen hos nationalforsamlingens flertal. Samtidig var det forbundet med de største vanskeligheter aa trække saa mange ind i de kinkige og ømfindtlige sporsmaal som skulde avgjøres. Det viste sig som saa ofte ellers at det parlamentariske system kan virke paa en noget tungvint maate naar det gjælder raskt aa naa til resnltater i saker av stor økonomisk rækkevide.

Efterat alle de nødvendige indrepolitiske konferanser hadde foregaat kunde endelig Utenriksdepartementet den 26. januar paabegynde ciffertelegraferingen av den norske note. Den var et meget langt dokument som indeholdt en utførlig forklaring av Norges vanskelige stilling. Da naturligvis alt det som stod i noten, forlængst var gjort gjældende av Amerikakommissionen over i Washington, maa det antages at fremstillingen mere var beregnet paa ved senere offentliggjørelse aa paavirke den norske opinion end egentlig paa aa utrette saameget hos War Trade Board.

Realitetene i noten var følgende: Regjeringen erklærte sig villig til aa gi de paakrævede garantier mot reeksport. Den tilbød sig aa la utføre til De forenede Stater tran og sildeolje mot compensation i bomuldsfrøolje. I kobbersaken blev det norske standpunkt i det væsentligste fastholdt; dog erklærte regjeringen sig villig til ikke aa gi utførselstilladelse til centralmagtene for svovelkis før den 1. mai 1918 og senere ikke for mer end 40 000 ton i 1918 og 5 000 ton hver maaned senere. Hvor det gjaldt minimumseksporten av de andre mineralvarer som kunde brukes i ammunitionstilvirkningen, vilde den ikke gaa længer ned end til 15 000 ton kalciumkarbid, 12 000 ton kalciumnitrat, 4 000 ton ferrosilicium og 30 ton molybdæn om aaret. Den bøiet sig for kravet om utførselsforbud paa krom, men gjorde opmerksom paa at den norske kromproduktion i det væsentligste blev brukt i den svenske kulelagerindustri, som eksporterte til dækning av de alliertes krigsmiddelbehov. Noten opregnet detaljert de mængder av kemiske, metallurgiske og mineralske produkter og de skogprodukter som De forenede Stater og ententemagtene maatte kunne paaregne i aarlig tilførsel fra Norge. Det blev imidlertid gjort gjældende at Norge for aa opretholde sit arbeidsliv ogsaa trængte tilførsler fra centralmagtene og maatte kunne disponere over motydelser til vederlag for dem.

Forinden det norske svar var blit avgit, hadde War Trade Board oversendt Nansen en erklæring om de importkvantiteter Norge kunde paaregne aa faa hvis overenskomst kom istand. De viktigste tilbudte varekvantiteter var 300 000 ton brodkorn, 86 500 ton oljer og fettstoffer, 8 000 ton bomuldsvarer og 3 700 ton uldvarer. Det fremgik av meddelelsens form at tilbudet var ment som foreløbig og kunde være gjenstand for ændringer. Der blev da ogsaa senere ført to sæt sauntidige forhandlinger,

det ene om begrænsningen av Norges eksport til centralmagtene, det andet om størrelsen av Norges «legitime behov» for importvarer fra De forenede Stater og ententemagtene.

Paa det tidspunkt da det norske svar til De forenede Stater nærmet sig sin fuldførelse, foretok regjeringen nye henvendelser til centralmagtenes repræsentanter i Kristiania. Den 18. januar 1918 hadde saaledes Gunnar Knudsen og Ihlen en ny samtale med den tyske minister og den østerrikske chargé d'affaires paa statsministerens kontor. Ihlen fortalte hovedpunktene i det norske forslag. Han meddelte at den midlertidige handelsavtale av 23. januar 1917 ikke vilde bli forlænget utover 1. februar fordi Norge under de paagaaende forhandlinger maatte staa frit til begge sider. Fiskentforslen vilde dog indtil videre bli fortsat som om handelsavtalen fremdeles var ikraft.

Efter denne samtale fik Ihlen en fortrolig skrivelse fra von Hintze som uttalte at han fandt stillingen alvorlig og at han derfor hadde besluttet sig til søndag den 20. januar selv aa reise til Berlin for aa drøfte situationen med sin regjering. Den 25. januar gav saa den tyske legationssekretær, prins Victor zu WIED, Ihlen en fortegnelse over de varemængder som tyskerne krævet aa faa fra Norge. Her var fiskevarer opført med 88 400 ton, Norgessalpeter med 18 000, kalciumkarbid med 30 000, nikkel med 1 000 og jernerts, molybdæn og ferrosilicium med ialt 15 000 ton. Imidlertid blev det fra tysk side mundtlig uttrykt at der nok kunde forhandles om disse mængder.

Da nu det norske svar til Amerika blev offentliggjort og det av dette fremgik at den norske regjering allerede var gaat med paa aa begrænse utførslen til Tyskland til kvantiteter som laa langt under de tyske krav av 25. januar, blev der gjort nye forestillinger fra tysk side. Men eiendommelig nok tok disse ikke bare et handelspolitisk sigte. Det tyskerne nu først og fremst onsket, var aa motta uttrykkelige forsikringer fra norsk side om at landet fremdeles vilde bevare sin noitralitet. Von Ditten kunde gi en forklaring paa dette. Efter hvad han meddelte hadde der nemlig i ledende kredser i den tyske rikshovedstad gaat det rygte at Storbritannien gjorde forsøk paa aa faa overlatt norsk territorium; det blev sagt at en norsk imotekommenhet i dette stykke vilde bli møtt med en øieblikkelig krigserklæring. Der var imidlertid ikke det ringeste i rygtene. Likevel blev resultatet at den norske regjering den 9. mars i noter

til de ledende magter «av forskjellige grunde» fandt paaen aa burde bekræfte sin neutralitetsvilje. Avgivelsen av en slik erklæring var fra tysk side blit stillet som et vilkaar for aa prøve paa en forstaaelse i det handelspolitiske forhold under den nye situation som Amerikaforhandlingene hadde ført til.

Mens dette gik for sig i Kristiania, sneglet forhandlingene i Washington sig videre. Først den 13. mars blev der overgitt Nansen et utkast til en definitiv overenskomst. Dette dokument var imidlertid — for aa bruke Nansens uttryk i et telegram til Ihlen — «i form og indhold yderst ensidig og hensynsløst, med forpligtelser alene for Norge». Det kom derfor ogsaa som en fuldstændig overraskelse paa de norske utsendinger. Men da de to dager efter kom sammen med de amerikanske forhandlere og beklaget sig, oplevet de en ny og likesaa stor overraskelse. Formanden i War Trade Board, Mr. McCormick, erklærte nemlig da at det oversendte dokument slet ikke indeholdt noget amerikansk forslag, men bare et «foreløbig utkast alene av War Trade Board's konsulent» og at War Trade Board som institution ikke engang vilde ta ansvaret for det. Hvad enten nu denne forklaring var rigtig eller ikke, indeholdt den en blotelse. Nansen, som under konferansen optraadte med stor bestemthet, forlangte da at utkastet til den endelige overenskomst skulde utarbeides av de amerikanske og norske forhandlere i fællesskap, og det lyktes ham aa faa sat dette igjennem. Til det første av de fællesmøter som saaledes kom istand, medbragte han et fuldstændig norsk utkast. Paa denne maaten kom endelig forhandlingene ind i et tjeulig spor.

Den norske regjering forbeholdt sig imidlertid fremdeles alle viktigere avgjørelser, slik at det ikke gik fort aa komme fremover. Ogsaa grosserer Banmann maatte nu reise hjem; Nansen og Morgenstierne var da de eneste av hele delegationen som var tilbake.

Nansen blev stadig mer ntaalmodig og bad gang paa gang om aa faa fuldmagt til aa undertegne i et beleilig oieblik naar han selv fandt aa kunne ta ansvaret for det. Men stadig forgjæves.

I Norge begyndte nu vareknapheten aa bli følelig. Rationene var efter manges mening ikke tilstrækkelige, og det mel myndighetene kunde bringe i handelen, holdt tildels en mindreverdlig kvalitet. Samtidig mottok almenheten stadig forsikrin-

ger om at forhandlingene nærmet sig sin avslutning, og provianteringsdirektor Pedersen opholdt sig allerede i New York for personlig aa avslutte de indkjop som staten skulde foreta. Samtidig begyndte amerikanerne aa presse sterkt paa, og Nansen hadde det indtryk at det gjaldt aa skynde sig om ikke det som var vundet, skulde gaa tapt igjen.

Sidst i april forelaa ntkastet til overenskomsten i en form som Nansen selv ikke hadde betænkeligheter ved aa undertegne slik som situationen da var. Han sendte indtrængende telegrammer hjem om aa faa et ja eller nei. Mens han ventet, begyndte imidlertid det indtryk aa fæstne sig hos ham at han fik undertegne paa eget ansvar. Han hadde en konferanse med Pedersen, som var av samme mening. Om eftermiddagen den 30. april undertegnet han saa uten aa ha faat svar paa sit sidste telegram; Me. Cormick signerte paa Staternes vegne. Dagen efter besluttet den norske regjering i møte med utenrikskomitéen aa gi Nansen fuldmagt til aa undertegne, men bare betingelsesvis.

Overenskomsten var et ganske omfangsrikt dokument med en indledning, 5 artikler og 8 bilag. Den blev sat ikraft fra den 10. mai 1918. Om varigheten het det at den skulde gjælde for «den tid den nuværende krig varer», dog saaledes at den efter utlopet av ett aar fra undertegningen kunde bringes til ophor av enhver av partene med 3 maaneders varsel. Den garanti som fra norsk side var blit krævet for at landet virkelig kom til aa erholde de avtalte varemængder, var git i følgende form:

War Trade Board har fra regjeringene for de magter som er forbundet med De forenede Stater i krigen og med hvilke det handler i fuld overensstemmelse i disse saker, mottat forsikring om at fartoier som bringer tilførsler til Norge overensstemmende med nærværende overenskomst, ikke paa nogen maate skal hindres, tilbakeholdes eller opbringes fra de alliertes side, dog under forbehold av utøvelsen av de alliertes ret til visitation og undersøkelse. De nævnte, med De forenede Stater forbundne magters regjeringer vil paa enhver maate lette transporten til Norge av alle saadanne tilførsler.

Tvistepunktene hadde faat følgende løsning:

Norges eksport til centralmagtene skulde indskrænkes til følgende maksimumskvantiteter:

For fisk 48 000 ton eksportvegt. For kalciumkarbid 10 000 ton, kalciumnitrat 8 000, ferrosilicium 2 000, jernmalm 40 000, zink

1 000 og aluminium 40 ton. Av kobberholdige varer kunde der eksporteres mot compensation i andet kobber, men ikke mer end svarende til en kobbervegt av 200 ton. Enhver utførsel til Tyskland skulde stanses av husdyr eller deres produkter, antimon, bismuth, glimmer, mangan, nikkel, tin, titanium, wolfram, krommalm, svovelkis, molybdæn og nitrater, — naar undtages de nævnte 8 000 ton kalciumnitrat. Den øvrige norske eksport til centralmagtene maatte ikke overskride de mængder som blev tilført fra Norge til disse land i 1917.

Som vederlag for de tilførsler Norge skulde faa, forpligtet den norske regjering sig til aa tillate eksport fri for utførselsavgift til De forenede Stater og ententemagtene av en række bestemt opregnede produkter. Det blev i overenskomsten uttrykkelig nævnt at de allierte kunde regne paa en import fra Norge av 112 000 ton nitrater, 10 000 ton cyanamid, 30 000 ton kalciumkarbid, 3 000 ton siliciumkarbid og lignende produkter, 12 000 ton aluminium, 20 000 ton sink, 500 ton natrium, 20 000 ton ferro-silicium, 5 000 ton ferrokrom, 3 000 ton av forskjellige specialvarer i staal og jern, 200 000 ton jernmalm, 130 000 ton svovelkis, 300 ton molybdæn, 150 000 ton rundtømmer, 400 000 ton trælast, 125 000 ton mekanisk træmasse, 200 000 ton kemisk træmasse, 125 000 ton papir, 5 000 ton fyrstikker og 48 000 ton fiskeprodukter.

For Norge skulde der saavidt mulig sikres en aarlig tilførsel av 300 000 ton brodkorn, 200 000 ton oljekaker og mais (beregnet efter maisværdi), 14 500 ton kaffe, 160 ton te, 50 000 ton sukker, 10 000 ton flesk og kjøt, 10 000 ton vegetabiliske og animalske oljer, 20 000 ton oljefrø, 76 500 ton mineraloljer, 8 000 ton bomuldsvarer, 3 700 ton uldvarer, 6 500 ton lin, hamp, jute og stry, 250 000 ton jern og staal, 7 000 ton kobber, 133 614 ton jernmalm, 1 000 ton bly, 3 500 ton huder, 5 000 ton garveekstrakter og 5 000 ton kul-elektroder og elektrodekul. Foruten disse hovedvarer blev der i overenskomsten nævnt bestemte kvantiteter av en lang række specialvarer liketil otterskind, elghorn, blyaske og gamle elektriske motorer.

Samtidig med de sidste forhandlinger i Washington blev der underhandlet i Kristiania om en ny norsk-tysk handelsavtale. Fra norsk side deltok generalkonsul ERIK COLBAN, fra tysk minister von Hintze; efterat von Hintze var blit tysk utenriksminister overtok legationsraad baron VON REISWITZ aa repræ-

sentere Tyskland. Det gik ikke fort med underhandlingene. Den tyske regjering syntes nemlig ikke paa det tidspunkt tilbøielig til aa øve nyt press mot Norge, den hadde hendene fulde med andre fra tysk synspunkt vigtigere ting, og naar den ikke vilde prøve aa true nordmændene til aa gaa fra Amerikaoverenskomsten, var der jo heller ikke mnlighet for aa opnaa betydningsfuldere indrommelser fra norsk side. Indenfor rammen av Amerikaoverenskomsten fortsatte handelssamkvemmet i mellemtiden uten støtte i nogen traktatmæssig ordning.

Tilsint kom der dog istand en ny handelsavtale. Den blev undertegnet av Colban og von Reiszitz den 14. september 1918. Den 27. september telegraferede Ihlen til Berlin at avtalen var godkjendt av den norske regjering.

Denne sidste av krigstidens handelsavtaler var bygget op efter monster av Amerikaoverenskomsten. Den var derfor et meget omfangsrikt dokument. Kompensationstanken var ogsaa her gjennomført. Den tyske forpligtelse til aa gi eksporttydelser var dog ikke stipulert i bestemte kvantiteter, men innskærpet sig til en forsikring om at der saavidt mulig (*nach Möglichkeit*) vilde bli git license for en lang række særlig opregnede varer. Den norske forpligtelse derimot var noiagtig fastsat i ton. Vigtigst var her — fornten gjentagelsen av kvantitetstallene fra Amerikaoverenskomsten — at utforslen av jernmalm var sat til 133 614 ton; av dette kvantum skulde dog 93 614 ton tjene som specialkompensation for tyske jernprodukter. Den norske regjering forpligtet sig til aa «bestræbe sig for aa mnliggjøre» utforslen av 600 ton medicintran og 9 000 ton haafisk eller sælkjot om aaret; tanken var at der skulde optages forhandlinger med De forenede Stater om disse poster.

Avtalen skulde gjælde for krigstiden, men være opsigelig. Dens gyldighet var desuten gjort avhængig av at leidebrevsavtalen var i kraft.

Inden to maaneder efter undertegnelsen blev imidlertid vaabenstilstanden sluttet. Avtalen fik derfor mindre betydning økonomisk end rent handelspolitisk.

XI.

DEN INFLATERTE STATSVIRKSOMHET

Allerede før Provianteringskommissionen traadte tilbake ntpaa sensommeren 1916 var der sat isving et ikke litet apparat til arbeide med forsyningssporsmaalene.

Kommissionen hadde saaledes oprettet et korn- og melkontor, som siden den 20. mars 1916 blev ledet av konsul HALDOR LARSEN. Som tidligere nævnt blev samtidig arbeidet med fiskeforsyningen utført ved et sildekontor i Bergen, et saltfiskkontor for torsk, klipfisk og torfisk og et makrelkontor. Desuten var der blit oprettet et særlig ferskfisk-indkjøpskontor under ledelse av grosserer SVERRE SIVERTSEN. Den 17. juni 1916 blev der paa foranledning av kommissionen yderligere opnævnt «Statens permanente brændselskomité», som til aa begynde med bestod av skoginspektør THV. KIÆR som formand, grosserer A. JACOBSEN og redaktør TORGEIR VRAA.

I mars 1916 hadde Stortinget bifaldt et forslag fra Landbruksdepartementet om indkjøp av de tre danske motorskibe «Bandon», «Chumpon» og «Pangan» for en samlet kjøpesum av kr. 7 657 000,00; fartøiene blev forresten siden døpt til «Folkvard», «Lidvard» og «Landvard». Disse blev anvendt efter bestemmelse av Provianteringskommissionen. Bestyrelsen blev overdradd til skipsreder G. M. BRYDE ved en kontrakt av 28. april 1916.

Efterat Stortinget den 25. juli 1916 enstemmig hadde vedtatt statsminister Gunnar Knudsens forslag om et særskilt Provianteringsdepartement, blev dette oprettet ved kongelig resolution av 26. august 1916. Det traadte i virksomhet samme dag med statsraad Oddmund Vik som chef. Men først den 14. september 1916

blev Provianteringskommissionen definitivt ophævet, og samtidig blev der oprettet en ny provianteringskommission, som dog bare skulde være raadgivende. Denne fik ikke mindre end 16 medlemmer og blev sammensat særlig med tanke paa aa faa de forskjellige distriktshensyn repræsenteret.

Provianteringsdepartementet gennemførte en fuldstændig omorganisation av den virksomhet Provianteringskommissionen hadde utført.

Den forretningsmæssige del av arbeidet blev henlagt til et provianteringsdirektorat, som sorterte under Provianteringsdepartementet, men som under ledelse av direktør Harald Pedersen kom til aa faa en temmelig fri og selvstændig stilling.

Retten til aa fastsætte maksimalpriser, som blev nærmere præcisert i en provisorisk anordning av 30. august 1916, blev derimot ikke overført til Provianteringsdirektoratet, men direkte overdradd Provianteringsdepartementet, som til aa begynde med gjennomførte et system med lokale maksimalpriser fastsat av de kommunale provianteringsraad. Saaledes som ordningen tidligere hadde været, vilde en slik politik ikke ha latt sig gjennomføre. Der forelaa nemlig ikke noget paabud om at der skulde være provianteringsraad i kommunene. De raad som var kommet i virksomhet, var blit nedsat efter en blot og bar henstilling fra Provianteringskommissionen; derfor var der paa ingen maate raad i alle landets kommuner. Kort før Stortinget gik fra hverandre den sommer hadde det imidlertid vedtat en lov — av 26. juli 1916 nr. 1 — som bestemte at alle kommunestyre snarest mulig skulde vælge ett eller flere provianteringsraad, bestaaende av mindst tre medlemmer. I de kommuner hvor provianteringsraad alt var i virksomhet, maatte nyvalg finde sted. Der var saaledes blit sorget for at de lokale provianteringsraad kom til aa danne en fuldstændig landsomspændende organisation, og nu bestemte en resolution av 26. august 1916 at hvor ikke særlige grunde talte imot det skulde «ethvert kommunalt provianteringsraad uten ophold fastsætte maksimalpriser for salg saavel i stort som i smaat av fodemidler for mennesker eller dyr og brændsel, begge dele av norsk oprindelse, til forbruk inden provianteringsraadets omraader».

Bestyrelsen av statens skibe blev henlagt under en særegen ny institution, Statens Skibsfartsdirektorat, som blev oprettet i oktober 1917. Til leder av dette blev utnævnt hr. Lauritz Kloster,

en av de meget faa av hoikonjunktorens skibsredere som hadde realisert de skibe han disponerte. Under direktoratet blev ogsaa lagt ledelsen av den ganske betydelige befragtningsvirksomhet som de store provianteringskjøp i utlandet gjorde paakrævet.

For aa formidle samarbeidet mellom direktoratet og rederstanden blev der stiftet et aktieselskap, Redernes Befragtningscentral, som sørget for til stadighet aa holde saa mange skibe paa time-charter at ethvert krav paa oieblikkelig import kunde tilfredsstilles paa kort varsel. Befragtningscentralen blev opløst umiddelbart efter krigens slutt.

Statens Skipsfartsdirektorat tidsbefragtet i sit første halvår ialt 38 skibe paa 133 448 ton dødvegt, i resten av 1918 44 fartøier. Direktoratet var flere ganger istand til aa stille tonnasje til raadighet for særlig nødvendige indførsler ogsaa til Sverige, Finland og Danmark.

I 1919 fortsatte direktoratet sin virksomhet og kom endog i en enkelt anledning til aa utvide den. Vaaren 1919 erklærte den britiske regjering sig nemlig villig til aa overføre til Norge et beløp av 20 millioner kr., som utgjorde nettogevinsten ved den kulseilas til Norge med britiske skibe som hadde funnet sted i henhold til tonnasjeavtalen og kulavtalen, men paa betingelse av at en hel række norske skibe som var tidsbefragtet av Furness, Withy & Co., fik sine certepartier kansellert. Skipsfartsdirektoratet overtok befragtningen av disse skibe. Dette viste sig særlig heldig; det lyktes ved hjelp av dem aa faa ind til Norge ikke ubetydelige mængder kul før grubestreiken det aar brøt ut.

Den 24. januar 1920 blev der imidlertid sluttet en overenskomst mellom Provisianeringsdepartementet og Norges Rederforbund, som gik ut paa at Rederforbundet skulde overta Skipsfartsdirektoratets befragtningsvirksomhet. Denne blev avvirket med et tap for Rederforbundet av ca. 700 000 kr. Statens motorskibe blev den 27. februar 1920 solgt til S. O. Stray & Co. i Kristiansand for ialt 18 millioner kr. Den 7. mai blev saa Skipsfartsdirektoratet ophævet.

Ved kongelig resolution av 14. september 1916 blev der i Bergen opprettet et Centralkontor for Fiskeforsyningen med konsulent THOR IVERSEN som direktør og med to raadgivende med-direktører. Det begyndte sin virksomhet den 1. oktober 1916 og fik overført til sig de saker de andre fiskekontorer hadde syslet

med og de varebeholdninger de sat inde med. De gamle kontorer blev ophævet. Makrelkontoret dog først fra 1. januar 1917.

Centralkontoret saa sig nødt til aa gaa til dannelsen av en ganske omfattende lokal organisation. Den 9. november 1916 foretok det en inndeling av landet i syv distrikter og ansatte for hvert enkelt av dem et bestaaende firma i fiskebranchen som statens kommissionær.

Det viste sig snart at Provianteringsdepartementet fik meget arbeide med fiskesaker. Dels gik der ind mange journalnumre fra Centralkontoret, dels og ikke mindst fik departementet fuldt op aa gjøre med gjennomgaaelsen av alle de britiske klager over paastaatte brudd paa fiskeavtalen av 5. august 1916. Den organisation det hadde faat, viste sig ikke aa være særlig egnet til løsningen av alle disse særopgaver. Fra den 27. november 1916 blev derfor departementet delt i et provianteringskontor og et særlig fiskekontor.

Provianteringskontorets arbeidsmængde blev betydelig øket eftersom myndighetene mer og mer fulgte den politik aa prøve regulering av brodforbruket.

Alt hosten 1914 hadde Provianteringskommissionen, som nævnt i tredje kapitel, gjort forsøk paa aa faa bragt sammalet mel i handelen. Dengang blev resultatet temmelig mislig. Men senere kom kommissionen stadig tilbake til tanken. Det viste sig dog vanskelig aa faa noget utav den, idet bakerne hævdet at folk ikke vilde ha brod av sammalt mel. Kommissionen besluttet imidlertid aa anbefale statsmyndighetene at der blev aapnet adgang til aa sælge billig sammalet mel fra statens beholdninger, saafremt der blev skaffet garanti for at dette mel udelukkende blev anvendt til brodbakning og at prisnedslaget kom forbrukerne tilgode. Nu hadde regjeringen vaaren 1916 bestemt sig til aa foreslaa for Stortinget at de beløp som kom ind ved en række nypaalagte særavgifter skulde brukes til «foranstaltninger til motarbeidelse av dyrtiden», og i Stortingets beslutning av 7. juni 1916 blev det saa præcisert at disse beløp blandt andet skulde anvendes «til dækning av det underskudd, som maatte opstaa derved, at forskjellige nødvendighetsartikler, specielt korn, mel (væsentlig samsigtet eller sammalet), flesk, sild, fisk, sukker, poteter, fôr og gjodningsstoffer er eller blir solgt til nedsat pris efter Landbruksdepartementets foranstaltning».

Med denne beslutning i ryggen var Provianteringskommissio-

nen gaat til uteksperimentering av grovere brodsorter; der blev prøvet forskjellige utmalingsgrader og blandinger. Kommissio-
nen valgte ut tre ulike typer, nemlig ett brød bakt av en halv-
part sammalet hvetemel og en halvpert sammalet rugmel («lands-
brød»), ett brød bakt av sammalet hvetemel alene («kneippbrød»)
og ett brød bakt av bare sammalet rugmel («grovbrød»). Det blev
besluttet at provianteringsraadene skulde overvaake at salget av
det sammalte mel bare foregik til kjøpere som vilde bringe disse
brødsorter i handelen. Prisen pr. sæk blev sat til 20 kr.

Utover hosten 1916 blev der imidlertid stadig vundet ny erfa-
ring for at disse foranstaltninger ikke var særlig effektive. Det
heter i Stortingsmeddelelse nr. 7 for 1917, som den 16. februar
det aar blev avgitt av Provianteringsdepartementet, at det
«av hensyn til omsætningen av det sammalte mel viste sig
ønskelig for staten at skaffe sig raadighet over en større mølle».
Valget faldt paa Vaksdal. Først var det meningen aa gaa til
ekspropriation, og Hoiesteret opnævnte i den anledning en nævnd
paa 5 medlemmer. Mens skjonnet paagik fik imidlertid statsraad
Vik ordnet saken ved en mindelig overenskomst av 9. november
1916. Den gik ut paa at staten skulde overta møllen med tilbehør
til bruk.

Som hovedgrund til at myndighetene bestemte sig for Vaksdal
blev der anført at denne mølle ligger paa Vestlandet, og at det
særlig var i kystdistriktene der var efterspørsel efter statens
sammalte mel. Det hensyn spilte dog ogsaa ind at Vaksdal vilde
være særlig let aa forsvare mot mulig fiendtlig angrep; paa det
tidspunkt maatte der jo regnes med muligheten for at Norge
skulde bli blandet ind i krigen.

Møllen blev overtatt den 1. december 1916 og senere drevet for
statens regning; efter krigen blev den ekspropriert til eiendom.
Den beholdt sit gamle overordnede personale, men de overste
dispositioner blev henlagt til Provianteringsdirektøren.

Efter overtagelsen behersket staten en ikke ubetydelig del av
markedet i melbranchen. Vaksdal hadde nemlig en formalings-
evne paa 100 000 tønder korn pr. maaned, en silo som rummet
16 000 ton korn og lagre med en samlet kapacitet av 140 000
tønder. Staten overtok ogsaa møllens varebeholdninger og kon-
traherte varer.

En ikke liten del av Provianteringsdirektoratets virksomhet i
1917 og 1918 gjaldt foranstaltninger til sikring av forsyningen

med fôrstoffer og gjødsel. Dels blev der foretat store indkjøb i ntlandet, dels trnffet overenskomster med norske fabrikker. I sin almindelighet blev salget formidlet gjennom Landhusholdningsselskaperenes Fælleskjøb. Det kan særlig nævnes at Norsk Hydro for vaarforsyningen 1917 stilte til disposition næsten 18 000 ton norsk chilisalpeter til priser som laa under det av stillingen paa verdensmarkedet betingede nivaa for priser i Norge.

Høsten 1916 fandt myndighetene det paakrævet aa træffe særlige foranstaltninger for aa avhjelpe den mangel paa høi og kraftfôr som var opstaat i de nordlige amter det aar. Til aa formidle indkjøpet av hoi sydpaa og til aa ordne med befragtningen og forsendelsen til Nord-Norge blev der oprettet en ny særavdeling i Provianteringsdirektoratet. Da det kom til stykket, blev den bistand der her var tale om, ikke ydet paa forretningsmæssig basis, men med direkte tilskudd av statsmidler.

Fra nytaarstid 1918 kom arbeidet for landets proviantering med korn og melvarer i en principielt ny stilling, idet importen blev monopolisert hos staten og salget til forbrukerne formidlet under et fuldstændig rationeringssystem. Men allerede trekvart aar før forbruket av korn og melvarer blev rationert, hadde statsmyndighetene grepet ind i anvendelsen av disse varer ved et fuldstændig sammalingspaabud. Ved resolution av 23. mars 1917 var det nemlig blit bestemt at fra den 2. april 1917 maatte rng ikke ntmales under 75 % fuldt mel og hvete ikke under 80 %.

Indtil nytaarstid 1917 hadde provianteringsmyndighetenes virksomhet været indskrænket til aa gjælde forsyningen med et forholdsvis mindre antal varer. Anderledes blev det i 1917. Det første spørsmaal som her blev aktuelt og forte til en sterk utvildelse av virksomheten, gjaldt brændselsforsyningen, som indtil da bare hadde været gjenstand for spredte særforanstaltninger fra statens side.

Det var den 23. december 1916 provianteringsdirektøren i en skrivelse fra den britiske legation var blit underrettet om kulforbudet; det var den 2. januar 1917 at almenheten gjennom «Tidens Tegn» fik greie paa situationen. Det var den 17. februar at kulforbudet var blit hævet, men da den uindskrænkede ubaatkrig hadde begyndt den 1. februar, var utsigtene for kultilførslene utover vaarmaanedene 1917 fremdeles meget mørke. Først efterat tonnageavtalen og kulavtalen var gaat iorden utpaa somren, var kulbaatene igjen begyndt aa komme ind til landet

i regelmæssig fart. Hele første halvaar 1917 befandt derfor baade myndighetene og almenheten sig i den største ængstelse for at kulmangel og koksmangel skulde stanse bedrifter, volde arbeidsløshet og føre til at den fattigere del av befolkningen vilde komme til aa fryse. Det var derfor naturlig at statsmyndighetene traf foranstaltninger for aa fremme den bedst mulige utnyttelse av de brændselstilganger som kunde skaffes.

For straks aa faa frigjort den størst mulige mængde ved til lmsbruk, blev det ved kongelig resolution av 9. februar 1917 forbudt aa anvende skogsved til fremstilling av cellulose. Den 23. februar 1917 blev der under Provianteringsdepartementet oprettet et nyt midlertidig kontor, Statens Ved- og Torvkontor, som fik til opgave aa ordne og lede arbeidet med anskaffelsen av ved og torv. Som direktør for dette kontor blev utnævnt skoginspektør Thv. Kiær, som dog den 19. mai blev efterfulgt av skoginspektør Ivar RUDEN. Den 2. mars faldt der en kongelig resolution som bemyndiget Provianteringsdepartementet til aa træffe bestemmelser om kommunenes anskaffelse og lagring av brændsel, og den 19. mars paala Provianteringsdepartementet enhver kommune som pligt aa sørge for aa tilveiebringe det brændsel som var nødvendig for kommunens og dens indvaaneres behov i «brændselsterminen 1917—18».

I den rindskrivelse som departementet utsendte om gjennomføringen av dette paabud, slog det fast de viktigste grundsætninger for den brændselspolitikk som maatte følges. Hovedprincippet gikk ut paa at kul, koks og einders bare skulde anvendes «til samfunnsmæssig nødvendige formaal, hvortil ved og torv ikke kan benyttes». Det blev henstillet til kommunene ikke aa foreta indkjøb utenfor sine egne omraader uten efter konferanse med Statens Ved- og Torvkontor. Meningen med denne opfordring var aa hindre at flere kommuner samtidig meldte sig med nervøs efterspørsel paa de samme steder og saaledes skrudde prisene nødvendig op.

Naar flest mulig av brændselsbehovene skulde dækkes med ved og torv, maatte der sættes iverk en foreert drift i skoger og paa myrer. Det viste sig imidlertid ikke let aa skaffe arbeidshjælp til den upaaregnet store virksomhet som her plndselig blev paakrævet. Den 23. mars 1917 blev der derfor git en «midlertidig lov om pligt for vernepligtige til at utføre civilt arbeide»; § 1 bestemte:

Hvis Kongen finder det nødvendig for at sikre og ordne landets forsyning med næringsmidler, brændsel og andre livsfornødenheter, kan han bestemme, at vernepligtige paalægges at utføre eivilt arbeide — vedhugst, jordarbeide m. v. —, selvom dette arbeide ikke staar i forbindelse med militære foretagender.

Allerede samme dag denne lov var blit sanktionert, blev der truffet en kongelig resolution om organisationen av den militære hjelpevirksomhet. Provianteringsdepartementet fik fuldmagt til aa bestemme antallet av vernepligtige som skulde faa paalæg om aa utføre eivilt arbeide. Indkaldelsen av dem skulde derimot besorges av Forsvarsdepartementet. Der blev samtidig sendt en rundskrivelse til alle landets kommuner, almenningsstyrer og skogeierorganisationer med meddelelse om den bistand de kunde faa. Det blev ordnet slik at arbeidsgiverne sendte rekvisitioner paa den forønskede militærhjælp til Statens Ved- og Torvkontor som sendte dem videre til de militære myndigheter. Ledelsen av selve arbeidet maatte de rekvirerende arbeidsgivere selv besørge; de maatte ogsaa skaffe forpleining og indkvartering paa arbeidsstedene.

I løpet av mai maaned 1917 begyndte imidlertid regjeringen aa frygte for at dette system ikke vilde føre frem. Den kom da til det resultat at der ikke var nogen anden utvei end den aa anvende endel av de til tjeneste indkaldte militære avdelinger til vedhugst under militær kommando. Der blev imidlertid reist tvil om lovligheten av uten videre aa bruke den militære tjenestetid paa denne maaten. Derfor blev der den 22. juni vedtat en ny «midlertidig lov om anvendelse av militære avdelinger og tjenestehester til eivilt arbeide».

Alt ialt var der indtil den 1. juli 1917 blit utkommandert 8 000 mand til vedhugging.

Den ængstelse kulforbudet vakte, førte imidlertid ikke bare til at der blev truffet foranstaltninger med sigte paa selve brændselsforsyningen, opprettet statsinstitutioner og vedtat lovbestemmelser i den anledning, men ogsaa til at spørsmålet om industriens forsyninger i det hele tat blev tat op til drøftelse paa bred basis med det resultat at statsvirksomheten mottok en ny stor utvidelse.

Initiativet til nyordningen ntgik fra arbeidsutvalget for Sta-

tens Handels-, Industri- og Sjøfartskomit . Dette hadde faat et voksende indtryk av at den gamle organisation ikke passet længer. Utenriksministeren hadde ikke fundet aa kunne indvie hverken den store komité eller arbeidsutvalget i de mange kinkige og  mtaalelige forhandlinger som var blit ført siden hosten 1916, og mange forslag fra det hold hadde været uanvendelige fordi de var blit utarbeidet uten kjendskap til sakenes egentlige stilling. Arbeidsutvalget kom da til det resultat at behandlingen av disse sporsmaal mere formaalstjenlig kunde foregaa i et regjeringsdepartement med en parlamentarisk ansvarlig chef. Den 5. januar 1917 foreslog det derfor oprettet et nyt «krigs konomi-departement».

Regjeringen tænkte først paa en anden ordning med forbillede i en organisation som var blit oprettet for aa arbeide med sporsmaalene om den militære forsyning. Statsraad Holtf dt, som siden den 10. august 1914 var chef for Forsvarsdepartementet, hadde ved kongelig resolution av 6. august 1915 faat nedsat en krigsforsyningskommission med major I. M. G. PAASKE som formand; denne var ved resolution av 23. september 1915 blit supplert med 9 lokale hjelpekommissioner. Disse blev indkaldt til Kristiania, hvor de holdt f llesmoter med hovedkommissionen under forsæte av stortingspr sident sorenskriver SØREN  RSTAD, som fik titelen «præsident for landets samlede krigsforsyningskommissioner». Resultatet av f llesdr ftelsene blev et forslag, som Forsvarsdepartementet i en skrivelse av 7. november 1916 gav sin tilslutning; det gik ut paa at hovedkommissionen skulde utarbeide fuldstændige planer for en mobilisering av hele industrien i krigstillf lde. Dette arbeide var netop blit optat, og regjeringen tænkte sig nu at der ved siden av Krigsforsyningskommissionen og under fælles formand med denne kunde organiseres et «industriraad» som skulde «forberede og iverks tte» foranstaltninger for «at holde den nødvendige industri vedlike».

Handels-, Industri- og Sjøfartskomit en indtok imidlertid samme standpunkt som sit arbeidsutvalg, og det endte med at regjeringen opgav sin egen plan og foreslog oprettet et «Departement for den industrielle forsyning». Forslaget gik den 27. april igjennem i Stortinget efter en længere debat med 81 mot 32 stemmer, og det nye departement traadte i virksomhet den 30. april med arkitekt TOROLF PRYTZ som chef.

Indenfor og omkring Industrieforsyningsdepartementet vokste der efterhvert op en overmaate omfangsrik organisation.

Selve departementet fik tre avdelinger. Til avdeling I, Industrieforsyningen, blev overført alle de saker som tidligere hadde været gjenstand for raadgivende virksomhet fra Handels-, Industri- og Sjøfartskomiteén og som hadde faat sin egentlige administrative behandling i forskjellige av Utenriksdepartementets kontorer. Avdeling I kom saaledes i det væsentligste til aa beskjæftige sig med de saker angaaende importen og eksportforbudene som ikke var av slik art at de nødvendigvis maatte falde ind under Utenriksdepartementets arbeidsomraade. Avdeling II, Krigsforsyningen, overtok videreførelsen av de planlægninger som krigsforsyningskommissionene hadde syslet med. Avdeling I og Avdeling II blev stillet ind under en fælles centralledelse, idet skattefoged N. A. BRINCHMANN blev konstituert som «generalsekretær» for dem. Avdeling III derimot fik en administrativ stilling omtrent av samme art som de saakaldte «direktorater» under de andre departementer. Avdelingen fik den officielle betegnelse «Statens Brændselsstyre»; alle de saker som var blit behandlet i «Statens Ved- og Torvkontor» under Provianteringsdepartementet, blev henlagt til denne avdeling, idet Ved- og Torvkontoret blev opløst.

Avdeling I blev organisert med ialt 4 kontorer, ett for industrieforsyningen, ett for eksportforbnd, ett for varebytte og ett for «ekspedition». Alt paa forhaand var det imidlertid klart at et i hast oprettet departementskontor ikke kunde være særlig egnet til aa samarbeide med de industrielle ledere. Samtidig med at Statens Handels-, Industri- og Sjøfartskomiteé blev opløst — det skedde ved kongelig resolution av 4. mai 1917 — blev der av denne grund opnævnt et Statens Industriraad paa 11 medlemmer som skulde «være bindeleddet mellem departementet og industrien».

Da det kom til stykket, magtet imidlertid Industrieforsyningen ikke aa løse de opgaver som krævet varekyndighet, med bistand av dette raad alene. Der blev derfor paa grundlag av en indstilling fra departementet av 4. januar 1918 bestemt ved kongelig resolution «at der for hver hovedgruppe av de forskjellige industrielle raavarer og produkter, som sorterer under Industrieforsyningsdepartementet, oprettes komitéer under navn av centraler sammensat av repræsentanter for vedkommende industribrancher og for staten til varetagelse av fælles interesser med hensyn til

import, innkjøp, fordeling, rationering og prisregulering av disse varer. De viktigste prinsipper for organiseringen av disse centraler var følgende: For det første skulde der i hver komité opnævnes mindst én representant for staten. For det andet fik hver hovedgruppe adgang til aa oprette undergrupper. For det tredje skulde hver komité utstyres med kontormæssig apparat og omkostningene ved dette belastes vareomsætningen. For det fjerde skulde de enkelte medlemmer utpekes av de forskjellige brancheforeninger og opnævnes av Kongen. For det femte skulde der i størst mulig utstrækning sørges for at medlemmene blev hentet fra importkomitéene for brancheforeningene, idet tanken var at disse skulde «indgaa som ledd i den nye ordning».

I løpet av første kvartal 1918 blev der ialt organisert 5 slike centraler, nemlig:

Statens Tekstilcentral, opprettet den 4. januar 1918.

Statens Lærcentral, opprettet den 22. januar 1918.

Statens Metalcentral, opprettet den 15. februar 1918.

Statens Central for Kemiske Stoffer, opprettet den 8. mars 1918.

Statens Jern- og Staalcentral, opprettet den 22. mars 1918.

Senere kom der fra forskjellige interessegrupper krav paa representation i centralene. Disse blev derfor gjentagne ganger supplert. Saaledes blev der efter henstillinger i Stortinget ved kongelig resolution av 6. september 1918 opnævnt to medlemmer i hver central som særrepræsentanter for konsumentene.

Naar statsmyndighetene vaaren 1918 fandt det paakrævet aa gaa til denne nye omfattende organisation, var det væsentlig begrundet i den form Amerikaavtalen fik efterhvert som forhandlingene skred frem. Som utførlig utviklet i forrige kapitel betegnet overenskomsten faktisk en annullering av norske borgers deltagelse i den frie internationale handel. Eksport og import holdt op aa være ledd i den rent private næringsvirksomhet og blev isteden ydelse og motydelse i et gjennomført statlig varebyttesystem. Hvert enkelt vareparti som kom ind i landet efter avslutningen av overenskomsten, utgjorde en fiksert brøkdel av landets totalimport. Norge som en økonomisk helhet var sat paa ration, og det blev paakrævet at statsinstitutioner fordelte de begrensede importkvantiteter mellem efterspørgerne.

Fordelingen bød desuten paa en række særegne vanskeligheter. Amerikaoverenskomsten omfattet nemlig ikke bare raavarer og halvfabrikata, men ogsaa færdige produkter, og for alle tre arter

av vareslag var der opstillet et fælles vegtkvantum. I overenskomstens «bilag D — Tekstilvarer —» var saaledes importkvantitetene for uld og bomuldsvarer fastsat i følgende uttryk: «Uld, uldgarn og uldprodukter 3700 ton. Bomuld, raa, garn og forarbeidet 8000 ton.» Det første som maatte gjøres, var derfor aa foreta en forhaandsdeling av importen mellem raavarer til forædling og slutprodukter til forhandling. Dernæst maatte der indenfor hver enkelt av hovedgruppene foretages en rationering mellem importorene, slik at hver enkelt av dem fik sig tildelt et visst kvantum pr. aar. Denne fordeling blev komplisert ved den omstændighet at det amerikanske utførselsforbud av 15. juli 1917 hadde stanset de normale vareforsendelser fra Staterne til Norge ganske pludselig. I det oieblik forbudet traadte ikraft, laa der nemlig en mængde færdigbestilte varer i de amerikanske importhavner; for det meste var disse alt betalt, og størsteparten av dem blev i hele forhandlingstiden liggende paa lager for importørenes regning, idet jo overenskomsten var blit ventet naarsomhelst aa være i orden.

Princippene for fordelingen av de opnaadde importkvantiteter blev fastslaaet i en skrivelse fra Industriforsyningsdepartementet til de forskjellige centraler av 6. juni 1918. De opstilte grundsætninger var følgende: I første række skulde der tages hensyn til formaalet for bestillingen, slik at preferanse skulde gives naar det gjaldt hær og flaate, produktioner av offentlig interesse og industrigrener som var særlig nødvendige for landet. I anden række skulde sættes de bestillinger som stilte sig fordelagtigst med hensyn til kvalitet, pris, leveringstid og eksportsted. Først i tredje række skulde komme hensynet til de enkelte importører. Som vurderingsmaalestok for de kvantiteter hvert enkelt firma kunde ha rimelig krav paa aa faa tildelt, skulde imidlertid «overveiende» brukes importen før krigen. Dog skulde denne regel ikke utelukke forretninger etablert under krigen «fra enhver andel i importen», idet foretagender som kunde dokumentere aa være «sunde» skulde faa adgang til aa være med ved fordelingen.

Den importpolitikk som fikk sin endelige utforming i de her opstilte prinsipper, var blit støttet ved en «lov om midlertidig indførselsforbud» av 22. mars 1918 nr. 5. Her indeholdt § 1 et dispensabelt forbud mot indførsel av levende hester, mens § 2 lod saaledes:

Kongen eller den, han bemyndiger, kan indtil videre forby indførsel av andre levende dyr.

Det samme gjælder indførsel av andre gjenstande og varer.

Da statcentralene for importen blev oprettet, var det meningen aa komme bort fra systemet med private brancheavtaler. Idet nemlig Amerikaoverenskomsten bragte hele Norges import ind under statens garanti, maatte det betragtet ut fra norsk synspunkt være helt ut overflodig ogsaa aa ha garanterende private branchinstitutioner.

Fra britisk synspunkt stilte saken sig anderledes. I det tredje krigsjaar hadde al vigtig import til Norge været under britisk kontrol. Nu hadde den britiske regjering gaat med paa at De forenede Stater fik anledning til aa kontrahere med Norge om al import og eksport under ett for at de allierte og assosierte staters magtposition under slike helhetsforhandlinger kunde utnyttes fuldt ut. Men den hadde ikke været tilsinds aa kjøpe denne fordel ved aa gi slip paa den kontroladgang over det norske næringsliv som den hadde utøvet ved hjælp av brancheavtalene. Den hadde derfor opnaadd aa faa ind i Amerikaoverenskomstens artikkel V følgende bestemmelse:

Intet som indeholdes heri, skal fortolkes saaledes at det paa nogen maate modificerer eller ændrer ordlyden av eller vilkaarene i nogen avtaler mellem den norske regjering og den franske, italienske eller britiske regjering, gaaende ut paa forbud mot eller indskrænkning av eksport fra Norge, ... eller ordlyden av eller vilkaarene i nogen garanti som norske borgere har avgitt til eller avtale som de har truffet med disse regjeringer, hvilke enten nu er i kraft eller efter aa ha været stillet i bero paa grund av stansningen av importen til Norge maatte bli sat i kraft igjen naar saadan import atter begynder i henhold til denne overenskomst.

Den britiske regjering opnaadde da ogsaa aa faa gjenoplivet de fleste av brancheavtalene og desuten aa faa sluttet nye med Norske Manufakturimportørers Forening og De norske Uldvarefabrikers Forening. Dersom krigen hadde været endda længer, var sikkert systemet blit yderligere utvidet, idet forhandlinger med flere foreninger var igang paa det tidspunkt da vaabenstilstanden blev sluttet.

Denne britiske politik blev gjennomført mot sterk motstand fra den norske regjering, som ialfald hadde ønsket at nye branche-

avtaler paa grundlag av Amerikaoverenskomsten fra norsk side skulde avsluttes av de nye statseentraler. Det norske nederlag fik politiske følger; det var nemlig medvirkende aarsak til at statsraad Prytz den 1. juli 1918 søkte avsked; til hans efterfølger blev den 13. juli utnævnt direktør HAAKON HAUAN.

Utfaldet av denne tvist bragte statseentralene i en vanskelig stilling overfor den import som foregik med særhjemmel i de fornyede brancheavtaler. Regjeringen krævet da at de avgjørelser branchekontorene traf, maatte indsendes til branchens statscentral for aa faa approbation; blev dette forsømt, skulde toldvæsenet negte aa utlevere varene.

Hensigten med disse bestemmelser, som naturligvis i hoi grad besværliggjorde importen og forte til en sterk opsvulming av kontorarbeidet, var den aa sætte centralene istand til aa føre noiagtige og specificerte konti for hver enkelt importør utvisende tidligere beholdning, tillatt importkvantum for et aar, licensierte bestillinger og indførte varer, slik at de til enhver tid kunde vite og opgi hvor meget der paa ethvert tidspunkt fandtes i landet av en bestemt varesort, hvormegyet og fra hvilket land der var indført av aarsrationen og endelig hvormegyet den enkelte importør hadde indført av sit aarskvantum.

Denne sterkt administrerte import viste sig imidlertid ikke aa svare til forventningene. Mens der meget snart efter avslutningen av Amerikaoverenskomsten kom ind til landet store mængder av de varer som blev kontrollert av Provianteringsdepartementet, gik det tildels smaat med aa faa hjem industrivarer. I det første halvaar Amerikaoverenskomsten var ikraft — tiden fra den 10. mai til den 10. november 1918 — lyktes det saaledes for enkelte varegrupper bare aa faa hjem ganske smaa procenter av den avtalte aarsration. Der blev eksempelvis bare mottat 15 % av aarsrationen for kobber, 5,5 % av den for sko og støvler og overhodet ingenting av jern- og staalvarer.

Det første halvaar efter ikrafttrædelsen av Amerikaoverenskomsten var i det hele tat en knaphetens og surrogatenes tid. Men mot slutten av aaret blev situationen lettere. Like efter vaabenstilstanden ophævet Tyskland klausulsystemet og frafaldt kravet paa kompensationsmetaller. Den 15. december 1918 kundgjorde ententemagtene en «friliste»; den indeholdt en fortegnelse over varer som kunde utføres til de nordiske land og Holland uten avgivelse av garantierklæringer mot reeksport og uten at

ntførslen var begrenset til nogen ration. Efterhvert blev stadig flere varer overført til frilisten.

I januar 1919 fik den norske regjering adgang til aa utstede certifikater for tillægskvanta til de rationerte varer svarende til 50 % av Amerikaoverenskomstens kvoter. Tillæggene blev fortrinsvis tildelt yngre firmaer som tidligere ikke hadde faat anledning til aa indføre noget.

Den 6. februar 1919 blev rationene fra Amerikaoverenskomsten betydelig forøket; for enkelte artikler blev enhver begrænsning i kvantitetene ophævet. Endelig blev hele importationeringen ophævet den 25. april 1919, og fire dager senere blev der aapnet adgang til varekjop for de noitrale firmaer som stod paa sortelisten.

Endelig blev der i slutten av mai 1919 truffet den ordning at de allierte og assoeierte regjeringer ophævet enhver restriktion paa importen til Norge mot at den norske regjering avgav en generell garanti mot reeksport. Den importkontrol Industriforsyningsdepartementet hadde utøvet, blev da ophævet den 5. juni, og den 13. juni blev statseentralene besluttet avviklet med undtagelse av metaleentralen, som blev bibeholdt noget længer. Efter ratifikationen av fredstraktaten bortfaldt Amerikaoverenskomsten fra den 12. og brancheavtalene fra den 14. juli 1919.

Det varebyttekontor som hadde arbeidet i Avdeling I av Industriforsyningsdepartementet, hadde beskjeftiget sig med den mellemnordiske handel. Spørsmålet om et særegent varebytte mellem Sverige, Danmark og Norge for aa bote paa de vanskeligheter blokadepolitikken medførte for varetilgangen til de tre land, var blit tat op alt i 1917. Efter indbydelse fra svensk side var det den 16. og 17. mars det aar blit avholdt et mote i Stockholm under ledelse av kontreadmiral A. LINDMAN; her hadde repræsentanter fra de tre lands næringsliv møtt til droftelse. Fra norsk side deltok generaldirektor Eyde, generalkonsul Olsen, verkseier Amundsen og grosserer Baumann. I december 1917 var der blit opnævnt officielle delegationer fra de tre land. Den norske delegation bestod av direktor N. Ryeg som formand, grosserer Anders N. Aarsæther, verkseier Amundsen og generalkonsul Olsen. Efter opprettelsen av Industriforsyningsdepartementet fik den norske delegation betegnelsen Statens Varebytteraad.

Under de forhandlinger som blev ført om det mellemnordiske

varebytte var delegationene enige om at der ikke burde organiseres noget kompensationsystem de tre land imellem. Delegationenes arbejde kom derfor nærmest til aa bestaa i aa yde hjælp til gjensidig udveksling av oplysninger mellem forretningsmændene i de tre land og i aa forberede de utførselslicenser som maatte til for at handelen kunde komme istand. Det er derfor ikke mulig aa fiksure resultatet av det officielle arbejde som her blev utført. De økonomiske motiver som tilsa en utvidelse av handelen mellem de tre land i den sidste krigstid, gjorde sig jo nemlig saa sterkt gjældende at en betydelig økning i samhandelen vel hadde fundet sted selv om den ikke var blit opmuntret av statsorganisationer. Særlig sterk var økningen i Norges import fra Sverige av jernvarer og av Norges eksport til Sverige og Danmark av Norgessalpeter. I 1918 var der desuten sammenlignet med de tidligere krigsaar en betydelig økning i Norges indførsel av landmandsprodukter fra Danmark.

Statens Varebytteraad blev ophævet ved kongelig resolution av 16. januar 1920.

Da Industriforsyningsdepartementet blev oprettet, var det tanken at det ikke bare skulde arbejde med den import som var paakrævet for aa holde industrien vedlike, men ogsaa for aa hjælpe frem en industriel selvhjulpenhet. Tidspunktet var imidlertid ikke særlig egnet til aa gaa igang med nye foretagender. Det maatte ogsaa regnes med at de foranstaltninger som blev truffet i denne retning, bare vilde faa betydning dersom krigen trak meget længe ut. Industriforsyningsdepartementet ydet likevel understøttelse til enkelte av de foretagender som var blit startet i ly av den stansede import. Ingen av disse bidrag fik nogen betydning for landets forsyning, og enkelte av dem betegnet helt bortkastede penger.

Det vanskeligste av de selvhjælpsproblemer Industriforsyningsdepartementet fik aa arbejde med, gjaldt kobberet. Da departementet blev oprettet, var kobberkonflikten med Storbritannien netop bragt til avslutning. Kiseksporten til Tyskland var stanset. En norsk og en engelsk jurist skulde uttale sig om konflikten. Ihlen henvendte sig til Gregers Gram, som i et brev av 24. februar 1917 erklærte sig villig til aa motta hvervet, men nævnte det som en nærliggende «Mulighed» at hans opfatning «ikke vilde komme til at stemme overens med det fra norsk Side hævdede Standpunkt». Ihlen lot saa den sak falde. Samtidig

var situationen den at de 3 000 ton elektrolytisk kobber som Norge hadde faat straks i henhold til «*the assurance*» i kobberavtalen, paa det nærmeste var opbrukt, mens kisgrubene paa langt nær var færdig med kompensationsleveransen til England. Tilførsel av kobber vestfra var altsaa ndelukket uten mot direkte kompensasjon i norsk raakobber. I denne situation blev der fra 15. august 1917 gjennomført en streng rationering av kobber, idet alle indenlandske bestillinger blev forelagt Industriforsyningsdepartementet til godkjendelse, og alle andragender om eksport av kompensationskobber blev noie sigtet.

Under krigen var der blit gjort enkelte forsok med anlæg av norske verker til forædling av raakobberet. A/S Det Norske Ekstraktionsverk hadde saaledes bygget en fabrikk i Fredriksstad, A/S Norsk Metalverk et metalvalseverk og traadtrækkeri i Porsgrund og A/S National Industri et mindre anlæg for eget behov i Drammen. Industriforsyningsdepartementet kom imidlertid til det resultat at der maatte tages kraftigere fat med norsk kobberforædling. Departementet besluttet derfor aa ty til en meget vidtgaaende fuldmagt regjeringen hadde faat i den oftere omtalte lov av 14. mai 1917 nr. 5 om foranstaltninger til aa sikre landets forsyning. Her bestemte § 1 f følgende:

Kongen kan indtil videre træffe bestemmelse om

.....

f) Pligt for industrielle og andre bedrifter til at fremstille bestemte varesorter samt taale eller foreta forandring med hensyn til bedriftens bygninger, indredning og utstyr. Forsaavidt der herved voldes tap, blir erstatning i mangel av mindelig overenskomst at fastsætte ved skjøn.

Med hjemmel i denne lovbestemmelse blev det ved kongelig resolution av 8. februar 1918 paalagt A/S Kristianssands Nikkelraffineringsverk aa omlægge hele sin bedrift fra raffinering av nikkel til elektrolysering av kobber. Produktionen skulde stilles til disposition for staten, som skulde besorge tilveiebragt raakobber i den utstrækning forholdene maatte tillate det. Ved resolution av 22. februar 1918 blev det videre paalagt samme verk aa ntsmelte av sin nikkelkobbermatte indtil 400 ton elektrolytkobber som skulde stilles til disposition for staten i form av wirebars. For aa støtte dette foretagende blev det ved kongelig resolution av 14. mai 1918 git staten eneret til aa kjope raakobber

av norsk produktion. Av nikkelkobbermatten utsmeltet verket ialt 380 ton elektrolytkobber og av det bessemerkobber staten stilte til disposition, 840 ton.

Kobberomsætningen blev ledet av Statens Metalcentral. Den blev ikke nogen god forretning. Ialt paaførte den staten et nettotap av kr. 5 202 523,38.

Nu bestemte Amerikaoverenskomsten at Norge skulde ha ret til aa importere 7 000 ton kobber pr. aar. Da imidlertid den britiske regjering hævdet at den gamle kobberavtale fremdeles bestod, maatte der for disse 7 000 ton gives specialkompensation i norsk kis. I mars 1918 foregik de sidste skibninger av den norske kis som Rio-Tinto-selskapet hadde kjøpt efter kontrakten av hosten 1916. Da nu kompensasjonssporsmaalet igjen kom op, blev der indledet forhandlinger om en ny Rio-Tinto-kontrakt. Men i 1918 som i 1916 tilbød Rio Tinto bare meget lave priser. Kiseksportforeningen vilde ikke engang faa sine produktionsutgifter dækket om den uten videre aksepterte tilbudet. Den krævet derfor av den norske stat aa faa tilladelse til aa gjenindfore og sælge kisens betalbare kobberindhold til dagens kobberpris paa det norske marked. Regjeringen vilde ikke gaa med paa at Kiseksportforeningen skulde faa sælge saa fordelagtig. Efter en serie underhandlinger blev dog resultatet at Kiseksportforeningen fik tilladelse til aa gjenindfore sit eget kobber; det skulde stilles til raadighet for Statens Metaleentral, som til gjengjæld overtok fordringen paa Rio Tinto for kisens kobberindhold beregnet paa grundlag av kobberpriser i Amerika mot aa utbetale foreningen en fiks pris pr. kilogram kobber, som blev sat noget lavere end den norske markedspris for ordningen blev truffet. I realiteten vilde dette si at staten garanterte Kiseksportforeningen en mindstepris for kisens betalbare kobbergehalt. Slutresultatet blev at denne garanti førte til en direkte utbetaling for statskassen av kr. 6 927 336,49.

Resten av det arbeide Industriforsyningsdepartementet utførte, gjaldt i det væsentligste brændselsforsyningen og blev utført av Avdeling III.

Efterat Brændselsstyret var blit overført fra Provianteringsdepartementet til Industriforsyningsdepartementet, undergik det en gjennomgripende omorganisation. Det blev delt i ett kontor for skogsdrift, ved og torv, ett transportkontor, ett regnskapskontor og ett ekspeditionskontor. I spidsen for hele organisationen

blev der stillet en generalsekretær. Til denne stilling blev utnævnt jernbanedirektor GOTFRED FURUHOLMEN, mens den tidligere brændselsdirektor overtok kontoret for skogsdrift, ved og torv. Desuten blev der ved kongelig resolution av 24. august 1917 opnævnt et Statens Brændselsraad med chefen for Industriforsyningsdepartementet som formand og ikke mindre end 12 andre medlemmer.

Indenfor denne nye omfangsrike avdeling av Industriforsyningsdepartementet opstod der saa utover hosten en række kompetanse-stridigheter, som blev forbitret ved den etatmæssige motsetning mellem de skogbruksfunktionærer og de jernbanefunktionærer som var blit ansat. Det er hoist sandsynlig at disse stridigheter, som forte til konflikter, avskedsansøkninger og tilslut en opvask i Stortinget, hadde en uheldig indflydelse paa avdelingens virksomhet.

Paa det tidspunkt da Statens Brændselsstyre var blit overført til Industriforsyningsdepartementet, var den akutte brændselsnod forbi. De britiske kulkibe kom regelmæssig. Ialfald for dem som hadde evnen til aa betale, blev der adgang til aa dække behovet. Statens Brændselsstyre fortsatte imidlertid aa kjøpe ved, forresten med støtte i en vidtgaaende fuldmagt fra Stortingets side. Den forcerste hugst og de store opkjøp foregik helt til ntpaa sommeren 1918, uagtet salget selv i 1917 var langt mindre end paaregnet. Følgen blev at da krigen sluttet, sat Brændselsstyret inde med vældige vedbeholdninger som maatte sælges til synkende priser. Den 22. juli 1919 bevilget Stortinget 10 millioner kr. til forelobig dækning av tapet ved Brændselsstyrets virksomhet.

I lopet av 1917 var ikke brændselsnoden den eneste uventede begivenhet hvor det gjaldt landets forsyning. Der indtraadte ogsaa en fettmangel.

Hvor det gjælder mineralske og vegetabilske oljer er Norge klart nok avhængig av tilforslene utenfra. Paa smøreolje var der ogsaa indtraadt mangel alt vaaren 1916, og dette hadde ført til den mest ugunstige av alle brancheavtalene. I 1917 opstod der imidlertid efterhvert ogsaa mangel paa fett til husholdningsbruk. En av aarsakene var den nedgang i melkeproduksjonen som hang sammen med den knappere tilgang paa utenlandsk kraftfôr og den høie ntmalingsgrad av hjemmekornet.

Statsraad Vik hadde paa et meget tidlig tidspunkt øinene aapne

for at det kunde bli ønskelig aa faa aapnet nye kilder for fettforsyningen. Han fæstet sig særlig ved den tanke aa faa gjenoptat hvalfangsten langs den norske kyst, som ved lov var forbudt for Nord-Norge, og som regjeringen i den senere tid hadde hindret ogsaa i det sondenfjeldske ved aa nedlægge særforbud som var hjemlet i loven. I løpet av 1916 var der fra forskjellige hold kommet andragender om tilladelse til hvalfangst i norsk farvand. Provianteringsdepartementet anbefalte i en skrivelse av 8. september 1916 meget sterkt at hvalfangst skulde tillates. Mellem de øvrige medlemmer av regjeringen gjorde der sig imidlertid mange betænkeligheter gjældende. Hvalfredningen var blit indført fordi fiskerne hadde hævdet at hvalfangsten ødela fisket. Ved denne anledning som ellers viste det sig at ministeriet Gunnar Knudsen meget nødig vilde træffe nogen foranstaltning som kunde vække misnøie mellem repræsentantene for fiskeridistriktene. Til trods for at statsraad Vik gjentagne ganger bragte saken frem, lyktes det ham først kort tid før sin avgang, nemlig den 3. november 1917, aa faa fremsat proposition om saken. Forslaget gik ut paa at staten uten hinder av forbudet selv kunde drive hvalfangst eller tillate enkelte personer eller selskaper aa drive hvalfangst paa bestemte vilkaar. Ved den av Stortinget endelig vedtatte lov av 14. december 1917 nr. 6 blev dog al hvalfangst i norske farvand forbeholdt staten. Endnn forinden lovbeslutningen forelaa, var der truffet forføininger til aa sætte statshvalfangsten igang.

Mens statsraad Vik arbeidet for aa faa regjeringen med paa hvalfangstplanen, blev der foretat en række eksperimenter for aa slaa fast om hvalfettet lot sig raffinere slik at det kunde brukes ved fremstillingen av margarin. Ganske store vanskeligheter maatte overvindes. For det første har hvalfettet et meget høit smeltepunkt, for det andet en meget utpræget smak. Det lyktes dog i løpet av høsten 1917 aa faa fremstillet et produkt som gav et meget brukbart margarinsurrogat. Efterat statens hvalfangst var sat igang, blev der ogsaa optat agitation for aa faa indarbeidet bruken av hvalkjot i husholdningene. I den officielle beretning av 3. december 1918 hefer det om de opnaadde resultater i denne retning: «Mens der like fra den første stund var stor efterspørsel efter hvalkjot fra Østlandet og i Bergensdistriktene saavel som i det trondhjemske, var det omtrent umulig aa faa omsat kjottet fra stationene i Nordland. Flere forsøk

blev gjort, men befolkningen hadde ikke lyst paa det.» Ikke noget sted opnaadde hvalkjøttet eller hvalfettet aa bli egentlig populært, og det var mere velment end sandt naar Betzy Kjelsberg i en tale høsten 1918 kaldte hvalen for «vort kjæreste husdyr».

I 1918 gav statens hvalfangst et regnskapsmæssig overskudd paa over 600 000 kr. Driften blev imidlertid fortsat efter fredsslutningen. Alt ved utgangen av 1919 var der paaløpet et nettotap av kr. 100 000. Senere blev det øket. Statsrevisionen har beregnet det til et totalbeløp av kr. 3 789 812,35.

Ved kongelig resolution av 25. oktober 1917 var det blit bestemt at det indtil videre skulde være forbudt aa sælge vegetabiliske og animalske fettstoffer av enhver art, derunder ogsaa alle slags tran og fiskeoljer, til andre end staten. Ved kundgjørelse fra Provianteringsdepartementet av 26. oktober blev dog smør og margarin undtatt fra dette forbud. I Provianteringsdirektoratet blev der oprettet en særlig afdeling, «Fettavdelingen», for kjøp og salg av oljer og fettstoffer. Paa foranledning av en nedsat fettkomité med professor S. SCHMIDT-NIELSEN som formand, overtok staten hele beholdningen av hærde fett ved Vera Fettraffineri — ialt 700 000 kg. — til en pris av kr. 3,00 pr. kg. inklusive fat. Desuten blev der avsluttet kontrakt med Vera om at denne fabrik skulde overta og bearbeide de mængder av lyse animalske oljer som staten ønsket raffinert, hærde og behandlet til spise fett. Samtidig gik staten igang med meget store opkjøb av sildeolje.

De beholdninger Vera Fettraffineri sat inde med, utgjorde imidlertid bare en mindre del av de lagrede fettmængder som befandt sig i landet. Den største beholdning laa hos De Nordiske Fabriker i Fredrikstad — De No Fa —; de utgjorde ialt 18½ millioner kg. spise fett og 1½ million kg. teknisk fett.

Naar der var blit hopet op saa store fettbeholdninger ved disse fabriker, hadde det en særlig årsak. De No Fa var væsentlig beregnet paa raffinering av den hvalolje som blev ført hjem av de norske fangstfartøier fra Syd-Georgia og Syd-Shetland. Fabrikken fik altsaa sit råstoff over havet. I 1914 var ikke hvalolje blit stillet paa de første britiske kontrabandelister. Men den 9. december erklærte England hvalolje for kontrabande, og de senere år den vinter naadde bare frem til Norge mot de vanlige garantier for at reeksport til Storbritanniens fiender ikke skulde finde sted. Senere foretrak Storbritannien aa la al den

norske hvalolje kjøpe op. Dette førte til at De No Fa maatte stanse sin produktion hosten 1915; fabrikkene beholdt dog funktionærer og arbeidere i haab om senere aa komme igang igjen.

Imidlertid var det dog lykkes for De No Fa aa faa kjøpt en enkelt ladning paa 3500 ton som var ombord paa damperen «Perth» av Larvik. Dette fartoi hadde den 28. januar 1916 støtt paa en mine i Nordsjoen, men var blit trukket ind til Themsen av slæpebaater og var siden blit reparert paa engelsk verft. Sommeren 1916 søkte De No Fa nu aa opnaa license for dette parti. Resultatet blev en serie av forhandlinger mellem fabrikkene og den britiske legation, som førte til at der i december det aar blev sluttet en særoverenskomst mellem De No Fa og den britiske regjering. I mangt og meget var den bygget paa de samme principper som brancheavtalene. Den indeholdt dog endel særbestemmelser. I tillæg til regelen om at ingen av De No Fa's produkter maatte sælges til Storbritanniens fiender eller anvendes til fordel for dem, blev det fastsat at De No Fa skulde lagre alle sine produkter indtil den britiske legation gav fabrikken officiel meddelelse om at krigen var forbi, dog saaledes at salg kunde finde sted til Rusland og Finland og til norske sæpefabrikker og margarinfabrikker; men de mængder fett fra De No Fa som paa denne maaten kunde gaa til forbruk i Norge, skulde trækkes fra de raastofkvantiteter som de norske brancheforeninger aarlig kunde faa indført. En britiske kontrollør skulde faa anledning til aa opholde sig ved fabrikken for aa paase at overenskomsten blev overholdt. De No Fa maatte desuten stille en bankgaranti i London paa 250 000 £. Denne avtale opnaadde ikke uttrykkelig godkjendelse av den norske regjering, men i en skrivelse av 30. december 1916 til minister Findlay erklærte Ihlen at regjeringen ikke hadde nogen indvending mot overenskomsten og at den ikke vilde gi lieenser for eksport fra De No Fa for krigens slut. Efter dette kom «Perth» ind til Fredrikstad den 13. januar 1917, og De No Fa mottok ogsaa andre tilforsler av raastoffer. Næsten hele produktionen blev imidlertid lagret i Norge. Naar fabrikkene gik med paa denne ordning, var det fordi fettmangelen i Centraleuropa paa det tidspunkt var en kjendsgjerning; direktionen haabet derfor at den ved krigens avslutning kunde faa solgt alt sit fett til Tyskland og Østerrike for meget høie priser.

Allerede i oktober 1917 blev det drøftet i Provianteringsdepar-

tementet aa beslaglægge De No Fa's beholdninger. Ved kongelig resolution av 19. oktober fik Provianteringsdepartementet fuldmagt til «at træffe bestemmelse om beslaglæggelse og avstaaelse til staten av eiendomsret til animalske og vegetabilske oljer av alleslags». Den endelige ordning av beslaglæggelsen blev truffet ved kongelig resolution av 14. december, som bestemte at skjon i anledning av erhvervelsen skulde avgives av en nævnd paa 5 medlemmer opnævnt av Høiesteret. Efter de av nævnden fastsatte priser, som blev meddelt staten den 26. april 1918, blev overtagelsessummen kr. 60 157 652,20. Beslaglæggelsen blev bekræftet ved kongelig resolution av 14. mai 1918.

Der var senere ogsaa tale om at staten skulde overta endel sildeoljefabrikker eller endog gaa til anlæg av nye. Forberedelsene til aa sætte disse planer iverk var dog ikke blit avsluttet paa det tidspunkt da det var blit klart at krigen nærmet sig sin slut. Derfor blev der ikke noget av dette.

Allerede omkring nytaar 1918 hadde saaledes fettspørsmålet git foranledning til at nye store statsvirksomheter var kommet igang. Spørsmålet om aa organisere dem indenfor en videre ramme blev da reist. Den 11. januar 1918 blev der i den anledning nedsat en ny fettkomité, ogsaa med professor Schmidt-Nielsen som formand, og efter forslag fra den blev der fra 11. februar 1918 oprettet et fettdirektorat. Til leder blev utnævnt direktor ved Vallo Oljeraffineri Haakon Hanan, som ved sin utnævnelse til chef for Industrieforsyningsdepartementet blev efterfulgt av kaptein P. A. RAVN SOLLED. Ogsaa til støtte for dette direktorat blev der opnævnt et raad, nemlig ved resolution av 14. juni 1918.

I løpet av vaaren 1919 blev de forskjellige restriktioner for fettomsætningen efterhvert hævet. Samtidig blev der optat et arbeide for aa faa avsat de store reservebeholdninger av fettstoffer til utlandet. En kommission, som under fettdirektørens ledelse reiste til London og Paris i februar 1919, opnaadde tilladelse til aa sælge og utføre til Tyskland 10 000 ton spisefett. Dette salg blev bragt i orden ved en kontrakt av 5. juni 1919. Senere blev ogsaa restbeholdningen av statens industrielle tran og fettstoffer, ca. 9 000 ton, solgt til Det tyske Rike. Likeledes lyktes det aa opnaa salg til Tyskland av medicintranen, de bedste kvaliteter hvalolje og cottonoljen. De store fettforretninger blev i det hele tat lyk-

kelig avviklet; de viser en slutsaldo i statens favør av ca. kr. 592 000,00.

Paa det tidspunkt da fettmangelen førte regjeringen til beslutningene om aa beslaglægge beholdningene hos Vera og De No Fa, reiste der sig nye store vanskeligheter paa et andet omraade. Det var hvor det gjaldt fiskeriene.

Som nævnt i kapitlet om kobberavtalen med Storbritannien hadde den britiske regjering i sin utførlige note av 12. januar 1917 erklært at den oppfattet mellomværendet i anledning av de paastaatte brudd paa fiskeavtalen for avsluttet (se side 173). Likevel fortsatte meningsutvekslingene mellom den norske regjering og den britiske legation om betydningen av og iverksættelsen av fiskeavtalen nt gjennom maanedene etterpaa. Den nyoptælling av fiskebeholdningene fra tiden før avtalen med England traadte ikraft som Provianteringsdepartementet hadde anordnet den 22. december 1916 (se side 168), gav som resultat at der hadde fundet sted nogen ulovlig utførsel til Tyskland, men sandsynligvis i langt mindre kvantiteter end paastaat fra britisk side. Kontrolltællingene gav forresten ogsaa til resultat at det ikke bare var norske eksportører som høsten 1916 hadde git urigtige opgaver; det samme gjaldt ogsaa den britiske regjerings egne agenter, noget som naturligvis sterkt tydet paa at det ikke bare var ond vilje, men ogsaa manglende evne som laa til grund for feilopgavene. Til aa begynde med blev imidlertid ogsaa resultatene av den norske kontrolltælling bestridt fra britisk side. Saa sent som den 3. oktober 1917 fandt der forhandlinger sted om dette spørsmål uten at det lyktes for nogen av partene aa overbevise den anden.

Imidlertid hadde de britiske opkjøp i 1917 ikke været saa effektive som det paa forhaand hadde været grund til aa gaa ut fra. Dette hang sammen med følgende: Ifølge bilag 7 til fiskeavtalen skulde de britiske kjøpere hvert aar meddele «hvorvidt de vil kjøpe fisken som letsaltet, klipfisk eller tørfisk»: meddelelsen skulde gives inden 1. april for Finmarksfisket og inden 15. januar for resten av fisket. I den anledning meddelte B. P. A. i januar 1917 Utenriksdepartementet at syd for Finmarken agtet de britiske myndigheter det aar aa kjøpe efter fordelingstallene saltfisk 68 %, tørfisk 17 % og klipfisk 15 %. Den 16. januar 1917 blev den britiske meddelelse av Utenriksdepartementet sendt over

til Provianteringsdepartementet. Den 25. januar forela Provianteringsdepartementet saken til uttalelse for Handelsdepartementet. Dette forela den for fiskeridirektøren, som i en skrivelse av 13. februar 1917 nttalte at procentsatsen for klipfisken burde søkes hævet. Handelsdepartementet erklærte sig enig i dette og sendte saa saken den 24. februar tilbake til Provianteringsdepartementet. Det viste sig imidlertid at de britiske myndigheter ikke vilde ændre satsene, og det samme procenttal blev ogsaa fastsat for Finnmarken. Dette sidste mottok Provianteringsdepartementet meddelelse om i en skrivelse fra Utenriksdepartementet av 4. april 1917. Først denne dag telegraferede Provianteringsdepartementet til fiskeridirektøren at satsene skulde meddeles fiskerne. Paa det tidspunkt var folk paa en række steder i landet alt gaat igang med aa tilberede klipfisk i store kvantiteter.

Der har senere været fort en bitter strid om fordelingen av ansvaret for denne departementale rundgang. Fra Provianteringsdepartementets side blev det særlig gjort gjældende at der ikke var blit paalagt dette departement nogen pligt til aa bekjendtgjøre satsene, og at det naturligste vilde ha været om B. P. A. selv hadde avertert om sine kjøpebetingelser. Dette var naturligvis rigtig nok. Likevel vil det ikke kunne negtes at Provianteringsdepartementet i 2½ maaned sat inde med en oplysning av den største betydning for planlæggingen av fisket uten aa gjøre noget for at oplysningen skulde komme fiskerne tilgode. B. P. A. synes forresten aa ha optraadt paa en litet forretningsmæssig maate. Agenturet kan nemlig ikke ha git sine egne kommissionærer meddelelse om de fastsatte procentsatser, idet ialfald enkelte av dem utover hele vaaren forsikret fiskerne at B. P. A. vilde komme til aa kjøpe al deres klipfisk. Det er forresten en kjendsgjærning at fisketilvirkerne kysten rundt fortsatte med aa tilberede store mængder av klipfisk ogsaa efterat procentsatsene var blit kundgjort. I stortingsproposition nr. 213 for 1917 er det endog hævdet at det «neppe tør være tvilsomt at en væsentlig del av aarets produktion er tilvirket efterat bekjendtgjørelsen faktisk hadde fundet sted». Fra hele kysten kom der imidlertid sterke klager over regjeringens optræden og krav paa at staten maatte overta de klipfisklagre B. P. A. ikke vilde kjøpe. Alt den 19. april forbeholdt fiskeeksportørene i Kristiansund sig telegrafisk erstatningssøksmaal mot staten og gik senere igang med aa forberede proces.

Men disse klager var ikke de eneste som kom fra fiskeridistriktene i 1917. De største vanskeligheter kystdistriktene fikk det år skrev seg fra at prisene på råvarer og hjelpemidler for fisket var steget i voldsom grad, mens de avtalebundne maksimalpriser og britiske oppkjøpspriser blev stående. I en fremstilling Handelsdepartementet utarbeidet om denne prisutvikling blev det godtgjort at i tiden fra 1. juli 1916 til 1. juli 1917 var petroleumsprisene steget med 54 %, prisene på cylinderolje med 178 %, lagerolje med 182 %, snører med 89 %, tjøretaug og manillatang med 94 %, kul med 285 %, sildegarn med 61 % og krigsassurans med 100 %. På salt var desuten prisstigningen omtrent like stor som på kul.

I anledning av den stilling som saaledes var opstått, blev der sist i juni holdt en konferanse i Kristiania av en række sakkyndige, som fikk i oppdrag å utarbeide forslag til ønskelige ændringer i fiskeavtalen. De forlangender om forhøielse av maksimalprisene som fremkom på denne konferanse, gikk imidlertid langt videre end det med rimelighet kunde ventes å få oppnådd, og da minister Vogt i London foretok forsigtige følinger hos den britiske regjering om dens stilling til saken, fikk han den 11. juli et meget avvisende svar fra Foreign Office. Det het i denne skrivelse «at under hensyntagen til den meget liberale maate hvorpå de fastsatte priser i henhold til den eksisterende overenskomst var beregnet og de store fordeler den britiske regjering allerede hadde latt det norske fiske nyde godt av, fordeler som ikke bare hadde muliggjort det for fiskerne å fortsette under krigen, men ogsaa å oppnå stor fortjeneste (*extensive profits*), er det ikke uten overraskelse at den britiske regjering har mottatt forslag om sterk økning av prisene».

En enkelt omstændighet kan ha bidradd til å øke den britiske overraskelse. De norske provianteringsmyndigheter forsøkte nemlig utover vaaren å oppnå kjøp av B. P. A. til priser som lå langt under de oppkjøpspriser briterne betalte, naagt disse ikke lenger lå høiere end prisnivå og inntægtsnivå. Som karakteristisk for hvordan disse tilbakekjøp blev oppfattet fra norsk side, kan anføres en skrivelse til Utenriksdepartementet av 30. april 1917 avsendt av Landbruksdepartementet og undertegnet av statsminister Gunnar Knudsen:

I anledning av det ærede Departements skrivelse av 21de april 1917, tillater man seg at meddele, at saafremt B. P. A. er

villig til at kjøpe alt det fiskemel (torskemel, fiskeguano), som produseres hertilands, til en pris av kr. 35,00 pr. 100 kg., er nærværende departement villig til at kjøpe det igjen av kontoret efter en pris av kr. 25,00 pr. 100 kg., uanset om varen indeholder jern eller forurensninger av lignende art.

Man forbeholder sig at faa overlatt alt det fiskemel som B. P. A. kjøper.

Man vil foreløbig ikke sette andre betingelser for det fiskemel (fiskeguano) som den norske Stat skal kjøpe av B. P. A. end at der foreligger en erklæring fra en av Statens kemiske kontrolstationer om at varen er av normal beskaffenhet, velterret og holdbar Skulde det vise sig nødvendig maa man forbeholde sig senere at opstille visse kvalitetskrav

Det vil være av største betydning at denne sak ordnes uopholdelig.

Forhandlingene om forhøielse av opkjøpsprisene fortsatte utover hosten. Den 20. oktober telegraferede minister Vogt at den britiske regjering ønsket opplysning om de nye prisfastsættelser nordmændene krævet, men gik ut fra at dersom prisene blev forhoiet, vilde den norske regjering absolut forby utførsel av fisk og fiskeprodukter til fienden. Samtidig meddelte imidlertid Vogt at det britiske finansministerium hadde erklært at det ikke vilde tillate kjøp av fisk i Norge efter utgangen av november maaned.

Der blev nu indkaldt endda et møte av sakkyndige. Paa grundlag av uttalelsene fra dem foreslog den norske regjering den 15. november for den britiske regjering at maksimalprisene skulde forhoies. De foreslaatte nye satser var dog meget moderate. For klipfisk av torsk skulde saaledes maksimalprisen pr. kg. hæves fra kr. 1,20 til kr. 1,50, for rotskjær torsk (tørfisk) fra kr. 1,50 til kr. 2,10, for tran fra kr. 2,50 til kr. 3,00 og slik videre.

Den 22. november maatte imidlertid Ihlen telegrafere til Vogt at den britiske legation underhaanden hadde bebudet opsigelse av kjøpepligten for de fleste av fiskeproduktene. Den officielle opsigelsesskrivelse var datert den 28. november. Allerede den 23. november hadde regjeringen latt utgaa en meddelelse til interesserte om at den hadde besluttet aa foreslaa for Stortinget at det offentlige skulde sikre den gjældende maksimalpris paa storsild som mindstepris under det forestaaende storsildfiske.

Johan Hjort, som dog indrømmer at det «turde være uriktig at se paa bekjendtgjørelsen av 23. november som et isolert skridt uten forhistorie», skriver at han har faat «det indtryk at der var et aarsaksforhold mellem den norske bekjendtgjørelse av 23.

november og den britiske opsigelse av kjøpepligten av 28. november». Aarsaksforholdet var sikkert det omvendte. Den norske regjering hadde den 22. november skaffet sig visshet for at kjøpepligten vilde bli opsagt. Det var derfor at meddelelsen av 23. november blev ntsendt. Det er heller ikke sandsynlig at den britiske opsigelse var foranlediget ved det norske forslag av 15. november. Alt den 20. oktober hadde jo Vogt kunnet meddele at det britiske finansdepartement ikke vilde tillate kjøp efter utgangen av november. Til dette kom at den britiske opsigelse av kjøpepligten efter fiskeavtalen ikke var noget enkeltstaaende skridt. I oktober og november 1917 sokte nemlig den britiske regjering aa støtte de amerikanske underhandlere i Washington overfor den norske Amerikadelegation ved aa opsi alle de avtaler som paala den forpligtelser overfor Norge. I løpet av oktober 1917 blev saaledes alle brancheavtalene rammet av denne skjæbne. Selve fiskeavtalen vedblev aa ha gyldighet; den blev opsagt fra norsk side somren 1918.

Paa det tidspunkt da den britiske kjøpepligt ophorte, var ernæringssituationen i Norge meget vanskelig. Fuldstændig rationering av mel, brød, sukker og kaffe var under forberedelse. Fra flere hold var der blit uttalt frygt for at folkeernæringen vilde lide. Dersom da regjeringen paa dette tidspunkt ikke hadde foretat nogetsomhelst overfor fiskeriene, vilde der ialfald været gode utsigter til at disse vanskeligheter da var blit lettet ved tilbud av fiskevarer til faldende priser. Den samme angstelse for aa støte folk i fiskeridistriktene som tidligere hadde gjort sig gjældende, bevæget den imidlertid nu til den 10. december 1917 aa fremsætte en proposition for Stortinget om at Kongen for de viktigste produkter av sild, sei og torsk av ny fangst indtil videre, dog ikke lenger end til 1. juli 1918, skulde garantere bestemte priser, som forresten ikke blev sat høiere end til maksimalprisene fra fiskeavtalen. Om den finansielle side ved denne garanti heter det i den fremsatte proposition (nr. 214 for 1917):

Hvis det offentlige garanterer mindstepriser for fiskevarer maa Staten under alle omstændigheter være forberedt paa at overta endel av dem, med andre ord: med sikring av mindstepris maa følge en kjøpepligt. Under disse omstændigheter anser Departementet det ogsaa frugtesløst at forsøke at opsætte nogen beregning over de paaregnelige utgifter som en foranstaltning som den her omhandlede kan medføre for statskassen. Hovedfaktoren — hvor stort blir fiskeriutbyttet —

er under den nuværende mangel paa petroleum ganske ubestemmelig.

Norges Stortings historie kjender ikke noget andet eksempel paa at behandlingen av en sak med saa stor økonomisk rækkevidde er blit fremlagt i en slik form og trumfet frem til avgjørelse paa saa kort tid som denne proposition nr. 214. Den blev fremsat den 10. december. Stortingets oplosning var fastsat til kl. 1 middag den 14. december. Komitéindstillingen kunde ikke bli færdig før til eftermiddagsmøtet den 13. december. Efterat de par første talere hadde hat ordet, fik præsidenten taletiden begrenset til 5 minutter og kort efter til 2 minntter for hver taler. 10 av socialdemokratene stemte for et forslag fra repræsentanten AARSRUD om at saken ikke skulde tages under behandling før efter juleferien. Alle de andre fulgte regjering og præsident. Selve garantien blev vedtat mot 8 stemmer.

Men det var ikke bare opkjøpsplanen regjeringen ønsket vedtat i eftermiddagsmøtet den 13. december. Den 10. hadde regjeringen ogsaa fremsat proposition «om bemyndigelse for Kongen til at bestemme at Staten overtar den her i landet nu beroende beholdning av klipfisk og torfisk». Dette forslag bragte sonofferet til fiskerne for feilen med den sendrægtige bekjendtgjørelse av de britiske procentsatser. 30 repræsentanter stemte dog mot behandling straks av denne sak og fik den saaledes utsat, idet reglementet bestemte at en femtedel av forsamlingen kunde hindre behandlingen av en sak som ikke hadde været utlagt i reglementsmaessig tid.

Men over nytaar kom forslaget frem paany. Repræsentanten Bratlie foreslog da at kjøpet skulde begrænses til aa gjælde beholdningene hos de fiskere, tilvirkere og fiskehandlere som var blit hængende med sine varer «paa grund av at deres forutsætning om salg til de britiske indkjøpskontorer uten væsentlig egen skyld har slaat feil». Provianteringsministeren, statsraad Stuevold Hansen, erklærte imidlertid at det vilde være ugjorlig i praksis aa foreta fyldestgjørende undersøkelser om det «skyldspørsmaal» Bratlies forslag reiste. Den endelige stortingsbeslutning, som blev vedtat den 29. januar med 100 mot 19 stemmer, avvek forsaavidt fra propositionen som den gik ut paa at statens indkjøp skulde foregaa «i den utstrækning dette ansees formaals-tjenlig». Den finansielle side av spørsmålet var imidlertid ikke

bedre utredet forut for januarbeslutningen end den hadde været da decemberpropositionen blev fremsat.

I mellemtiden var de store opkjøb alt sat igang. Opkjøpsreglene var blitt fastsat ved kongelig resolution av 21. december 1917. Organisationen av opkjøpene blev truffet ved resolution av 11. januar 1918. Der blev oprettet en Statens Fiskecentral med sæte i Kristiania. Denne fik tre kontorer, ett kontor A for indkjøb av fiskevarer, ett kontor B for indkjøb av sild og ett kontor C for salg og fordeling av statens sild og fiskevarer til indenlandsk forbruk. Den tidligere statsinstitution i Bergen blev ophævet og dens virksomhet flyttet over til kontor C. For hele virksomheten blev der opnævnt en direktion bestaaende av direktørene for de tre kontorer og en chefdirektør. Centralen begyndte sin virksomhet i januar 1918. Den antok ialt 250 kommissionærer langs kysten. Til støtte for den blev der den 22. mars 1918 opnævnt et raad paa 15 medlemmer. Til trods for at selve Fiskecentralen paa denne maate fik en overmaade rikelig organisation, førte den nye virksomhet til at fiskekontoret i Provianteringsdepartementet maatte styrkes og omorganiseres. Ikke mindre end to ganger foregik dette, nemlig ved resolutioner av 1. mars og 8. november.

Fisket 1918 viste sig aa bli meget rikt. Naar Handelsdepartementet i propositionen hadde gaat ut fra at petroleumsnøden vilde føre til at der ikke blev tilbndt saa store mængder tilsalgs, viste det sig at det helt hadde overvurdert betydningen av dette drivmiddel. Ved kongelig resolution av 5. april 1918 blev det da bestemt at den garanterte minstepris for saltet sild skulde opheves. Men forovrig blev garantiene ved stortingsbeslutning utvidet til aa gjælde flere fiskeslag end oprindelig. Begrundelsen for denne beslutning, som blev fattet av Stortinget den 20. april 1918 paa grundlag av en kongelig proposition, var offisielt hensynet til rikets matforsyning. Som paavist i 1926 av Statsrevisionen i dens antegnelse N. nr. 22, D. I. var imidlertid denne begrundelse — ialfald for sildens vedkommende — uriktig. Statsrevisionen foier til: «..... merkes bør også at man hadde store fiskepartier lagret fra tidligere, blandt annet ca. 20 millioner kg. klippfisk og tørrfisk, og at der av fiskevarer produseres så meget, at man i et normal-år ikke kan bruke mer enn $\frac{1}{10}$ her i landet».

At den fiskeopkjøpspolitikk statsmyndighetene var slaat ind paa, ikke var begrundet i forsyningsformaal, traadte helt klart

frem aaret efter. Da var krigen slut og tilførselene aapnet. Samtidig laa staten inde med vældige beholdninger fra sine tidligere opkjøb. Ikke desto mindre besluttet Stortinget den 26. februar 1919 efter forslag fra regjeringen indtil 1. juli 1919 aa garantere mindstepriser, til og med adskillig høiere priser end de garantien hadde gjældt matnodaaret forut. For Finmarken blev der endog ydet garanti ogsaa for tiden fra 1. juli til og med 30. september.

I 1919 fandt statsmyndighetene desuten efter endel diplomatiske forhandlinger med den britiske regjering aa burde kjøpe 720 000 tonder sild fra de beholdninger B. P. A. sat inde med; denne vare hadde været lagret saalænge at bare fjerdedelen av den kunde regnes som «helt spiselig»; der blev betalt en kjøpesum av 14 millioner kr.

Alt ialt kjøpte staten sild for 85 millioner kr. i 1918 og for vel 114 millioner kr. i 1919 og desuten andre fiskevarer for ialt 88 millioner kr. Det totale forretningsmæssige tap paa beslutningene om de garanterte fiskekjøp utgjør noget over 163 millioner kr.

Statens tap var imidlertid ikke den eneste skadevirkning for landet av den fiskepolitikk som blev indledet i december 1917. Da Fiskecentralen ikke var istand til aa faa avsat alle sine beholdninger til Centraleuropa og Østeuropa, forsøkte den i 1919 og 1920 aa dække sig ved store salg til de gamle spanske markeder. Men den vare staten her kunde by frem, var av meget ringe kvalitet. Paa grundlag av den forretningskorrespondanse til fiskefirmaer som foreligger, maa det nok kunne sies at statssalgene likefrem bragte de norske fiskevarer i vanry, selv om dette har været heftig benegtet av dem kritikken rammet. Ogsaa i Norge var der anledning til aa konstatere den ringe kvalitet av statens gamle beholdninger. Eksempelvis kan anføres at Fiskecentralen i juli 1920 tilbød fiskeeksportørene i Kristiansund partier av sine gamle lagre, men at en av fiskeeksportørene opnævnt sakkyndig komité den 16. juli 1920 avgav en erklæring om at store deler av statens klipfisklagre i Kristiansund «var visselig ubrukelig som menneskeføde».

Den tredje av de store statsvirkksomheter som tok sin begyndelse med aaret 1918, var rationeringen. Den blev ledet av et direktorat som var underlagt Provianteringsdepartementet. Som rationeringsdirektør fungerte konsulent i Selskapet for Norges Vel, cand. oec. Haakon Fiske indtil den 26. februar 1919, da han ved

en omorganisering av ministeriet blev utnævnt til statsraad og chef for Provianteringsdepartementet. Han blev efterfulgt av cand. jur. & oecon. GUNNAR JAHN.

Direktoratet hadde fire avdelinger, en rationeringsavdeling, en juridisk og administrativ avdeling, en statistisk avdeling og en landbruksavdeling. Det fik til hjælp et raad, som bestod av professor Torup, fru Betzy Kjelsberg, forretningsfører Johs. Bergersen, direktor CHR. LUND, stortingsmand Bernt Holtsmark og disponent MUNTHE-KAAS. Rundt omkring i landet støttet direktoratet sig til de lokale provianteringsraad, som blev bistaaet av reisende rationeringsinspektører. Ialt var det 817 provianteringsraad som ordnet med den lokale rationering.

For aa skaffe tilveie det nødvendige statistiske grundlag for rationeringen blev der pr. 31. december 1917 afholdt en person- og varetælling. Opgaver blev gitt over landets beholdninger av sukker, kaffe og alleslags kornvarer og kornprodukter, desuten av kraftfôr og poteter. De blev indhentet baade hos producenter, forbrukere, handlende og industrielle bedrifter paa forskjellige skemaer for de ulike grupper. Persontællingen viste av «husstander som dyrker korn» 170 891 med ialt 907 612 personer, av «husstander som ikke dyrker korn» 430 259 med 1 660 665 personer og av antal personer som gjester paa hoteller 10 636. De totale beholdninger av de varer som blev opgit, indbefattet de offentlige lagre, utgjorde 366 938 ton korn og mel, 18 207 ton kraftfôr, 29 543 ton sukker, 5 943 ton kaffe, 351 490 ton poteter skikket til menneskeføde og 316 ton poteter bare skikket til dyreføde.

Den almindelige grundration for personer tilhørende husstander som ikke dyrker korn, blev sat til 200 gram pr. dag regnet som mel. Denne dagsration kunde dækkes enten ved 200 gr. mel, ved 260 gr. mykt brød eller 160 gr. haardt brød. Forbruket skulde legitimeres ved kort. Dagsrationen var delt op paa fire merker, som hvert lød paa 50 gr. mel, 65 gr. mykt brød eller 40 gr. haardt brød. Husstander som hadde egne beholdninger, fik ikke kort for den tid disse beholdninger skulde vare efter rationsreglene. Dog var 3 kg. melværdi pr. husstandsmedlem frit. Desuten blev der gitt tillægskort for de haardt arbeidende. Tillægsrationen blev sat til 150 gr. pr. dag for jordbruksarbeidere og anlægsarbeidere og til 200 gr. pr. dag for fiskere paa nntistning og skogsarbeidere; for fabrikarbeidere varierte tillægsrationen mellem 50 gr. og 100 gr.; kvinder blev gennemgaaende tildelt 50 gr.

mindre i tillægsration pr. dag end mænd i tilsvarende stilling. Alt brød var sammalet. Finsigtet hvetemel og bakverk av dette blev forbeholdt sykehus og syke.

For husstander som hadde dyrket korn i 1917, blev der fastsat en gjennomsnitsration svarende til 2.5 kg. rugmel ukentlig pr. «beregnet person». Individer over 8 aar blev her regnet som hele og individer under 8 aar som halve personer.

Sukkerrationen var oprindelig 1000 gr. pr. maaned. Fra 25. mars 1918 blev den sat ned til 200 gr. pr. uke. Av næringsmiddelindustrien fik chokoladefabrikkene tilladelse til aa bruke 60 % av sit maanedsförbruk av sukker i 1916, dropsindustrien 20 %, saft- og syltetoisindustrien 40 % og mineralvandindustrien 30 %, mens melkekondenseringsfabrikkene og apotekene fik dækket sit behov.

Kafferationen var oprindelig sat til 250 gr. brændt kaffe pr. maaned; fra 25. mars 1918 blev den sat til 50 gr. pr. uke. Barn under 6 aar fik ikke kaffekort. Fra 20. april 1918 blev teförbruket trukket ind under kafferationeringen slik at ration av te bare blev tilstaat mot forholdsvis fradrag i kafferationen. Te-rationen var 10 gr. pr. uke.

Til belysning av rationeringen vil tjene følgende sammenstilling over importmængdene for de rationerte varer for aarene 1913 til 1918 og av aarsförbruket i rationeringsaaret 1918:

Import i		Korn og mel.	Sukker.	Kaffe.
		Ton.	Ton.	Ton.
1913	438 647,3	53 546,7	13 387,5
1914	406 285,9	59 324,6	11 567,3
1915	375 200,4	58 935,8	19 483,7
1916	411 407,9	62 062,9	19 635,9
1917	268 930,8	56 486,7	14 772,8
1918	219 223,0	34 214,0	8 361,1
Förbruk i				
1918	233 825,7	47 128,0	11 703,6

Samtidig med den øvrige rationering blev der ogsaa gennemført rationering av korn og melvarer til dyreføde. Kornvarer kunde bare disponeres til hester, svin og fjærfæ, og først og fremst maatte anvendes den beholdning av korn og mel som ikke var skikket til menneskeføde. Strak denne ikke til, kunde ogsaa andet korn brukes til opföring, men isaafald bare havre, blandkorn og byg.

Ved siden av rationeringen blev der ogsaa truffet andre foranstaltninger for aa begrænse forbruket av matvarer. Den 18. januar 1918 blev det saaledes forbudt for restauranter og andre forretninger som serverer mat mot godtgjørelse, ved noget maaltid aa ha en spiseseddel paa mer end tre retter indbefattet suppe og dessert; desuten maatte der bare serveres én ret i stekt tilstand. Den 30. april 1918 blev det yderligere bestemt at fra og med den 21. mai skulde tirsdag og fredag være kjøtlose dager paa alle offentlige spisesteder.

Rationeringen blev opretholdt i hele 1918 og i de første maa-neder av 1919. De første lempninger i rationeringsbestemmelsene skedde ved resolutionen av 6. mars 1919. Den 14. april 1919 blev rationeringen av te ophævet, den 20. mai rationeringen av kaffe, den 20. juni rationeringen av sukker og den 27. juni rationeringen av alle slags korn og melvarer.

Rationeringen betegnet det sæt av statsforanstaltninger som grep sterkest ind i folkets daglige liv. Likevel var det ingen av statsforanstaltningene som vakte saa liten misnoie. Dels skyldtes dette at saa aa si hver og én var blit overbevist om at rationeringen var paakrævet. Dels skyldtes det ogsaa at organisationen blev gjennomført paa en næsten uklanderlig maate. Rationeringen blev heller ikke særlig kostbar sammenlignet med den serie av andre statsforanstaltninger som blev truffet i den sidste krigstid. Til og med den 31. december 1919 hadde den paaført staten en totalutgift av kr. 7 120 102,13. Av dette beløp var kr. 2 063 270,12 blit anvendt til forskjellige tællinger, som til-dels ikke bare blev foretat av hensyn til rationeringen.

En av de største vanskeligheter for befolkningen under rationeringen var den at de enkelte husholdninger hadde ulike behov for de forskjellige rationerte varer. Paa dette sokte folk aa lempe ved aa foreta en ganske utstrakt byttevirksomhet. I rationeringstiden indeholdt avisene ustanselig avertissementer med forslag om bytte av forskjellige rationerte varer, f. eks. av sukker mot hvetemel.

I den tid da Amerikaforhandlingene endnu ikke var gaat jorden, opkom tanken om aa øke den hjemlige kornproduktion ved tvangsmidler. Den 9. mars 1918 blev der fremsat en proposition med utkast til «midlertidig lov om jordbrnksproduktio-nen». Den vedtatte lov bar datnm den 23. mars 1918 nr. 1. I denne

het det at enhver «arbeidsfør i riket hjemmehørende person i alderen 15 til 60 aar» pligtet aa utføre jordbruksarbeide om han blev utskrevet til det. I § 35 blev det bestemt:

Eier av jord eller, forsaavidt jorden er bortleiet, brukeren kan av Kongen eller den, han bemyndiger, paalægges paa forsvarelig maate at dyrke et visst areal som aapen aker.

Maalet for tvangsdyrkningen var aa øke arealet av aapen aker med ialt 1 million maal à 10 ar. Pr. 1. januar 1918 var der blit avholdt en jordbrukstælling med arealopgaver. En ekstraordinær jordbrukstælling blev paa foranledning av Rationeringsdirektoratet avholdt pr. 20. juni. Til trods for at der saaledes foreligger én tælling nmiddelbart før og én tælling umiddelbart efter iverksættelsen av tvangsdyrkningen, er det ikke let med nogen større sikkerhet aa angi hvor stor økning av kornarealet den forte til. Ingen av de to tællinger var nemlig istand til aa gi eksakte tal. I publikationen om tællingen pr. 20. juni 1918 (N. O. S. VI, 167) findes der ogsaa flere paatagelige feil. Ifølge de kontrollerte tal som er offentligjort i beretningen om den repræsentative landbrukstælling i 1923, skal arealene ha været følgende, uttrykt i maal à 10 ar (dekar):

	Korn, erter og bønner dyrket til modning.	Poteter.	Andre aker- vekster og brak.	Ialt aapen aker.
1907	1 721 690	409 153	332 517	2 463 360
1917	1 802 076	457 978	208 652	2 468 706
1918	2 482 048	527 755	216 725	3 226 528
1923	1 841 576	462 992	316 128	2 620 696

Selv om det ogsaa om disse tal maa indrømmes at de i nogen utstrækning bygger paa skjønsmæssige momenter, slaar de ialfald fast to ting: For det første at den utvidelse av akerarealet som blev tilsigtet ved tvangsdyrkningen, ikke blev naadd, for det andet at den utvidelse som virkelig fandt sted, ikke blev av varig art. S. SKAPPEL har i sin kommentar til tællingen fremhævet at den væsentligste del av minkingen for perioden 1918 til 1923 fandt sted i de to første aarene efter ophøret av tvangsdyrkningen.

Virkningen av tvangsutvidelsen paa avlingene fremgaar av følgende tal, som anføres efter publikationen «Jordbruk og Fedrift 1916—1920»:

	Korn. Ton.	Poteter. Ton.	Hoi. Ton.
1916	351 598	794 411	3 075 007
1917	387 977	1 080 470	2 526 356
1918	440 694	788 007	1 685 701
1919	409 872	1 031 796	1 715 363
1921	352 472	713 573	1 834 928

Det maa vel saaledes kume sies at økningen av kornavlingen 1918 i nogen grad fandt sted paa bekostning av hoiavlingen. Til dette kom at det norske korn høsten 1918 paa grund av uheldig indhøstningsveir var av daarlig kvalitet. Naar der tages hensyn til at tvangsdyrkningen ikke lot sig gjennomføre uten alvorlige indgrep i det tidligere planlagte vekstomlop paa gaardene, blir det mer end tvilsomt om den egentlig forte til nogen vinding; det maa huskes paa at Amerikaoverenskomsten blev undertegnet ikke mange ukene efterat loven var blit vedtat, og at den sikret en tilførsel paa 300 000 ton brodkorn foruten mais og andet kraftfôr.

I høstaaret 1917—18 hadde staten kjøpt norskavlet korn til fikse priser, nemlig kr. 60,00 pr. 100 kg. rug og hvete, kr. 55,00 pr. 100 kg. byg før 1. oktober og kr. 50,00 efter 1. oktober og kr. 50,00 pr. 100 kg. havre før 1. oktober og kr. 45,00 efter. Det var imidlertid vanskelig aa opnaa tilbud paa de forønskede kvantiteter, og utpaa vaarparten 1918 maatte der trues med beslaglæggelser. For sæsongen 1918—19 blev prisene sat til de samme beløp som i forrige sæsong blev betalt efter 1. oktober. Tilbudet var den høst større, men meget av varen var av litet tilfredsstillende kvalitet.

De sidste krigsaar karakteriseres ikke bare ved en stadig utvidelse av statens egen næringsdrift, men ogsaa ved en serie av indgrep i den private forretningsvirksomhet.

Størst betydning fik den offentlige prispolitik.

Som nævnt fik Oddmund Vik straks efterat han hadde tiltraadt Provianteringsdepartementet overført fastsættelsen av maksimalprisene til de lokale provianteringsraad. Begrundelsen for denne foranstaltning var den at der fra mange hold var blit indvendt mot de maksimalpriser Provianteringskommissionen hadde fastsat i de to første krigsaar, at de ikke hadde tat hensyn til de lokale forhold og at de derfor i enkelte distrikter hadde virket

uforholdsmæssig lave, mens de paa andre steder hadde været modig rummelige. Det viste sig imidlertid snart at der klæbet mange ulemper ved den nye ordning. Der var som nævnt over 800 provianteringsraad, og de gik frem efter høist ulike principper. Enkelte sokte aa begrænse sælgernes fortjeneste mest mulig, andre satte prisene rummelige for aa trække varer til sit distrikt. For aa opnaa større ensartethet blev der ved kongelig resolution av 8. december 1916 for hvert amt oprettet et prisreguleringsraad, som skulde fastsætte maksimalprisene ved engrossalg og desuten for detaljsalg av melk, mens maksimalpriser for andet detaljsalg i første haand fremdeles skulde henligge under de lokale provianteringsraad. Det viste sig under dette system at de fleste maksimalpriser efterhvert blev ophævet. Sommeren 1917 var der saaledes væsentlig bare maksimalpriser tilbage for de fiskevarer som blev omfattet av fiskeavtalen og for melk og fløte.

Mens denne utvikling paagik, begyndte imidlertid statsmyndighetene aa overveie en helt anden form for prispolitikken.

Impulsen kom fra Danmark. Med hjemmel i midlertidig lov nr. 164 av 7. august 1914, som hadde bemyndiget den danske indenriksminister til «indtil videre at træffe Foranstaltninger til Regulering af Prisen paa Levnedsmidler og Varer», hadde han den 1. februar 1917 utfærdiget en meget vidtgaaende bekjendtgjørelse. Denne indeholdt et forbud mot ved ethvert salg aa beregne en forhoielse av den tidligere pris hvis den ikke beviselig var begrundet i øket utgift for sælgeren. Formaålet var aa hindre at der i de første dager efter erklæringen av den uindskrænkede ubaatkrig skulde bli gjort forsøk paa urimelig oppjobbing av vareprisene.

Det var arbeidsutvalget for Handels-, Industri- og Sjøfartskomiteén som heuledet regjeringens opmerksomhet paa denne bekjendtgjørelse. Det skedde i en skrivelse til Handelsdepartementet av 7. februar 1917. Resultatet blev en række forhandlinger indenfor regjeringen, en odelstingsproposition av 7. juni 1917 foredraget av statsraad Blehr og en lovbeslutning av 6. juli 1917 nr. 1, som med bred pen bestemte følgende:

For at regulere prisene paa fødevarer, knl, koks, ved, torv, mineralske oljer, førstoffer og andre varer kan Kongen eller den, han bemyndiger, indtil videre utfærdige forskrifter for producenter og handlende angaaende salget av saadanne gjenstande og angaaende den fortjeneste, som sælgere og mellem-mænd kan beregne sig.

Den 21. juli 1917 blev der saa oprettet et Statens Prisreguleringsraad paa 5 medlemmer. Formand blev borgermester HANS GURSTAD, som samtidig blev stillet i spidsen for en ny statsinstitution, Statens Prisdirektorat, med cand. jur. & oecon. WILHELM THAGAARD som kontorehuf. Provianteringsdepartementet utfærdiget samme dag direktoratet blev oprettet, et forbud mot organisationsmæssige beslutninger om prisforhoielser.

Dette forbud svarte ikke til hensigten. De fleste noteringsntvalg for detaljkjøbmænd indstillet sine noteringer. Smørnoteringsntvalget for Kristiania Børs gjorde det samme. Medlemmene mente da aa staa frit og tok ikke noget hensyn til paa budet. Til dette kom at handlende utenfor den organisation som i noteringsform kunde foreta prisforhoielse paa en vare, fik adgang til aa drive sit spil helt uhindret. Typisk for følgene blev forholdet i melhandelen. Den 21. juli 1917 var børsnoteringen i Kristiania for finsigtet hvetemel og rugmel 75 kr. pr. sæk à 100 kg. Denne notering blev staaende. Men mellem bakerne blev hvetemel i angust forhandlet til priser som gik helt op til kr. 150,00 pr. sæk.

Paa foranledning av Prisdirektoratet blev der da den 30. oktober 1917 git nye «forskrifter om salg og priser m. v.». Det blev her bestemt at der ved salg av varer ikke maatte tages eller fordres «hoiere priser end strengt fornodent til at forskaaffe sælgeren en efter forholdene rimelig fortjeneste». I en række tilfælde kunde prisforhoielse bare finde sted med samtykke av Provianteringsdepartementet. Forhoielse av tariffbestemt provision maatte altid ha departementets godkjendelse. Opkjop og tilbageholdelse av varer for aa paavirke prisene blev forbudt. Fortolkningen av reglene blev overlatt til Prisdirektoratet.

Disse reguleringsforskrifter gav Prisdirektoratet en række vidtgaaende magtbefoielser. Det fik i virkeligheten adgang til aa gripe ind i hele vareprisfastsettelsen. Det kan sies at fra 30. oktober 1917 var den frie prisdannelse i det aapne marked blit stanset. Samtidig blev der ogsaa sat nye maksimalpriser, saaledes paa melk, flote, smør, ost, høi, halm og hakkelse. For meierismør var maksimalprisen til aa begynde med kr. 5,40 pr. kg., for andet smør kr. 5,20, for helfete oster kr. 3,80 og kr. 3,60 pr. kg., for egte gjetmysost kr. 4,00 og slik videre. Senere blev der enkelte ændringer.

Ikke mindst de her nævnte maksimalpriser førte til en serie

av klager. Fra producenthold blev det særlig hævdet at melkeprisene var sat for lavt i forhold til prisene paa smør og ost. Fra handelsmænd blev det gjort gjældende at da der ikke var sat særlige maksimalpriser for de forskjellige trin i omsætningen, blev varene trukket bort fra den almindelige handelsvei, idet producentene fandt sig tjent med aa sælge direkte til forbrukerne. Efterhvert blev imidlertid ogsaa forbrukerne misfornøiet. Utover vaaren 1918 forsvandt nemlig smørret fuldstændig fra butikkene i byene. Underhaanden derimot blev der selvfølgelig omsat smør og til helt ukontrollerte og ukontrollerbare priser. Istedenfor aa lempe paa sin prispolitik prøvet saa myndighetene aa støtte den ved forbud. Den 15. mars 1918 forbød Provianteringsdepartementet fra den 1. april enhver forsendelse inden riket av natursmør, saafremt smørret ikke var adressert til provianteringsraad. Forbudet blev gjort gjældende saavel for postforsendelser som for transport med jernbane, ruteskib eller rutebil. Den 17. juni 1918 blev det yderligere bestemt at det ogsaa skulde gjælde medbringelse av smør som reisegods, forsaavidt det medbragte kvantum oversteg 3 kg.

Forbud av denne art var det selvsagt helt umulig aa overholde. De bidrog derfor i hoi grad til aa svække respekten for de andre offentlige paabud som var utstedt i provianteringsinteresse. Det var ogsaa aapenbart for enhver at det bare offieielt blev sagt at formaalet med forbudet var aa beskytte forbrukerne. Det var nemlig dem det først og fremst gik utover. De mindre bemidlede kunde overhodet ikke lenger skaffe sig smør. De velstaaende kjøpte op utover bygdene og betalte op til 20 à 30 kr. kiloen. Provianteringsraadene greiet bare aa skaffe sig utilstrækkelige kvanta. I de større byer var de ntpaa høsten ikke engang istand til aa skaffe smør til de syke. Det lar sig vel derfor i det hele tat vanskelig negte at forsendelsesforbudene var et mislykket forsøk paa aa dække en politik som myndighetene selv maatte indse var forfeilet i selve sit utgangspunkt.

Paa tilsvarende vis forte Prisdirektoratets politik vaaren 1918 til at der i byene blev en ganske stor potetmangel, som var desto mer ubehagelig, fordi de fleste husholdninger hadde forberedt sig paa aa øke potetforbruket under brodrationeringen.

Imidlertid var Prisraadet blit omorganisert. Ved kongelig resolution av 21. december 1917 var det nemlig blit delt i to, ett raad «for fodevarer, fôr- og gjødselsstoffer samt mineralske

brændselsoljer» og ett «for industrivarer». Det første raad blev henlagt under Provianteringsdepartementet, det andet under Industriforsyningsdepartementet. Nogen fordel ved denne dobbeltordning blev der vistnok ikke opnaadd. Ved resolution av 17. juli 1918 blev imidlertid den administrative spaltning drevet endda videre, idet det blev bestemt at enkelte av prisregulerings-sakene endelig skulde avgjores av Landbruksdepartementet. Selv i Prisdirektoratets egne beretninger er denne administrationsordning blit skarpt kritisert. Den blev likevel bibeholdt helt til ophævelsen av Industriforsyningsdepartementet, og da blev de pris-saker som hadde hørt under dette, overført til Finansdepartementet.

Da prisreguleringen blev indført, var det fra alle sider forutsætningen at den bare skulde gjælde den egentlige krigstid. Formaalet med den skulde være aa hindre at spekulanter misbrukte vareknapheten. Da krigen sluttet var imidlertid pengevæsenet kommet i forvirring; prisreguleringen blev bibeholdt, og de «omsætningsforskrifter» Provianteringsdepartementet gav høsten 1918, øket prismyndighetenes adgang til aa gripe ind i næringslivet. Adgangen blev ogsaa benyttet. Men en gjennomgaaelse av disse forhold horer hjemme i de senere kapitler av prisreguleringens historie som handler om efterkrigstiden.

At det anerkjendes som et statsformaal aa fore nogen kontrol med prisene, turde forresten bli en varig virkning av prispolitikken under krigen. I den nu gjældende lov av 12. mars 1926 nr. 3 heter det nemlig i § 13: «Det er forbudt under erhvervsvirksomhet å ta eller kreve priser eller vederlag som må regnes for utilborlige.»

Foruten den generelle regulering av vareprisene i det sidste krigsjaar maa her ogsaa noteres tre særindgrep i prisfastsettelsen som var motivert ikke bare ut fra hensynet til aa stanse prisstigning, men endda mer ut fra ønsker om aa vareta andre samfuntsinteresser.

Forst skal nævnes maksimalfragtene.

I en skrivelse av 21. november 1916 anmodet Provianteringsdepartementet professor Oskar Jæger om aa utarbeide et forslag til lov om maksimalfragter for livsfornodenheter som blev tilført landet. Den 21. februar 1917 fremla professor Jæger sit utkast.

Den grundtanke Jæger fulgte, var følgende:

Fragtene paa indførte varer var blit et av de viktigste prisfordyrende momenter. Paa det tidspunkt da forslaget blev lagt

frem, var saaledes hjemfragtene for kul steget til det tidobbelte av førkrignivaaet. Det hændte ogsaa at det var vanskelig for myndighetene aa faa befragtet den nødvendige tonnasje til aa føre varer til Norge. Forslaget gik da ut paa at der ved lov skulde tillægges staten ret til aa rekvirere det skibsrums som var paa-krævet til indførsel av livsfornodenheter, og at der skulde fastsettes fikse rater — maksimalfragter — paa den fart som blev utført med de rekvirerte skibe. Forsaavidt var lovutkastet i overensstemmelse baade med den ordning som var blit fulgt av det britiske admiralitet helt fra krigens begyndelse og med den som var gjennomført i en da netop vedtat hollandsk rekvisitionslov. Men disse utenlandske systemer hadde den svakhet aa stille de forskjellige redere i ulike stilling. De som fik sine fartoier rekvirert, fik nemlig ikke lenger adgang til aa nyde godt av høikonjunkturen, de blev stillet i en anden og ugunstigere klasse end sine konkurrenter. Men, som professor Jæger anførte, skibsrederne hadde overfor en rekvisitionslov et retmæssig krav paa likelig behandling. Det vilde nemlig være urimelig aa paalægge den enkelte skibsreder pligt til aa besorge indførsel og fordeling av livsfornodenheter billigere end andre. Men samtidig vilde det ikke være urimelig aa paalægge den norske skibsfart som en helhet aa besorge tilførslen av livsfornodenheter efter regulerede fragter. Jægers forslag gik derfor ut paa at tapet for de enkelte redere som fik sine skibe rekvirert, skulde utlignes paa hele handelsflaaten.

I en noget omarbeidet form blev forslaget gjennomført i «lov om maksimalfragter» av 18. juli 1917 nr. 3. Det blev her bestemt at Kongen kunde fastsette maksimalfragter «for transport med norske skibe i fart fra fremmed havn til Norge for alle varer eller visse sorter av varer». Utligningsprincippene blev imidlertid ikke fastsat i loven. Denne bestemte bare at «den mindre-indtægt, som derved forvoldes eierne av de skibe, der maa seile under maksimalfragt, i forhold til de skibe, som seiler i anden fart, blir at godtgjøre eierne paa den maate, som Stortinget senere bestemmer». Denne utsættelsesbeslutning nødvendiggjorde et midlertidig forbud mot oppløsning av de rederiselskaper som hadde drevet efterat maksimalfragtene var blit paalagt.

Til iverksættelse av loven blev der ved kongelig resolution av 21. juli 1917 opnævnt en maksimalfragtkommission med provianteringsdirektør Harald Pedersen som formand. Medlemmer blev

prisdirektør Gurstad, direktør Gustav Henriksen, ingeniør Axel Amundsen, grosserer Richard Bjørcke, stortingsmand Buen og skibsreder AXEL IRGENS. Senere indtraadte skibsreder OTTO THORESEN istedenfor direktør Henriksen, som en tid var syk.

Der blev efterhvert fastsat maksimalfragter for en hel række varer som fortes hjem paa de vigtigste tilførselslinjer. Efter forslag av maksimalfragtkommissionen blev den godtgjørelse for mindsteindtægt som skulde utbetales til de redere rekvisitionene rammet, fastsat paa følgende maate: For de fartoier som seilet i faresonen, til differansen mellem maksimalfragten og de tidsbefragtninger som blev notert paa det engelske marked, og for de fartoier som seilet utenfor faresonen, til differansen mellem maksimalfragten og de rater som den norske stat betalte i tidsbefragtning. For 1917 frafaldt imidlertid de rammede skibsredere krav paa erstatning. Ved lov av 14. april 1919 blev det bestemt at utligningen efter 1. januar 1918 skulde foregaa paa indtægten for samtlige norske registreringspligtige fartoier i utenriks fragtfart.

I provianteringsdirektorens beretninger, særlig i beretning VIII, er der i detalj gjort rede for de prinsipper som blev fulgt av maksimalfragtkommissionen ved dens fastsettelse.

Det andet av de særindgrep i prisene som maa nævnes, er reglene om husleiereguleringen.

I august 1914 hadde Kristiania Arbeiderparti og de samvirkende fagforeninger i Kristiania samtidig oversendt til de kommunale myndigheter i byen og til den socialdemokratiske stortingsgruppe en anmodning om at der inden byen «ikke i denne tid maa foretages forhoielse av husleien, at der for arbeiderleiligheter fastsettes en maksimalleie, at ingen opsigelse eller utkastelse foretages av huseierne uten særlig tvingende grunde, at husleierne for arbeiderleiligheter ikke kan kræves betalt helt forskuddsvis» Spørsmålet blev om eftermiddagen den 21. august 1914 bragt frem i Stortinget av repræsentanten CARL BONNEVIE. Statsraad Abrahamsen svarte at regjeringen ialfald paa det tidspunkt ikke fandt nogen grund til at gripe ind. Men den 17. december 1915 blev der utfærdiget en provisorisk anordning som aapnet adgang for kommunestyrene i byer og bymæssig bebyggede strok paa landet til aa bestemme at husleie for leilighet paa høist 3 rum og kjøkken, pikeværelse iberegnet, ikke kunde forhoies uten samtykke fra en av kommunene valgt husleienævnd.

Anordningen blev avløst av en lov av 10. mai 1916. Her blev det bestemt at et kommunestyre kunde beslutte aa la husleien «være undergit regulering ved en av kommunestyret valgt husleienævnd». Principielt skulde reguleringen gjælde de samme smaaileiligheter som gik ind under den provisoriske anordning. Men kommunestyret kunde beslutte at reguleringen ogsaa skulde omfatte leiligheter paa flere rum.

Den 10. november 1916 blev der saa utfærdiget en provisorisk anordning om forbud mot bruk av beboelsesleiligheter til forretningslokaler; en ny provisorisk anordning av 22. december fritok dog stat og kommune fra aa bli rammet av denne bestemmelse.

Endelig blev der ved lov av 14. december 1917 nr. 21 git meget utførlige nyregler for husleieforholdet. Hovedbestemmelsen var her den at i kommuner hvor husleieregulering var indført, kunde leieboerne ikke retsgyldig opsies og heller ikke naar leieforholdet efter avtalen ophorte uten opsigelse, tvinges til aa flytte uten nævndens samtykke. En ny faldstændigere lov av 12. juli 1918 nr. 1 indførte videre forbud mot nedrivelse, indførte en ankenævnd og gav forøvrig en række regler som stilte husleienævnden noget friere til anmodninger om opsigelse. Desuten fik kommunestyrene adgang til naar industrielle bedrifter eller andre forretningsforetagender skulde anlægges eller utvides, aa paaby pligt til aa bygge arbeiderboliger.

Det maa indrømmes at da bestemmelsene om husleiereguleringen blev git, var forholdene paa boligmarkedet blit slike at det var paakrævet aa yde beskyttelse for leieboerne hvis ikke en større del av bybefolkningen skulde bli bragt i ganske ntaalelige vanskeligheter. Alt da krigen brøt ut, var der knapt om boliger i de større byer, særlig da i Kristiania. Under de gode konjunkturer i tiden efter 1908 var der nemlig blit bygget meget litet, kanske især fordi det alvorlige krak som var indtraadt efter den forcerede byggevirkomhet hoikonjunkturen sidst i 1890-aarene hadde fort til, endnn var i meget friskt minde mellem alle kapitalister. Forskjellige omstændigheter bevirket nu at boligefterspørslen i krigsaarene fik en særlig stigning. For det første øket tilstrømningen til byene fra landdistriktene. For det andet maatte Kristiania gi rum for flere tusen utlændinger som paa grund av krigsbegivenhetene var flygtet fra sine hjemland. For det tredje forte de mange nystartninger av bedrifter og den sterke utvidelse av den offentlige virksomhet til øket efter-

spørsel efter kontorrum. For det fjerde skapte de økende indtægter et ønske hos mange om å bedre sin boligstandard, likesom der blev indgået forholdsvis mange nye egteskaper.

Feilen ved lovgivningen om husleiereguleringen var imidlertid den at der bare blev tenkt på å beskytte leieboerne i den øieblikkelige situation, mens der ikke blev sørget for at nybygging blev opmuntret. Som saa ofte både i lovgivning og i videnskap blev der tenkt statisk istedenfor dynamisk. Ved de første bestemmelser av 1915 og 1916 var dette undskyldelig. De fleste gikk da nemlig endnu ut fra at bestemmelsene bare skulde gjælde under en kortvarig krigssituation. Men reglene blev fremdeles utformet efter de gamle prinsipper saa sent som i 1918, og på det tidspunkt må det ha stått klart for lovgiverne at der nu var blitt skapt en stilstand på husleiemarkedet som det ikke vilde være let å bringe til ophør straks krigen sluttet. Ialfald ved denne lovrevisjon hadde der været al oppfordring til å tenke ikke bare på øieblikkets vanskeligheter, men ogsaa på fremtidens utviklingslinjer. Som bestemmelsene blev truffet, forte de efterhvert med seg at eksempelvis Kristiania kommune blev nødt til å slaa ind på en boligpolitikk som veltet over på skatteborgerne den væsentligste del av den økonomiske risiko ved en byggevirksomhet begyndt på toppen av en konjunktur.

I det hele tatt var det i tiden efter 1918 at de største svakheter ved husleiereguleringen efterhvert blev avsløret. En nærmere behandling og vurdering av den hører derfor hjemme i en skildring av etterkrigstidens økonomiske forhold.

Det tredje av særindgrepene gjaldt arbeidsmarkedet.

Indenfor venstrepartiet var der helt siden 1907 blitt arbeidet for tvungen voldgift i arbeidstvister. Da krigen begyndte, forelå der utforlig motiverte forslag til en gjennomføring av systemet. Det må sies at krisebegivenhetene, som i saa høi grad la beslag på regjeringens tid til de opgaver som stod i umiddelbar forbindelse med de utenrikske forhold, snarere sinket end påskyndet behandlingen av saken. Hadde der ikke været krigstilstand, er det ikke usandsynlig at der efter valgene i 1915 var blitt gitt en voldgiftslov av varig karakter, og dette var sikkert blitt tilfældet, om venstre ogsaa isåfall hadde beholdt magten. Nu blev saken ikke tatt opp til avgjørende behandling for der vaaren 1916 forelå en arbeidskonflikt som truet med å bli helt generell.

Det var en tvist ved bergverkene som gav foranledningen. I

bergverks- og jernindustrien gik antallet av de streikende og lockoutede arbeidere op til 22 000. Arbeidernes faglige landsorganisation iverksatte en sympatistreik som omfattet 8 000 arbeidere. Endelig besluttet Arbeidsgiverforeningen den 18. mai aa opsi 40 000 arbeidere til fratrædelse den 3. juni. Da regjeringen frygtet for følgene av en altomfattende arbeidsstans under krigsforholdene, fremla den et forslag om tvungen voldgift i arbeidstvister. Det blev fremsat den 26. mai 1916. Det forte til en lov av 9. juni 1916 nr. 1, som straks blev sat i kraft, men som — ifølge sin § 6 — bare kom «til anvendelse paa arbeidstvister, som er opstaat eller opstaar under den nuværende europæiske krig».

Loven bar i ett og alt præg av aa være blit til under en bestemt situation. Det blev lagt i regjeringens haand om voldgift skulde paabydes. Den skulde bare komme til anvendelse hvis arbeidstvisten utsatte «betydelige samfundsinteresser for fare». Der skulde opnævnes en særlig ret for hver sak. Arbeidernes faglige landsorganisation og Norsk arbeidsgiverforening skulde hver opnævne ett medlem med varamænd. Rettens formand og to andre medlemmer skulde opnævnes av Kongen.

Voldgiftsloven bragte arbeidsstansen i 1916 til avslutning. Ellers blev der ikke bruk for den saalænge krigen varte.

Under omtalen av statens indgrep i næringslivet i krigsaarene maa tilslut nævnes alkohollovgivningen.

Som omtalt i tredje kapitel blev der straks efter utbruddet av krigen utstedt skjærkningsforbud og desuten forbud mot fremstilling av ol og brændevin av korn og poteter. Forbudene blev bekræftet ved lov av 18. august 1914 nr. 1, som dog gav Kongen bemyndigelse til aa gjøre undtagelser fra bestemmelsene og til helt aa ophæve dem. Efterat paniktiden var forbi, og livet kommet i sin vante gjænge igjen, gled efterhvert ogsaa ordningen av alkoholforholdene tilbake til det tidligere.

Ved lov nr. 8 av 20. august 1915 § 1 blev det imidlertid bestemt at Kongen under ekstraordinære forhold av hensyn til opretholdelsen av den offentlige ro og orden midlertidig kunde forby indførsel av alkoholica fra utlandet og forsendelser av slike varer inden riket. Adgangen blev benyttet ved kongelig resolution av 7. juni 1916 for den tid arbeidsstansen varte. Paa grund av al den fyld som fandt sted hosten 1916, blev der ved kongelig resolution av 16. december det aar indført et totalt juleforbud,

idet salg og skjænkning av brændevin blev forbudt i tiden fra 18. december til og med 8. januar og politimestrene fik adgang til aa forby skjænkning av vin og ol. Brændevinsforbudet blev forlænget til saken var blit behandlet av Stortinget.

Da ernæringsforholdene utover vaaren 1917 begyndte aa bli vanskeligere og samtidig krigssituationens alvor stadig blev tydeligere, blev det en noksaa almindelig opfatning at det vilde være rigtig av befolkningen midlertidig aa gi avkald paa de sterkere alkoholiske drikke. Ved en lov av 25. mai 1917, som blev vedtat enstemmig av begge tingets avdelinger, fik Kongen fuldmagt til under krig, dyrtid og andre ekstraordinære forhold aa utfærdige forbud mot indførsel av og handel med brændevin og andre alkoholiske drikke. Samme dag loven blev sanktionert, blev dette forbud gjort gjældende for alle drikke over 15 volumprocent alkoholgehalt, ved resolution av 28. juni blev grænsen sat til 12 volumprocent. Samme dag blev der utstedt forbud mot bayerøl, pilsner og bokol; bryggeriene blev saaledes tvunget til aa fremstille nye helt alkoholsvake ølsorter («landsøl», «mundgaat» og «bjør»).

Krigens alkohollovgivning horte til de mindst omtvistede foranstaltninger statsmyndighetene traf. Først da sporsmaalet blev reist om aa la krigsforbudet gaa over til aa bli varig, kom det til kamp, og først fra det tidspunkt av begyndte de store vanskeligheter med overtræderne. Forbudskampens historie horer derfor efterkrigstiden til.

Det har været almindelig aa betegne helheten av de foranstaltninger som statsmyndighetene traf i de to sidste krigsaar, som utslag av en socialistisk eller halvsocialistisk politik. Om tilsvarende foranstaltninger har ELI HECKSCHER i sin indledende oversigt til Carnegie-instituttets bok om krigsforholdene i Sverige gjort gjældende at de snarere maa karakteriseres som kommunistiske.

Ingen av disse betegnelser synes aa passe. Ikke i nogen av de utallige offentlige dokumenter fra krigsaarene findes der antydninger til socialistiske eller kommunistiske idéer hos regjeringen. Forholdet var ganske enkelt at de norske statsmyndigheter ikke hadde lagt nogen bestemt linje for sin økonomiske politik i krigsaarene. Lederne var i det hele tat ikke teoretikere, og det var fjernt fra dem nogengang aa henfalde til aa tænke teoretisk.

De tok ganske enkelt op de forskjellige opgaver som udviklingen tvang ind paa dem. Det lar sig næsten si at hver gang en ny opgave dukket op, blev der skapt et særlig organ for den.

Men det var ikke regjeringen særlig om aa gjøre at disse nye organer blev statens egne. Tvertimot sokte den i det længste aa undvike dette. Ordningen av importen blev saaledes længst mulig overlatt til næringsorganisationene. Saalangtfra at regjeringen sokte aa samle al myndighet i statens egne kontorer, overlott den vidtgaaende magtbefoielser til private foreninger. Saaledes fik Rederforbundet under iverksættelsen av tonnageavtalen adgang til aa træffe avgjørelser som efter norsk statsskik bare kunde fattes av et regjeringsdepartement. Naar der tilslut blev oprettet importcentraler, var det en virkning av den nye situation som forelaa ved overgangen til den statlige bytteholdning. I de krigforende land var det økonomiske liv efterhvert blit bragt ind under en overledelse av den statlige centraladministration som hverken kan kaldes socialistisk eller kommunistisk, men derimot militaristisk. Norges sterke kommercielle avhængighet av de krigforende land fremtvang tilslut en tilsvarende centralisering av det norske næringsliv.

Forsaavidt regjeringens økonomiske politik efterhvert fik en bestemt tendens, maa denne snarest betegnes ved uttrykket «forbrukervenlig». De mange vanskeligheter med forsyningen og den serie av foranstaltninger som maatte træffes for aa sikre varetilforslen forte nemlig til at regjeringens medlemmer kom til aa opfatte sig som enslags formyndere for forbrukerne, som ntøvere av en særlig landsfaderlig omsorg. I flere tilfælde blev denne velvillige statsinteresse utvidet til ogsaa aa gjælde grupper av producenter. Særlig fandt fiskerne altid et villig ore hos medlemmene av regjeringen. Det turde i denne forbindelse være tillatt aa minde om at ikke mindre end 34 av regjeringspartiets 74 stortingsmænd ved en bestemt anledning optraadte i egenskap av repræsentanter for fiskenæringen.

Dette at den økonomiske politik i de sidste par krigsaar nok kan sies aa ha fulgt visse bestemte tendenser, men at den paa ingen maate blev ledet efter nogen paa forhaand lagt helhetsplan, førte til at organisationen av arbeidet fik et præg av improvisation og tilfældighet og at den ikke blev holdt indenfor rimelige rammer. Statens krigskontorer hadde begyndt beskedent og i liten maalestok. I de sidste krigsaar svulmet de ustanselig op

indtil hele virksomheten var blit overorganisert og overadministrert. Med et billede fra naturvidenskapene kan det sies at statskontorene i 1917 og 1918 formerte sig ved knopskytning. I den socialøkonomiske ordforing turde det mest betegnende uttrykk for utviklingen ligge i den sætning at vi efterhvert fikk aa gjøre med en inflatert statsvirksomhet.

Det kan forresten lægges merke til at det ikke bare var politikerne som i denne tid syntes aa være blit grepet av en slags organisationsmani. Den statsinstitution nemlig som blev mest overorganisert var Industrieforsyningsdepartementet, som blev oprettet paa initiativ av næringslivets mænd, som fikk upolitiske chefer og som hele tiden arbeidet i intim forstaaelse med repræsentanter for branchene.

Under normale forhold vil en for sterk opsvulming av statsvirksomheten bli stanset av de finansielle hensyn. Det naturlige hadde været om ogsaa i krigsaarene den sunde bremsing mot inflationstendensen var kommet fra finansledelsen. Men denne mistet efterhvert enhver oversigt over den nye omfangsrige og vidtforgrene statsvirksomhet. Den likefrem opgav aa fore kontrol med den. Landet gled i krigsaarene ind i et statsfinansielt forfald.

XII.

DET STATSFINANSIELLE FORFALD

Den norske finanshuusholdning var blit utviklet efterhvert i en hundreaarig fredstid, og den hadde faat sin form under den brytning mellem storting og regjering som foregik i unionstiden. Folgen var at alle spørsmaal om forberedelsen og behandlingen av budgettet og om den statsretslige karakter av de forskjellige økonomiske beslutninger, var blit løst ikke nt fra kravene paa økonomisk formaalstjenlighet, men med tanken paa en interesse-avveining mellem de forskjellige myndigheter.

Budgetbundetheten var fuldstændig. Efterat Stortinget var gaat seirende nt av forfatningskonfliktene i det nittende aarhundred, var alle bevilgninger helt og holdent blit lagt i nationalforsamlingens haand. Den og den alene bestemte. Der var aldrig tale om aa stille runde summer til forfoining for regjeringen til noget formaal; hver enkelt detaljpost blev behandlet av folke-repræsentantene. Forntsætningen for at et slikt system overhodet kunde funktionere, var den at der aldrig indtraf større begivenheter som ikke lot sig forutse et halvandet aars tid i forveien.

Ogsaa statsregnskapene og revisionen var blit ordnet saa aa si udelukkende for aa tjene den konstitutionelle kontrol stortingsmændene ønsket aa kunne utove over regjeringen.

Naar budgetterminen utlop den 30. juni, blev der saaledes ikke foretat nogen regnskapsmæssig avslutning. Regnskapet for den gamle budgettermin blev fort videre som et saakaldt «kontinuationsregnskap», mens der samtidig blev fort et helt nyt regnskap for de poster som horte til næste budget. Tanken var at hvert

budgetregnskap av hensyn til det konstitutionelle ansvar skulde utgjøre en udelelig helhet. Men regnskapsmæssig blev det følgen at der aldrig blev holdt noget egentlig opgjør med undersøkelse av om de bokførte værdier fremdeles gav et korrekt uttrykk for den økonomiske stilling i et bestemt fiksert oieblik.

Selve bokforslen for statsutgiftene var desuten ikke anlagt efter de almindelige principle for et kasseregnskap; ogsaa den var ordnet med tanke paa de konstitutionelle forhold. Da forfatningen bestemte at det tilkom Stortinget og det alene «at bevilge de til Statsudgifterne fornødne Pengesummer», blev ikke noget beløp ført ind i bokene for budgetregnskapet før det var blit bevilget. Maatte der nu likevel i omstændighetenes medfør utbetales en eller anden sum, fandt denne indtil videre sin plass ikke i budgetregnskapet, men under «aktiva» i balanseregnskapet. Almindeligst blev den postert paa saakaldt «forskuddskonto». Dette skedde altid hvis utbetalingen gjaldt en post som hadde sin faste plass paa budgettet fra termin til termin. I saafald anviste Finansdepartementet den til dækning «av forventet bevilgning»; den kom da ind i statsregnskapet naar næste budgettermin begyndte aa løpe. Paa denne maaten kunde i al stilhet utbetalingene i en enkelt termin likefrem utsuge det næste budget, idet store beløp paa dettes forskjellige poster var «forut optat» naar terminen begyndte aa løpe. Hvis den ubevilgede utbetaling gjaldt en helt ny post, hændte det at beløpet i balanseregnskapet indgik i posten «beholdning hos regnskapsførerne»; denne omfattet altsaa ikke bare kontantmidler og bankinskudd, men ogsaa kvitteringer for utbetalinger.

I den situation som var indtraadt allerede i august 1914, var det her skildrede system uanvendelig i bevilgningspolitikken og farlig for regnskapsførslen.

Fra det oieblik av da mobiliseringen hadde foregaat og staten hadde tat op en række forsyningsopgaver, forelaa der nemlig til stadighet spørsmaal om utgifter som maatte avgjøres med engang. Begivenhetene medførte derfor en tvedeling av finanshusholdningen. Hvor det gjaldt den vanlige statsvirksomhet, lot den gamle budgetbundne husholdning sig opretholde indtil de mindste enkeltheter. Hvor det gjaldt de nye opgaver, maatte der findes andre og mere smidige former, som dog ikke maatte være i strid med de to grundbestemmelser i forfatningen at

Stortinget alene hadde ret til aa bevilge statsutgiftene og til aa bestemme om optagelsen «af Laan paa Rigets Kredit».

I erkjendelse av dette søkte Finansdepartementet paa høststortinget 1914 nationalforsamlingens bemyndigelse til aa foreta de utbetalinger som situationen hadde gjort paakrævet. Der blev ogsaa fattet tre stortingsbeslutninger som gav slike bemyndigelser.

I møte for lukkede dører den 15. august besluttet Stortinget:

Regjeringen bemyndiges til at utrede de utgifter, som i tilfælde maatte bli foranlediget ved indkaldelse av den del av rikets stridskræfter, som maatte vise sig nødvendig til sikring av rikets noitralitet.

Den 19. august vedtok Stortinget følgende forslag:

Stortinget samtykker i, at Kongen — eller den han bemyndiger — kjøper for Statens regning eller overtar garanti for betaling av levnetsmidler eller andre fornødenhetsartikler i den utstrækning hvori det efter forholdene findes paaatrængende nødvendig.

Samme dag blev der vedtat følgende bevilguingsbeslutning:

Regjeringen bemyndiges til av statskassens midler at anvende et beløp av 15 millioner kr. til saadanne ekstraordinære foranstaltninger, som maatte vise sig paakrævet av den foreliggende situation.

Lægger en disse tre beslutninger ved siden av hverandre og ser dem i lys av grundlovens bestemmelser, kan rækkevidden av dem ikke være tvilsom. Regjeringen fik ret til aa bruke de paakrævede midler til noitralitetsvern og til rikets forsyning med de viktigste artikler. Som anslagssum i den anledning og for andre mulige situationsutgifter blev der git en bevilgning av det runde beløp 15 millioner kr. Da der ikke ved samtidig stortingsbeslutning blev anvist særlig dækning for de nybevilgede millioner, maatte regjeringen være berettiget til aa dække dem av statslaanemidler eller — om den foretrak det — av statens reservefond, som den ved særskilt vedtak fik bemyndigelse til aa ta i bruk. Men det hele var en ordinær budgetsak; de 15 millioner var en anslagssum for alle situationsutgifter i den løpende budgettermin, de konstitutionelle former var skedd fyldest.

Regjeringen synes imidlertid aa ha oppfattet forholdet paa en anden maate. Den paaberopte sig ialfald senere de to første beslutninger som hjemmel for efter eget godtykke aa ordne med

utgiftene baade til noitralitetsvernet og til provianteringen saalænge krigen stod paa. Den maa ogsaa ha opfattet beslutningene som hjemmel for aa holde disse to vigtigste sæt av krigsutgiftene utenfor budgettet, — baade «det ordinære» og «det ekstraordinære».

Denne opfatning laa ialfald til grund for den proposition om statsbudgettet for terminen 1. juli 1916—30. juni 1917 som blev fremlagt den 12. jannar 1916. Her blir det forklart at «statsregnskabet for terminen 1. juli 1914—30. juni 1915 er opgjort med et overskud av kr. 10 890 000,00. Men saa tilføies: «Herved er imidlertid at bemerke at utgiftene ved noitralitetsvernet, der i 1914—1915 har utgjort ca. kr. 21 846 000,00, ikke er medtat i statsregnskabet, men er fort til direkte utgift for Statskassens beholdning.» Om utgiftene til provianteringen blev der i denne proposition ikke git nogen direkte opplysning. Heller ikke var der paa det nye statsbudget opført noget til provianteringen eller til noitralitetsvernet, likesaalidt som budgettet for terminen 1. juli 1915—30. juni 1916 hadde indeholdt nogen slike poster.

Fremgangsmaaten blev ikke begrundet fra regjeringens side. Den blev bare anvendt. Det vilde ogsaa ha været meget vanskelig aa finde nogen begrundelse for den. Stortinget av august 1914 hadde nemlig efter norsk statsskik ingen fuldmagt til aa binde senere storting ved blankofuldmagter til regjeringen. Det hadde git to fuldmagter og bevilget et anslagsbeløp av 15 millioner for den løpende termin. Konstitutionelt set maatte regjeringen folgelig — dersom den ikke vilde soke Stortingets samtykke til andre forfatningsmedholdelige fremgangsmaater — ha fremlagt bevilgningsforslag for alle paaregnede utgifter, ogsaa de til noitralitetsvernet og provianteringen, i hver følgende budgetproposition for hver følgende budgettermin. I saa fald vilde hvert storting faat anledning til aa utove sin konstitutionelle pligt efter grundlovens § 75 d. til «at bevilge de til Statsudgifterne fornødne Pengesummer».

Men Stortinget godtok fremgangsmaaten.

Utgiftene til noitralitetsvernet blev altsaa i 1916 og senere gjennem hele krigen «fort til direkte utgift for Statskassens beholdning». Dette maatte gi læserne det indtrykk at midlene var ntredet av tilstedestående aktiver. Begrepet «Statskassens beholdning» i den norske stats balanseregnskap betegner imidlertid ikke en helhet av aktiver, men en regnskapsmæssig passiv-

post. Dette vil fremgaa ved en gennemgaaelse av et hvilket-somhelst av de balanseregnskaper som medfølger de norske bud-getpropositioner. Her skal gjengives det sidste balanseregnskap fra førkrigstiden, som beskriver stillingen pr. 30. juni 1914. Det ser slik ut:

B a l a n s e :

Norges Bank .. kr.	3 190 331,51	Deposita og fonds	
Finansdeparte-			kr. 2 737 730,12
mentets uten-		Statskassens be-	
landske kom-		holdning »	50 233 001,71
missionærer .. »	2 553 748,96		
Indenlandske			
banker »	8 224 917,64		
Værdipapirer .. »	2 591 680,41		
Oppebørselsbe-			
tjente og regn-			
skapsførere .. »	13 580 540,70		
	Kr. 30 141 219,22		
Restanser »	21 448 451,14		
Forskndd »	1 381 061,47		
	Kr. 52 970 731,83		Kr. 52 970 731,83

Det fremgaar av denne opstilling at «Statskassens beholdning» er et begrep som ikke beskriver noget virkelighetselement, men ndelukkende en saldo. Det beskriver nemlig differansen mellem statens disponible kontanter plus restansene paa dens skatter og andre lignende inntægter plus de midler som i en budgettermin var tillatt utbetalt i henhold til forventet bevilgning i næste termin eller uttrykkelig efterbevilgning minus de forskjellige hvilende krav paa statens kontante midler.

Heller ikke betraktet som en ren saldobestemt er imidlertid uttrykket «Statskassens kontantbeholdning» egnet til aa gi noget korrekt indtrykk av de reelle forhold. I det opstillede balanse-regnskap er nemlig de fleste poster opført med beløp som gir et misvisende bilde av realitetene.

Hvad for det første angaar passivsideen maa denne for aa kunne gi et rigtig totalbilde omfatte alle krav paa statens kontante midler. Dette er imidlertid ikke tilfældet. Den eneste post som her er opført ved siden av «Statskassens beholdning» omfatter nemlig ikke ubenyttede bevilgninger. Disse blir i stats-regnskapet bare anført i tekstbemerkninger ved de enkelte konti og her i en ufuldstændig form, idet de blir anført med

nettobelopet for differansen mellem ubenyttet og forut optat bevilgning. At «Statskassens beholdning» i et git oieblik viser et meget hoit tal, behøver derfor ikke aa bety andet end at endel større bevilgninger av tilfældige grunde ikke er kommet til utbetaling i det oieblik balansen optages. Endda værre er det at den post som er betegnet med det diplomatiske uttryk «deposita og fonds» ogsaa omfatter de statslaanemidler som i oieblirket er trukket ind til styrkelse av kontantene.

Men heller ikke aktivsiden i opstillingen har poster som kjendtegnen de virkelige forhold. Idet nemlig som nævnt utbetalte, men overhodet ikke bevilgede belop ikke fores ind i statsregnskapet, omfatter nemlig posten «oppebørselsbetjente og regnskapsførere» ogsaa det ikke særlig værdifulde aktivum som bestaar i kvitterte regninger for summer som er utbetalt, men ikke bevilget eller ikke uttrykkelig «approbert» av det behørig departement. Teoretisk set er der saaledes ikke noget iveien for at balanseregnskapet paa denne post kan ha et belop av 50 millioner kr., mens oppebørselsbetjentene og regnskapsførerne bare sitter inde med tilsammen et par millioner i rede penge, men derimot hauger av kvitteringer. Ikke engang de aktivposter som betegnet «indestaaende» i banker har altid git et rigtig indtryk, idet eksempelvis til sine tider sperrede indskudd i insolvente banker har været opført med fulde belop mellem de likvide beholdninger. Som et kuriosum kan nævnes at tidligere var endog posten for «indestaaende i Norges Bank» uriktig. Med dette var sammenhængen følgende: I 1891 var den gamle ærværdige institution Statens Zahlkasse blit ophævet, idet kasseførslen var blit overført til Norges Bank. Regnskaper og kasse var da blit avstemt mot hverandre, og det viste sig at Zahlkassens totale manko belop sig til 6 øre, som forresten ikke blev avskrevet. Fra 1891 til 1925 blev der imidlertid — saa utrolig det end er — ikke foretat nogen avstemning mellem regnskapene for Norges Bank i Finansdepartementet og for Finansdepartementet i Norges Bank. Ikke en eneste gang i alle disse aar bad Finansdepartementet Norges Bank om kontoutskrift. I 1925 viste det sig saa at være en differanse mellem departementets og bankens regnskaper paa 300 000 kr.; aarsakene er endnn ikke helt blit opklart.

Alt ialt maa det saaledes sies at det ikke var mulig paa grundlag av det opstillede balanseregnskap aa danne sig noget indtryk av den virkelige stilling, og den dag idag er dette ikke mulig.

Dersom nu statens effektive beholdning av frie kontantmidler indestaaende i banker, kontant i kasse eller liggende i værdipapirer blir gjort op efter almindelige regnskapsgrundsætninger, viser det sig at den selv med inddragning av statslaanemidler ikke paa noget tidspunkt i krigsaarene har utgjort mer end en i forhold til statens løpende forpligtelser næsten minimal driftskapital. Naar derfor Stortingets beslutninger gik ut paa at utbetalingene til nøytralitetsvernet skulde bli «ført til direkte utgift for statskassens beholdning», var dette en omskrivning for en realitet som rigtig skulde ha været uttrykt med ordene «dækket ved kapitalforbruk og laan».

Frykten for aa bruke sandfærdige betegnelser er en av de største psykologiske farer i hele det økonomiske liv. De vakre omskrivninger i statens balanseregnskap øvet en ubetinget virkning. Nationalforsamlingens medlemmer, som ikke hadde tid, anledning eller forutsætninger til aa sætte sig ind i statsregnskapsens tusener av poster, synes i hele krigstiden ganske enkelt aa ha gaat ut fra at de utbetalinger som var «ført til direkte utgift for Statskassens beholdning», var dækket av reelle aktiver, av effektive overskudd, av disse «usynlige reserver» som enhver god forretningsmæssig bedrift efterhvert arbeider sig op. I virkeligheten betegnet disse utbetalinger et stadig forbruk av statslaanemidler til løsning av formaal som det ialfald under en god konjunktur hadde været en uavviselig pligt for en sund finansledelse aa kræve dækket av de løpende inntægter.

Utbetalingene til provianteringen og de foranstaltninger som stod i forbindelse med den, blev i realiteten dækket paa nøyagtig samme maate som utgiftene til nøytralitetsvernet. Formelt blev der dog gaat frem paa en noget anden maate i dette tilfælde. Der blev oprettet en «Provisanterskommissionens forskuddskonto», og de beløp som maatte stilles til raadighet for disse formaal, blev anført paa denne konto. Senere blev der gaat frem paa tilsvarende maate ved opprettelsen av de andre provisantersinstitutioner. Ogsaa disse millioner blev holdt utenfor statsbndgettene, men gav sig derimot tilkjende ved veksten i tallene paa balanseregnskapet. Dette vil fremgaa av følgende tabel, som gir en sammenstilling av de tre tal fra dette regnskap som er blit umiddelbart paavirket av posteringsmaaten for provisantersutgiftene, nemlig tallene for «forskudd», for «deposita og fonds» og for totalbalansen:

		Forskudd,	Depesita og fonds,	Totalbalanse.
Pr. 30. juni	1914	1 381 061,47	2 737 730,12	52 970 731,83
—»—	1915	17 219 776,82	67 156 149,02	102 853 352,92
—»—	1916	18 213 659,10	76 572 774,20	133 668 949,99
—»—	1917	53 705 056,53	321 794 954,31	459 686 326,48
—»—	1918	386 906 042,20	672 035 656,49	859 099 875,29
—»—	1919	218 856 856,64	490 031 777,16	750 229 196,19

Hvor liten forbindelse der er mellom store tal i balanseregnskapet og stor likviditet fremgaar tydeligst av regnskapet pr. 30. juni 1918. Under aktiver er her opført beholdning i Norges Bank med ÷ kr. 10 447 848,00 og bankinskudd med ca. 6 millioner kr.

Naar ikke utbetalingene til forsyningene blev fort til utgift paa statsbudgettet, var begrundelsen den at disse penger jo paa ingen maate var gaat tapt i og med at de var utbetalt. Der var kjøpt varer for dem. Værdien av dem skulde gjenfindes i værdien av beholdningene. Eftersom disse blev realisert, maatte pengene vende tilbake igjen. Ordet «forskudd» var ikke bare et posteringsuttrykk, men ogsaa en betegnelse for en realitet. Idet der imidlertid ikke blev foretatt statusvurderinger med kalkulationer av beholdningenes værdi, og derfor heller ikke avskrivinger, var der ingen garanti for at værdiene ikke var forringet. Særlig forsiktig hadde der været grund til aa være overfor Provianteringsdepartementets lagre, som for en stor del udelukkende var anskaffet for aa gi den bedst mulige sikring mot nød og uten at det derfor var mulig aa gjennomføre nogen forretningsmæssig rullering av de lagrede varer. En hel række av provianteringsmyndighetenes kjøp var desuten blit foretatt hverken for aa realisere forretningsmæssige formaal eller for aa sikre befolkningen tilgang paa varer, men for aa opretholde enkelte produktionsgrener paa bekostning av hele samfundet. Fiskeopkjøpene fra deeember 1917 av spilte her hovedrollen. Endelig blev endel ordinære statsutgifter gjemt bort paa provianteringsmyndighetenes forskuddskonti. Av alle disse grunde maatte den valgte posteringsmaate betegnes som helt igjennem ureel.

Fordi Provianteringsdepartementets og Industrieforsyningsdepartementets regnskaper blev holdt utenfor budgettet, krævet Finansdepartementet ikke opgjør fra dem. Det innskærket sig til aa paase at de bøker det selv førte, viste formel balanse og

rigtige tal for mellemregnskapet med situationsdepartementene. Det hadde derfor ikke paa noget tidspunkt i krigsaarene nogen oversigt over de værdier de to forsyningsdepartementer laa inde med til dækning av de utredede «forskudd», og disse departementer og deres direktorater paa sin side, som paa denne maaten fik en letvintere regnskapspligt end den ubetydeligste kjøbmand, blev i og med dette berøvet et av de viktigste motiver til forsvarlig og forretningsmæssig drift.

Naar en sak ikke tænkes teoretisk igjennem, gripes der meget ofte til den løsning av en vanskelighet som ligger nærmest ved haanden. Der er ingen tvil om at naar myndighetene veg tilbake for en prinsipiell drøftelse av de nye institutioners stilling i statshusholdningen, var den nærmeste utvei den aa benytte sig av forskuddskonti. Virkningen blev imidlertid ubonhørlig den at enhver oversigt over krigsaarenes finanser gik tapt og at det finansielle ansvar blev borte, idet hverken Finansdepartementet eller de to nye fagdepartementer fik nogen direkte pligt til aa lægge resultatene frem til de vanlige terminer for offentlige eller private regnskapsopgjør.

For en teoretisk betraktning maatte saken ha stillet sig slik at der kunde være valgt en av to utveier.

Enten kunde hele den nye virksomhet ha været indpasset i den gamle budgetbundne statshusholdning saa godt som dette hadde latt sig gjøre; det var ogsaa denne linje beslutningene av auguststortinget 1914 reelt pekte hen paa. Bevilgningene maatte da ha været git i runde summer, og de hadde klart nok stillet meget store krav til den budgjetmæssige balanse. Eller statsmyndighetene kunde ha besluttet aa utskille «Provianteringen» og senere «Industriforsyningen» som særegne statsinstitutioner. De maatte da en gang for alle ha git en bevilgning av statslaanemidler til et grundfond for hver av de nye institutioner, som denne blev paalagt pligt til aa betale tilbake igjen naar den hadde avviklet sin virksomhet og som den i mellemtiden maatte ha pligt til aa forrente. Den maatte isaafald være blit paalagt selv aa greie hele sin økonomi og saaledes selv aa skaffe sig driftskredit dersom grundfondet og inntægtene av salgsvirksomheten ikke var tilstrækkelig til aa skaffe de midler som i hvert enkelt øieblik maatte utkræves. Slik kredit vilde det selvsagt ikke ha været vanskelig for disse institutioner aa opnaa, idet de kunde git sikkerhet i sine beholdninger, som jo omfattet de viktigste av alle varer.

Provianteringsdirektor Pedersen prøvde flere ganger aa faa regjeringen til aa gaa med paa en slik ordning, men uten held.

I den stilling de nye institutioner hadde kommet til aa indta om en slik plan var blit gjennomført, staar flere betydningsfulde statsinstitutioner og et stort antal andre offentlige indretninger. Rikets sparebanker, Kongeriket Norges Hypotekbank, Den Norske Stats Smaabruk- og Boligbank er institutioner av denne art. Kornmonopolkommissionen foreslog i sin indstilling, som blev avgitt den 6. december 1917, at av hensyn til mulige forsyningsvanskeligheter ogsaa i fremtiden skulde endel av provianteringen, nemlig indforslen, formalingen og engrossalget av korn og mel, overføres til en slik selvstændig statsbedrift, Norges Kornforretning, med et grndfond paa 30 millioner kr. og sin selvstændige juridiske og økonomiske karakter.

En ordning som denne hadde forutsat en særlig lovgivning. Ogsaa indenfor rammen av gjældende lov hadde imidlertid en lignende ordning latt sig gjennomfore. Forsyningsinstitutionene kunde nemlig ha været opprettet som særlige aktieselskaper, hvor staten hadde indehat alle aktier paa to nær. Deres virksomhet var da kommet ind under aktielovgivningen og de kontrollbestemmelser som denne gir.

Krigsforsikringen blev høsten 1916 opprettet som en selvstændig statsinstitution med sit eget navhængige regnskapsvæsen. Varekrigsforsikringen blev ordnet i aktieselskapsformen. Begge disse to institutioner klarte sin økonomi paa en fuldt ut tilfredsstillende maate, og da de sluttet sin virksomhet, var de istand til aa likvidere med betydelige overskudd. Dette synes aa tyde paa at en av disse former vilde ha været den gunstigste for ordningen ogsaa av de andre krigstidsinstitutioner.

Den friere kreditmæssige stilling de isaafald hadde faat, vilde sikkert ogsaa været en fordel. Selv som det blev ordnet, var de nye institutioner i nogen grad nødt til selv aa ordne med løpende kreditter. Dette førte til at Finansdepartementet yderligere mistet oversigten. Mot krigens slūt var det ikke bare uten kjendskap til de forskjellige krigsinstitutioners reelle økonomiske stilling, men ogsaa til størrelsen av statsgjælden.

Den maate regnskapene blev ført paa, hadde i det hele tat tilfølge at hverken regjeringen eller stortinget nogensinde i krigsaarene hadde rede paa hvordan stillingen egentlig var, men tvertimot besluttet i den urigtige tro at den finansielle stilling var

meget gunstig. Tingen var nemlig den at med de stigende priser i krigsaarene gik statens indtægter av den direkte beskatning sterkt iveiret. Desuten blev der paalagt en række nye ekstra-skatte. Indtægtene fløt rikelig ind, og den slutning blev derfor trukket at der var nok aa ta av.

Særlig sterk var stigningen i den almindelige indtægts- og for-messkat. Dette fremgaar av følgende tal fra statsregnskapene:

I terminen	1914—1915	bragte indtægtsskatten	kr. 18 714 520,04
— — —	1915—1916	— — —	» 50 127 284,62
— — —	1916—1917	— — —	» 116 304 412,43
— — —	1917—1918	— — —	» 150 658 163,59

Ved lov av 17. august 1915 nr. 4 var der desuten blit tillatt utlignet en ekstraskat «paa indtægtsstigning som følge av krigs-konjunktur». Statsregnskapene opførte de summer denne ind-bragte, med følgende tal, som forresten indeslutter flere angripe-lige posteringer:

I terminen	1916/17	kr. 39 625 269,57
— —	1917/18	160 274 771,92
— —	1918/19	232 120 250,83
— —	1919/20	239 138 307,97

Endelig var det ved lov av 23. februar 1916 nr. 1 blit utskrevet en særavgift paa skibstommagen, beregnet principielt pr. brutto-ton. Denne skat hadde i hver av terminene 1917/18, 1918/19 og 1919/20 indbragt ca. 20 millioner kr.

De statsregnskaper som blev lagt frem, viste ogsaa store over-skudd. Under disse omstændigheter fandt statsmagtene aa kunne yde en række saakaldte dyrtidsbevilgninger. De faldt i to poster. For det første dyrtidstillæg til statens tjenestemænd; disse var dog snaut beregnet i forhold til prisstigningen og gjorde det ikke mulig for statens funktionærer i krigsaarene aa opretholde sin tidligere levestandard. For det andet bevilgninger til «for-anstaltninger til motarbeidelse av dyrtiden». Til dette formaal blev der paa statsbudgettet for 1916/17 bevilget 10 millioner, paa budgettet 1917/18 84 millioner og paa budgettet 1918/19 101 million kr.

Den første av disse dyrtidsbevilgninger gik, som nævnt i for-rige kapitel, væsentlig til dækning av underskudd ved salg av sammalet mel til underpris. Av de 84 millioner paa terminen 1917/18 gik 36 millioner kr. til det sammalte mel og 8 millioner

til dækning av underskudd ved fiskesalg til redneert pris. Resten, 40 millioner kr., blev stillet til raadighet for kommunene som bidrag til deres dyrtidsforanstaltninger. Disse penger blev utbetalt med 5 kr. pr. indbygger uten betingelser og med indtil 5 kr. til pr. indbygger paa betingelse av at kommunen selv bevilget et beløp mindst like saa stort som statsbidraget. Et særegent dyrtidskontor i Provianteringsdepartementet traadte i virksomhet den 13. september 1917 og arbeidet med fordelingen av beløpene. Av de 101 million kr. paa budgettet for 1918/19 blev der paany ydet 36 millioner kr. til det sammalte mel, kommunene fik dennegang 25 millioner og resten blev fordelt til forskjellige foranstaltninger. For budgetterminen 1919/20 gik bevilgningen til dyrtidsforanstaltninger ned til kr. 19 500 000,00.

Det maa om alle disse bevilgninger sies at de blev git i strid med ethvert anerkjendt principle for økonomisk og forsvarlig finansledning. Dels betegnet de tilskudd til forbruket, dels utgjorde de smaatilskudd til kommunene som svækket statens finansielle stilling uten aa være til nævneværdig støtte for mottagerne.

I de sidste krigsaar vænnet statens administrationschefer sig efterhvert til aa tumle med de store tal. De gamle formalia som var blit iagttat bestandig tidligere, gik efterhvert av bruk. Særlig ilde blev det i slutten av 1917 og begyndelsen av 1918, da den opfatning begyndte aa bre sig at det var varene det kom an paa og at pengene igrunden ikke var saameget værd. Den letvinthet som der blev gaat frem med naar det gjaldt statens transaksjoner, er kanske blit allerbedst illustrert ved det vidneprov den daværende ekspeditionshef i Finansdepartementet, herr E. O. BODTKER, avla i riksretsaken mot ABRAHAM BERGE den 30. oktober 1926. Da han blev spurt om han husket hvordan det var blit ordnet med utbetalingen av de 60 millioner kr. til overtagelse av De No Fa's fettbeholdninger, svarte han:

Ja, jeg har en meget tydelig erindring om det, det var det værste chok jeg kan erindre fra de fire krigsaar, hvor jeg var ekspeditionshef Det var en dag straks efter kontortidens slutning at jeg fik telefonopringning fra provianteringsdirektøren (et andet vidne oplyste at det var fra statsraad Hauan), og jeg forstod ham saaledes at nu var der kjøpt eller erhvervet noget fett. Jeg spurte da nærmere hvad dette var, og saa sa han at det var De No Fa's beholdninger. Det var nyt for mig. Saa spurte jeg: «Ja, hvormeget er det?» Ja, jeg

hørte et kvantum, men det forstod jeg ikke noget av, og saa sa jeg: «Hvor mange penge dreier det sig om?» Saa sa han: «En 60 millioner kr.» Jeg uttrykte min forfærdelse over belopets størrelse, og saa sa han: «Ja, ja, det er ikke no aa gjøre ved det.» «Nei, nei,» sa jeg, «men hvordan skal jeg skaffe de 60 millioner kr. og naar skal de ut?» «Ja, de maa ut inden imorgen kl. 12.» Og da sa jeg at da staar min forstand stille, for jeg vet ikke hvorledes de skal kunne skaffes. Men saa sa han: «Ja, det blir vel bankerne.» Og da fik jeg en traad, og saa sa jeg: «Hvilke banker?» Saa forstod jeg at der var truffet en ordning Da var klokken $\frac{1}{4}4$, og jeg sat alene i Finansdepartementet.

Bodtker fortalte at det lyktes ham i telefonen aa faa gjort avtale om utbetalingene med de banker han hadde faat opgit i denne samtale, og saa ringte han til statsraad Omholt. Han hadde indtryk av at statsraaden «ikke kjendte til denne specielle ordning». Statsraaden sa ogsaa at han var optat i konferanser næste formiddag, men Bodtker fik ham dog til aa komme ned i departementet og undertegne utbetalingsordrene.

Nu laa der til grund for denne utbetaling et skjon fra en særskilt ekspropriationsnævd, og selve overtagelsen viste sig at bli en relativt god forretning. Det interessante ved beretningen ligger derfor i det streifyls den kaster over tankegang og fremgangsmaater i de aar.

Fortsættelsen for den optræden ekspeditionschefen fortalte om, var den faste tro paa statens økonomiske velmagt, og det synes som om regjeringsmedlemmer og stortingsmænd har delt denne tro liketil avviklingen av krigstidsinstitutionene begyndte, og det økonomiske resultat av den inflaterede statsvirksomhet pludselig blev avdækket.

Helt er de mange gamle konti for disse institutioner endnu ikke blitt gjort op. En og anden proces er endnu navgjort. Statsrevisionens kritiske bemerkninger til Provianteringsdepartementets og Brændselsstyrets virksomhet er endnu ikke utarbeidet. Det er dog mulig idag aa lægge frem tal som bare paa enkelte punkter og i liten grad vil kunne ændres.

Hvad angaar virksomheten under Provianteringsdepartementet, har lederen av dettes finansavvikling, direktor RAGNAR FEIRING, været saa elskværdig paa anmodning aa tilstille mig en opgave over stillingen pr. 15. september 1917. Den gjengives her. De tal som er sat med kursiv er ikke absolut endelige.

Tapene fordeler sig saaledes:

1. Statens garanti av mindstepriser for klipfisk, torfisk og saltfisk	kr. 30 486 000,00
2. Statens garanti av mindstepriser for saltet sild	131 855 000,00
3. Statens salthandel	3 727 000,00
4. Statens kjøleanlæg i Aalesund	2 040 000,00
5. Statens livalfangst	3 790 000,00
6. Provianteringsdirektorens kul- og skibsfarts-avdeling	34 885 000,00
7. Statens liggedagskasse	6 018 000,00
8. Kjøp av norskavlet korn	19 983 000,00
9. Konjunkturtap paa spitsbergenkul	1 078 000,00
10. Underskudd paa «merfragtkontoen»	3 558 000,00
11. Vedrørende skibsfartsdirektoratet	6 238 000,00
12. Vedrørende superfosfatfabrikken i Bergen	2 932 000,00
13. Agiotap paa laan i England	3 833 000,00

Fra disse tap gaar dog endel overskudd og saakaldte «rente-reserver», nemlig følgende:

1. Fetthandelen	kr. 592 000,00
2. Assuransecentralen	485 000,00
3. Handelen med kondensert melk	280 000,00
4. Fragtraadet	356 000,00
5. Skibsfartsdirektoratets kulhandel	3 622 000,00
6. Rentereserver	8 849 000,00

Tapet for virksomhetene under Industriforsyningsdepartementet dreier sig ialt om henimot 25½ million kr.

Til helheten av disse saakaldte «krisetap» kom utgiftene til noitralitetsvernet, som statsrevisionen i sin antegnelse av 10. juli 1922 har anslaaet til et samlet beløp av kr. 189 244 871,49.

Den utvikling som her er skildret, gir forklaringen til differansene mellem de saldototal for statsregnskapene som blev fremlagt for stortinget og de saldototal som fremkommer naar opgjørene foretages efter almindelige regnskapsmæssige principper. I følgende tabel er i avrundede tal stillet sammen de opgjørsresultater som blev fremlagt i budgetpropositionene med utregningene i den sidste publikation om statsfinansene fra Det Statistiske Centralbyraa; tallene for totalbalansene er føiet til:

Termin.	Totalbalanse mill. kr.	Opgitt saldo mill. kr.	Effektiv saldo mill. kr.
1913/14	123,4	+ 9,2	÷ 10,9
1914/15	164,6	+ 10,9	÷ 37,6
1915/16	158,2	÷ 49,2	+ 0,09
1916/17	263,4	+ 126,0	+ 29,7
1917/18	502,1	÷ 118,0	÷ 34,1
1918/19	619,3	+ 115,4	÷ 62,0
1919/20	648,4	- 47,6	÷ 30,0
1920/21	745,7	÷ 82,5	÷ 232,8
1921/22	585,4	÷ 55,2	÷ 138,2
1922/23	550,3	÷ 90,9	÷ 173,3
1923/24	477,8	- 82,4	÷ 101,6
1924/25	486,2	- 11,1	÷ 37,0
1925/26	451,5	- 9,5	÷ 34,2

Naar underskuddene kunde bli gjemt bort, skyldes det dels alle de posteringer som er blit gjennemgaat i dette kapitel, dels at den del av budgettet som efter gammel tradition blev kaldt «det ekstraordinære», hele tiden blev saldert ved hjælp av laan.

Det turde være tilstrækkelig til belysning av den vekst i statsgjælden som hadde sine primære aarsaker i disse forhold, aa gjengi opgavene i den sidste publikation fra Det Statistiske Centralbyraa. Alle tal er her angit efter pari kronekurs.

Statsgjældens størrelse.

Pr. 30. juni 1914	357,3 mill. kr.	Pr. 30. juni 1921	1 190,5 mill. kr.
— — 1915	421,3 »	— — 1922	1 282,0 » »
— — 1916	422,9 »	— — 1923	1 394,0 » »
— — 1917	455,5 » »	— — 1924	1 549,9 » »
— — 1918	736,6 » »	— — 1925	1 731,6 » »
— — 1919	1 008,0 » »	— — 1926	1 610,6 » »
— — 1920	1 129,6 » »		

Den første gang det norske folk fik fuld besked om hvordan der var stelt med finansene i verdenskrigens tid og efterpaa, var ved offentliggjørelsen av indstillingen fra Valntakommissionen sidst i januar 1926. Alle de vigtigste tal til bedømmelse av forholdet var her lagt frem i tabeller utarbeidet av byraaehof i Finansdepartementet, hr. BØRRE GIERTSEN. Avsløringene vakte imidlertid liten opmerksomhet. Evnen til aa bli forbauset og indignert var endnu nedsat efter krigstidens mange paakjendinger.

XIII.

KRIGSKONJUNKTUREN OG KRONEINFLATIONEN

I agttagelser har godtgjort at periodisitetene i det økonomiske liv i Europa og Amerika viste en paafaldende regelmæssighet i tiden mellem 1815 og 1899. Den opfatning av konjunkturbegrepet som almindelig har været raadende helt frem til de sidste par aar, har været bygget op paa disse iagttagelser. De teorier som har været fremsat under bestræbelsene for aa finde en forklaring paa konjunkturfænomenet, har derfor saagodtsom uten undtagelse tat sigte paa aa finde aarsaken til de regelmæssige konjunkturer.

For de opfatninger som er knyttet til denne traditionelle problemstilling, falder krigskonjunkturen helt utenfor den serie av begivenheter som det er av teoretisk interesse aa faa klarlagt. Den passer nemlig ikke ind i noget skema for regelmæssigheter. Den blir noget for sig selv, et ntenforliggende fænomen, som ikke kan gi bidrag til problemlosningen.

Den gjængse problemstilling gir imidlertid uttryk for en samtidig forskning efter to sæt av aarsakskomplekser, nemlig aarsakene til at der opstaar konjunkturer og aarsakene til at de i et bestemt tidsavsnit har forløpet med en paatagelig regelmæssighet. Spalter en sporsmaalstillingen op paa denne maaten, faar netop krigskonjunkturen en særegen interesse fordi den skiller sig ut baade ved sin begyndelse og ved sit egenartede forløp.

Norge hadde i aarene umiddelbart før utbruddet av verdenskrigen gjennomlevet en jevn opgangstid med voksende foretagelse og stigende velstand. Enkelte ymtet om at et tilbakeslag

vel maatte komme, og der kan anføres eksempler paa forretninger som arbeidet anstrengt vaarhalvaaret 1914. Den okning i seddelomlopet som fandt sted i dette halvaar, synes imidlertid ikke aa hat nogen sammenhæng med kreditgivninger som hadde til formaal aa hjelpe over noget knipetak. Meget snarere stod den i forbindelse med den rent tilfældige okning i omsætningen som fulgte med den store jubilæumsutstilling; ikke faa bedrifter hadde desuten ønsket aa bringe nyankæg og modernisering i fuld orden netop i festaaret. Der var gode tider, men ikke nogen høikonjunktur i den forstand at de faste indtægtsnydere hadde vanskelig for aa opretholde sin levestandard til dagens priser. Det er sikkert rigtig naar det i en skrivelse fra Handelsstanden om moratorieloven blev anført at kjøpeevnen indenfor alle lag av befolkningen ikke nogensinde hadde været saa god som paa det tidspunkt da verdenskrigen brøt ut.

August 1914 betegner den første nye fase i konjunkturutviklingen. Denne maaned opviser følgende kjendetegn: Prisene stiger sterkt, særlig paa nødvendighetsartikler. Indfragtene gaar endda sterkere i veiret. Der opstaar et voldsomt press paa kontante betalingsmidler, baade kroner til den hjemlige omsætning og utenlandsk valuta til importen. Norges Banks seddelomlop, som i juli 1914 hadde naadd rekord med et ultimoomlop av 123,73 millioner kr., stiger voldsomt, og nkeopgjøret den 7. august viser 152 millioner uteløpende sedler. Valutakursene gaar iveiret. Pund, som i hele aaret hadde svinget oppunder det øvre guldpunkt (kr. 18,27), blev den 1. september efter en jevn stigning notert med kr. 18,50. Samtidig fandt der sted driftsindstillinger og driftsindskrænkninger og blev en betydelig arbeidsløshet. I andet og tredje kapitel er begivenhetsforløpet i denne konjunkturfase beskrevet i enkeltheter.

Det teoretisk interessante ved disse data ligger i dette at de gir uttrykk for en samtidighet mellom fænomener som almindelig ikke er samhörige, og som efter en række av kriseteoriene ikke skulde kunne være det. En begyndende prisstigning pleier nemlig aa fremkalde øket virksomhet, mens produktionen i august 1914 blev sterkt innskærket umiddelbart efterat vareprisene var drevet op. Forklaringen er av rent psykologisk art. Den dominerende stemning i august 1914 var ængstelse for fremtiden. Men ængstelse for fremtiden driver samtidig forbrukerne til aa øke sin efterspørsel efter nødvendighetsartikler og produsentene til aa

lægge aarene ind. I august 1914 var der en frygtkonjunktur. Teoretisk set er den av betydelig interesse, idet den kaster lys over hvor psykologisk betinget det almindelige konjunkturforløp er.

Det sporsmaal kan reises hvilken virkning det hadde faat om Norges Bank ikke hadde gaat til den sterke situationsutvidelse av seddelomløpet. Svaret kan naturligvis ikke gives med nogen grad av sikkerhet. Men de foreliggende data peker i en ganske bestemt retning. Panikstigningen paa nødvendighetsartikler var formodentlig blit omtrent den samme; efterspørgerne kjøpte nemlig koste hvad koste vilde, og kunde de ikke skaffe sig kontanter paa andre maater, trak de paa sine tilgodehavender i den utstrækning de kunde faa penger ut eller ordnet sig med personlige laan. Derimot vilde det sikkert være blit endda vanskeligere for bedriftene aa skaffe sig de nødvendige kontanter til lønninger; virkningen var vel derfor blit den at driftsindskrænkningene og arbeidsløsheten var blit større. Arbeidsledighetskomitéen hadde da formodentlig krævet nødsarbeider sat iverk, og da staten bare raadet over smaa likvide midler, vilde Norges Bank antagelig før eller senere være blit nødt til ved laan til staten aa slippe ut de sedler som den hadde negtet det private næringsliv.

Da panikken var over, sank prisene paany. Det er mulig at maksimalprispolitikken hadde nogen andel i dette, særlig forsaa vidt som muligheten for aa faa sat maksimalpris avholdt enkelte noteringsutvalg fra fuldt ut aa utnytte den situation som var indtraadt ved de bristende tilførsler. Seddelomløpet holdt sig dog høit utover hele høsten. Paa et møte i Statsøkonomisk Forening den 23. november 1914 uttalte flere talere sin forbauselse over at den sterke økning av seddelmængden ikke hadde drevet hele prisnivaaet betydelig i veiret. Den har kunnet iverksettes, uttalte Hagerup Bull, uten aa faa «menlige følger». Professor Jæger anførte at forklaringsgrunden maatte være den at en række folk var gaat over til aa sitte med større kassebeholdninger; efter panikken og moratorieloven fandt de det ntrygt aa lænse sig for kontanter; en stor del av den utgivne seddelmængde var derfor overhodet ikke i cirkulation.

Efterhvert kom inidlertid de utgivne sedler tilbake igjen, og i januar 1915 var seddelomløpet bragt ned paa omtrent samme nivaa som i juli 1914.

Den næste fase i konjunkturutviklingen betegner aaret 1915.

Det særprægede for denne periode ligger i dette at næringsveiene var istand til aa ntnytte de økonomiske mnligheter krigstilstanden gav, uten i væsentlig grad aa bli hemmet eller hindret av statsindgrep hverken i ntlandet eller i Norge. 1915 var den frie hoikonjunkturs tid.

Rent handelspolitisk forelaa der særbetingelser for en fælles hoikonjunktur i endel av de noitrale land. Som utviklet i fjerde kapitel (side 48 ff.) avskar nemlig den britiske blokade størstedelen av verden fra aa kunne handle med begge de krigførende. De nordiske land og Holland fik imidlertid den økonomiske preferansestilling aa kunne sælge til begge sider. Av endda langt større betydning for Norge var den hoikonjunktur som satte ind paa fragtmarkedet, og som er nærmere behandlet i niende kapitel (særlig side 178 ff.). Bruttofragtene i utenriksfart, som i 1914 blev beregnet til 211,5 millioner kr., blev for 1915 anslaat til aa ha utgjort 474,5 millioner kr. Den sterke stigning i hjemfragtene trak importvarene med sig opover. Ogsaa bergverkene nød godt av en særlig konjunktur, idet deres produkter blev tat i bruk til forarbeidelsen av krigsmateriel. I ottende kapitel er virkningene paavist i enkeltheter for kisgrubene, som indtok en uoksaa typisk stilling (side 153 ff.). I andet halvaar 1915 foregik desuten de vældige fiskeopkjop over Vestlandet, som paa kort tid drev alle priser iveiret og lot fiskeriene nyde godt av voldsomt økende indtægter; i fjerde kapitel er denne særkonjunktur nærmere beskrevet (side 68—74). Landbruket arbeidet i ly av de fragtbestemte høie priser paa de importerte kornvarer og var istand til hele aaret igjennem aa opnaa ialfald tilstrækkelige tilførsler av utenlandske raastoffer; hvordan situationen blev bedømt inden denne næringsvei er utviklet i fjerde kapitel (side 90—95).

Virkningene av den særkonjunktur Norge som de andre noitrale land hadde i 1915, gjorde sig sterkt gjældende paa valutamarkedet. Under importvanskelighetene høsten 1914 var fremmede penge blit drevet op i pris. I de første maaneder av 1915 fortsatte utviklingen i den retning. Men i dagene fra 5. til 9. mars kulminerte pund med en notert kurs av kr. 19,61; dollar, som forste gang var blit optat til børsnotering den 9. november 1914 og da til en knrs av kr. 3,87, kulminerte den 6. mars 1915 paa kr. 4,10. Nu gik det meget raskt den motsatte vei. Pund naadde den gamle guldparitet den 30. august 1915, dollar den 20. november. Ved utgangen av aaret laa pund i kr. 17,35 og

dollar i kr. 3,70. Den samme utvikling gjennemløp den svenske krone, og det i endda sterkere grad; den 25. september 1915 blev der for første gang notert overkurs paa svenske kroner; den 29. var kursdifferansen steget til 10 øre pr. 100 kr.

Samtidig med denne utvikling paa valutamarkedet begyndte seddelomløpet aa øke paany. I april 1915 var det naadd over nivaaet fra august 1914; i december 1915 laa det paa 162,21 millioner.

Det er neppe nogen tvil om at denne stigning i seddelomløpet likesom forøvrig konjunktoren i 1915 blev bestemt av forholdene paa de utennorske markeder. Særlig i de ni sidste maaneder av aaret fandt der sted en stadig økende efterspørsel efter norske kroner; dels var det skibsredere og eksportører som fandt det tryggest aa ta hjem de penger som blev indtjent i utlandet, dels var det utenlandske importører som kontraktmæssig hadde maattet forpligte sig til aa betale sine kjøp i norske kroner. At det var efterspørslen efter norske kroner paa valutamarkedet som var hovedaarsaken til økningen i seddelmængden i 1915, fremgaar tydelig ved aa undersøke den post i Norges Banks regnskaper som er overskrevet «Guldbeholdning indestaaende hos utenlandske kommissionærer». Denne post steg fra 31. december 1914 til 31. december 1915 fra 27,9 til 63,2 millioner, altsaa med over 35 millioner kr.; den samtidige stigning i seddelomløpet var ca. 28 millioner kr. Det er oplyst i aarsberetningen at banken det aar hele tiden forsøkte aa ta hjem beløp fra sine utenlandske kommissionærer; stigningen i denne beholdningspost hadde saaledes rent forretningsmæssige aarsaker.

Dersom Norges Bank ikke hadde dækket endel av den sterke utenlandske kroneefterspørsel ved aa utstede nye sedler, vilde i første haand virkningen blit den at kursene paa norske veksler, checks og bankindskudd var gaat yderligere i veiret. I anden haand var virkningen formodentlig ogsaa i saa fald blit en økning av seddelmængden. Dette hænger sammen med den løvbestemte ordning det norske pengevesen dengang hadde.

Pengesystemet i Norge fra 1875 til 1914 var en ren guldstandard. Seddelbanken var forpligtet til aa gi guld mot sedler og sedler mot guld efter en fiks vekslingskurs av kr. 2480,00 pr. kg. fint guld; ved guldkjøp kunde der dog fratrækkes en provision paa $1\frac{1}{4}$ % til myntningsomkostninger. Desuten kunde enhver kræve utmyntet det guld han leverte til «statens myntindretning». Sed-

delindløsningen var blit suspendert i august 1914, men bankens pligt til aa kjøpe guld efter en fiks pris og myntindretningens utmyntningspligt bestod fremdeles. Naar da overhodet prisen paa norske papirpenger og norske kreditmidler var gaat op over det punkt da det vilde være mere lønnende for utenlandske debitorer aa betale med guld, og i maanedsviis holdt sig hoit over dette, skyldtes det de forbud mot privat guldeksport som en række land hadde utstedt, og den ulyst de forskjellige utenlandske seddelbanker hadde til aa gi guld fra sig. Alt taler imidlertid for at dersom Norges Bank i 1915 ikke hadde øket seddelutstedelsen, vilde kursforskjellen mellem eirkulerende norske penger og norske guldkroner snart være blit saa stor, at de utenlandske seddelbanker ikke længer hadde fundet sig tjent med aa optræde som eftersporgere paa valutamarkedet, men hadde overvundet sin ulyst til aa betale med guld og var gaat til større guldforsendelser, og deres vekslingskrav hadde da fremtvunget en øket seddelutstedelse. Selv med den av inflationen bremsede kronestigning blev papirkronens overkurs i begyndelsen av 1916 saa betydelig at store guldmengder begyndte aa strømme ind til Norges Bank.

Selve pengesystemet kunde jo imidlertid ændres. En tanke i den retning kom frem i Sverige, som hadde den tilsvarende ordning, i en meget vag og forsiktig form i slutningen av en artikkel som professor DAVID DAVIDSON offentliggjorde i sidste hefte av «*Økonomisk Tidskrift*» for 1915. Den vandt uventet raskt gehor hos de svenske myndigheter. Alt den 8. februar 1916 blev der vedtat en svensk lov som bemyndiget Kongen til paa begrænset tid aa frita Riksbanken for pligten til aa kjøpe guldbarrer og til aa sætte ut av kraft den lovbestemmelse som gir enhver ret til aa kræve guldmynt ved indlevering av guld til myntverket. Nu bestod der formelt en myntunion mellem de tre nordiske land. Den gik ut paa at ethvert av de tre lands hovedmynter og skillemynter skulde være lovlige betalingsmidler i de to andre land. Da nu imidlertid guldmynter praktisk talt ikke eirkulerte i noget av landene i aarene før verdenskrigen, og guldindløsningen var blit stanset nogenlunde samtidig i alle tre land likesom alle tre hadde indført guldeksportforbud, hadde myntfællesskapet egentlig talt bare betydning for de tre seddelbanker. Men de kunde fremdeles med regjeringstilladelse sende sine guldmynter til hverandre og kræve dem mottat til pari kurs. Den svenske politik vilde derfor ikke kunne bli effektiv dersom den danske og den

norske seddelbank vilde gjøre obstruktion mot den, iallfald ikke uten opsigelse av myntunionen; men det kunde bare ske med et aars varsel. Svenskene indbød da til et møte mellem seddelbankdirektørene i de tre land; det blev holdt i Stockholm den 23. og 24. februar 1916 og førte til at der blev opnaadd enighet om at eksportlicenser for guld til nabolandene ikke skulde tilraades av nogen av de tre centralbanker uten forutgaaende samraad med de andre to.

Formaalet med den politik som saaledes var blit indledet fra svensk side og som almindelig er blit kaldt «guldsperringen», var i grunden et dobbelt. De socialøkonomer som oprindelig hadde ført idéen frem, frygtet for at de krigførende land stadig skulde presentere guld til indløsning mot sedler i riksbanken og saaledes fremkalde en inflation av pengemængden. De politikere som sluttet sig til, hadde nærmest for øie at guldsperringen vilde lette en kompensationspolitikk, en tilbytning av varer for varer som under den begyndende vareknapphet i Sverige vilde være meget ønskelig.

Utenfor den snevre kreds av teoretiske socialøkonomer stilte i Norge folk flest sig til aa begynde med meget avvisende til tanken om guldsperringen. Men samtidig gjorde der sig gjældende en frygt for at dersom Norge ikke fulgte det svenske eksempel, vilde vor krone bli meget daarligere end den svenske. Mellem forretningsfolk hersket der vistnok forbauselse over at nogen kunde tænke paa ikke aa ville motta guld, som dog var «den værdifuldeste av alle varer». Men overfor denne tankegang lot der sig anføre det nimotsigelige argument at guldsperringen ikke indeholdt noget forbud mot aa kjøpe guld; den bare ophævet en plikt til aa kjøpe guld til en bestemt pris; det lot sig endog si at den vilde gjøre det mulig for seddelbanken aa kjøpe gullet for færre papirkroner end for, altsaa billigere. Hvad angik direktorene for Norges Bank, stod de oprindelig paa det gjængse standpunkt. Men da guldstilstrømningen fortsatte, sendte dog direktionen den 30. mars en skrivelse til regjeringen om at banken nu selv burde faa anledning til aa avgjøre «hvor høit guldbeholdningen bør gaa». Resultatet av denne skrivelse blev en lov av 15. april 1916 nr. 3, som indførte guldsperringsregelen i samme form den hadde faat i Sverige.

Ledelsen av Norges Bank var nu teoretisk set istand til aa hindre at guldbetalinger fra utlandet forte til en norsk krone-

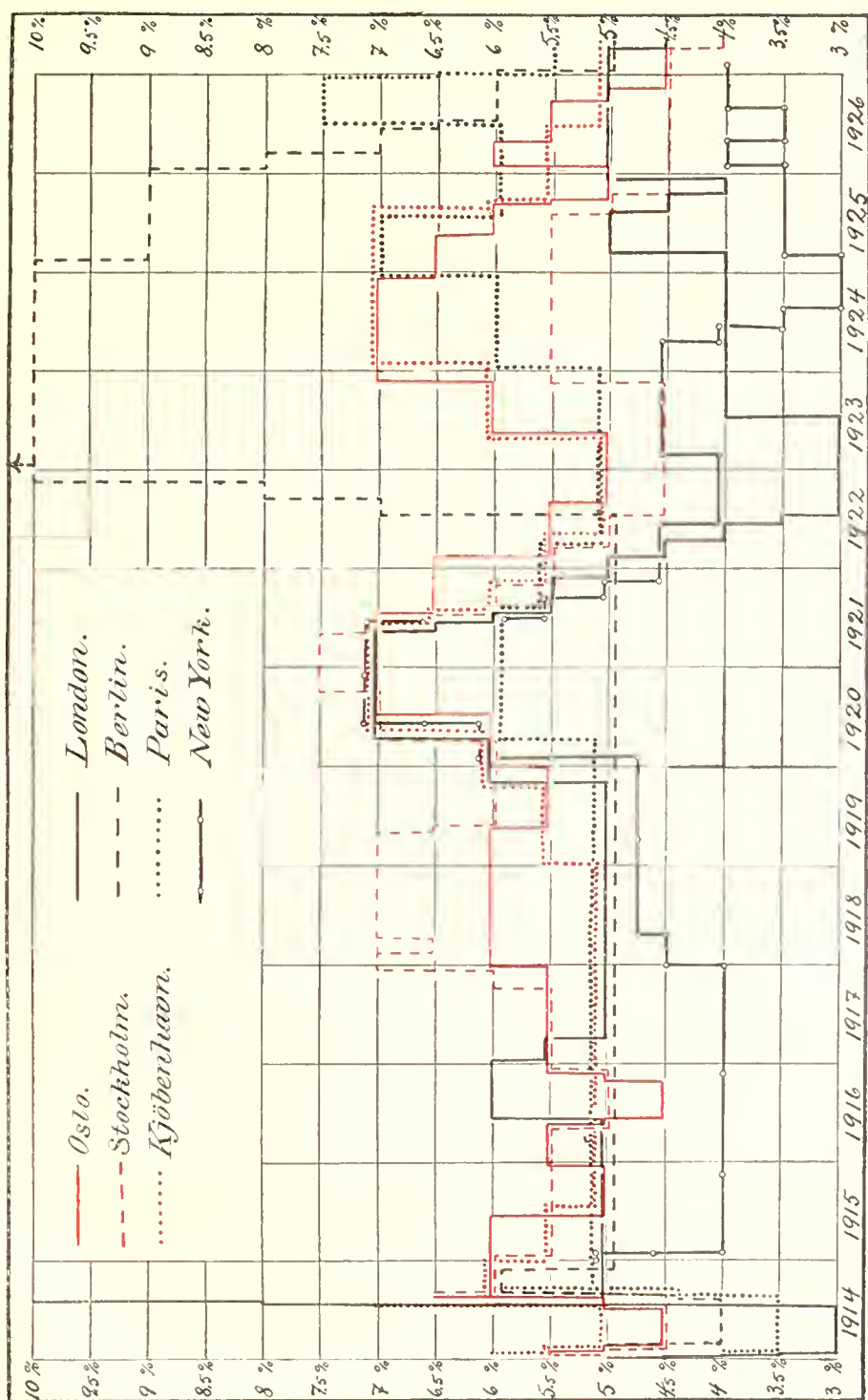
inflation. Den maatte imidlertid være paa det rene med at i samme grad den viste det utenlandske guld tilbake, vilde kursen paa den norske krone stige yderligere. I hvert enkelt øieblik hadde den derfor valget mellem en fortsat inflation eller en fortsat kronestigning, hvis den da ikke vilde ta aktive skridt til aa sætte iverk en norsk motefterspørsel efter fremmed valuta. Dette sidste vilde den imidlertid hat al opfordring til. Norge hadde en ugunstig kapitalbalanse overfor utlandet. Ifølge Valutakommisjonens beretning var der fra 1890—1913 ialt blit anbragt ca. 850 millioner kr. i Norge for utenlandsk regning. Statslaanene var næsten uten undtagelse blit optat utenlands, og obligationene sat væsentlig paa utenlandske hænder. Et systematisk tilbakekjop av norske gjældsforpligtelser til utlandet vilde sikkert ha været den rigtigste økonomiske politik aa følge. I betydelig utstrækning blev den ogsaa fulgt av private norske kapitalister. Men det kan ikke sees at ledelsen av Norges Bank har prøvet aa organisere tilbakekjopene, likesaa litt som Finansdepartementet synes aa ha været opmerksom paa at de økende statsindtægter i 1916 her hadde fundet sin nyttigste anvendelse.

Direktionen for Norges Bank sokte i det hele tat ikke aa lægge nogen teoretisk linje for sin pengepolitik. Den synes heller ikke aa ha været paa det rene med at den efter krigsutbruddet var kommet i en principielt anden stilling end for med et nyt og større ansvar for utviklingen av pengeforholdene. I førkrigstiden var den norske krone helt knyttet til guldet, og direktionen kunde bare indenfor meget snevre grænser virke ind paa pengevæsenet. Naar den passet paa i hvert enkelt øieblik aa være istand til aa kjøpe og sælge guld efter vekslingskursen 2480 kr. pr. kg., kunde den forøvrig lede sin politik efter rent privat-økonomiske grundsætninger. Anderledes efter krigsutbruddet. Fra 4. august 1914 blev indløseligheten suspendert og kroneværdien saaledes revet los fra guldværdien. Den 8. mars 1916 blev indløseligheten vistnok gjenindført ved kongelig resolution og blev formelt i kraft til lovændringen av 1920, men den dag laa pund i kr. 16,80 og dollar i kr. 3,53, saa indløsningen betegnet ikke nogen aktuel forpligtelse; desuten var der guldeksportforbud og derfor ikke noget behov for guld til betalingsformaal. Og ved loven av 15. april 1916 blev den tilknytning til guldværdien som paa det tidspunkt kunde ha betydning, klippet over. Dette betydde at Norge ikke lenger hadde nogen guldstandard, men en

fri valuta. En slik ordning blir ofte kaldt en «papirmyntfot». Jeg foretrekker betegnelsen «en nominel kronestandard», idet den norske valuta under nyordningen bare lar sig definere nominelt og historisk, nemlig som den kontinuerlige fortsættelse av den gamle guldkrone, eller — for aa tale med GEORG FRIEDRICH KNAPP — ved sin «rekurrente tilknytning» til denne. Men under dette nye pengesystem var direktionen for seddelbanken ikke lenger bare et styre for en privat aktiebank som utøvet visse privilegier i sin egen og nationens fællesinteresse, men en nyindsat myndighet som daglig bestemte værdien av landets værdimaaler. Hovedansvaret for pengevæsenet var blit overført fra statsmyndighetene til direktionen for Norges Bank, og moralsk set hadde denne derfor faat en ubetinget pligt til aa indordne bankens privatøkonomiske interesser under hensynene til den nationale pengepolitik. Der lar sig imidlertid irettelægge flere beviser for at direktionen ikke indsaa dette. Særlig typisk er en uttalelse i aarsberetningen for 1915. Her beklager direktionen sig over at den har maattet la guldfordringer henstaa som disponible tilgodehavender i utlandet i større utstrækning end svarende til den tredjedel av bankens guldbeholdning som den isaaftald kunde utstede sedler paa. Saa tilfoies der: «Det praktisk talt overalt gjældende forbud mot utførsel av guld har hindret banken fra at faa rettet paa dette forhold ved at faa hjemsendt noget av dette som guld, en omstændighet, som har hindret banken fra helt at utnytte sin seddelutstedelsesret» Tydeligere kan den privatøkonomiske banktankegang ikke faa uttryk.

Det privatøkonomiske synspunkt kom ogsaa frem i anlægget av Norges Banks diskontopolitik i krigsaarene. I guldstandardens tid hadde det været mulig for bankledelsen uten aa skade almene interesser aa betrakte Norges Banks stilling i et git øieblik som tilstrækkelig grundlag for en vurdering av den ønskelige diskontosats. Under den nominelle standard var dette kriterium ikke lenger fyldestgjørende. Det kunde meget vel hende at selv om kronen stod hoit og der var overflod paa kapital, vilde en hoi diskontosats være ønskelig. En slik situation forelaa i virkeligheten i 1915. Den sterke efterspørsel efter norske kroner paa valutamarkedet drev samtidig baade kronen og seddelmængden opover. Dette vil si at et situationsbestemt sterkt overskudd i betalingsbalansen fremtvang et rikeligere kapitalmarked i Norge end det norske prisnivaa og de norske produktionsforhold i oie-

Diagram nr. 1.
Diskontosatser 1914—1926.

blikket skulde tilsi. Under disse omstændigheder vilde en høi diskonto ha været et varsko til bankene om aa vise varsomhet med dispositionen over de rikelige pengemidler og en positiv hindring for mange laansokere. Direktionen for Norges Bank tænkte imidlertid bare paa at naar tilgangen paa kapital var rikelig, maatte det ut fra et privatøkonomisk synspunkt være rigtig aa holde lav diskonto. Den førte i hele krigstiden en diskontopolitik ut fra denne primitive og rent kvantitative vurdering av princippene for fastsættelsen av diskontosatsene. Vekseldiskontoen, som fra den 3. til 19. august 1914 hadde ligget paa $6\frac{1}{2}\%$, blev den 20. august 1914 sat ned til $5\frac{1}{2}\%$ og den 26. mai 1915 til 5% . Fra den 13. december 1915 til den 10. mai 1916 blev den dog atter hævet til $5\frac{1}{2}\%$. Men saa fulgte paafaldende diskontonedsættelser. Den 11. mai 1916 blev satsen sat ned i 5% og den 29. mai endog i $4\frac{1}{2}\%$. Paa dette lave nivaa blev den staaende til den 18. oktober 1916. Det eneste kommerceielt betydningsfulde land som i denne tid hadde en lavere diskonto end Norge, var De forenede Stater.

I den senere krigstid holdt Norges Bank dog noget hoiere satser, saaledes fra 9. november til 12. december 1917 $5\frac{1}{2}\%$, fra 13. december 1917 til 8. mai 1919 6% , fra 9. mai til 17. december 1919 $5\frac{1}{2}\%$ og fra 18. december 1919 igjen 6% .

Paa diagram nr. 1 (side 307) er git en sammenstilling av hoidene for diskontosatsene i tiden 1914—1926 for noteringene i Kristiania/Oslo, Stockholm, Kjobenhavn, London, Berlin, Paris og New York. En sammenlignende undersøkelse av de her indtegnede diskontosatser viser en paatageligsamhørighet mellem lavesatser i krigsaarene og hoiinflation. Det vilde midlertid være forhastet av denne samhørighet aa slutte at diskontopolitikken var den primære aarsak til kroneinflationen. Sammenhængen turde rigtigere beskrives paa følgende maate: For det forste gir samhørigheten uttryk for at den samme mangel paa tanke for farene ved overflod av disponibel kjøpeevne gjorde sig gjældende baade i seddelpolitikken og i diskontopolitikken i de land hvor inflationen blev drevet særlig vidt. For det andet viser den at diskontopolitikken derfor ikke blev brukt som noget middel til aa bremse mot kapitalefterspørslen. I lavdiskontoens tid i Norge blev da ogsaa de nye store pengemængder efterhvert suget op av omsætningslivet, og de virksomheter som blev grundlagt eller utvidet ved de inflaterte penge, meldte sig efterhvert med nye kapitalkrav. I Norge er der saaledes neppe nogen tvil om at en strammere diskontopolitik

hadde hindret mange av de mindre heldige anvendelser som i krigsaarene blev gjort av de nye sedler omsætningen absorberte, og derfor hadde gjort det nlike meget lettere aa bringe inflationen til avslutning end det nu viste sig aa bli.

Den omstændighet at Norges Bank i saa væsentlig grad la privatøkonomiske synsmaater til grund for sin politik, burde ha tilsagt statsmyndighetene aa fore noie opsigt med at banken ikke misbrukte sin stilling som leder av pengevæsenet. Ved sin lovgivningsmyndighet hadde Stortinget den fuldeste og rikeste adgang til aa sørge for at banken kom under nødvendig kontrol; grundloven har desuten paalagt Stortinget en pligt til «at fore opsyn over Rigets Pengevæsen». Nøiagtig det motsatte blev gjort. Som nævnt i tredje kapitel (side 25—26) blev der ved lovændringene av 18. august 1914 aapnet adgang for regjeringen til aa nedsætte den ekstraordinære avgift som Norges Bank skulde erlægge ved overskridelse av seddelutstedelsen. Den tidligere lovregel om en fast avgift paa 6 % aarlig av overskridelsessummen, som skulde stige med en halv procent om maaneden saalange overskridelsen varte, hadde hat til formaal aa hindre banken i aa tjene paa overskridelsen; den gav desuten anvisning paa aa prøve aa bringe forholdet iorden igjen ved sterke diskonto-forhoielser. Det lyktes imidlertid Norges Banks direktion aa faa regjeringen med paa allerede fra den 19. august 1914 aa sætte avgiften ned til 2 % under den til enhver tid gjældende veksel-diskonto. Ved denne handling gav statsraad Omholt slip paa den viktigste av alle de garantier statsmyndighetene hadde mot at Norges Bank skulde misbruke sin seddelutstedelse.

Da guldtilstrømningen utenfra begyndte og Norges Bank indenfor lovens ramme saaledes kunde utvide seddelomlopet ustanselig, fik saa statsraad Omholt den sterkeste opfordring til igjen aa sætte ikraft den gamle regel om avgiften. Det er endog et spørsmål om der ikke burde ha været vedtat en lovændring om midlertidig suspension av bankens ret til aa utgi et mindstebeløp av udækkede sedler. Statsraad Omholt lot imidlertid den nye regel om avgiftsberegningen bli staaende og fik den endog bekræftet av Stortinget; desuten fik han Stortinget med paa aa eftergi banken et avgiftsbeløp som den urettelig hadde undlatt aa betale ut fra en aapenbart uriktig forstaaelse av de nærmere regler om overskridelsen. Og ikke det alene: Han fremla ogsaa forslag til en lov om utvidelse av bankens ret til aa utstede udækkede sedler

med det resultat at en lovbeslutning av 21. juli 1916 forhøiet den mængde sedler banken kunde utgi uten gulddækning fra 45 millioner kr. til 70 millioner kr.

Efterat direktionen for Norges Bank saaledes hadde faat likefrem anvisning av statsmyndighetene paa aa drive en inflationspolitik, synes den aa ha opgit enhver tanke paa aa gjøre noget for aa begrænse omlopet. I lopet av 1916 steg det jevnt og sikkert fra gjennemsnittlig 152,14 millioner i januar til 251,45 millioner i december. Om begyndelsen av denne stigning heter det i bankens aarsberetning for 1919 — ikke uten naivit t: «I begyndelsen av 1916, da spekulat nen i skibsaktier gik som en feber over landet, ser vi seddelomlopet stige i en grad, som overgaar alt hvad man dengang hadde kunnet tænke sig muligheten av.»

Men ikke bare ved sin lovgivningspolitik paavirket statsmyndighetene i 1916 pengevæsenet i inflationistisk retning. De benyttet sig ogsaa av Norges Banks sedler som et middel i sin handelspolitik overfor utlandet.

Vaaren 1916 begyndte den engelske regjering i anledning av fiskeopkjøpene aa foreta guldoverf rsler til Norge gjennom Hambros Bank. Forst blev der sendt 500 000   i guld, som den britiske regjering fik opnaadd at banken overtok til pari kurs mot vanlig provision av $\frac{1}{4}$ %. Overfor nye 500 000   vilde banken beregne en provision av 5 %, og dette krav førte til at guldforsendelsen midlertidig blev stanset. I forbindelse med avslutningen av fiskeavtalen fik imidlertid regjeringen Norges Bank til aa boie sig.

Men ikke nok med dette. De nye fiskeopkj p som skulde foretages i henhold til avtalen av 5. august 1916, ønsket den britiske regjering finansiert ved laan i Norge. Den forretning det her gjaldt, var et direkte laan til indkjøp av norske varer. Efter enhver bankteknisk grunds tning skulde det være blit formidlet av privatbanker. Pengeteknisk set vilde det paa det tidspunkt ogsaa ha været meget gunstig aa faa anbragt et slikt laan i privatbankene, da dette i nogen grad hadde bundet midler som væsentlig blev efterspurt til spekulat n i aktier. Dette hadde regjeringen ingen forstaaelse av. Den ordnet det slik at laanet blev ydet av Norges Bank. Ved en laaneavtale av juli 1916 blev ordningen truffet med C. J. Hambro & Son som laantager. Laanebelopet blev sat til 140 millioner kr. De britiske opkj psmyndig-

heter kunde trække paa beløpet efterhvert. Det var blit helt disponert i juni 1917. Pr. 1. jnli 1918 viste kontoen inklusive renter en saldo i Norges Banks favor av 151 millioner kr. Det heter om virkningen av denne kontrakt i beretningen for 1919: «Som det var at vente, blev dette efter vore forhold vældige beløp ikke med ett slag uttat i sedler. En storre del tok veien om folio-konto som steg fra 70 millioner kr. i 1916 til over 220 millioner kr. i december 1917.»

Fiskelaanet forte ogsaa til utenrikspolitiske konsekvenser som yderligere øket inflationen. Naar der nemlig fra norsk side var ydet Storbritannien et saa stort laan gjennem seddelbanken, var det ikke godt helt aa stenge dennes laanekonti for central-magtene. Regjeringen fik derfor Norges Bank til aa yde adskillige «valutalaan» til tysk side. I tidligere kapitler er det berettet om hvordan avtaler om disse laan indgik som vilkaar i overenskomstene om handelsforholdene mellem Norge og Tyskland. Ifølge Norges Banks beretning for 1926, hvor der med foranledning i arbeidet paa denne bok er git fuldstændige oplysninger om alle bankens «politiske laan» til utlandet i krigstiden, utgjorde de i 1916 og 1917 tilsammen 61 millioner kr.; i 1918 deltok desuten Norges Bank med 3 millioner kr. i et laan paa 30 millioner kr. til tyske banker.

Til alt dette kom at Finansdepartementet i de senere krigsaar flere ganger maatte la statens egne og de forskjellige særinstitutioners konti i Norges Bank overtrække med millionbeløp.

Den videre utvikling av kroneinflationen lar sig bedst følge paa tabel nr. 1, som for hver maaned angir ultimotallene for seddelomløpet. Det fremgaar av denne tabel at seddelomløpet steg rustanselig til ultimo december 1918, da det var naadd op i 446,21 millioner kr. Det fulgte saa en række bolgebevægelser, indtil det naadde sit absolute maksimum i december 1920 med 482,61 millioner kr. (Se side 339.)

Saa langt fra at dette vakte statsmyndighetenes ængstelse, synes de aa ha set paa veksten i tallene som en naturlig utvikling. I 1920 fremla saaledes regjeringen, fremdeles med statsraad Omholt som finansminister, en odelstingsproposition for Stortinget om en yderligere utvidelse av Norges Banks seddelutstedelse. Det heter i denne proposition:

..... karakteriseres de senere år ved en voldsom stigning av seddelbehovet, der, tiltross for gullbeholdningens og foliomid-

lenes samtidige vekst, har tvunget banken til å overskride den avgiftsfri seddelutstedelsesrett med tildels enorme beløp, i hvilken forbindelse bemerkes, at enkelte nkeopgjør viser en enn større overskridelse enn de i tabellen opførte beløp, der er hentet fra måneds-(ultimo-)oppgavene; således viser ukeopgjøret pr. 23de desember 1918 en overskridelse av 196,4 millioner kroner. Det sterkt økede behov for omsetningsmidler har således ganske sprengt det nuværende seddelsystems ramme

Ved lovændringen av den 26. november 1920 blev den udækkede seddelmængde forøget til 250 millioner kr. Desuten blev det bestemt at Kongen «under særlig ekstraordinære forhold, såsom krig, krigsfare eller alvorlig pengekrise» med Stortingets efterfølgende godkjendelse kan tillate en yderligere seddelutvidelse. Inflasjonen var blitt lovfæstet.

Naar loven av 1920 utvidet retten til utstedelse av udækkede sedler saa sterkt, hang det forresten ogsaa sammen med en ændring i dækningsreglene, idet den gamle bestemmelse om at banken kunde ha indtil en tredjedel av sin guldbeholdning staaende i utlandet, blev ophævet. For denne ændring blev paabe- ropt erfaringene fra krigen. Disse gik imidlertid ut paa noiagtig det motsatte. Hosten 1914 var det nemlig netop «den del av guldbeholdningen» som banken hadde indestaaende hos sine utenland- ske kommissionærer, som var til størst nytte. Paa det tidspunkt da dækningsregelen blev ændret, hadde banken paa denne maaten anbragt for ca. 58 millioner kr. Beholdningen av guld i bankens kjeldere utgjorde samtidig ca. 147,2 millioner kr. Siden utgangen av 1913 var den gaat op fra 44,3 millioner kr., altsaa med over 100 millioner.

Haand i haand med kroneinflasjonen steg engrospriser og leve- omkostninger. Tabel nr. 1 gir indeksene for engrospriser efter «Økonomisk Revue»s indeks. Med prisene december 1913 til juni 1914 som basis ligger indekset for december 1914 paa 115, for december 1915 paa 159, for december 1916 paa 233, for december 1917 paa 341 og for december 1918 paa 345. Maksimumstallet lig- ger her i september 1920 med 425. Leveomkostningene fulgte lang- sommere efter. Centralbyraaets indeks med juli 1914 som basis viste for december 1917 225 og laa ved krigens slut i 260; kulminationen fik leveomkostningene i november og december 1920 med 335.

I den senere del av krigstiden hadde forøvrig bankens seddel- utstedelse ogsaa mottat en anden forøkelse. Dette hang sammen med den skandinaviske myntunion. Da kursene paa svenske kro-

ner mot slutten av krigen begyndte aa gaa i veiret, blev der nemlig sendt store mængder av solvmynt over grænsen. Der var rigtignok utforselsforbud, men den norske ostgrænse er saa lang at det viste sig ugjorlig aa hindre utsmugling. I lopot av 1917 og 1918 forsvandt næsten al den gamle solvmynt. Klart nok førte dette til vanskeligheter for omsætningslivet og da særlig detalj-handelen. Ved lov av 14. december 1917 nr. 4 fik saa Norges Bank adgang til aa utstede sedler lydende paa 2 kroner og 1 krone. De blev regnet med ved beregningen av seddelutstedelsen og blev gjort til tvungne betalingsmidler for belop indtil 20 kroner, altsaa stillet helt i samme stilling som solvmyntene. Ved lovændringen i 1920 fik forresten Norges Bank ret til aa holde dem utenfor beregningene over seddelmængden. Enkronene var hvite og grønne og blev almindelig kaldt for «bolsjeviker»; tokronene som var rode, blev kaldt for «totalister» eller «rødegardister».

Den del av næringslivet som blev mest umiddelbart paavirket av inflationen, var bankvirksomheten. Allerede den frie krigskonjunktur i 1915 hadde git sterke opmuntringer til nydannelse av banker og utvidelse av kapitalene i de gamle banker. Da inflationens nye pengemængder blev kastet ut paa markedet, gav de saa aa si raastof for en sterk bankekspansion. Følgende opgaver hentet fra statistikken over privatbankenes virksomhet mellem 1913 og 1919 turde indeholde de tal som er mest betegnende for kreditinflationen:

Av privatbankenes virksomhet 1913—1919.

	Antal privat- banker.	Indbetalt aktiekapital. Millioner kr.	Indlaan. Millioner kr.	Utlaan paa kassekredit. Millioner kr.
Pr. 31. december 1913	116	70,1	592,2	323,8
—»— 1914	119	76,5	630,4	349,4
—»— 1915	122	83,0	855,6	506,0
—»— 1916	138	173,6	1 441,2	1 096,2
—»— 1917	160	314,0	2 200,0	1 794,1
—»— 1918	193	510,3	2 720,8	2 437,0
—»— 1919	195	518,0	2 972,3	2 744,7

Ogsaa sparebankenes indlaan svulmet op. Dette fremgaar av følgende tal:

Sparebankenes indlaan 1914—1919.

	Millioner kroner.		Millioner kroner.
Pr. 31. december 1914 ..	636,8	Pr. 31. december 1917 ..	1 244,2
—»— 1915 ..	723,5	—»— 1918 ..	1 566,4
—»— 1916 ..	952,3	—»— 1919 ..	1 838,8

Det er klart at en saa stor økning i forvaltningskapitalen i løpet av ganske faa aar stilte lederne av bankvæsenet overfor de største vanskeligheter. De nye vældige indskuddsbeløp skulde anbringes og de skulde forrentes. Dette foregik paa et tidspunkt da betingelsene for aa igangssette nye foretagender paa mange maa-ter var vanskelige; enhver som tænkte paa aa utnytte den rikelige kapitaltilgang til langsigtige foretagender, maatte nemlig gjøre regning paa at prisene kunde falde igjen og konjunkturen bryte sammen for anlægget var blit færdig. De fleste kortsigtige anbringelser var samtidig forbundet med særegen krigsrisiko. Ubaatkrigen kunde naarsomhelst fore til en katastrofe for skibsfarten og forsikringsselskapene, handelen blev stadig indskrænket av de manglehaande restriktioner, industrien var helt ut avhængig av den utenrikske handelspolitikk, og indenfor fiskeriene var konjunkturen rent artifiell. Norsk produktion og handel hadde i virkeligheten ikke bruk for alle de nye kapitaler som bankene raadet over. Der var indtraadt det fænomen som LAURITZ BIRCK med et spøkefuldt, men meget rammende uttrykk kaldte for «pengenes bolignod». Som den eneste utvei syntes anbringelser i utlandet aa staa tilbake. Men her motte særegne vanskeligheter. Det var en almindelig mening at de midler som blev anbragt hos den part som kom til aa tape, vilde bli ganske værdiløse; denne formodning viste sig ogsaa aa ha været riktig, idet de kapitaler som i krigsaarene blev investert i Tyskland og Rusland, senere maatte avskrives saagodtsom i sin helhet. Like til juli 1918 gjorde der sig nu meget delte meninger gjældende mellem norske bankfolk om hvordan utfaldet av krigen vilde bli. Enhver anbringelse i utenlandske foretagender eller værdipapirer maatte derfor stille sig som særlig risikabel. Størst sikkerhet syntes amerikanske anbringelser aa by paa. Men dels hadde de norske banker ved krigens begyndelse litet utviklede forbindelser med De forenede Stater og dels var det en virkning av de lavere amerikanske diskontosatser at kjøp av amerikanske værdipapirer ikke var særlig ind-

bydende for de norske banker, som maatte forrente sine indskudd relativt hoit.

Under disse omstændigheder er det kanske ikke saameget aa ndres over at bankene i krigstiden stilte stadig voksende belop til raadighet for spekulationskjop av aktier. Laan som blev ydet til dette formaal, blev i sin almindelighet git mot lombardering av aktier. I stor utstrækning blev selve de aktier som blev kjøpt for laanemidler, stillet som sikkerhet for laanene, saaledes at spekulantene for egen regning bare hadde sat ind differansen mellem indkjopssummen og lombarderingsgrænsen. Eftersom aktiene steg i værdi, hændte det desuten stadig at spekulantene paa sine aktier kunde opnaa laan for større belop end indkjopssummen. Paa denne maaten kom bankene efterhvert til aa bære en voksende del av spekulationsrisikoen. Spekulantene fik saaledes anledning til aa engagere sig for belop som ikke stod i noget-somhelst forhold til deres egenkapital; deres dispositioner skedde derfor i realiteten mer og mer for bankenes regning uten at hverken de selv eller bankledelsene helt synes aa ha gjort sig klart hvordan ansvarsfordelingen efterhvert blev ændret.

Det var særlig skibsaktiene spekulatjonen kastet sig over. I den første tid laa forholdene her udmerket vel tilrette for aktieopkjop. I maanedene for krigsutbruddet stod nemlig norske skibsaktier gjennemgaaende meget lavt i forhold til de utbytter selskapene i de senere aar hadde betalt. En række partrederier blev omdannet til aktieselskaper endnn mens konjunktoren var i sin rene begyndelse. Der fandt ogsaa nydannelser sted av selskaper paa grundlag av fordelagtige indkjop av ældre skibe fra utlandet. For 1915 og 1916 blev der utdelt meget store utbytter. De spekulanter som først gik ind, tjente store summer nten aa ha baaret særlig stor risiko.

Men efterhvert blev aktiekjøpene stadig mere risikable. Komende fragtstigninger blev diskontert lang tid i forveien. Der blev dannet konsortier av spekulanter som begyndte aa «drive med» enkelte papirer og jobbet dem op tildels uten at der forelaa noget grundlag for det.

I 1917 og 1918 blev saa det norske aktiemarked efterhaanden belemret med alle de nlemper som pleier aa knytte sig til en vidtdreven spekulatjon paa fondsmarkedet: Der var blit et utal av aktiemæglerforretninger som stadig trak flere nkyndige og kapitalsvake personer ind. De store spekulantkonsortier var blit

sterke nok til aa drive enkelte papirer op eller ned efter planer som var lagt paa forhaand; de ukyndige blev lokket til aa kjøpe for dyrt og til aa sælge i panik. Aktiebrevene blev kjøpt og solgt av mæglerne pr. kommission og passerte op til flere ganger pr. dag frem og tilbake mellem mæglerforretninger og fonds-avdelinger uten at spekulantene nogensinde overhodet saa dem. Dette førte til at der ofte blev baisset paa laante aktier og at mæglerne laante aktier fra nogen kunder til dækning av leveranser for andre. Mæglerne selv optraadte i stigende utstrækning som bankierer for sine kunder; tap og gevinst blev avregnet ved kontioverforsler og kontante indbetalinger krævet stadig sjeldnere; paa denne maaten blev flere og flere fristet til aa engagere sig langt over evne. Indenfor aktieselskapene blev der samtidig en markert motsætning mellem den gruppe av aktionærer som hadde investert sine midler med tanke paa varig pengeanbringelse og derfor var interessert i jevnt og sikkert utbytte, og spekulantene som bare hadde interesse av dispositioner de kunde utnytte paa borsen.

Spekulationen i skibsaktiene foranlediget to ganger indgrep fra lovgivningsmagts side. Første gang gjaldt det de saakaldte «tegningsrettigheter». Ved de tidligere nystartninger av selskaper blev der ikke krævet nogen indbetaling ved aktietegningen. Hvemsomhelst kunde derfor opnaa aa faa tildelt bevis for aa være tilkjendt aktier, idet indbyderkollegiene hadde vanskelig for aa ove kontrol med helt ukjendte tegnere. Blev nu imidlertid et selskap opreklamert, fik tegningsrettighetene værdi for den første termin forfalt til indbetaling. De gik ofte fra haand til haand og indbragte hver indehaver gevinst. Folk som ikke eiet en rod ore, la paa denne maaten grundlaget for en spekulationsformue. Men viste det sig omvendt at tegningsrettighetene ikke fik nogen særværdi for indbetalingen av den første termin, var slike folk i regelen ute av stand til aa indløse sine aktier, noget som førte til store kjedeligheter for selskapet. En provisorisk anordning av 7. januar 1916 bestemte da at aktietegning ikke maatte mottages uten at der ved tegningen blev deponert en tiendedel av de tegnede aktiers paalydende værdi. Anordningen gav ogsaa andre regler om stiftelsen; disse var stort set i overensstemmelse med forskriftene i den almindelige aktielov. Den utførlige skibsaktielov av 26. juli 1916 nr. 9 optok reglene fra den provisoriske anordning.

Det andet indgrep overfor aktiespekulationen skedde ved lov av 9. juli 1916 nr. 4 «indeholdende tillæg til lovgivningen om stempelavgift av dokumenter». Her blev det bestemt at Stortinget kunde paaby stempelavgift av slutsedler som blev utfærdiget ved omsætning av aktier og obligationer. For budgetterminen 1. juli 1917/30. juni 1918 blev denne avgift fastsat efter en skala som for større aktier betegnet en avgift av 1 pro mille av det paa-lydende belop. For budgetterminen 1. juli 1918/30. juni 1919 blev stempelavgiften sat betydelig op, nemlig til 5 pro mille av paa-lydende ved de større aktier. Det viste sig forovrig at skatten ikke virket som nogen særlig bremse paa aktieomsætningen; derimot blev den en betydelig indtægtskilde for staten; i statsregnskapene er den ikke specificert, men i 1917/18 ser den ut til aa ha indbragt opmot 30 millioner kr.

For aa belyse bevægelserne paa fondsmarkedet i krigsaarene er der for denne fremstilling blit utarbeidet et aktieindeks og et obligationsindeks. Med tanke paa aa muliggjøre sammenligninger med den nuværende situation er begge indekser ført frem til og med deeember 1926. Til grund for dem er lagt borsnoteringene i Kristiania/Oslo; for hver maaned er anført den sidste kjøper-notering (se side 242—48).

Aktieindekset omfatter 6 grupper, nemlig industri, skibsfart, bank, forsikring, hval og en diversegruppe som paa tabellene er kaldt «transport m. v.». Ialt er der fulgt 36 industriaktier, 29 skibsaktier, 11 bankaktier, 14 forsikringsaktier, 6 hvalaktier, 3 transportaktier, 1 hotelaktie og 1 avisaktie. Av industriaktiene tilhører 12 gruppen papir og træ, 8 den kemiske industri, 6 jern og metal, 5 nærings- og nydelsesmiddelindustrien, 4 tekstil og beklædning, mens 1 aktie vedrører et kraftverk. Av skibsaktiene tilhører 5 rederier som driver linjefart, mens 24 vedrører rederier som udelnkkende er beskæftiget i trampfart. Av de 101 papirer som ligger til grund for indekset, tilhører de 31 selskaper som har faat sine aktier optat til notering i løpet av perioden. Indekset er først regnet i procenter av pariværdiene og derefter — for aa gjøre det sammenlignbart med de andre indekser for perioden — bragt over paa basis 1913. Det viste sig under utførelsen av arbeidet uoverkommelig aa ta hensyn til opskrivninger og nedskrivninger av aktiekapitalen; indekset gir derfor litt for lave tal for høikonjunkturen og litt for høie tal for lavkonjunkturen. Feilen er dog ikke stor, da kapitalomskrivninger bare er foretat ved et

mindre antal av de iagttatte selskaper. For hoikonjunkturen blir den desuten motvirket ved den omstændighet at det foretagne utvalg omfatter saavidt mange gode selskaper at det ikke kan opfattes som ubetinget repræsentativt for hele aktiemassen.

Ved beregningen av totalindekset er der stort set brukt de samme vegter som Det Statistiske Centralbyraa anvender i det aktieindeks det har latt utarbeide for de seneste aar. Saaledes veier industri og skibsfart hver 10, bankvirksomhet 2 og forsikring 1. Der er dog en enkelt avvikelse. I byraaets indeks, som væsentlig har til formaal aa være veiledende for bedømmelsen av bevægelserne i lønsheten av de forskjellige næringsveier, er gruppen for hvalaktier tillagt vektallet 1 og gruppen for diverseaktier vekten 2. I det her utarbeidede indeks, som fortrinnsvis har til formaal aa belyse utviklingen paa aktiemarkedet, altsaa en enkelt side av pengenes investeringsverdi, har jeg fundet det rigtigst aa tillægge hvalgruppen vekten 2 og diversegruppen vekten 1. Hvalaktiene har nemlig i de sidste 15 aar spillet en langt større borsmæssig rolle og betydd meget mer for kapitalflytningene end nogen av de aktier som representeres ved indeksets diversegruppe.

Aktieindekset viser at kulminationspunktene for de forskjellige grupper ligger temmelig tidlig i den undersøkte periode. Hvalaktiene kulminerer alt i august og september 1916 paa indekstallet 441,7, aktiene i diversegruppen i april 1917 paa 123,0, bankaktiene i oktober 1917 paa 126,2, industriaktiene i mars 1918 paa 193,5, skibsaktiene i mai 1918 paa 581,5 og forsikringsaktiene i september 1918 paa 112,6. Totalindekset kulminerer i mai 1918 paa 305,3.

Baade de meget ulike hoider og de meget forskjellige kulminationspunkter for gruppene gir anledning til slutninger av interesse. For det første kjendetegner de tydelig at forløpet av krigskonjunkturen ikke har været det samme indenfor alle omraader av næringslivet. For det andet godtgjør de at avgjørende for bevægelserne paa aktiemarkedet har hele tiden været vurderingen av det sandsynlige begivenhetsforlop i den internationale politik og de indvirkninger dette kunde komme til aa faa paa det internationale prisnivaa. Inflationskonjunkturen med dens særnorske prisstigninger har ikke betydd noget for spekulantene. De forstod at da krigen led mot slutten, vilde det begynde aa gaa nedover. De lot sig ikke engang imponere av det konjunktur-

blaf som det er blit almindelig aa kalde for «the afterwarboom». I de maaneder da Norges Bank drev den sterkeste kroneinflation og statsmyndighetene fremdeles opretholdt finanshusholdningen paa topnivaaet, stod aktiebørsen stort set i baissens tegn.

I obligationsindekset er der opstillet særlige grupper for statens pundobligationer og dens kroneobligationer, samt for de offentlige hypotekbankers obligationer; der er ogsaa utregnet et totalindeks hvor der er tat med kommuneobligationer og industriobligationer. Som basisaar er brukt 1913.

I krigsaarene var obligationsmassen som aktiemassen i stadig vekst. Der er tat hensyn til dette ved utregningen av indekset, idet der efterhvert er optat en række av nylaanene fra perioden, saaledes at grundlaget for de senere aar omfatter flere papirer end for de tidligere. Ialt er der blit fulgt 37 papirer. Av disse er der 13 serier kommuneobligationer, 3 serier industriobligationer, 9 serier fra de offentlige hypotekbanker og 12 serier av statsobligationer; de sidste fordeler sig med 8 paa pundlaan og 4 paa kronelaan. Ved utregningen av totalindekset er der benyttet et system med varierende vegter efter de nominelle totalbelop av de obligationslaan som til enhver tid er blit notert paa børsen i Oslo.

Obligationsindekset viser lave tal for krigsaarene. Dette er ganske naturligt. Under en hoikonjunktur er lave obligationskurser det normale. Derimot maa det merkes som et særfænomen av betydelig interesse at obligationene under de nedovergaaende tider i efterkrigsaarene ikke evnet aa gjenoprette det værditap de led i krigstiden. Aarsaken har imidlertid neppe nogen umiddelbar forbindelse med selve krigsøkonomien, idet den sikkert maa søkes i enkelte av de særlige forhold som efterkrigsaarene har været saa rike paa.

Naar i alle krigsaarene skibsaktiene var toneangivende i spekulasjonen, hang dette sammen med den omstændighet at fragtkonjunkturen viste de mest utprægede haussebevægelser. Karakteristiske data til belysning av den er samlet i de statistiske publikationer om «Norges skibsfart» for 1920 og 1921. Her findes opgaver over gjennemsnittsfragtene i aarene 1913—1921 for de viktigste av de fartsdistanser hvor de norske skibe var beskjæftiget. Nogen av de tal som er mest typiske for tendensen, skal gjengives her:

Gjennemsnittsfragter for krigsaarene i shilling og pence.

		Wales til Alexandria.	Tyne til Barcelona.	Tyne til Port Said.	Burmah til England.	La Plata til England.
1914	9/7	9/11	10/7	21/9½	16/10
1915	34/3	33/6	31/5	82/2½	69/8
1916	89/4½	66/3	89/5	160/4	150/1
1917	112/6	195/0	117/8	322/7	151/0
1918	193/8	—	188/7	500/0	204/0

For en ikke liten del var stigningen i fragtene en umiddelbar virkning av stigningen i krigsassuransen og andre utgifter. Bevælgelsene i nettoindtægtene lar sig derfor ikke umiddelbart læse ut av tabeller som denne.

Mellem de utgifter som fulgte med i den opovergaaende bevægelse, var hyrene. Oplysende opgaver over dem gir tabel nr. 11 i publikationen «Lønninger og levevilkaar i Norge under verdenskrigen». Det fremgaar av denne at i tiden fra mars 1914 til mars 1918 steg lønningene ved Kristiania Monstringskontor for forstestyrmer med 301 %, for andenstyrmer med 267 % og for tredjestyrmer med 178 %. For forstemaskinister var stigningen 192 % og for andenmaskinister 284 %. Lavest lønsstigning hadde kullemperne med 139 %, høiest kokker med 388 % og stuerter med 307 %. For matroser laa lønsstigningen paa omtrent 160 %. Alle disse tal er fra utenriks fart. I indenriks fart var stigningen paa langt nær saa stor.

Som nævnt i kapitlet om skibsfarten og ubaatkrigen vites med sikkerhet 1162 norske sjømænd aa være drept ved krigsforlis. Desuten blev 943 norske sjømænd borte i krigsaarene uten at det har været mulig aa bringe deres skjæbne paa det rene. Ikke desto mindre var postene paa skuter som gik i faresonen, altid sterkt efterspurt. For en stor del spilte vel eventyrlysten ind. Dette moment maa anføres til forklaring av at ikke hyrestigningen blev endda langt større.

Til trods for økningen av utgiftene bragte fragststigningen vældige nettogevinster. De blev dog ikke jevnt fordelt. Fartøier paa gamle tidsbefragtningskontrakter seilet endog med tap i storstedelen av krigsaarene. Men de fleste selskaper var istand til aa utbetale meget store utbytter. For de skibsaktieselskaper som er tat med ved utarbeidelsen av aktieindekset i denne bok, viser det sig at de utbetalte utbytter i procenter av den kapital som til enhver tid faktisk var investert i selskapene, utgjorde

følgende gjennemsnittlige procenttal: 18,1 % for 1914, 22,9 % for 1915, 48,3 % for 1916, 37,5 % for 1917 og 41,7 % for 1918. I 1919 var tallet 43,4 % og i 1920 34,1 %. Til sammenligning kan anføres at i de to sidste aar har dette tal ligger under 9 %.

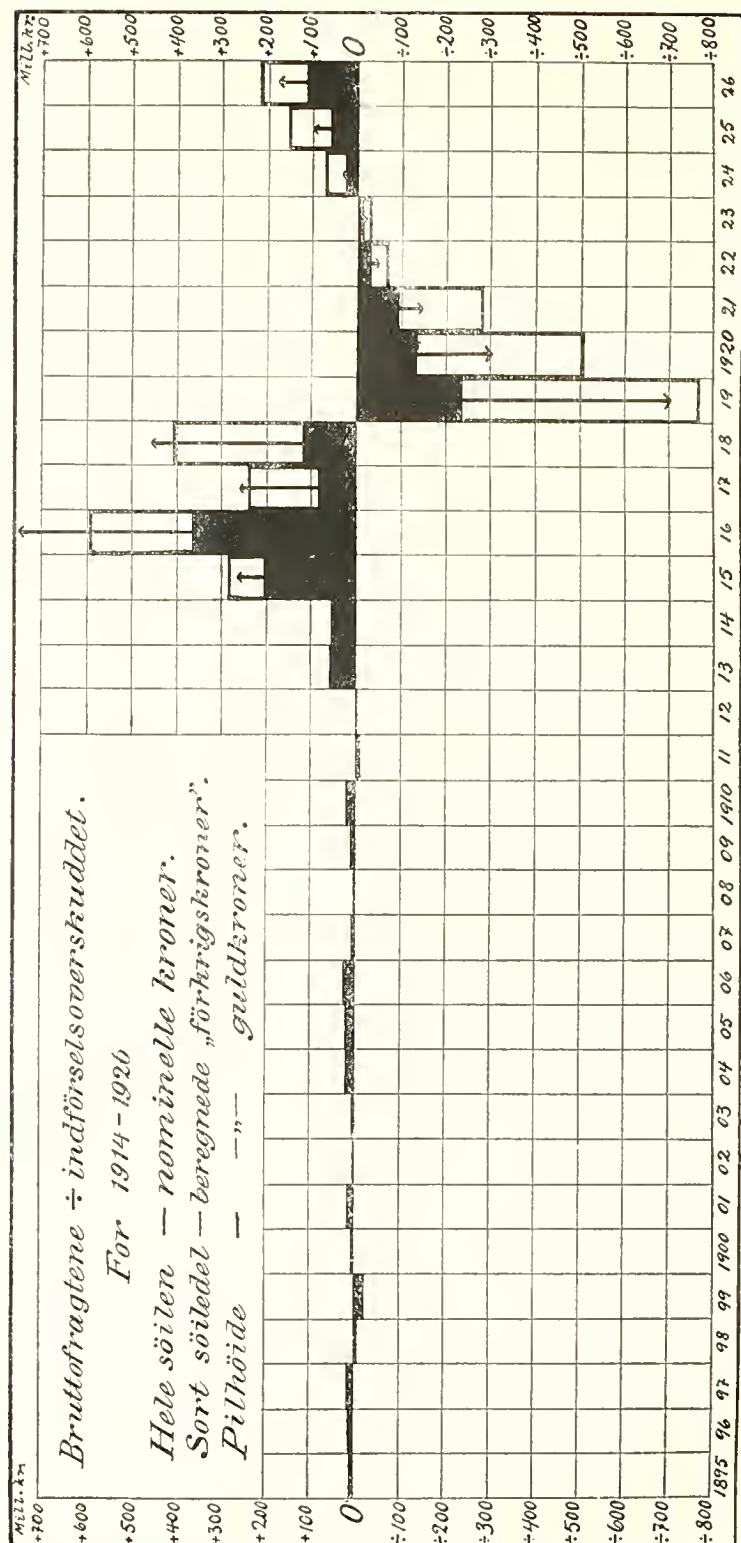
Den nationaløkonomiske betydning av skibsfartens inntægter under krigen fremgaar kanske klarest ved aa sammenholde opgavene over bruttofragtene i utenriks fart med handelsbalansen. En iagttagelse av tiden fra 1895 til utbruddet av verdenskrigen gir som resultat at der nogenlunde er likevegt mellem underskuddet i handelsbalansen og totalbeløpet for bruttofragtene. For krigsaarene derimot er tallene følgende:

	Indførsel.	Utførsel.	Handelsbalansens underskudd.	Bruttofragt i utenriksk fart.
	Mill. kr.	Mill. kr.	Mill. kr.	Mill. kr.
1914	567,3	410,0	157,3	211,5
1915	868,0	676,7	192,2	474,5
1916	1 353,7	988,3	365,4	1 062,7
1917	1 661,3	791,4	869,9	1 107,2
1918	1 252,6	755,0	497,5	904,9

Paa diagram nr. 2 er denne relation fremstillet ved forskjellige soiler og piler. Tallene er her ogsaa gjengitt omregnet i «guld-kroner» efter dollarekvivalenter og i «forkrigskroner» efter engrosprisindeks. For aa gi grundlag for sammenlignende vurderinger er diagrammet fort tilbake til 1895 og frem til 1926. (Se side 322.)

De store inntægter skibsfarten bragte ind i krigsaarene, blev imidlertid vundet ved hjelp av et stadig minkende antal skibe. De skibseiere som fik et fartøi torpedert, erholdt rigtignok utbetalt en vældig forsikringssum, men de norske skattelover var skrevet paa en slik maate at de maatte erlægge baade inntægts-skat og senere ogsaa krigskonjunkturskat av assurancesummen forsaavidt den overskred det beløp fartøiet var skrevet ned til ved sidste aarsregnskap. Da imidlertid skibene var forsikret for den værdi det blev antatt de kunde gjenerhverves for, blev beskatningsreglene paa denne maaten en likefrem hindring for aa faa erstattet de fartøier tyskerne sænket. Det uretfærdige og utviklingsfiendtlige i dette blev almindelig anerkjendt. Stortinget vedtok da en lov av 6. juli 1917 nr. 4 «om betinget fritagelse for skattepligt av assurancegevinst ved forlis eller tap av skibe». Det blev her bestemt at den nævnte differanse skulde være skattefri

Diagram nr. 2.
Bruttofrakter i utenriksfart og indførselsoverskudd 1895—1926.

Anm. For 1926 er i diagrammet brukt den foreløbige beregning over bruttofragnet. Efterat korrekturen var læst er de endelige opgaver kommet. De viser at forholdet i 1926 har været ugunstigere end antat og omtrent som i 1925

for de skibseiere som gav bindende tilsagn om aa anskaffe ny tonnage senest inden utgangen av 1921; forsikringsbeløpet maatte i dette tilfælde «ikke utloddas, men forbli hos rederiet». En ny lov av 7. juni 1918 nr. 2 ændret noget enkelthetene i 1917-loven.

Eiendommelig nok er disse lover blit skarpt kritisert, og angrepene har særlig rettet sig mot de to av vore ledende politikere fra dengang som selv var skibsredere, nemlig statsminister Gunnar Knudsen og stortingspraesident Mowinkel. Det er blit sagt at loven i for sterk grad opmuntret til oieblikkelig avslutning av nybygningskontrakter. Paastanden kan ikke indrømmes aa holde stik. Fristen for avslutning av nybygningskontrakt var sat saa rummelig som ved utgangen av 1921. Naturligvis opmuntret loven til nybygging — det var et hovedformaal med den —, men naar de norske skibsredere i stor utstrækning placerte sine ordres umiddelbart efter torpederingene, var det ikke lovens skyld, men fordi de haabet aa kunne faa skibene færdig i betids inden hoi-konjunkturen blev slut.

Det var imidlertid ikke let aa faa placert nybygningskontrakter i krigstiden. De norske, svenske og danske verksteder led under mangel paa raamaterialer, de hollandske verker var væsentlig optat med bygging for de krigførende magter, de britiske med bygging for eget behov. Indtil Amerika traadte ind i krigen, blev derfor de fleste norske nybyggingsordres anbragt i De forenede Stater. I tiden fra 1. juli 1915 til 1. juli 1917 blev der placert norske skibsbygningskontrakter i Statene for mellem 700 000 og 1 000 000 ton dødvegt. Det er en anerkjendt kjendsgjering at disse norske bestillinger i betydelig grad kom til aa anspore og fremme den amerikanske skibsbygningsindustri og ledet til anlæg av nye verksteder som fik stor betydning for Statene da de selv traadte ind i krigen.

Ved en lov av 7. september 1916 var der imidlertid i De forenede Stater blit oprettet en særlig Shipping Board; den traadte i virksomhet fra 30. januar 1917 og hadde det formaal aa bygge og kjøpe fartoier for Unionens regning. Det viste sig dog snart at der var faa eller ingen skibe aa faa kjøpt og at de amerikanske verfter var optat med aa utføre britiske og norske bestillinger. En lov av 15. juni 1917 bemyndiget da den amerikanske praesident til aa la rekvirere baade færdige skibe og skibe under bygging (*under construction*) til bruk eller eie og likeledes til aa rekvirere skibsbygningskontrakter og kontrakter om skibsbyg-

ningsmateriel, alt mot «retfærdig erstatning» (*just compensation*). Med hjemmel i denne lov gav institutionen Emergency Fleet Corporation den 3. angust 1917 en omfattende rekvisitionsordre paa skibe under bygning. Ikke mindre end 42 norske skibe blev rammet av den. Fra norsk side blev det paastaat at rekvisitionen var ugyldig som stridende mot den norsk-amerikanske handels-traktat av 4. april 1827. Da det imidlertid under den foreliggende situation syntes ønskelig aa optræ særlig varsomt, blev der sendt norske underhandlere over for aa prøve aa naa til en mindelig ordning. De skibseiere som hadde faat sine fartøier rekvirert, sluttet sig sammen i to grupper. Den ene blev ledet av skibsreder EMIL STRAY fra Kristiansand og omfattet 27 ny-bygninger. Den krævet ialt en erstatning paa ea. 50 millioner \$. For aa undgaa proees og opnaa et hurtig opgjør godtok den dog et forlik av 3. juni 1919, som gav nordmændene en erstatningssum av 34½ million \$. Den anden gruppe, som først blev ledet av skibsreder CHRISTOFFER HANNEVIG og senere av skibsreder TRYGVE SAGEN, opnaadde derimot ikke aa komme til enighet med amerikanerne. Gruppens slutkrav blev fastsat til et beløp av 13 223 185 \$, mens amerikanerne bare var villig til aa betale 2 679 220 \$. Saken gik tilsint over til diplomatisk behandling, og ved en traktat som den 27. juli 1921 blev ratifisert av det amerikanske senat, blev avgjørelsen henvist til voldgiftsbehandling i Haag. Den amerikanske voldgiftsmand var advokat CHANDLER P. ANDERSON fra New York, den norske minister Vogt fra London; i professor MAX HUBER's sygdomsforfald var advokat dr. JAMES VALLOTTON fra Lansanne opmand. Dommen, som faldt den 13. oktober 1922, tilkjendte de norske skibsredere en erstatning paa 11 995 000 \$ minns et amerikansk motkrav paa 22 800 \$. Den amerikanske voldgiftsmand protesterte mot kjendelsen, undlot aa være tilstede ved domsavlæsningen og forbeholdt skriftlig fuld handlefrihet for sin regjering. De amerikanske myndigheter besluttet dog aa la beløpet utbetale.

Hvalfangsten blev efterat Storbritannien hadde erklært hvalolje for krigskontrabande i november 1914, helt avhengig av de britiske myndigheter. Storbritannien sørget for aa være monopolkjøper paa hvaloljen, og prisene blev fastsat av en offentlig kommission, dog under forhandlinger med Den Norske Hvalfangerforening. Ikke faa av selskapene næret frygt for at netto-

overskuddet under disse forhold skulde bli litet. I 1916 blev derfor et stort antal flytende kokerier og hvalbaater tat ut av hvalfangsten og dels solgt, dels sat ind i almindelig fragtført. Ogsaa paa grund av torpederinger gik hvalfangerflaaten tilbake. I 1916 hadde den saaledes en netto formindskelse paa ikke mindre end 17 flytende kokerier og 76 hvalbaater.

Det viste sig imidlertid at de priser som blev opnaadd i Storbritannien, ikke bare gav overskudd, men endog en meget høi konjunkturgevinst. Disse priser blev stipulert ved salgskontrakter som for hver sæsong omfattet hele oljefangsten. For den første kvalitet — hvalolje nr. 0 — blev prisen for sæsongen 1915/16 £ 32 pr. ton, for 1916/17 £ 50 pr. ton og for 1917/18 £ 62.10.0 pr. ton. Mot den sidste prisfastsættelse protesterte hvalfangerne; da næste fangst skulde sælges, frafaldt de dog protesten mot aa opnaa en oljepris av £ 72.10.0 for kvalitet nr. 0 av produktionen 1918/19. Fra 1. jnli 1919 blev hvaloljen atter gjenstand for frit salg.

Hvalfangstselskapene var i krigsaarene istand til aa utbetale meget høie ntbytter. Av de selskaper som er fulgt i aktieindekset, blev der for fangstaaret 1915/16 ntloddet ikke mindre end gjennemsnittlig 84,6 % av den investerte kapital og for 1916/17 61,3 %, mens ntbyttegjennemsnittet for 1917/18 var nede i 9,5 %. Fra 1918/19 naadde det igjen op i 76,2 %.

Industrien hadde i krigsaarene temmelig uensartede konjunkturforhold. Dette hang, som flere ganger fremhævet, sammen med dens avhengighet av den utenrikske handelspolitik.

Trælastutførslen hadde, som nævnt i fjerde kapitel, stadig store vanskeligheter paa grund av kontrabandebestemmelsene; den foregik derfor temmelig rykkevis. Desnten faldt de fjernere markeder efterhvert mer og mere bort, idet de ikke var istand til aa betale fragtene. Derimot øket efterspørslen meget sterkt i Storbritannien, og indtil ntgangen av 1917 hadde særlig props eksporten en gylden tid. Fra 22. jnli 1917 optraadte imidlertid den britiske regjering som monopolkjoper, og eksportorene kunde da ikke lenger utnytte situationen i samme grad som tidligere.

Den offisielle statistik viser følgende tal for utførslen av nforarbeidede og halvforarbeidede trævarer i aarene 1914—1918:

	Mængde. Ton.	Værdi. Mill. kr.		Mængde. Ton.	Værdi. Mill. kr.
1914	520 863	31,8	1917	537 707	74,3
1915	759 553	55,1	1918	405 802	67,7
1916	766 480	66,0			

For mekanisk træmasse stilte eksportforholdene sig gunstige i krigens første tid. Den uindskrænkede ubaatkrig stanset imidlertid helt eksporten til Frankrike, og i Storbritannien blev der utstedt forbud mot aa indføre mer end halvparten av de kvantiteter som blev importert i 1916. Dette britiske paabud blev forøvrig praktisert efter den enkle regel en ton = en ton, uten hensyn til om træmassen var tør eller vaat; dette førte til at flere norske bedrifter fandt det regningssvarende aa gaa over fra produktion av vaat til produktion av tør masse.

Cellulosefabrikkene hadde et rekordaar i 1916. En hovedaarsak var det svenske eksportforbud. Takket være dette opnaadde de norske fabrikanter det aar aa faa ca. 200 kr. mere pr. ton end sine svenske kolleger. I 1917 blev det svenske eksportforbud hævet, og prisene sank. I midten av november 1917 utstedte imidlertid Storbritannien forbud mot import av kemisk og mekanisk masse fra Sverige, og dette ændret atter situationen i norsk favor.

For mekanisk og kemisk træmasse viser den offieielle statistik fra krigsaarene følgende eksporttal:

	Mængde. Ton.	Værdi. Mill. kr.		Mængde. Ton.	Værdi. Mill. kr.
1914	638 347	49,5	1917	404 151	88,8
1915	734 084	60,9	1918	483 460	132,7
1916	690 824	111,7			

Papirindustrien hadde i krigsaarene temmelig variable konjunkturer. I 1917 var saaledes av landets 88 papirmaskiner gjennemsnitlig bare mellem 30 og 40 i drift. Da statsmyndighetene truet med eksportavgift, gik fabrikkene med paa i 1916 og 1917 aa levere papir paa hjemmemarkedet til preferansepriser. En lov av 18. juli 1917 nr. 4 bestemte desuten at Kongen kunde paalægge landets papirfabrikker «at levere det til indenlandsk forbruk fornødne papir til aviser og skole- og undervisningsbruk til saadanne priser, som han til enhver tid fastsætter». Den mindreindtægt som en fabrik maatte faa som følge av dette paalæg, skulde efter loven erstattes paa den maate og i den utstræk-

ning som Stortinget fastsatte. Den ordning som blev truffet, gik dog ut paa at tapene for de enkelte fabrikker skulde utlignes paa hele papirindustrien. Der blev altsaa fulgt den samme grundtanke som ved maksimalfragtene. Ialt blev utlignet 2 761 000 kr. Indtægtstapet for fabrikkene hævdes dog aa ha været noget større.

Eksporttallene i krigsaarene for papir og pap og produkter av disse varer var efter den offieielle statistik:

	Mængde. Ton.	Værdi. Mill. kr.		Mængde. Ton.	Værdi. Mill. kr.
1914	188 217	30,2	1917	84 240	48,9
1915	214 252	46,7	1918	116 889	86,3
1916	205 558	58,2			

Den største begivenhet i træforædlingens historie i krigstiden var forovrig hjemkjøpet av Borregaard.

Høsten 1917 fik advokat HJALMAR WESSEL et bud paa aktiemajoriteten i det britiske selskap «The Kellner-Partington Paper Pulp Company Limited». Med finacial støtte av Norges Bank og Centralbanken for Norge blev aktiene erhvervet for en kjøpesum av 7 millioner £, et belop som efter den daværende kurs svarte til omtrent 100 millioner kr. Paa konstituerende generalforsamling i Sarpsborg den 15. april 1918 blev der til overtagelse av disse interesser dannet det norske aktieselskap «Borregaard» med en kapital paa 50 millioner kr., som i 1919 blev utvidet til 75 millioner. Borregaard eiet eller kontrollerte ved sin stiftelse anlæg som repræsenterte en femtedel av produktionsevnen inden den norske cellulose- og papirindustri. Desuten hadde selskapet store fabrikanlæg i Sverige og Østerrike. I branchen bleket cellulose stod det som en toneangivende bedrift i verdensproduktionen.

Adskillig hjemkjøp av aktier fandt ogsaa sted indenfor en anden av Norges ledende bedrifter, nemlig Norsk Hydro-elektrisk Kvælstofaktieselskap. Dette fremstillet i krigsaarene foruten gjødningstoffer ogsaa adskillige raavarer for ammunitions-tilvirkning.

Krigsaarenes forhold indenfor den kemiske industri illustreres forovrig ved handelsstatistikkens eksporttal:

	Mængde. Ton.	Værdi. Mill. kr.		Mængde. Ton.	Værdi. Mill. kr.
1915	134 137	43,5	1917	168 116	108,0
1916	170 063	98,1	1918	115 713	101,1

Om en hel række av de norske industrielle bedrifter gjaldt det forøvrig at de i de sidste krigsaar maatte gaa med innskærket drift paa grund av manglende raastoftilførsler. Skind- og lærindustrien, metalvareindustrien, jernindustrien, bomuldsindustrien, hermetikindustrien, margarinindustrien, gummiwareindustrien og bygningsindustrien slap saaledes efterhvert op for det ene raastof efter det andet. De varer som blev fremstillet, fik dog avsetning til høie priser, saa rentabiliteten var stort set gunstig, om den end laa langt tilbake for lønsomheten av skibsfarten. Det gjaldt dog om flere av bedriftene, særlig da kanskje indenfor skibsbygningsindustrien, at de ikke var istand til aa holde sine anlæg i fuldt ut tidsmessig stand i krigsaarene og at de derfor har faat synkende betydning i de senere aar.

For de selskaper som omfattes av aktieindekset, viser utbytteprocentene av den investerte kapital en ganske stor variabilitet i krigsaarene. For selskapene i træforædlingsindustrien var her gjennemsnittsutbyttet 6,3 % i 1914, maksimumsaaret var 1916 med 14,5 %, mens 1919 laa nede i 6,7 %. Disse bedrifter nød dog godt av afterwarboomen; for 1920 laa proeenten i 13,9. I jernindustrien varierte gjennemsnittsutbyttet i krigsaarene mellem 8,7 % i 1914 og 13,9 % i 1917. I 1919 var det 17,3 %, senere faldt det sterkt og var i 1924 helt nede i 0,8 %. I nærings- og nydelsesmiddelindustrien var der første gang et høikonjunkturt utbytte i 1917. Mellom 1917 og 1920 varierte utbyttene mellom gjennomsnittlig 16,4 % og 18,1 %. I diverse-gruppens aktier laa maksimumsaaret for konjunkturen efter krigen, nemlig i 1920, med 14,6 %.

Ogsaa indenfor norsk forsikringsvirksomhet betegnet krigsaarene en sterk ekspansjon. To træk er her særlig karakteristiske for utviklingen. For det første utvidet flere norske selskaper sin virksomhet ogsaa til andre land og endog til fremmede verdensdeler; særlig søkte norske forsikringsselskaper aa vinde ind paa det amerikanske marked paa det tidspunkt da krigsforholdene tvang de tyske selskaper ut. Ogsaa i Rusland arbeidet de norske selskaper sig frem. Bolsjevikrevolutionen førte imidlertid stort set til tap av de kapitaler som var blit anbragt i Rusland, og opgjørene i etterkrigstiden viste at de amerikanske forretninger hadde bragt store underskudd. For det andet fandt der sted en sterk utvidelse av virksomheten i sjøforsikringen. For krigen drev 14 norske forsikringsselskaper sjøforsikring.

I krigsaarene optok flere og flere denne forsikringsart. Tilslut, i 1920, var der ikke mindre end 89 norske selskaper som arbeidet i branchen.

Ekspansjonen i de norske forsikringsselskapers virksomhet i krigstiden fremgaar kanske tydeligst av Forsikringsraadets opgaver over præmier for direkte forsikringer sluttet i Norge. Disse viser følgende tal:

1913	40,7	mill. kr.	1916	145,6	mill. kr.
1914	48,5	»	1917	165,9	»
1915	71,5	»	1918	176,2	»

Forsikringsselskapene som bankene stod saaledes ved slutten av krigstiden med en sterk inflatert virksomhet stillet overfor alle de vanskeligheter en nødtvungen avvikling forer med sig.

Jordbruket er den næringsvei som i sin almindelighet sidst kommer med i en konjunkturbevegelse. Det maa vel ogsaa sies at denne gamle erfaringssætning bekræftet sig under krigskonjunkturen i Norge. Den økonomiske politik bidrog desuten sterkt til aa bremse konjunkturstigningen i jordbruket, idet der alt ved krigsutbruddet blev utstedt utførselsforbud for de fleste landbruksprodukter. I den senere krigstid var der ogsaa som nævnt maksimalpriser paa melk og melkeprodukter, noget som gjør det temmelig vanskelig aa vurdere de reelle økonomiske vilkaar for jordbruksbedriften i denne tid.

Av de statistiske opgaver over de økonomiske jordbruksforhold i krigsaarene er der imidlertid ialfald én som godtgjør at ogsaa jordbrukerne var delagtige i krigskonjunkturen. Det er tabellen over kreaturprisene:

Gjennemsnittspriser paa kreaturer 1914—1918.

	Arbeids- hester.	Okser.	Kuer.	Voksne sauer.	Voksne gjeiter.	Voksne svin.
	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.
1916 590	187	141	22	16	106
1917 1 681	642	536	82	59	411
1918 2 050	764	669	102	74	502

Prisen paa jordeiendommer gik ogsaa sterkt op i krigsaarene. Særlig foregik der en voldsom stigning i begyndelsen av 1918, i maanedene før Amerikaoverenskomsten var bragt i orden. Paa

dette tidspunkt hadde en hel række kapitalister begyndt aa miste al tro paa værdien av penge og vilde for enhver pris sikre sig «reelle rigdomskilder»; de la sig derfor efter jord uten synderlig hensyn til hvad det kostet dem aa kjøpe. Gjennemsnittsværdien av skyldmarken viser følgende bevægelse i krigsaarene:

Skyldmarkens gjennemsnittsværdi 1913—1918.

1913	2 664 kr.	1916	3 388 kr.
1914	2 782 »	1917	5 068 »
1915	2 982 »	1918	7 182 »

Mens krigsaarene saaledes forte til en sterk omvæltning i eiendomsværdiene, grep dens mangehaande omskiftelser mindre ind i selve produktionsforholdene end det for en forhaandsbetragtning kunde ha været aa vente. At dette var tilfældet hvor det gjaldt arealbenyttelsen er vist i avsnittet om tvangsdyrkningen side 269. At det ogsaa maa ha gjældt fæholdet fremgaar av følgende opgaver:

Fæholdet i Norges bygder.

			Hester.	Storfæ.	Sauer.	Gjeiter.	Svin.
30. juni	1917	..	202 365	1 149 526	1 294 906	238 641	237 921
20. »	1918	..	210 778	1 045 938	1 400 034	235 291	207 119
20. »	1923	..	193 157	1 131 120	1 525 281	241 753	237 302

Til yderligere belysning av krigskonjunkturen er der for denne fremstilling utarbeidet en række statistiske tabeller, som for sammenligningens skyld tildels er ført frem til iaar.

Tabel nr. 4 (side 349) gir indeks over arbeidslønninger i Norge 1914—26. Her er lønningene speeifisert for jordbruk og skogbruk, for industri, for offentlige anlæg og for statstjenesten. Ved beregningen av fællesindekset er veiningen foretat paa grundlag av sidste folketælling.

Tabellen viser det ganske interessante forhold at i krigsaarene var lønssstigningen sterkere i jordbruk og skogbruk end i industri. Efter fredsslutningen fortsatte lønningene aa gaa iveiret; for jordbruk og skogbruk ligger kulminationspunktet i 1920 med et indekstal av 382 paa basis 1914 = 100, mens industrilønningene først kulminerer i 1921 paa 403. Ogsaa faldet foregaar først i jordbruk og skogbruk, hvor lønningene i 1926 var kommet ned

paa indekstallet 199, mens industrien det aar endnu hadde et indekstal av 294.

Ved første oiekast kan der synes aa være noget paradoksalt ved dette at lønningene indenfor industrien har vist mindre tilpassingsevne end indenfor jordbruk og skogbruk. Forklaringen maa søkes i organisationsmæssige magtforhold. Industriarbeiderne hadde ved krigsntbruddet tilkjæmpet sig et høiere lønningsnivaa end arbeiderne i jordbruk og skogbruk, men samtidig holdt de langvarige tariffavtaler igjen mot en kontinuerlig lønssstigning. Da konjunktoren kulminerte var industriarbeiderne istand til organisationsmæssig aa hævde det nye høiere nivaa, mens de norganiserte arbeidere i jordbruk og skogbruk tidligere maatte ta tiltakke med reducerte lønsvilkaar.

Som supplement til denne tabel skal anfores, at den gjennemsnitlige arbeidsledighet mellem fagforeningsmedlemmer i procent av medlemstallet for 1915 viser 2,1, for 1916 0,8, for 1917 0,9 og for 1918 1,4.

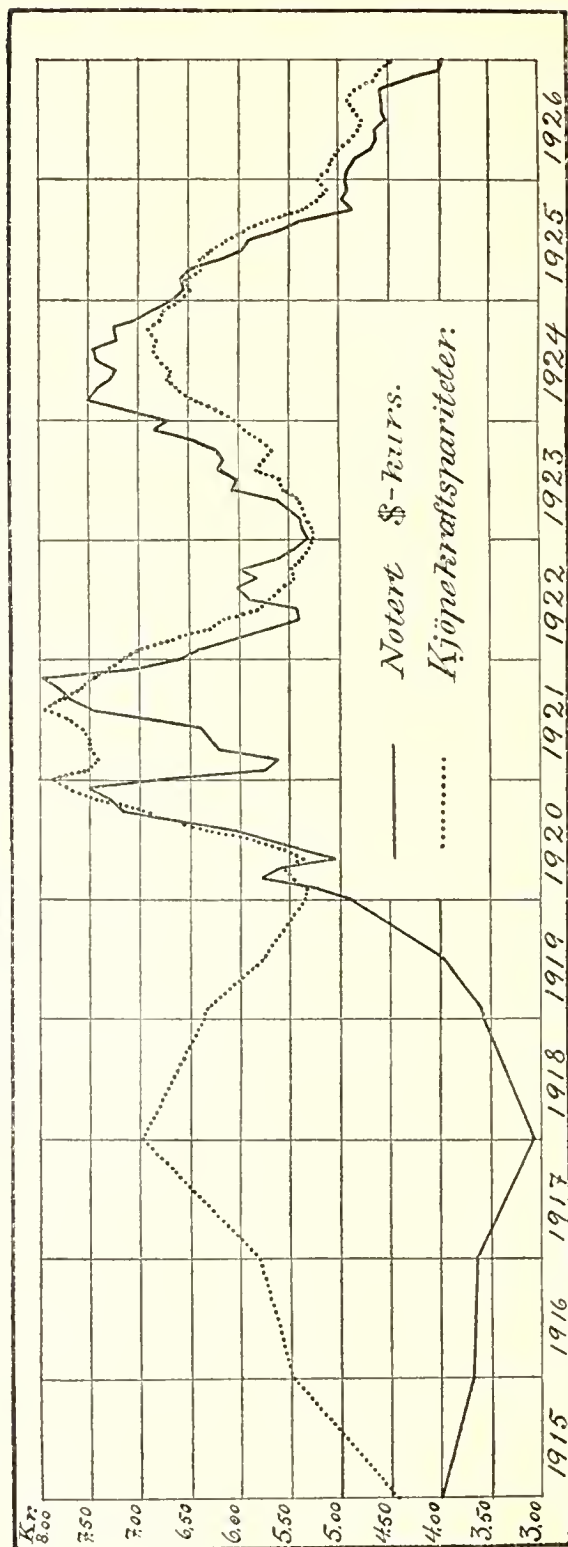
Tabellene nr. 5 og 6 tjener til aa illustrere den valutariske utvikling. (Se side 350—53.)

Valutakursene sank ustanselig helt fra mars 1915 til november 1917. Bunden blev naadd den 3. november 1917, da pund blev notert i kr. 12,90 og dollar i kr. 2,79. Ved krigens slut, den 11. november 1918, laa pund i kr. 17,38 og dollar i kr. 3,65. Under vaabenstilstanden fortsatte valutakursene aa gaa op. Dollar passerte den gamle guldparitet den 15. mars 1919, pnned den 1. mai. Pund var dog ogsaa senere under den gamle paritet og naadde en ny bund den 18. september 1919 med kr. 17,65. I efterkrigstiden har valutakursene som bekjendt svinget i store bolger helt til 1927.

Som stabilitetsmaal for de intervalutariske kroneværdier er i tabel nr. 5 indfort begrepet «den valutariske amplitude». Denne er definert som differansen mellem høieste og laveste notering paa en bestemt fremmed valuta i et git tidsrum. Tabellen viser de aarlige amplituder for pundkursene og dollarkursene i Kristiania/Oslo 1914—1926. De høieste amplitudetal har 1921 med kr. 12,20 for pund og kr. 3,29 for dollar.

Mellem to guldstabiliserte valutaer vil maksimum for den valutariske amplitude være lik avstanden mellem guldpunktene. For førkrigstiden vilde derfor amplitudene kunne angives i pro-

Diagram nr. 3.
Dollarkurser og kjøpekraftspariteter 1915—1926.

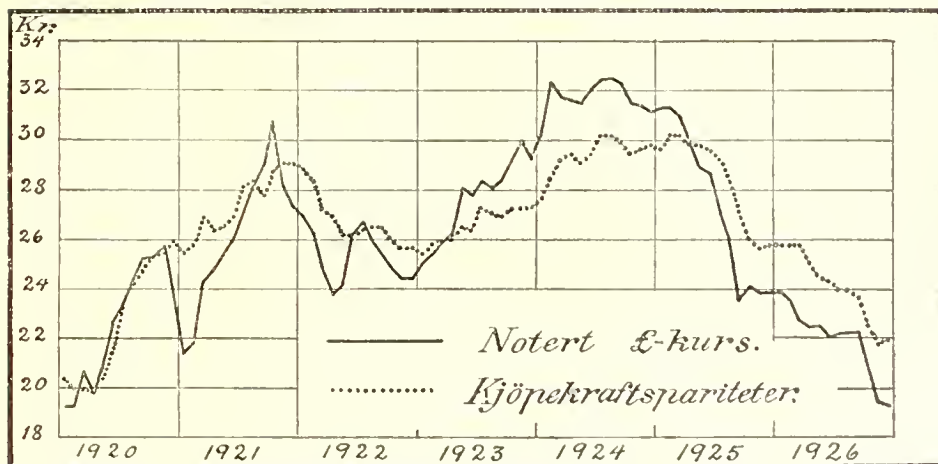

Diagrammet er tegnet paa grundlag av tal for december maaned i aarene 1915—1918, for januar, juni og december 1919 og senere efter maanedstal.

Kjøpekraftsparitetene er beregnet paa grundlag av indeksene fra Okonomisk Revne og Bureau of Labor.

Diagram nr. 4.

Pundkurser og kjøpekraftspariteter 1920—1926.

Diagrammet er tegnet paa grundlag av maanedstal.

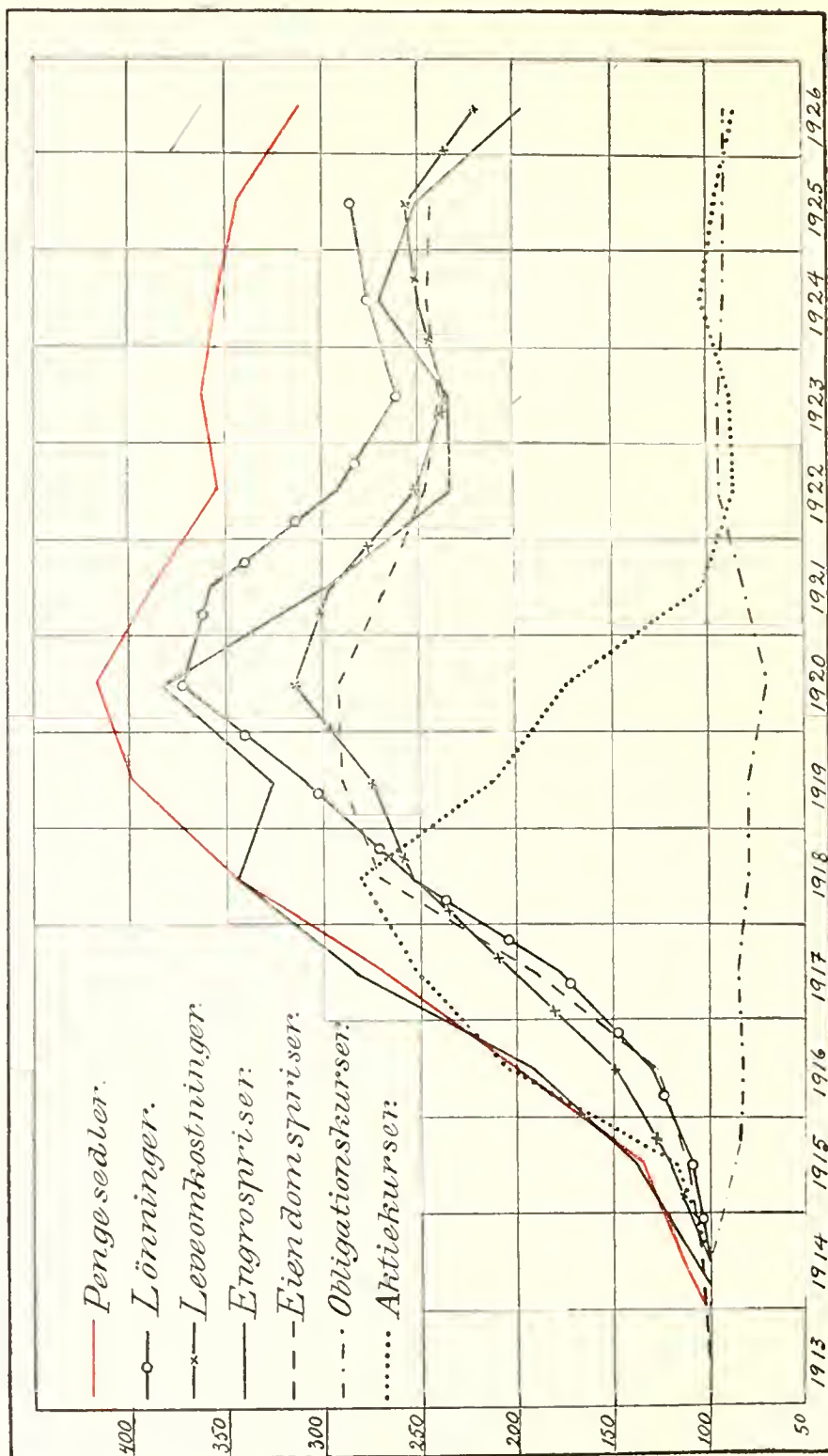
Kjøpekraftsparitetene er beregnet paa grundlag av indeksene fra Økonomisk Revue og Board of Trade.

center av denne avstand. For krigstiden er fremgangsmaaten uanvendelig. Heller ikke har det vist sig formaalstjenlig aa beregne amplituden i procenter av gjennomsnitsamplituden for de sidste 10 fredsaar. Ved denne procentutregning blir nemlig tallene for tiden efter 1914 for store til aa gi nogen egnet sammenligning mellom dem indbyrdes. Pundamplituden for 1921 uttrykt i procenter av gjennomsnitsamplituden 1904—1913 ligger saaledes paa 12200 %. Paa tabellene er derfor amplitudene dels uttrykt i procenter av den aarlige gjennomsnitskurs, dels i procenter av pariværdiene. Beregningen viser at pundkursene i 1921 har en amplitude som utgjor 46,67 % av aarets gjennomsnitskurs og 67,18 % av parikursen, mens dollaramplituden var hoiest for 1921 uttrykt i procent av gjennomsnitskursen, nemlig 45 %, men hoiest i 1921 uttrykt i procent av parikursen, nemlig 88,20 %.

Tabel 6 er utregnet med tanke paa aa kaste lys over GUSTAV CASSEL's teori om at valutakurser som ikke er guldstabiliserte, bestemmes av kjøpekraftsparitetene. Tabellen illustreres ved diagrammene nr. 3 og 4.

Det saaledes fremdragne statistiske materiale viser at valutakurser og kjøpekraftspariteter avvek sterkt fra hverandre i krigsaarene; tildels bevæget de sig endog i motsatte retninger. Denne kjendsgjerning vil dog ikke ubetinget kunne anføres mot Cassels

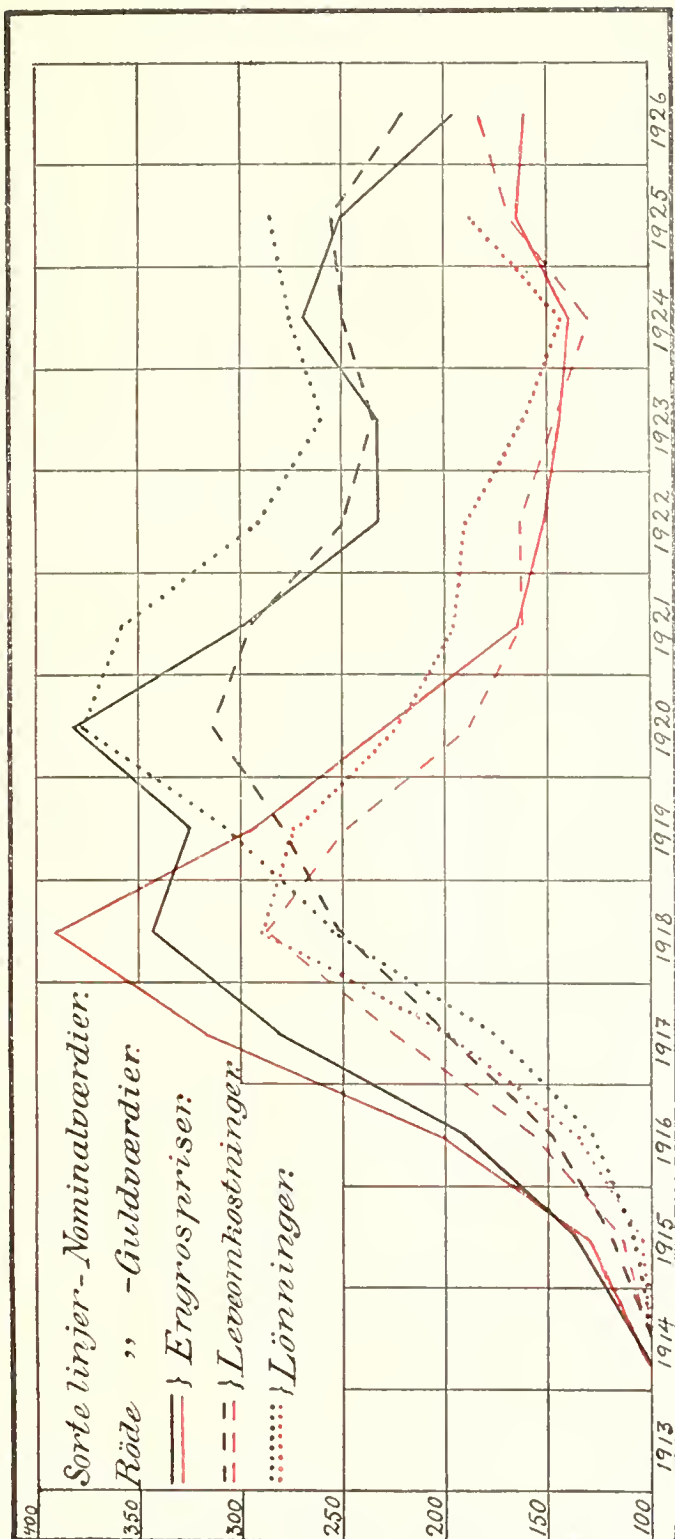
Diagram nr. 5.
Seddeløp og pengeverdier i Norge 1913—1926.

Diagrammet er tegnet paa grundlag av aarsgjennemsnit placert i midten av hvert aar.

Engrospriser fra Økonomisk Revue, eiendomspriser og leveomkostninger fra Det statistiske Centralbyrå, de andre indekser originalberegnet.

Diagram nr. 6.
Norske pengeverdier 1913—1926: Nominalverdier og guldverdier.

Diagrammet er tegnet paa grundlag av aarsgjennemsnitt placert i midten av hvert enkelt aar.

Engrospriser for Økonomisk Revue, leveomkostninger fra Det statistiske Centralbyrå, lønninger fra eget indeks.

teori, idet Cassel selv har pekt paa at forutsætningen for gyldigheten av den er frit handelssamkvem. Men den omstændighet at Cassels teori overhodet ikke lar sig anvende til forklaring av bevægelserne i selve krigsaarene, viser tydelig at den bare kan utgjøre et ledd i en fullstændig lære om valutakursenes bestemmelsesgrunder.

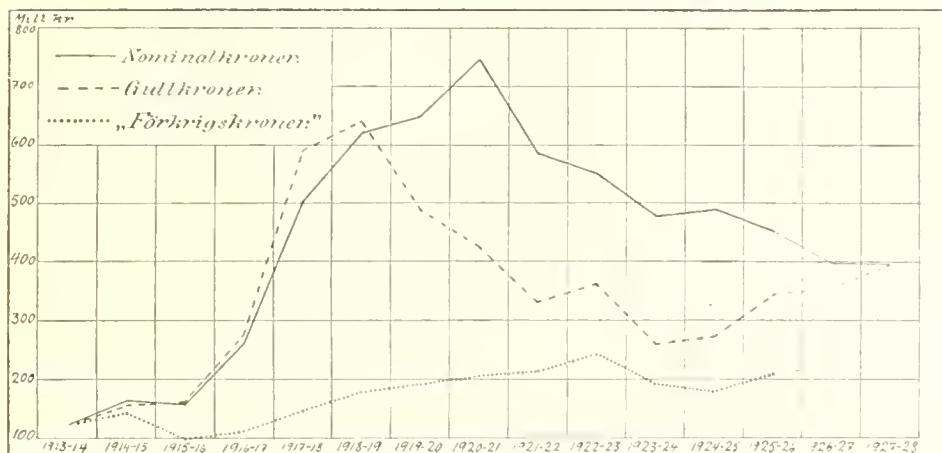
Tabellene nr. 7 og 8 viser variationene i kronens værdi som opgjørsmiddel for gjæld i aarene 1913—27. Denne relationsværdi er paa tabellene betegnet som «den lytriske værdi», idet fagordet «lytrisk» er optat fra Knapp; «lytron» er det græske ord for betalingsmiddel. Tabellene viser for aarene 1914—1927 tilbakebetalingsværdiene av en utlaanssum paa 100 nominelle kroner uttrykt i guldværdi beregnet efter dollarekvivalens og i vareværdi beregnet paa grundlag av engrosprisindekset. Talsammenstillingen tjener til aa godtgjøre hvor store indgrep i de private gjældsforhold inflationen og pengepolitikken efterpaa har ført til. (Se side 354—55.)

Det fremgaar av tabellene at 1924 var det ugunstigste aar aa motta tilbakebetalinger i; 100 kroner utlaant i 1913 og tilbakebetalt i nominelle kroner, representerte det aar gjennemsnittlig kr. 51,80 i guldværdi og kr. 37,20 i vareværdi. For optagelse av ny kronegjæld var likeledes 1924 det ugunstigste aar. 100 nominelle kroner laant i 1924 maatte i juli 1927 betales tilbake med en guldværdi av kr. 185,90 og en vareværdi av kr. 168,10.

Tabel nr. 9 gir en sammenstilling av indeksene for seddelomløp og for forskjellige pengeverdier i Norge 1914—26 dels paa basis av nominelle kroner, dels i beregnede kroner efter gjennomsnittlige dollarekvivalenter. Den illustreres ved diagrammene nr. 5 og nr. 6. (Se sider 356, 335 og 336.)

Endelig gir tabel nr. 10 og diagram nr. 7 statsregnskapene for tiden fra budgetaaret 1913—14 frem til idag uttrykt i nominelle kroner, i guld kroner efter dollarekvivalenter og i «førkrigskroner» efter engrosprisindekset. Opgavene er hentet fra det hefte om statsregnskapene som Det Statistiske Centralbyraa har git ut iaar, idet dog tallene for næste budgетtermin er foiet til fra Stortingets endelige budgетvedtak, men anført efter den beregningsmaate byraaet har brukt for de tidligere aar. (Se sider 357 og 337.)

Diagram nr. 7.

De norske statsregnskaper
i nominal kroner, guld kroner og «førkrigs kroner».

For budgetaarene 1926—27 og 1927—28 er anmerket det vedtatte budget. Ved beregningen av budgettet for 1927—28 i guld kroner og «førkrigs kroner» er der regnet med pari krone og prisnivåa paa hoide med nuværende prisnivåa i guldvalutaland efter en gjennomsnittsberegning. Kilde: Den norske Statskasses Finanser i Budgetaarene 1913/14—1927/28 (N. O. S. VIII, 15).

Tallene og diagrammet viser de langsigtige virkninger kroneinflationen har hat paa finanshusholdningen. Uttrykt i vareverdi er budgettet for 1. juli 1927 til 30. juni 1928 det høieste Norge endnu har hat.

TABELLER TIL KAPITEL XIII

Tabel nr. 1.

Seddelomlop, engrospriser og leveomkostninger i Norge
1914—1921.

Aar og maaneder.	Seddelomlop. (Ultimomaaneder.)		Engrospriser.	Leveomkost- ninger.
	Absolute tal. (Mill. kr.)	Indeks for seddelomlop. Basis: Juli 1913— juni 1914 = 100.	Ökonomisk Revue's indeks. Basis: December 1913— juni 1914 = 100.	Stat. Central- byraas indeks. Basis: Juli 1914 = 100.
1914.				
Juli	123,73	114		100
August . . .	140,37	129		
September .	135,35	124		106
Oktober . .	132,83	122		
November . .	131,44	121		
December . .	134,18	123	115	109
1915.				
Januar . . .	124,02	114		
Februar . . .	128,90	118		
Mars	139,21	128		115
April	141,45	130		
Mai	135,06	124		
Juni	146,75	135		117
Juli	143,78	132		
August	144,55	133		
September . .	149,29	137		119
Oktober . . .	156,18	143		
November . .	152,72	140		
December . .	162,21	149	159	129
1916.				
Januar	152,14	140		
Februar . . .	167,51	154		
Mars	205,63	189		137
April	222,44	204		
Mai	211,53	194		
Juni	224,11	206		146
Juli	215,27	198		
August	224,89	207		
September . .	229,79	211		151
Oktober . . .	236,76	207		
November . .	239,96	220		
December . .	251,45	231	233	161

Aar og maaneder.	Seddelomløp. (Ultimomaaneder.)		Engrospriser.	Leveomkost- ninger.
	Absolute tal. (Mill. kr.)	Indeks for seddelomløp. Basis: Juli 1913— juni 1914 = 100.	Okonomisk Revue's indeks. Basis: December 1913— juni 1914 = 100.	Stat. Central- byraas indeks. Basis: Juli 1914 = 100.
1917.				
Januar . . .	233,97	215		
Februar . . .	255,08	234		
Mars	280,68	258		171
April	284,68	261		
Mai	279,19	256		
Juni	295,51	271		190
Juli	293,31	269		
August	300,06	276		
September . .	310,64	285		212
Oktober . . .	308,02	283		
November . .	309,39	284		
December . .	326,32	300	341	225
1918.				
Januar	308,01	283		
Februar . . .	320,88	295		
Mars	349,48	321		239
April	358,30	329		
Mai	356,59	327		
Juni	371,21	341		253
Juli	371,01	341		
August	383,61	352		
September . .	401,01	368		260
Oktober . . .	411,77	378		
November . .	410,18	377		
December . .	436,21	401	345	260
1919.				
Januar	414,57	381	339	
Februar . . .	416,34	382		
Mars	432,09	397		258
April	434,07	399		
Mai	429,45	394		
Juni	433,33	398	314	268
Juli	429,27	394		
August	428,76	394		
September . .	435,21	400		283
Oktober . . .	438,60	403		
November . .	430,30	395		
December . .	454,28	417	322	287

Aar og maaneder.	Seddelomløp. (Ultimomaaneder.)		Engrospriser.	Leveomkost- ninger.
	Absolute tal. (Mill. kr.)	Indeks for seddelomløp. Basis: Juli 1913— juni 1914 = 100.	Økonomisk Revue's indeks. Basis: December 1913— juni 1914 = 100.	Stat. Central- byraas indeks. Basis: Juli 1914 = 100.
1920.				
Januar . . .	413,53	380	333	
Februar . . .	412,31	379	342	
Mars . . .	450,04	413	351	288
April . . .	444,83	409	354	292
Mai . . .	430,90	396	368	295
Juni . . .	440,69	405	382	302
Juli . . .	458,30	421	409	307
August . . .	466,46	429	417	316
September . .	478,10	439	425	331
Oktober . . .	478,45	439	419	334
November . .	453,42	416	403	335
December . .	482,61	443	377	335
1921.				
Januar . . .	428,06	393	344	327
Februar . . .	417,03	383	319	311
Mars . . .	424,78	390	312	301
April . . .	421,55	387	297	301
Mai . . .	416,19	382	294	297
Juni . . .	418,41	384	294	293
Juli . . .	428,43	393	300	294
August . . .	420,99	387	297	295
September . .	415,89	382	287	288
Oktober . . .	411,34	378	286	287
November . .	395,37	363	276	284
December . .	409,81	376	269	275

September . . .	105,4	156,8	104,7	100,6	157,3	100,9	125,4	76,9	92,6	83,9	83,3
Oktober . . .	106,1	179,3	106,3	103,0	163,7	99,6	134,0	78,9	92,6	84,9	84,1
November . . .	109,3	182,8	110,7	105,0	171,2	99,6	137,6	78,9	92,6	85,1	84,2
December . . .	110,0	204,4	110,6	106,8	199,0	100,3	147,0	76,6	90,7	80,2	81,1
1916. Januar . . .	111,2	258,3	111,1	107,8	212,0	101,3	166,4	76,3	90,7	80,1	80,5
Februar . . .	111,2	247,7	105,3	108,5	206,6	107,2	161,8	73,7	88,9	79,1	78,4
Mars . . .	110,3	244,9	104,9	108,3	225,4	107,2	161,7	72,3	88,0	79,1	77,5
April . . .	114,4	240,7	105,8	103,2	238,2	105,6	162,3	72,1	88,0	79,5	77,5
Mai . . .	119,7	294,3	105,7	102,9	314,2	106,0	187,0	73,1	90,7	82,4	79,3
Juni . . .	124,2	316,5	108,1	101,9	366,9	108,5	199,8	78,6	92,6	86,0	83,3
Juli . . .	132,2	325,9	108,7	99,7	376,3	107,5	206,2	80,8	92,6	87,0	85,0
August . . .	145,0	408,2	109,8	101,7	441,7	108,8	242,5	79,4	92,6	87,9	84,8
September . . .	152,3	414,8	113,2	106,0	441,7	111,4	248,1	80,0	92,6	88,2	85,4
Oktober . . .	153,7	422,3	117,1	108,6	432,3	112,2	251,3	81,8	92,6	88,4	86,0
November . . .	150,2	414,6	118,2	110,2	376,5	113,3	244,2	81,4	92,6	88,1	85,7
December . . .	147,4	340,2	114,4	109,9	358,4	111,5	216,6	79,5	92,6	88,1	84,9
1917. Januar . . .	150,8	318,7	113,9	109,5	309,3	112,0	207,2	78,6	92,6	87,9	84,7
Februar . . .	148,6	320,4	106,3	106,6	306,6	116,8	205,5	78,8	91,7	88,1	84,9
Mars . . .	146,3	343,6	106,9	102,3	325,7	122,1	213,7	78,4	91,7	88,1	84,7
April . . .	145,2	381,5	107,7	102,0	342,0	123,0	227,2	77,9	91,7	88,2	84,5
Mai . . .	155,7	430,6	110,2	100,5	357,7	115,2	248,2	77,8	91,7	88,6	84,6
Juni . . .	159,7	456,3	113,1	103,2	353,2	116,5	258,5	77,8	91,7	88,7	84,7
Juli . . .	159,5	469,7	114,2	106,0	347,3	86,4	261,9	77,9	91,7	88,9	84,8
August . . .	163,7	490,2	118,0	109,3	373,6	87,8	272,8	78,0	91,7	88,9	84,9
September . . .	176,0	551,8	124,7	111,4	399,1	92,3	300,5	77,7	91,7	89,1	84,9
Oktober . . .	177,0	465,4	126,2	111,4	399,8	97,5	272,5	76,6	91,7	89,0	84,5
November . . .	173,0	457,5	121,6	111,5	380,7	103,9	266,7	75,6	90,7	86,2	82,7
December . . .	174,6	456,3	119,2	112,1	372,7	104,6	266,0	73,7	89,8	84,7	81,4

¹ Kronobligationenes tilknytning til basisåret 1913 er beregnet.

Tabel nr. 3.
Obligationsindeks. (Forts.)

Tabel nr. 2.
Aktieindeks. (Forts.)

Aar og maaned. (Ultimomaaned.)	Basis: 1913 = 100.						Basis: 1913 = 100.						
	Industri.	Skibs- fart.	Bank.	For- sikring.	Hval- fangst.	Trans- port m. v.	Total- indeks.	Statsobligationer.			Totalindeks. (Heri ogsaa tat med kom- muneobl. og industriobl.)		
								Pund- obl.	Krone- obl.	Hypotek- bank- og Bollig- bankobl.			
Vegtforhold i fellesindekset													
Varierende vegter.													
1918. Januar . . .	185,3	504,4	120,7	112,4	322,9	105,6	282,6	70,3	88,9	82,5	79,4		
Februar . . .	187,2	541,6	116,9	111,6	358,4	104,2	297,2	72,5	88,0	83,3	80,0		
Mars . . .	193,5	535,8	119,4	111,2	373,1	104,2	298,7	73,1	87,0	83,3	79,8		
April . . .	177,1	564,5	115,8	111,2	327,5	103,9	302,2	72,3	87,0	82,8	79,4		
Mai . . .	174,6	581,5	113,3	115,1	348,3	103,5	305,3	72,3	87,0	82,9	79,5		
Juni . . .	171,4	547,4	117,6	110,3	330,9	104,6	292,1	73,3	82,4	82,1	79,0		
Juli . . .	176,0	564,1	117,2	110,6	307,4	105,1	297,6	72,2	82,4	82,1	78,6		
August . . .	174,3	569,4	119,9	111,9	317,0	105,2	300,0	72,6	82,4	82,1	78,7		
September . . .	172,5	530,5	119,9	112,6	314,2	104,8	286,3	72,2	83,3	82,1	78,7		
Oktober . . .	161,4	449,1	118,3	110,7	227,2	104,2	249,2	73,2	83,3	81,5	78,9		
November . . .	156,3	408,5	110,7	111,2	238,7	103,8	233,5	73,7	83,3	81,4	79,3		
December . . .	155,0	382,2	108,6	109,3	227,6	100,7	223,0	73,7	83,3	81,5	79,3		
1919. Januar . . .	157,4	385,4	111,7	110,0	231,6	95,8	225,5	73,2	84,3	81,8	79,7		
Februar . . .	153,8	418,7	108,7	109,3	216,2	95,8	233,8	73,2	84,3	82,3	79,8		
Mars . . .	144,8	401,7	107,9	106,5	203,4	93,6	224,0	73,8	84,3	82,2	80,0		
April . . .	139,2	390,7	104,9	107,1	191,9	90,9	213,8	73,8	83,3	81,0	79,4		
Mai . . .	129,0	400,7	105,8	104,6	223,5	80,5	218,8	76,8	83,3	81,4	80,5		
Juni . . .	124,6	387,4	104,4	103,2	237,5	78,2	213,4	76,2	82,4	81,4	80,1		
Juli . . .	119,5	368,3	103,1	102,7	230,8	80,8	204,7	76,8	82,4	82,2	80,6		
August . . .	119,4	371,2	103,6	102,9	193,9	79,2	203,2	76,8	83,3	81,5	80,6		

September . . .	119,6	341,7	104,0	103,2	185,5	80,1	193,0	76,9	82,4	82,2	80,7
Oktober . . .	119,2	332,4	104,2	103,2	194,1	79,3	190,3	76,8	82,4	81,3	80,4
November . . .	122,7	360,6	106,6	103,7	223,0	80,3	203,3	69,4	80,6	77,6	75,8
December . . .	120,9	349,3	107,6	104,1	229,4	81,4	199,6	66,2	80,6	74,7	72,6
1920. Januar . . .	119,7	372,0	102,1	102,5	253,0	77,4	207,2	64,5	80,6	73,2	72,5
Februar . . .	120,0	370,6	101,7	99,8	254,6	80,0	206,7	63,6	78,7	73,4	71,8
Mars . . .	120,3	358,2	99,7	99,1	268,6	75,4	203,1	63,5	78,7	72,2	71,1
April . . .	120,2	339,3	98,1	98,7	259,2	74,1	195,8	62,3	78,7	71,9	70,8
Mai . . .	118,7	329,6	95,6	98,2	262,4	74,5	191,9	62,4	74,1	70,6	69,5
Juni . . .	115,4	303,1	92,3	95,6	213,6	77,8	178,1	63,3	74,1	69,1	68,5
Juli . . .	111,0	267,9	93,4	94,0	197,9	82,0	164,1	62,8	71,3	66,7	67,1
August . . .	115,3	271,8	95,0	93,0	218,2	77,4	168,2	64,8	63,0	66,0	65,4
September . . .	111,1	250,7	91,2	92,2	209,6	76,9	158,5	64,3	63,0	66,0	65,4
Oktober . . .	106,7	225,5	88,0	90,3	200,2	74,8	147,3	65,6	64,8	67,1	67,2
November . . .	101,9	211,7	87,7	88,4	174,8	71,9	139,1	70,5	64,8	68,1	68,6
December . . .	98,6	186,8	85,9	87,2	155,1	69,3	126,6	66,8	69,4	69,7	69,3
1921. Januar . . .	90,5	160,5	85,5	85,0	93,1	68,0	112,1	68,6	74,1	76,0	73,1
Februar . . .	85,6	155,9	81,6	83,2	94,7	67,1	108,2	70,0	73,9	78,7	74,0
Mars . . .	81,3	154,9	82,1	80,0	85,3	65,0	105,6	72,6	74,0	79,6	75,3
April . . .	77,9	150,4	77,8	77,2	71,4	66,9	101,2	73,9	76,5	80,0	76,9
Mai . . .	74,7	148,4	77,1	72,6	67,4	68,8	98,9	81,1	77,9	83,5	80,1
Juni . . .	76,5	150,6	76,9	72,0	67,8	65,8	100,1	84,3	80,1	83,9	82,2
Juli . . .	74,2	167,1	79,0	71,8	75,8	65,4	105,6	88,2	85,8	90,1	87,0
August . . .	73,9	169,7	80,2	71,5	75,1	61,6	106,4	87,1	84,3	89,3	86,1
September . . .	73,9	156,4	78,8	67,9	66,7	58,8	100,8	92,2	83,9	89,2	87,3
Oktober . . .	76,0	157,3	77,8	67,7	83,1	58,2	102,7	92,3	81,7	86,4	86,0
November . . .	73,2	152,0	77,9	68,1	80,5	59,2	99,9	88,9	82,5	85,5	85,2
December . . .	69,6	134,6	72,0	69,0	89,9	60,1	92,7	89,7	84,1	86,6	86,3

Tabel nr. 2.
Aktieindeks. (Forts.)

Tabel nr. 3.
Obligationsindeks. (Forts.)

Aar og maaneder. (Ultimomaaneder.)	Basis: 1913 == 100.						Basis: 1913 == 100.				
	Industri.	Skibsfart.	Bank.	Forsikring.	Udvalgtfangst.	Transport m. v.	Totalindeks.	Statsobligationer.			Totalindeks. (Heri ogsaa tæt med kom- muneobl. og industriobl.)
								Pund-obl.	Kroneobl.	Hypotekbank- og Boligbankobl.	
Vægtforhold i fællesindekset	10	10	5	2	2	1		Varierende vægter.			
1922. Januar . . .	66,2	117,3	76,5	68,9	87,4	60,5	86,4	95,0	85,2	91,0	88,7
Februar . . .	64,1	116,8	72,8	67,1	79,3	63,3	84,3	95,2	87,6	93,1	90,0
Mars . . .	61,8	118,7	75,7	65,3	77,8	61,2	84,4	94,8	89,7	95,3	92,2
April . . .	61,9	120,2	73,8	66,4	79,4	61,0	84,8	95,1	91,4	97,4	93,8
Mai . . .	61,0	122,9	72,4	71,5	77,4	61,0	85,3	99,3	90,7	98,2	95,0
Juni . . .	61,5	125,3	73,7	70,7	78,7	60,7	86,5	102,5	89,9	98,6	95,2
Juli . . .	62,1	124,0	73,3	71,4	84,6	60,5	86,7	102,5	89,9	98,7	95,8
August . . .	61,5	124,0	78,1	72,2	81,9	62,7	87,2	106,6	90,9	100,3	97,5
September . . .	61,9	124,6	78,1	72,1	86,5	63,0	87,9	103,2	89,7	98,2	96,0
Oktober . . .	62,3	124,8	72,5	72,0	97,1	63,1	87,8	100,1	89,9	97,5	95,2
November . . .	61,4	124,1	68,3	71,1	101,5	63,5	86,9	99,1	89,7	98,1	95,2
December . . .	63,6	121,3	69,5	69,9	97,5	62,2	86,5	98,3	89,4	97,8	94,9
1923. Januar . . .	63,7	118,3	68,0	68,4	100,2	62,7	85,3	97,1	89,4	96,7	93,9
Februar . . .	63,8	116,5	65,6	63,9	92,1	65,4	83,6	99,1	89,9	98,0	95,3
Mars . . .	65,5	124,4	67,9	63,8	102,6	65,1	87,9	99,2	89,9	97,9	95,4
April . . .	67,8	121,9	66,3	62,5	105,7	65,9	87,7	101,1	89,9	98,2	95,7
Mai . . .	69,9	123,3	67,2	61,9	108,2	65,6	89,5	105,2	88,2	95,4	94,8
Juni . . .	68,7	115,1	64,9	63,9	112,3	66,9	86,1	106,0	86,8	93,0	93,5
Juli . . .	70,1	116,1	64,6	63,9	119,7	66,8	87,3	106,9	86,3	91,0	92,9
August . . .	69,8	113,5	65,1	64,4	117,3	69,5	86,4	104,8	85,8	90,6	92,2

September . .	69,6	112,8	63,0	62,7	123,3	72,3	85,1	107,0	85,4	90,4	92,4
Oktober . . .	69,6	116,4	63,1	62,0	140,9	74,1	88,5	109,7	83,0	85,8	91,2
November . .	70,3	119,1	62,3	61,5	163,3	74,0	91,0	109,2	83,7	87,8	91,8
December . .	70,4	124,0	60,7	60,9	165,3	68,8	92,3	108,8	84,7	88,6	92,1
1924. Januar . .	75,4	142,8	60,7	58,5	165,5	74,1	100,3	110,4	83,9	88,0	91,1
Februar . . .	79,7	149,7	57,1	58,4	162,1	76,6	106,6	113,4	83,0	86,0	91,1
Mars	78,7	148,7	56,1	57,9	133,5	75,9	100,5	112,6	83,7	87,6	91,8
April	77,9	149,2	58,0	58,3	138,7	78,6	101,1	115,2	84,6	87,3	92,3
Mai	81,7	148,6	57,0	58,3	141,5	77,6	102,2	115,8	83,9	88,9	92,6
Juni	81,5	147,6	56,6	61,5	151,9	75,9	102,6	120,3	81,0	87,6	91,4
Juli	80,8	147,5	54,8	62,0	157,3	74,6	102,4	122,3	80,4	87,0	91,4
August	81,2	149,4	54,7	62,2	166,5	75,9	103,8	125,3	81,7	87,1	92,4
September . .	83,0	152,7	54,5	63,0	163,1	77,9	105,3	124,2	80,6	87,0	91,5
Oktober . . .	81,6	149,0	53,5	63,0	178,9	77,3	104,5	124,9	80,6	86,5	91,6
November . .	80,8	149,2	53,0	62,4	174,4	75,9	103,8	123,1	80,1	86,7	91,0
December . .	80,3	145,1	59,8	62,9	169,7	74,2	102,1	122,1	81,6	87,0	91,5
1925. Januar . .	81,5	143,9	54,8	63,4	168,3	74,6	102,2	123,1	81,4	86,7	91,4
Februar . . .	81,8	143,2	51,6	63,0	158,3	73,6	100,8	124,1	80,6	87,3	91,5
Mars	79,9	137,5	52,4	63,3	163,7	73,3	98,8	118,6	80,1	87,9	90,4
April	80,1	134,6	54,7	63,2	170,1	73,9	98,7	116,2	81,9	89,9	91,1
Mai	79,7	132,3	54,7	63,2	167,5	74,5	97,7	113,4	83,0	89,8	91,1
Juni	79,8	130,4	54,4	64,0	169,7	74,6	97,2	107,2	86,3	92,3	92,0
Juli	78,6	126,9	55,1	64,3	166,9	74,9	95,6	105,4	85,2	91,9	91,6
August	78,7	126,5	55,6	65,4	160,8	75,3	95,9	105,4	86,8	92,3	92,3
September . .	78,9	124,0	56,2	65,4	150,3	77,8	94,0	100,7	86,8	92,6	91,4
Oktober . . .	77,4	121,8	56,3	66,6	156,1	76,6	93,2	98,3	86,3	92,7	90,9
November . .	75,7	117,5	56,1	68,4	149,3	77,0	90,9	100,9	89,8	92,1	90,3
December . .	72,6	120,8	57,0	69,2	166,9	77,8	92,3	99,3	83,8	91,4	89,9

Tabel nr. 3.
Obligationsindeks. (Slut.)

Aar og maaneder. (Ultimomaaneder.)	Basis: 1913 == 100.						Basis: 1913 == 100.				
	Industri.	Skibsfart.	Bank.	Forsikring.	Hvalfangst.	Transport m. v.	Totalindex.	Statsobligationer.			Totalindeks. (Heri ogsaa tat med kom- munekobl og industriobl.)
								Pund- obl.	Krone- obl.	Hypotek- bank- og Bolig- bankobl.	
Vegtforhold i fællesindekset	10	10	5	2	2	1	Varierende vegter.				
1926. Januar . . .	71,1	122,2	57,7	68,8	155,2	78,2	91,6	99,3	83,8	90,6	90,0
Februar . . .	70,5	117,8	54,7	69,5	145,3	78,8	88,9	97,4	84,5	90,8	90,3
Mars . . .	69,3	107,8	53,4	67,3	134,7	77,8	84,0	94,8	84,9	91,2	90,0
April . . .	68,3	109,5	53,6	67,8	144,9	77,8	85,0	94,6	84,9	90,8	89,8
Mai . . .	67,2	108,9	54,7	67,7	138,7	74,6	84,0	94,6	84,9	91,0	89,7
Juni . . .	65,2	106,3	55,0	69,3	145,3	73,3	83,1	93,0	85,9	91,0	89,8
Juli . . .	65,4	108,1	55,0	69,9	145,3	69,0	83,7	93,9	86,6	92,1	90,4
August . . .	65,6	108,4	56,1	70,7	145,2	69,9	84,1	93,8	88,8	93,6	91,7
September . . .	66,8	110,6	57,7	71,4	135,3	66,0	84,8	95,0	89,2	96,5	92,9
Oktober . . .	66,0	114,1	58,9	72,0	125,3	66,7	85,3	91,5	89,9	96,6	92,6
November . . .	65,7	113,7	59,5	73,1	134,1	69,9	85,9	86,3	87,9	93,0	89,8
December . . .	64,8	111,5	60,4	73,6	129,9	67,3	84,6	85,8	87,9	93,0	89,7

Tabel nr. 4.
Indeks for arbeidslønninger i Norge 1914—1926.¹
[Basis: 1914 = 100.]

Aar.	Jordbruk og skog- bruk. ²	Industri. ³	Offentlige anlæg. ² [Stat og kommune.]	Stats- tjenesten. ²	Fælles- indeks.
Vegtforhold i fælles- indekset	10	20	3	3	
1914	[100]	100	100	100	100
1915	108	112	[110]	[100]	109
1916	148	125	[125]	[110]	129
1917	213	170	150	140	177
1918	288	253	222	197	254
1919	337	304	310	254	308
1920	382	391	336	283	372
1921	303	403	345	283	358
1922	242	326	271	267	292
1923	231	284	254	224	261
1924	246	306	262	213	276
1925	227	329	274	221	285
1926	199	294	[242]	213	255

¹ De omklamrede tal er kalkyletal.

² Indekstallene beregnet paa grundlag av den officielle lønsstatistik.

³ Indekstallene efter Arbeidsgiverforeningens statistik.

Tabel nr. 5.

Stabilitetsberegninger for valutakursene i Oslo 1914—1926.

Aar.	Gjen- nem- snit.	Høieste kurs.	Laveste kurs.	Den valutariske amplitude.		
				Høieste ÷ laveste kurs.		
				Kr. ¹	I % av gjennem- snits- kursen. ²	I % av pari- kursen.
	Kr.	Kr.	Kr.			
A. Pundkurser.						
1914	18,47	19,40 (⁷ / ₁₂)	18,18 (febr.—mars)	1,22	6,61	6,72
1915	18,42	19,61 (⁵⁻⁹ / ₃)	16,75 (⁶⁻⁷ / ₁₂)	2,86	15,53	15,75
1916	16,78	17,60 (¹⁵⁻²² / ₁)	15,30 (^{12, 15} / ₅)	2,30	13,71	12,67
1917	15,79	17,10 (⁸ / ₂)	12,90 (³ / ₁₁)	4,20	26,60	23,13
1918	15,59	17,75 (² / ₁₁)	14,45 (¹⁷ / ₁)	3,30	21,16	18,17
1919	18,12	19,00 (¹¹ / ₁₂)	16,88 (² / ₁)	2,12	11,70	11,67
1920	22,49	26,60 (²³ / ₉)	18,60 (³ / ₁)	8,00	35,57	44,05
1921	26,14	31,75 (¹³⁻¹⁴ / ₁₀)	19,55 (²⁵ / ₁)	12,20	46,67	67,18
1922	25,40	27,45 (²⁷ / ₆)	23,00 (²⁰ / ₄)	4,45	17,52	24,50
1923	27,59	31,00 (⁹ / ₁₁)	24,40 (⁴ / ₁)	6,60	23,92	36,34
1924	31,70	32,60 (¹⁶ / ₂)	29,70 (⁷ / ₁)	2,90	9,15	15,97
1925	27,46	31,30 (¹² / ₁₋₂₃ / ₂)	22,50 (³⁻¹⁰ / ₉)	8,80	32,04	48,46
1926	21,95	23,93 (²⁹ / ₁)	18,80 (¹⁸ / ₁₁)	5,13	23,42	28,25

B. Dollarkurser.

1914 ³		3,99 (Decbr.)				
1915	3,91	4,10 (⁶ / ₃)	3,57 (³⁻⁶ / ₁₂)	0,53	13,56	14,21
1916	3,55	3,74 (¹⁷⁻²⁹ / ₁)	3,21 (¹² / ₅)	0,53	14,93	14,21
1917	3,32	3,63 (²⁻³ / ₁)	2,79 (^{3, 5} / ₁₁)	0,84	25,30	22,52
1918	3,28	3,67 (² / ₁₁)	3,06 (²⁴ / ₁)	0,61	18,60	16,35
1919	4,11	5,05 (¹²⁻¹³ / ₁₂)	3,55 (² / ₁)	1,50	36,49	40,21
1920	6,20	7,70 (¹²⁻¹³ / ₁₁)	4,91 (³ / _{1, 15} / ₄)	2,79	45,00	74,80
1921	6,81	8,45 (⁵ / ₁₀)	5,16 (²⁵ / ₁)	3,29	41,70	88,20
1922	5,75	6,50 (⁵ / ₁)	5,21 (²⁰ / ₄)	1,29	22,43	34,58
1923	6,04	7,02 (⁹⁻¹⁰ / ₁₁)	5,24 (⁴ / ₁)	1,78	29,46	47,72
1924	7,20	7,61 (¹⁶ / ₂)	6,59 (¹¹ / ₁₂)	1,02	14,16	27,35
1925	5,69	6,61 (² / ₁)	4,64 (⁹⁻¹⁰ / ₉)	1,97	34,62	52,81
1926	4,52	4,92 ¹ / ₂ (^{6, 7, 9-10} / ₁)	3,87 ¹ / ₂ (¹⁸ / ₁₁)	1,05	23,23	30,83

¹ Den absolute amplitude i de 10 sidste aar for krigen var gjennemsnitlig ca. 10 ore.² Amplituden i % av gjennemsnitkursen i de 10 sidste aar for krigen utgjorde 0,55 %.³ Notert bare fra 9 nov. 1914.

Tabel nr. 6.

Valutakurser og kjopekraftspariteter 1914—1926.

Aar og maaneder.	Pris-nivaa i Norge (Okon. Revne's indeks).	Pris-nivaa i U. S. A. (Bur. of Labor's indeks).	Pris-nivaa i Norge i % av pris-nivaa i U. S. A.	Notert kurs paa dollar.	Kjopekraftsparitet for dollar.	Pris-nivaa i England (Board of Trade's indeks).	Pris-nivaa i Norge i % av pris-nivaaet i England.	Notert kurs paa pund.	Kjopekraftsparitet for pund.
Ultimo 1914 .	115	97	119	4,00	4,44				
— 1915 .	159	108	147	3,69	5,48				
— 1916 .	233	149	156	3,64	5,82				
— 1917 .	341	182	187	3,06	6,98				
— 1918 .	345	202	171	3,57	6,38				
Jan. 1919 .	339	199	170	3,59	6,34				
Juni 1919 .	314	203	155	3,97	5,78				
Decbr. 1919 .	322	223	144	4,88	5,37				
1920									
Januar . . .	333	233	143	5,21	5,33	297	112	19,21	20,34
Februar . . .	342	232	147	5,77	5,48	310	110	19,30	19,98
Mars	351	234	150	5,62	5,60	319	110	20,61	19,98
April	354	245	144	5,05	5,37	325	109	19,81	19,79
Mai	368	247	149	5,43	5,56	326	113	20,80	20,52
Juni	382	243	157	5,75	5,86	322	119	22,60	21,61
Juli	409	241	170	6,05	6,34	317	129	23,42	23,43
August	417	231	181	6,73	6,75	313	133	24,27	24,15
September . .	425	226	188	7,18	7,01	311	137	25,21	24,88
Oktober . . .	419	211	199	7,26	7,42	302	139	25,21	25,24
November . . .	403	196	206	7,49	7,68	287	140	25,73	25,42
December . . .	377	179	211	6,81	7,87	264	143	23,76	25,97
1921									
Januar	344	170	202	5,75	7,53	246	140	21,38	25,42
Februar	319	160	199	5,63	7,42	225	142	21,80	25,79
Mars	312	155	201	6,20	7,50	211	148	24,20	26,88
April	297	148	201	6,30	7,50	205	145	24,70	26,33
Mai	294	145	203	6,39	7,57	202	146	25,31	26,51
Juni	294	142	207	6,86	7,72	198	148	25,92	26,88
Juli	300	141	213	7,47	7,95	194	155	27,06	28,15
August	297	142	209	7,68	7,80	190	156	28,01	28,33
September . . .	287	141	204	7,80	7,61	187	153	29,00	27,78
Oktober	286	142	201	7,98	7,50	181	158	30,73	28,69
November . . .	276	141	196	7,09	7,31	173	160	28,12	29,06
December . . .	269	140	192	6,60	7,16	168	160	27,34	29,06

Aar og maaneder.	Pris- nivaa i Norge (Okon. Revue's indeks).	Pris- nivaa i U. S. A. (Bur. of Labor's indeks).	Pris- nivaa i Norge i % av pris- nivaa i U. S. A.	Notert kurs paa dollar.	Kjøpe- krafts- paritet for dollar.	Pris- nivaa i England (Board of Trade's indeks.)	Pris- nivaa i Norge i % av pris- nivaaet i Eng- land.	Notert kurs paa pund.	Kjøpe krafts- paritet for pund.
1922									
Januar . . .	260	138	188	6,40	7,01	164	159	26,99	28,87
Februar . . .	253	141	179	6,02	6,68	162	156	26,25	28,33
Mars . . .	240	142	169	5,68	6,30	160	150	24,83	27,24
April . . .	236	143	165	5,40	6,15	160	148	23,78	26,88
Mai . . .	231	148	156	5,43	5,82	160	144	24,12	26,15
Juni . . .	230	150	153	5,89	5,71	160	144	26,14	26,15
Juli . . .	232	155	150	6,01	5,60	160	145	26,68	26,33
August . . .	227	155	146	5,83	5,45	156	146	25,99	26,51
September . .	225	153	147	5,97	5,48	154	146	26,43	26,51
Oktober . . .	221	154	144	5,61	5,37	155	143	24,86	25,97
November . . .	221	156	142	5,45	5,30	157	141	24,39	25,61
December . . .	220	156	141	5,30	5,26	156	141	24,37	25,61
1923									
Januar . . .	220	156	141	5,36	5,26	157	140	24,94	25,42
Februar . . .	224	157	143	5,39	5,33	158	142	25,28	25,79
Mars . . .	229	159	144	5,51	5,37	160	143	25,88	25,97
April . . .	231	159	145	5,62	5,41	161	143	26,13	25,97
Mai . . .	233	156	149	6,06	5,56	160	146	28,01	26,51
Juni . . .	230	153	150	6,02	5,60	159	145	27,77	26,33
Juli . . .	235	151	156	6,18	5,82	157	150	28,32	27,24
August . . .	231	150	154	6,15	5,74	155	149	28,05	27,06
September . .	234	154	152	6,23	5,67	158	148	28,27	26,88
Oktober . . .	237	153	155	6,45	5,78	158	150	29,19	27,24
November . . .	242	152	159	6,83	5,93	161	150	29,95	27,24
December . . .	244	151	162	6,71	6,04	163	150	29,24	27,24
1924									
Januar . . .	250	151	166	7,11	6,19	165	152	30,27	27,60
Februar . . .	262	152	172	7,50	6,42	167	157	32,26	28,51
Mars . . .	266	150	177	7,41	6,60	165	161	31,77	29,24
April . . .	267	148	180	7,28	6,71	165	162	31,61	29,42
Mai . . .	263	147	179	7,23	6,68	164	160	31,50	29,06
Juni . . .	264	145	182	7,41	6,79	163	162	32,01	29,42
Juli . . .	271	147	184	7,44	6,86	163	166	32,42	30,15
August . . .	274	150	183	7,22	6,83	165	166	32,44	30,15
September . .	275	149	185	7,03	6,90	167	165	32,30	29,96
Oktober . . .	276	152	182	6,82	6,79	170	162	31,50	29,42
November . . .	277	153	181	6,65	6,75	170	163	31,37	29,60
December . . .	278	157	177	6,55	6,60	170	164	31,17	29,78

Aar og maanedes.	Pris- niva i Norge (Okon. Revue's indeks).	Pris- niva i U. S. A. (Bur. of Labor's indeks).	Pris- niva i Norge i % av pris- niva i U. S. A.	Notert kurs paa dollar.	Kjøpe- krafts- paritet for dollar.	Pris- niva i England (Board of Trade's indeks).	Pris- niva i Norge i % av pris- nivaet i Eng- land.	Notert kurs paa pund.	Kjøpe- krafts- paritet for pund.
1925									
Januar . . .	279	160	174	6,55	6,49	171	163	31,30	29,60
Februar . . .	281	161	175	6,56	6,53	169	166	31,29	30,15
Mars . . .	276	161	171	6,49	6,38	166	166	30,99	30,15
April . . .	267	156	171	6,21	6,38	163	164	29,78	29,78
Mai . . .	260	155	168	5,97	6,27	159	164	28,96	29,78
Juni . . .	258	157	164	5,90	6,12	158	163	28,67	29,60
Juli . . .	254	160	159	5,58	5,93	158	161	27,12	29,24
August . . .	245	160	153	5,37	5,71	157	156	26,06	28,33
September . .	231	160	144	4,86	5,37	156	148	23,56	26,88
Oktober . . .	221	158	140	4,96	5,22	155	143	24,02	25,97
November . . .	217	158	137	4,92	5,11	154	141	23,86	25,61
December . . .	218	156	140	4,93	5,22	153	142	23,88	25,79
1926									
Januar . . .	214	156	137	4,92	5,11	151	142	23,88	25,79
Februar . . .	211	155	136	4,84	5,07	149	142	23,55	25,79
Mars . . .	204	152	134	4,68	5,00	144	142	22,77	25,79
April . . .	198	151	131	4,63	4,89	144	138	22,51	25,06
Mai . . .	196	152	129	4,63	4,81	145	135	22,49	24,52
Juni . . .	195	152	128	4,54	4,77	146	134	22,08	24,33
Juli . . .	196	151	130	4,57	4,85	149	132	22,20	23,97
August . . .	196	149	132	4,57	4,92	149	132	22,20	23,97
September . .	197	151	130	4,58	4,85	151	130	22,20	23,61
Oktober . . .	188	150	125	4,30	4,66	152	124	20,86	22,52
November . . .	182	148	123	4,00	4,59	152	120	19,40	21,79
December . . .	177	147	120	3,97	4,48	146	121	19,25	21,97

Tabel nr. 9.
Sammenstilling av indekser for seddelomløp og pengeverdier i Norge 1914—1926.

	Nominalverdier.						Beregnete guldverdier.				
	Seddel- omlop.	Engros- priser.	Leveom- kost- ninger.	Lønning- ger.	Eien- doms- priser.	Aktie- kurser.	Obliga- tions- kurser.	Seddel- omlop.	Engros- priser.	Leveom- kost- ninger.	Lønning- ger.
Basis	Juli 1913— juni 1914 = 100	Dec. 1913— juni 1914 = 100	Juli 1914 = 100	1914 = 100	1913 = 100	1913 = 100	1913 = 100	Omregnet efter gennemsnitlige dollarekvivalenter			
1914 . .	111	104	120	109	104	101	83,9 ¹	126	131	115	104
1915 . .	132	137	149	129	112	117	82,4	208	201	157	136
1916 . .	198	191	200	177	127	204	84,4	299	317	225	199
1917 . .	266	282	253	254	190	250	79,2	389	390	288	289
1918 . .	343	343	274	308	289	210	79,2	360	295	249	280
1919 . .	396	325	314	372	291	174	68,9	249	230	189	224
1920 . .	414	382	296	358	267	103	81,6	209	163	162	196
1921 . .	383	298	251	292	246	86	94,1	227	151	163	189
1922 . .	350	233	235	261	238	88	93,4	221	144	145	161
1923 . .	359	233	250	276	245	103	91,6	182	139	130	143
1924 . .	351	269	256	285	243	96	91,3	223	165	168	187
1925 . .	342	251	221			85	90,4	255	162	182	
1926 . .	308	196									

¹ Gjennemsnitt av 2det halvår.

Tabel nr. 10.
De norske statsregnskaper 1913/14—1927/28.

Aar.	1 nominelle kroner. (Mill.)	1 guldkroner. (Mill.)	1 forkrigskroner. (Mill.)
1913/14 . . .	123,4	123,4	123,4
1914/15 . . .	164,6	157,1	143,1
1915/16 . . .	158,2	160,8	99,5
1916/17 . . .	263,4	276,7	113,0
1917/18 . . .	502,1	590,7	147,2
1918/19 . . .	619,3	641,8	179,5
1919/20 . . .	648,4	488,6	191,3
1920/21 . . .	745,7	424,6	207,7
1921/22 . . .	585,4	329,8	213,6
1922/23 . . .	550,3	361,3	243,5
1923/24 . . .	477,8	259,4	191,1
1924/25 . . .	486,2	271,9	178,1
1925/26 . . .	451,5	343,1	208,1
1926/27 . . .	397,2 ¹	354,6 ²	219,4 ⁴
1927/28 . . .	395,7 ¹	395,7 ³	272,0 ⁵

¹ Det bevilgede budget.

² Beregnet paa grundlag av den gjennomsnitlige dollarkurs i tiden 1. juli 1926—31. mars 1927 (4,18 eller 112 0/10 av pari).

³ Beregnet paa grundlag av parikurs.

⁴ Beregnet paa grundlag av gjennomsnittet av Økonomisk Revue's engrosindeks i tiden juli 1926—mars 1927 (181).

⁵ Beregnet paa grundlag av guldprisnivaæet midt i aaret 1927 som er sat til 145; de enkelte indekser ligger omkring dette tal.

GRUNDTRÆK AV PLANEN FOR VERDENSKRIGENS ØKONOMISKE OG SOCIALE HISTORIE.

UTGIVERE OG REDAKTIONSKOMITEER.

Storbritannien:

Sir WILLIAM BEVERIDGE, K.C.B., formand.
Professor H. W. C. DAVIS, C.B.E.
Mr. THOMAS JONES, LL.D.
Mr. J. M. KEYNES, C.B.
Mr. F. W. HIRST.
Professor W. R. SCOTT, D.Phil., LL.D.
Professor JAMES T. SHOTWELL, *ex officio*.

Østerrike og Ungarn:

Forenet redaktionskomité:
Professor JAMES T. SHOTWELL, formand.

Østerriksk serie:

Professor Dr. FRIEDRICH WIESER, for-
mand, † 26. juli 1926.
Dr. RICHARD RIEDL.
Dr. RICHARD SCHÜLLER.

Ungarsk serie:

Dr. GUSTAV GRATZ.

Folkehelseserie:

Professor Dr. CLEMENS PIRQUET.

Belgien:

Professor H. PIRENNE, utgiver.

Frankrike:

Professor CHARLES GIDE, formand.
M. ARTHUR FONTAINE.
Professor HENRI HAUSER.
Professor CHARLES RIST.
Professor JAMES T. SHOTWELL, *ex officio*.

Det tyske Rike:

Dr. CARL MELCHIOR, formand.
Professor Dr. ALBRECHT MENDELSSOHN
BARTHOLDY, generalsekretær.
Dr. HERMANN BÜCHER.
Professor Dr. CARL DUISBERG.
Professor Dr. MAX SERING.
Professor JAMES T. SHOTWELL, *ex officio*.

Italien:

Professor LUIGI EINAUDI, formand.
Professor PASQUALE JANNACCONE.
Professor UMBERTO RICCI.
Professor JAMES T. SHOTWELL, *ex officio*.

Nederlandene:

Professor H. B. GREVEN, utgiver.

Rumenien:

Hr. DAVID MITRANY, utgiver.

Rusland:

Sir PAUL VINOGRADOFF, F.B.A., utgiver
av de første serier. † 19. december
1925.
MICHAEL FLORINSKY, tilknyttet utgiver.

De nordiske land:

Professor HARALD WESTERGAARD (Dan-
mark), formand.
Professor ELI HECKSCHER (Sverige).
Professor JAMES T. SHOTWELL, *ex officio*.

LISTE OVER MONOGRAFIENE.

Som pekt paa i utgiverens forord bestaar Verdenskrigens Okonomiske og Sociale Historie av monografier skrevet av forfattere som kan uttale sig med autoritet om de forskjellige emner planen omfatter. I den følgende forfatterliste findes over 30 navn paa mænd som var regjeringsmedlemmer i krigstiden eller indtok tilsvarende stillinger. Andre har enten indehat betydningsfulde stillinger eller hat anledning til aa være iagttagere paa nært hold av de begivenheter som har ligget indenfor deres omraade. En fuldstændigere beskrivende fortegnelse baade over forfattere og monografier blir git i de aarlige rapporter fra direktoren for Carnegiestiftelsens afdeling for Okonomik og Historie, som vil bli sendt paa anmodning enten til utgiveren eller afdelingens kontor, 405 West 117th Street, New York City.

Den følgende fortegnelse omfatter bare arbeider som er utgit eller er under forberedelse; den ændres derfor stadig. Monografiene falder i to klasser, hele numre paa fra 300—500 sider, og delnumre paa omtrent 100 sider eller mindre, som senere kan indesluttet i bind sammen med andre som handler om beslegtede emner. Titlene paa disse sidste er gruppert for aa vise arrangementet i bind, men for de større og kompliørte serier kan grupperingen ikke opfattes som endelig.

Alt offentliggjorte monografier er kjendetegnet ved en stjerne, de av dem som utgjør delnumre ved to stjerner.

Skandinaviske serie.

*Bidrag til Sveriges Ekonomiska och Sociala Historia under och efter Världskriget.

Utgitt av professor ELI F. HECKSCHER. (Studier av herrene HECKSCHER om pengevæsenet, CARL MANNERFELT om levnedsmiddelpolitikken, OLOF EDSTRÖM om industrien, OLOF EKBLOM, OTTO JÄRTE og FABIAN VON KOCH om arbeidsforholdene, K. G. THAM om husleiereguleringen og KURT BERGENDAL om den utenrikske handelspolitik).

*Norge og Verdenskrigen. Av dr. WILHELM KEILHAU.

Krigens økonomiske Virkninger i Danmark. Av kontorchef EINAR COHN. Med et tillegg om Island av hr. THORSTEIN THORSTEINSSON.

Amerikanske serie.

*Guide to American Sources for the Economic History of the War, by Mr. WALDO G. LELAND and Dr. NEWTON D. MERENESS.

War-Time Control of Industry in the United States, by Professor ALVIN S. JOHNSON

War History of American Railways and War Transportation Policies, by Mr. WALKER D. HINES.

Financial History of the War: Revenue Aspects of the Problem, War Taxation, etc., by Professor THOMAS SEWALL ADAMS.

War Controls in the United States, by Professor EDWIN F. GAY.

(Other volumes to follow.)

Britiske serie.

*Bibliographical Survey, by Miss M. E. BULKLEY.

*Manual of Archive Administration, by Mr. HILARY JENKINSON.

*British Archives in Peace and War, by Dr. HUBERT HALL.

War Government of Great Britain and Ireland (with special reference to its economic aspects), by Professor W. G. S. ADAMS, C.B.

*War Government of the British Dominions, by Professor A. B. KEITH, D.C.L.

*Prices and Wages in the United Kingdom, 1914—1920, by Professor A. L. BOWLEY.

*British War Budgets and Financial Policy, by Mr. F. W. HIRST and Mr. J. E. ALLEN.

Taxation and War-Time Incomes, by Sir JOSIAH C. STAMP, K.B.E.

*The War and Insurance. A series of studies, by Mr. S. G. WARNER, Mr. A. E. SICH and Mr. S. PRESTON; Sir NORMAN HILL; Sir ALFRED WATSON; Sir WILLIAM BEVERIDGE and Sir WILLIAM SCHOOLING.

*Experiments in State Control at the War Office and the Ministry of Food, by Mr. E. M. H. LLOYD.

British Food Control, by Sir WILLIAM BEVERIDGE, K.C.B.

*Food Production in War, by Sir THOMAS MIDDLETON, K.B.E.

**The Cotton Control Board, by Mr. H. D. HENDERSON.

*Allied Shipping Control; an Experiment in International Administration, by Sir ARTHUR SALTER, K.C.B.

*General History of British Shipping during the War, by Mr. C. ERNEST FAYLE.

*The British Coal Industry during the War, by Sir RICHARD REDMAYNE, K.C.B.

The British Iron and Steel Industry during the War, by Mr. W. T. LAYTON, C.H., C.B.E.

British Labour Unions and the War, by Mr. G. D. H. COLE:

**Trade Unionism and Munitions.

**Labour in the Coal Mining Industry.

**Workshop Organization.

*Labour Supply and Regulation, by Mr. HUMBERT WOLFE, C.B.E.

Effect of the War upon Public Health:

Public Health Conditions in England during the War, by Dr. A. W. J. MACFADDEN, C.B.

Health of the Returned Soldier, by Dr. E. CUNYNGHAM BROWN, C.B.E.

*Industries of the Clyde Valley during the War, by Professor W. R. SCOTT and Mr. J. CUNNISON.

*Rural Scotland during the War. A series of studies under the direction of Professor W. R. SCOTT. The authors are Mr. D. T. JONES; Mr. H. M. CONACHER; Mr. J. S. DUNCAN; Professor W. R. SCOTT; Mr. J. P. DAY; Professor W. R. SCOTT.

Wales in the World War, by THOMAS JONES, LL.D.

Guides to the Study of War-Time Economics, by Dr. N. B. DEARLE.

Studies in British Social History (vil bli ordnet).

Cost of the War to Great Britain (vil bli ordnet).

Fransk serie.

*Bibliographie générale de la guerre, par M. CAMILLE BLOCH.

**Le problème du régionalisme, par Professor HENRI HAUSER.

*Le Contrôle du ravitaillement de la population civile, par M. PIERRE PINOT.

*L'Agriculture pendant la guerre, par M. MICHEL AUGÉ-LARIBÉ.

*Les Industries textiles, par M. ALBERT AFTALION.

*L'Industrie française pendant la guerre, par M. ARTHUR FONTAINE.

**Les Forces hydro-électriques, par M. RAOUL BLANCHARD.

**Les Formes du gouvernement de guerre, par M. PIERRE RENOUVIN.

**La Main-d'oeuvre étrangère et coloniale, par M. B. NOGARO and LT.-COL. WEIL.
 La Santé et le travail des femmes pendant la guerre, par M. MARCEL FROIS.
 La Navigation intérieure en France pendant la guerre, par M. GEORGES POCARD
 DE KERVILER.

Les Finances de guerre de la France, par M. HENRI TRUCHY.

Les Dépenses de guerre de la France, par M. GASTON JÈZE.

Le Mouvement des prix et des salaires durant la guerre en France, par M. LUCIEN
 MARCH.

Etudes d'Histoire locale:

Lyon, par M. EDOUARD HERRIOT. Marseille, par M. PAUL MASSON. Rouen, par
 M. J. LEVAINVILLE. Bordeaux, par M. PAUL COURTEAULT. Bourges, par M.
 CLAUDE-JOSEPH GIGNOUX. Tours, par MM. MICHEL LHÉRITIER and CAMILLE
 CHAUMETS. Paris, par MM. SELHIER, BRUGGEMAN and POËTE.

Politique et fonctionnement des transports par chemins de fer, par M. M. PESCHAUD.
 L'Afrique du Nord, par M. AUGUSTIN BERNARD.

L'Organisation de la République pour la Paix, par M. HENRI CHARDON.

La Lutte contre la cherté par les organisations privées, par MM. CHARLES GIDE
 and DAUDÉ-BANCEL.

Placement et chômage, par M. A. CRÉLANGE.

Les Bois d'oeuvre pendant la guerre, par General G. CHEVALIER.

L'Organisation du travail dans les régions envahies de la France pendant l'occupa-
 tion, par M. PIERRE BOULIN.

Den franske serie vil desuten komme til aa omfatte avhandlingar om følgende
 emner:

Krigstidens offentlige organisationer, av ARMAND BOUTILLIER DU RETAIL.

Krigens indvirkning paa befolkning og indtægtsforhold, av MICHEL HUBER.

Krigens indvirkning paa metallurgi og ingeniørkunst (skal ordnes).

Krigens indvirkning paa de kemiske industrier, av EUGÈNE MAUCLÈRE.

Brændselsindustrien og krigen, av HENRI DE PEYERIMHOFF.

Organisationen av krigsindustriene, av ALBERT THOMAS.

Arbejderforholdene under krigen, av WILLIAM OUALID og M. C. PICQUENARD.

Syndikalismen i krigstiden, av ROGER PICARD.

Levnetsmiddelforsyningen i de besatte distrikter, av PAUL COLLINET og PAUL STAHL.

Skadene i de besatte distrikter, av EDMOND MICHEL og PRANGEY.

Flygtningene og de internerte civile, av professor PIERRE CARON.

Krigsfangene, av GEORGES CAHEN-SALVADOR.

Den franske handelsflaate i krigstiden, av HENRI CANGARDEL.

De franske havner i krigstiden, av GEORGES HERSENT.

Krigens indvirkning paa den franske handel, av professor CHARLES RIST.

Den franske handelspolitik under krigen, av ETIENNE CLEMENTEL.

Franske banker i krigstiden, av ALBERT AUPETIT.

Krigens indvirkning paa boligproblemerne, av HENRI SELLIER og BRUGGEMAN.

Den offentlige hygiene i krigstiden, av dr. LÉON BERNARD.

Krigsinvalidene, av CASSIN og VILLE-CHABROLLE.

Skyttergravsdokumenter, utgit av professor J. N. CRU.

Kolonierne i krigstiden, av ARTHUR GIRAULT.

Frankrikes krigsomkostninger, av professor CHARLES GIDE.

Belgisk serie.

La Législation et l'Administration allemandes en Belgique, par MARCEL VAUTHIER et JACQUES PIRENNE.

Le Ravitaillement de la Belgique pendant l'Occupation allemande, par ALBERT HENRY.

Le Secours-Chômage en Belgique pendant l'Occupation allemande, par ERNEST MAHAIM.

La Destruction de l'Industrie belge par les Allemands, par CH. DE KERCHOVE.

L'Action du Gouvernement belge en Matières économiques pendant la guerre, par F. J. VAN LANGENHOVE.

Desuten vil serien indeholde en bok om Belgien og verdenskrigen av professor H. PIRENNE og en avhandling om de deporterte belgiske arbeidere av M. FERNAND PASSELECQ.

Græsk serie.

Krigens økonomiske og sociale virkninger i Grækenland, av professor A. ANDRÉADES.

Italiensk serie.

*The Economic Legislation of the War, by Professor ALBERTO DE'STEFANI.

*Food Supply and Rationing, by Professor BACHI; and Food Supply of the Italian Army, by Professor GAETANO ZINGALI.

*War-Time Finances, by Professor LUIGI EINAUDI.

*Vital Statistics and Public Health in Italy during and after the War by Professor GIORGIO MORTARA.

*Social and Economic Life in Piedmont as affected by the War, by Professor GIUSEPPE PRATO.

Den italienske serie vil desuten komme til aa indebolde avhandlingar om folgende emner:

Biografisk oversigt, av professor VINCENZO PORRI, med en indledning om innsamlingen og bruken av dokumentene fra krigen, av EUGENIO CASANOVA.

Jordbruksproduksjonen i Italien 1914—1919, av professor UMBERTO RICCI.

Bondene i Italien under krigen, av professor ARRIGO SERPIERI.

Italiens krigsomkostninger, av professor LUIGI EINAUDI.

Pengeinflationen i Italien, av professor PASQUALE JANNACCONE.

Japansk serie.

Denne vil behandle krigens indvirkninger paa folgende omraader i Japan:

Raaproduksjonen, av hr. KOBAYASHI.

Industrien, av hr. OGAWA.

Handelen, av hr. YAMAZAKI.

Transportvæsenet, av hr. MATSUOKA.

Finanser og pengemarked, av hr. ONO.

Det sociale liv, av hr. KOBAYASHI.

Nederlandsk serie.

*War Finances in the Netherlands up to 1918, by Dr. M. J. VAN DER FLIER.

Den nederlandske serie vil desuten omfatte avhandlingar om krigens indvirkninger paa folgende omraader i Nederlandene:

Forsyninger og jordbruk, av dr. F. E. POSTHUMA.
 Manufakturindustrien, av C. J. P. ZAALBERG.
 Handel og skibsfart, av E. P. DE MONCHY.
 Priser, lønninger og leveomkostninger, av dr. H. W. METHORST.
 Bankvæsen og pengevæsen, av dr. G. VISSERING og dr. J. WESTERMAN HOLSTYN.
 Koloniene, av professor dr. J. H. CARPENTIER ALTING og hr. DE COCK BUNING.
 Boligforholdene 1914—1922, av dr. H. J. ROMEYN.
 Finansene 1918—1922 og omkostningene ved krigen, av professor dr. H. W. C. BORDEWYCK.

Rumænsk serie.

Bonderevolutionen i Rumænien og Sydosteuropa, av D. MITRANY.

Desuten vil serien omfatte avhandlinger om krigens virkninger paa følgende omraader i Rumænien:

De okkuperte distrikter, av dr. G. ANTIPA.
 Folkehelsen, av professor J. CANTACUZINO.
 Finansene, av hr. VINTILA BRATIANU.
 Jordbruket, av hr. INNESCU SISESTI.
 Industrien, av hr. BUSILA.
 Næringslivet (vil bli ordnet).

Russisk serie.

Denne serie vil behandle krigens virkninger paa følgende omraader i Rusland:

Centralregjeringen, av professor PAUL P. GRONSKY.
 Statsfinansene, av ALEXANDER M. MICHELSON.
 Statskreditten, av PAUL N. APOSTOL.
 Pengevæsenet, av professor MICHAEL V. BERNADSKY.
 Kommuner og semstvoer, av Prins J. LVOFF, N. I. ASTROFF, Prins VLADIMIR A. BOLENSKY, SERGIUS P. TURIN og ISAAK V. SHKLOVSKY.
 Jordbrukskooperation og kooperativ kredit, av professor A. N. ANZIFEROFF.
 Hæren, av general NICHOLAS N. GOLOVINE.
 Kooperationsbevægelsen, av professor EUGENE M. KAYDEN.
 Landbruksøkonomien, av professorene A. N. ANZIFEROFF, ALEXANDER BILIMOVITCH og D. N. IVANTSOV, samt hr. M. O. BATCHEFF.
 Jordleieforhold og kolonisation, av professorene ALEXANDER BILIMOVITCH og V. A. KOSSINSKY.
 Levnetsmiddelforsyningen, av professor PETER B. STRUVE.
 Statskontrollen med industrien, av hr. SIMON O. ZARGORSKY.
 Kulindustrien, av hr. BORIS N. SOKOLOFF.
 Den kemiske industri, av hr. MARK A. LANDAU.
 Lin- og uldindustrien, av hr. SERGIUS N. TRETIAKOFF.
 Petroleum, av hr. ALEXANDER M. MICHELSON.
 Arbeidslønninger, av frøken ANNA G. EISENSTADT.
 Arbeidsforholdene, av hr. W. T. BRAITHWAITE.
 Indenrikshandelen, av hr. PAUL A. BOURYSCHKINE.
 Deltagelsen i den økonomiske krig, av professor BORIS E. NOLDE.
 Transportforholdene, av hr. MICHAEL B. BRAIKEVITCH.
 Undervisningsvæsen og folkehelse, av professorene D. M. ODINEZ og P. J. NOVGORODZOFF.

Ukraine, av hr. NICHOLAS M. MOGILANSKY.

Natalitet og mortalitet, av hr. S. S. KOHN.

Desuten vil der bli utarbeidet en syntetisk fremstilling om Russland og verdenskrigen.

Tysk serie.

Geistige und sittliche Wirkungen des Krieges in Deutschland:

*Der sittliche Zustand des deutschen Volkes unter dem Einfluss des Krieges, von Professor Dr. OTTO BAUMGARTEN.

*Die Stellung der evangelischen Kirche, von Professor Dr. ERICH FOERSTER.

*Die Stellung der katholischen Kirche, von Professor Dr. ARNOLD RADEMACHER.

*Der Krieg und die Jugend, von Dr. WILHELM FLITNER.

*Die Staatsverwaltung der besetzten Gebiete:

Belgien, von Staatsminister a. D. Professor Dr. LUDWIG VON KOHLER.

*Die deutsche Staatsfinanzwirtschaft im Krieg, von Geheimrat Professor Dr. WALTHER LOTZ.

Desuten vil den tyske serie komme til aa omfatte avhandlingar om folgende emner:

Bibliografisk oversigt, av professor dr. A. MENDELSSOHN BARTHOLDY og dr.

E. ROSENBAUM med et avsnit om de keiserlige tyske arkiver av dr. MÜSEBECK.

Statskontrollen og dens utvikling, av professor dr. H. GÖPPERT.

Raastofforsyningen, av dr. A. KOETH.

Det økonomiske samarbeide med Tysklands allierte, av dr. W. FRISCH.

Krigen og den tyske arbeider, av fhv. minister DAVID.

Krigen og arbeidslønningene, av professor dr. WALDEMAR ZIMMERMAN.

Offentlig sosialt arbeide under krigen, av dr. DIECKMANN.

Krigen og bondene, av dr. MAX SERING.

Levnetsmiddelforsyningen under krigen, av professor dr. A. SKALWEIT.

Utnyttelsen av de okkuperte territorier vil bli behandlet i folgende arbeider:

Belgien og Nordfrankrike, av dr. GEORGE JAHN.

Rumænien og Ukraine, av dr. FRITZ KARL MANN.

Polen og Osternjolandene, av dr. W. VON KRIES og friherre W. M. E. VON GAYL.

Desuten vil folgende avhandlingar behandle krigens virkningar paa forskjellige omraader i Tyskland:

Regjering og styreset, av professor dr. A. MENDELSSOHN BARTHOLDY.

Kriminaliteten, av professor dr. MORITZ LIEPMANN.

Natalitet og mortalitet, av professor dr. RUDOLF MEERWARTH.

Indtægtene, av professor dr. ADOLF GÜNTHER.

Produksjonen, av professor dr. MAX SERING.

Handelen, av professor dr. K. WIEDENFELD.

Skibsfarten, av dr. E. ROSENBAUM.

Jernbanevæsenet, av dr. SARTER.

Industrien, av dr. HERMANN BÜCHER.

Arbeiderforeningene, av herrerne PAUL UMBREIT, ADAM STEGERWALD og ANTON

ERKELENZ, samt dr. CHARLOTTE LORENZ.

Den agrikulturelle produksjon, av professor dr. FRIEDRICH AEREBOE.

Folkehelsen, av dr. FRANZ BUMM.

Pengevæsen og bankvæsen (vil bli ordnet).

Österriksk-ungarsk serie.

- *Bibliographie der Wirtschafts- und Socialgeschichte des Weltkrieges, von Professor Dr. OTHMAR SPANNS.
- *Das Geldwesen im Kriege, von Dr. ALEXANDER POPOVICS.
- *Die Kohlenversorgung in Österreich während des Krieges, von Ing. EMIL HOMANN-HERIMBERG.
- *Die Regelung der Arbeitsverhältnisse im Kriege, von FERDINAND HANUSCH.
- *Die äussere Wirtschaftspolitik Österreich-Ungarns, von Dr. GUSTAV GRATZ und Professor Dr. RICHARD SCHÜLLER.
- *Österreichische Regierung und Verwaltung im Kriege, von Professor Dr. JOSEPH REDLICH.
- *Studien über Volksgesundheit und Krieg; eine Reihe von Monographien, verfasst von den Doktoren J. BOKAY, B. BREITNER, C. ECONOMO, A. EDELMANN, H. ELIAS, E. FINGER, C. HELLY, J. HOCKAU, K. KASSOWITZ, C. KIRCHENBERGER, G. SCHACHERL, J. STEINER, R. WAGNER; Ausgeber Professor Dr. CLEMENS PIRQUET.
- Krieg und Kriminalität, von Dr. FRANZ EXNER.

Desnten vil den österriksk-ungarske serie indeholde avhandlingar om folgende emner:

Den militær-økonomiske historie, en samling studier av professor dr. FRIEDRICH WIESER, generalene KRAUSS og HOEN, oberstene GLEISE-HORSTENAU, KLOSE og PELUG.

Utnyttelsen av de okkuperte territorier, studier av generalene KERCHNAWE, LUDWIG LEIDL, FELIX SOBOTKA og ALFRED KRAUSS, samt major RUDOLF MITZKA.

Særlig om Österrike handler følgende arbeider:

Habsburgmonarkiets sammenbrudd (vil bli ordnet).

Industriel kontrol i krigstiden, en serie av studier under ledelse av dr. RICHARD RIEDEL.

Levnetsmiddelkontrol og jordbruk, en serie av studier under ledelse av dr. H. LOWENFELD-RUSS.

Jernbanevæsenet under krigen, av ingeniør BRUNO ENDERES og oberst RATZENHOFFER.

Krigens moralske virkningar paa Österrike, av kansler dr. IGNAZ SEIPEL.

Österrikes krigsomkostninger, av dr. FRIEDRICH HORNIK.

Særlig om Ungarn handler følgende arbeider:

Krigens økonomiske historie i Ungarn, av dr. GUSTAV GRATZ.

Krigens virkningar paa den ungarske regjering og det ungarske folk, av grev ALBERT APPONYI.

Den ungarske industri i krigstiden, av baron SZTERENYI.

Ungarns handel under krigen, av dr. ALEXANDER VON MATLEKOVITZ.

Ungarns finanser under krigen, av dr. JOHANN VON TELESZKY.

Ungarns jordbruk under krigen, av dr. EMIL VON MUTSCHENBACHER.

Sociale forhold i Ungarn i krigstiden, av dr. DESIDER PAP.

Bulgarsk serie.

Krigens økonomiske virkningar i Bulgarien, av professor G. T. DANAILOV.

Tsjekkoslovakisk serie.

*Financial Policy of Czechoslovakia during the first year of its History, by Dr. ALOIS RAŠIN.

Desuten vil krigens indvirkninger paa folkene i Tsjekkoslovakiet behandles i et bind som utgis under ledelse av præsident MASARYK.

Jugoslavisk serie.

Den økonomiske situation i Serbien ved krigsutbruddet og i de første krigsaar, av professor VELIMIR BAJKITCH.

Verdenskrigens økonomiske og sociale indvirkning paa Serbien, av professor DRAGOLIUB YOVANOVITCH.

Desuten vil der bli utgit et bind om Jugoslaviens økonomi.

Oversatte og forkortede verker.

Under ledelse av Yale University Press utkommer der noget forkortede oversættelser til engelsk av en række verker som først er blit offentliggjort paa andre sprog. En slik bearbeidet oversættelse vil ogsaa komme av denne bok under titlen «Norway and The World War». Den er beregnet til aa være færdig i 1928.

I oversættelsesserien er følgende verker dels offentliggjort, dels trykfærdige:

*French industry during the War, by M. ARTHUR FONTAINE.

*Agriculture and Food Supply in France during the War, by M. MICHEL AUGÉ-LARIBÉ and M. P. PINOT.

Expenditure and Finance in France during the War, by Professor GASTON JÉZE and M. HENRI TRUCHY.

*The Forms of War Government in France, by Professor PIERRE RENOUVIN.

The Organization of Labor in the Invaded Territories, by M. PIERRE BOULIN.

‘Mittel-Europa’: The Preparation af a New Joint Economy, by Dr. GUSTAV GRATZ and Dr. RICHARD SCHÜLLER.

War Government in Austria, by Dr. JOSEPH REDLICH.

German Public Finance during the War, by Professor Dr. WALTER LOTZ.

FORLEGGERE OG FORHANDLERE.

Norge.

H. ASCHENHOU & Co. (W. NYGAARD), Oslo.

Amerika.

YALE UNIVERSITY PRESS, New Haven, Connecticut.

Frankrike.

LES PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE, 49 Boulevard Saint-Michel, Paris.

Italien.

LA CASA EDITRICE LATERZA, Bari.

Storbritannien.

OXFORD UNIVERSITY PRESS, Amen House, Warwick Square, London E.C. 4.

Sverige.

P. A. NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG, Stockholm.

Tyskland.

DEUTSCHE VERLAGS-ANSTALT, Berlin und Stuttgart.

Osterrike og Ungarn.

HOLDER-PICHLER-TEMPSKY A.-G., Wien.

Forespørsler kan stiles til forlæggeren i det land forespørslen kommer fra.

Form 45

940.9

0216sca

v.2

Carnegie endow. for internat.
peace-div. of econ. & hist-
Econ. & soc. hist. of world war
Scandinavian ser.

225218

Form 47

940.9

0216sca

v.2

PENNSYLVANIA STATE LIBRARY

Harrisburg

225218

In case of failure to return the books the borrower agrees to pay the original price of the same, or to replace them with other copies. The last borrower is held responsible for any mutilation.

Return this book on or before the last date stamped below.

